

ARCHEO LOGICKÉ ROZHLEDY

Archeologické rozhledy LV–2003, sešit 1

Recenzovaný časopis

Vydává Archeologický ústav Akademie věd České republiky v Praze.

<http://www.arup.cas.cz>

Peer-reviewed journal published by the Institute of Archaeology, Prague.

<http://www.arup.cas.cz>

<http://www.arup.cas.cz/publikace/publikace.htm>

Adresa redakce

Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1; e-mail: jezek@arup.cas.cz

tel.: 257533782, 00420/607942455; fax: 00420/257532288

Vedoucí redaktor – Editor in chief

Martin Ježek

Redakční rada – Editorial board

Andrea Bartošková, Martin Bartelheim, Jan Blažek, Jan Klápště,
Jiří Macháček, Martin Oliva, Vladimír Salač, Josef Unger

Technické redaktorky – Production editors

Marcela Hladíková, Alena Kornová

Překlad do angličtiny a anglické korektury (pokud není uvedeno jinak) – Unless otherwise noted, English translation/correction: Alastair Millar. Grafická úprava: Pavel Cindr. Tisk: PBTisk Příbram. Vychází čtyřikrát ročně. Rozšiřuje, informace o předplatném podává a objednávky přijímá DUPRESS, Podolská 110, CZ-147 00 Praha 4, tel. 241433396. – Orders from abroad: SUWECO CZ s.r.o., Českomoravská 21, CZ-180 21 Praha 9, Czech Republic (nakup@suweco.cz); Kubon & Sagner, P.O.Box 341018, D-80328 München 34, Germany (postmaster@kubon-sagner.de).

Tento sešit vyšel v březnu 2003

Doporučená cena 75,- Kč

© Archeologický ústav AV ČR Praha 2003

ISSN 0323–1267

OBSAH

<i>Alexander Verpoorte</i> , Absolute dates for the Bohemian Middle Upper Palaeolithic – Absolutní data pro střední fázi mladšího paleolitu v Čechách	3–9
<i>Martin Oliva</i> , O nezanedbatelnosti neočekávatelného: štípané industrie starší doby bronzové na Moravě – On the significance of the unanticipatable: chipped industries of the Early Bronze Age in Moravia	10–46
<i>Nada Profantová – Jaroslav Frána</i> , Příspěvek ke studiu šperkařství v raném středověku v Čechách a na Moravě – A contribution to the study of jewellery-making in the Early Middle Ages in Bohemia and Moravia	47–58
MATERIALIA	
<i>Zita Bartošková – Antonín Přichystal</i> , Kamenná industrie z gravettské lokality Pavlov I (okr. Břeclav) – jihovýchodní okraj zkoumané plochy – The stone industry of the Gravettian site of Pavlov I (Břeclav district, Moravia) – the south-eastern part of the excavation area	59–67
<i>Michal Ernée</i> , Svatá Kateřina Alexandrijská, Kristus, nebo král? K interpretaci gotických kachlových reliéfů z Českého Krumlova a Velkého Meziříčí – St. Katharina von Alexandria, Christus oder König? Zur Interpretation gotischer Kachelreliefs aus Český Krumlov und Velké Meziříčí	68–75
DOKUMENTY	
<i>Petr Kostrhun</i> , Mamutí projekty prof. Karla Absolona – Karel Absolon's Mammoth Projects	76–129
<i>Zdeněk Smetánka</i> , Archeologie a její jedna mikrohistorie. Habilitace Jana Filipa	130–138
<i>Jan Rataj – Miloš Šolle – Slavomil Vencl</i> , Vzpomínky pracovníků Státního archeologického ústavu v Praze	139–165
DISKUSE	
<i>Slavomil Vencl</i> , Hej Slované i neslované: počkej – Slavic or non-Slavic?	166–170
<i>Karel Sklenář</i> , K Lotharu Zotzovi minulému i přítomnému	171–175
AKTUALITY	
<i>I. Boháčová</i> , Dendrochronologické fórum 2002	176
<i>Ivana Pleinerová</i> , Nové technologie v archeologii	176
<i>Helena Březinová</i> , Zemřela PhDr. Marie Kostelníková (4. 6. 1926 – 3. 9. 2002) Bibliografie prací PhDr. Marie Kostelníkové	176–178

<i>Jiří Sláma – Jiří Zeman, Za Miroslavem Buchvaldkem</i>	178–179
<i>Václav Moucha, Vzpomínka na Jiřího Hralu</i>	179–180
<i>M. Drašnarová, Bibliografie PhDr. Jiřího Hraly, CSc., za léta 1991–2002</i>	180–181
<i>Jan Turek, Aktivity Katedry archeologie v Plzni v roce 2002</i>	182–183
<i>Vratislav Janák, Činnost archeologického semináře Ústavu historie a muzeologie v Opavě v roce 2001/2002</i>	183–184

NOVÉ PUBLIKACE

<i>Daniela Oehmichen, Matthew Johnson: Archaeological Theory: An Introduction (Oxford 1999)</i>	185–190
<i>Ivan Pavlů, Maria Cladders: Die Tonware der ältesten Bandkeramik. Untersuchung zur zeitlichen und räumlichen Gliederung (Bonn 2001)</i>	190–193
<i>Eva Lenneis – Jens Lüning: Die altbandkeramischen Siedlungen von Neckenmarkt und Strögen (Bonn 2001)</i>	
<i>R. Procházka, Zdeněk Dragoun – Jiří Škabrada – Michal Tryml: Románské domy v Praze (Praha – Litomyšl 2002)</i>	193–195
<i>Jiří Varhaník, Zdeněk Dragoun – Jiří Škabrada – Michal Tryml: Románské domy v Praze (Praha – Litomyšl 2002)</i>	195–199
<i>M. Ježek, Zdeněk Dragoun – Jiří Škabrada – Michal Tryml: Románské domy v Praze (Praha – Litomyšl 2002)</i>	199–204
<i>Jan Sommer, Zdeněk Dragoun – Jiří Škabrada – Michal Tryml: Románské domy v Praze (Praha – Litomyšl 2002)</i>	204–210
<i>J. Hošek, Archeologia technica 13 – Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami 2002 (Brno 2002)</i>	211–213
<i>Ivan Pavlů, Miloš Čížmář ed.: Otázky neolitu a eneolitu našich zemí. Sborník referátů z 18. zasedání badatelů pro výzkum neolitu a eneolitu Čech, Moravy a Slovenska. Mostkovice 14.–17. září 1999 (Brno 2001)</i>	213–215
<i>Radek Mikuláš, Jiří Kovanda a spoluautoři: Neživá příroda Prahy a jejího okolí (Praha 2001)</i>	215–216
<i>M. Jančo, Piotr Kurowicz – Marek Olędzki: Cmentarzysko ludności kultury przeworskiej w Chałupii Małej koło Sieradza (Łódź 2002)</i>	216–218
<i>Jan Mařík, Michal Lutovský: Encyklopedie slovanské archeologie v Čechách a na Moravě (Praha 2001)</i>	218–219
<i>Eva Čujanová, Mária Novotná: Die Fibeln in der Slowakei (Stuttgart 2001)</i>	219–220
<i>Zdeňka Nerudová, Préhistoire Européenne, vol. 16–17/2000–2001 (Liège 2002)</i>	220–222
<i>Zdeněk Neustupný, Průzkumy památek VIII/1–2, 2001</i>	222–223
<i>Jiří Slavík, Luděk Štěpán a kol.: Chrudimsko. Utváření venkovských sídel (Chrudim 2001)</i>	223
<i>M. Jančo, Zentren und Provinzen in der antiken Welt (Trnava 2001)</i>	223

NOVÉ PUBLIKACE ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU AV ČR PRAHA NEW BOOKS FROM THE INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY IN PRAGUE

Ivan Pavlů: LIFE ON A NEOLITHIC SITE. BYLANÝ – SITUATIONAL ANALYSIS OF ARTEFACTS. Praha 2000. 340 pp. Souhrn česky. 520 Kč / 37 EURO.

Radomír Pleiner: IRON IN ARCHAEOLOGY: THE EUROPEAN BLOOMERY SMELTERS. Praha 2000. 418 pp. 520 Kč / 37 EURO.

Ivana Pleinerová: DIE ALTSLAWISCHEN DÖRFER VON BŘEZNO BEI LOUNY. Praha – Louny 2000. 301 S. Souhrn česky. 350 Kč / 34 EURO.

RURALIA III. Conference Ruralia III – Maynooth 1999. Památky archeologické – Suppl. 14. J. Klápště ed. Praha 2000. 302 pp. 230 Kč / 21 EURO.

Milan Zápotocký: CIMBURK UND DIE HÖHENSIEDLUNGEN DES FRÜHEN UND ÄLTEREN ÄNEOLITHIKUMS IN BÖHMEN. Mit Beiträgen von L. Peške und S. Vencl. Památky archeologické – Suppl. 12. Praha 2000. 342 S. Souhrn česky. 290 Kč / 31 EURO.

MEDIAEVALIA ARCHAEOLOGICA 3. Pražský hrad a Malá Strana. Praha 2001. 328 s. Czech with English and German summaries. 170 Kč / 20 EURO.

Miroslav Richter – Rudolf Krajíc: SEZIMOVO ÚSTÍ. ARCHEOLOGIE STŘEDOVĚKÉHO PODDANSKÉHO MĚSTA 2. Levobřežní předměstí – archeologický výzkum 1962–1988. Praha – Sezimovo Ústí – Tábor 2001. 195 s. + přílohy. Czech with German summary. 390 Kč / 35 EURO.

Kateřina Tomková: LEVÝ HRADEC V ZRCADLE ARCHEOLOGICKÝCH VÝZKUMŮ. Díl I. Castrum Pragense 4. Praha 2001. 284 s. Czech with German summary. 250 Kč / 26 EURO.

Natalie Venclová: VÝROBA A SÍDLA V DOBĚ LATÉNSKÉ. PROJEKT LODĚNICE. S příspěvky E. Neustupného, M. Malkovského, B. Žákové, P. Valterové. Praha 2001. 399 s. Czech with English summaries. 350 Kč / 34 EURO.

ARCHEOLOGIE NENALÉZANÉHO. Sborník přátel, kolegů a žáků k životnímu jubileu Slavomila Vencia. Evžen Neustupný red. Plzeň – Praha 2002. 299 s. Czech with English summaries. 150 Kč / 20 EURO.

CASTELLOLOGICA BOHEMICA 8. Tomáš Durdík ed. Praha 2002. 624 s. Czech with English and German summaries. 623 Kč / 26 EURO.

MEDIAEVALIA ARCHAEOLOGICA 4. Jan Klápště ed.: Archeologie středověkého domu v Mostě (čp. 226). Praha – Most 2002. 382 s. Czech with English summaries. 240 Kč / 30 EURO.

RURALIA IV. The rural house from the migration period to the oldest still standing buildings. Památky archeologické – Suppl. 15. Jan Klápště ed. Prague 2002. 362 pp. 350 Kč / 50 EURO.

Orders:

- Archeologický ústav AV ČR, Knihovna, Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1, Czech Republic; knihovna@arup.cas.cz
- Beier & Beran – Archäologische Fachliteratur, Thomas–Müntzer–Str. 103, D–08134 Langenweissbach, Germany; verlag@beier-beran.de
- Kubon & Sagner, Buchexport–Import, P.O.Box 341018, D–80328 München, Germany; postmaster@kubon-sagner.de
- Oxbow Books, Park End Place, Oxford OX1 1HN, United Kingdom
- Rudolf Habelt GmbH, Am Buchenhang 1, D–53115 Bonn, Germany; info@habelt.de

Absolute dates for the Bohemian Middle Upper Palaeolithic

Absolutní data pro střední fázi mladšího paleolitu v Čechách

Alexander Verpoorte

Radiocarbon dates have been obtained for two Middle Upper Palaeolithic sites in Bohemia. Two bones from Lubná I are dated to 21,8 and 21,4 ka BP. They indicate a Late Gravettian occupation, possibly related to the Willendorf–Kostenkian. Two bones from the cultural layer at Jenerálka are dated to 22,5 and 21,9 ka BP. This age is supported by the presence of Saiga tatarica. The assemblage of Jenerálka is problematic. It may represent a mixture of Late Gravettian with Aurignacian artifacts, but a Late Aurignacian is another possibility suggested by the young dates.

Upper Palaeolithic – chronology – Bohemia – radiocarbon dates

Článek přináší prvá radiokarbonová data z lokalit střední fáze mladšího paleolitu v Čechách. Dvě kosti z Lubné I jsou datovány do doby 21 800 a 21 400 B.P. Dosvědčují pozdně gravettské osídlení, s možným vztahem ke skupině Willendorf–Kostenki. Dvě kosti z kulturní vrstvy v Jenerálce jsou datovány do doby 22 500 a 21 900 B.P. Správnosti takového určení nasvědčuje i přítomnost ostatků Saiga tatarica. Soubor z Jenerálky je však problematický: může se jednat o směs pozdně gravettských a aurignacienských artefaktů, vzhledem k mladšímu datování nelze vyloučit ani příslušnost k pozdnímu aurignacienu.

mladší paleolit – chronologie – Čechy – radiokarbonová data

1. Introduction

Unlike the intensively researched and renowned record of the Moravian Gravettian, the Middle Upper Paleolithic of Bohemia is largely a *terra incognita*. The archaeology, stratigraphy, chronology and palaeoenvironment have not been subject of large research projects or major publications. The main sources of information are *Fridrich (1973)* and *Otte (1981)*, with additional reports on specific sites (e.g. *Vencl 1966*). Information on typology, raw materials, technology, site structure and faunal assemblages is scant to non-existent.

In the frame of a project on the chronology and settlement history of the Upper Palaeolithic in Central Europe I collected samples for radiocarbon dating from the two best-known Middle Upper Paleolithic sites in Bohemia, i.e. Lubná and Jenerálka (fig. 1).

2. Previous discussions on the chronology

Several localities have been excavated in the vicinity of the village of Lubná. Lubná I was excavated in the late 19th century by Kušta and Soukup. In 1933 Böhm investigated Lubná II and discovered a feature interpreted as a dwelling structure. Vencl excavated

Lubná III and IV in the 1960s. The palaeolithic site of Jenerálka was found in a quarry pit and excavated by Woldřich in 1895. The chronological position of the sites has been discussed mainly on the basis of the general typological composition of the lithic assemblages.

According to *Klíma (1969)*, Lubná belongs to a younger phase of the Gravettian than the Pavlovian of Moravia. He classifies the site in one group with sites near Moravany (Slovakia) and the main cultural layer at Předmostí. *Otte (1981)* however includes Lubná in his *faciès 1*, together with sites in the Rhine valley (Mainz–Linsenberg, Spredlingen) and Silesia (Wojcice). He sees the best analogies in the *faciès ancien* of Moravia. Later, *Otte (1993)* describes the assemblages from these sites as Laugerie–type industries, dating to the start of the second pleniglacial ca. 26–24 ka BP. *Kozłowski (1986)* included Lubná II and III in a cluster analysis of Gravettian lithic assemblages. The analysis links these Bohemian sites to Mainz–Linsenberg. *Kozłowski* proposes a date between 25 and 20 ka BP. *Valoch (1996)* mentions Lubná in his recent overview of the palaeolithic of the Czech and Slovak Republics, but he describes the assemblages as a Gravettian without specific traits and without chronostratigraphic data.

The position of Jenerálka has also been discussed frequently. *Ložek (1964)* reinterpreted the loess–sections of the quarry and concluded that the cultural layer must be located below the PK I, the soil complex that is correlated with the Stillfried B and Lohne soils, the Denekamp interstadial in the Northwest–European sequence, and the Würm II/III interstadial of the Alpine sequence. *Fridrich (1973)* compares the lithic assemblage with Krems–Hundsteig (Austria). He assigns it to the Kremsian, which he considers as a separate unity contemporary with the Aurignacian. *Fridrich* interprets the Kremsian as the basis for the development of the full Upper Palaeolithic. *Otte (1981)* however considers the assemblage from Jenerálka as a mixture of Gravettian with at least one other industry (Aurignacian).

The discussion on the chronological position of the sites is hampered because the stratigraphic position of the assemblages is not well documented, the assemblages consist of limited selections of find material, and the typo-chronology of the Middle Upper Palaeolithic is not clearcut in the details.

3. Radiocarbon dating

3.1. Sites and samples

In order to bring new data to the discussion, samples for radiocarbon dating were collected from two Bohemian sites, i.e. Lubná I (*Kušta 1891*) and Jenerálka (*Woldřich 1899*). Two bones were collected for each site. The bones are conserved in the collection of the Prehistory Department of the National Museum in Prague. They derive from excavations in the late 19th century: the excavations in 1890 by Kušta in Lubná I and the excavations in 1895 by Woldřich in Jenerálka. The bones have been stored for more than a century already. The conservation method is not known, but at least the surface of the bone has been treated with glue.

A good association with the archaeology is a prerequisite for any adequate dating of archaeological sites by faunal material. Two bones have clear cutmarks indicative of hu-

Fig. 1. Location of Lubná and Jenerálka and other Late Gravettian and Late Aurignacian sites mentioned in the text. — Obr. 1. Poloha Lubné, Jenerálky a dalších pozdně gravettských a pozdně aurignacienských lokalit zmiňovaných v textu.

man impact. Remains of the cultural layer with ochre and flint fragments were attached to one bone from Jenerálka, demonstrating its position within the cultural layer. One bone from Lubná I is a small splintered fragment that cannot be associated with human activity without some ambiguity.

3.2. Results

The samples have been prepared and measured in the Groningen Center for Isotope Research (the Netherlands). The results are presented below.

Jenerálka

GrA–20003 22480 ± 290 BP, $\delta^{13}\text{C} = -20,39\text{‰}$, large herbivore, tibia fragment with cutmarks

GrA–20004 21910 ± 270 BP, $\delta^{13}\text{C} = -20,87\text{‰}$, *Mammuthus primigenius*, longbone fragment with remains of cultural layer (flint, ochre)

Lubná I

GrA–20006 21760 ± 270 BP, $\delta^{13}\text{C} = -19,25\text{‰}$, *Rangifer tarandus*, longbone fragment with cutmarks

GrA–20008 21400 ± 260 BP, $\delta^{13}\text{C} = -19,33\text{‰}$, *Rangifer tarandus*, longbone fragment

Both Jenerálka and Lubná I are dated to about 22–21 ka BP. The dates for both sites are internally consistent (within two standard deviations). The $\delta^{13}\text{C}$ –values fit well in the range for bone collagen. Despite the fact that the bones have been conserved in some way and stored for over a century, the radiocarbon dates seem to be reliable and accurate.

3.3. Discussion

The age estimate of 21,5 ka BP for Lubná I fits fairly well in the age estimates based on the typological composition (Klíma 1969; Kozłowski 1986). The presence of shouldered bladelets (Otte 1981, fig. 88: *lamelles à cran*) is interesting because it could relate the occupation to the shouldered point horizon of the Willendorf–Kostienkian in Central Europe.

From a regional perspective the Gravettian in Lubná I is late. The main occupation phases in the adjacent regions are much older: Southern Germany with dates between 29 and 26 ka BP, Moravia and Austria between 29 and 24 ka BP. The young date for the Bohemian Gravettian is more in accordance with the main occupation of Kraków–Spadzista street and Western Slovakia (see table 1).

Poland

Kraków–Spadzista street (Sobczyk 1995)

Ly-631	20600 ± 1050, site B, layer 6
GrN-6636	23040 ± 170, site B, layer 6
Ly-2541	17400 ± 310, site C2, layer 5–6
Ly-2542	21000 ± 900, site C2, layer 6a
OxA-635	20200 ± 350, site C2, layer 6a
GrN-11006	24380 ± 180, site C2, layer 6–7
KI-3712	22900 ± 600, site F, layer 5–6
KI-3713	23600 ± 1400, site F, layer 6

Czech Republic

Petřkovice–Landek (Svoboda et al. 1996)

GrN-19540	20790 ± 270
GrA-891	23370 ± 160

Kůlna cave (Valoch 1988)

GrN-5773	21750 ± 140, layer 6, entrance
GrN-6800	21630 ± 150, layer 6b, interior
GrN-6853	22990 ± 170, layer 6b, interior
GrN-5774	21260 ± 140, layer 6a, entrance

Note that layer 6a contains a Micoquian industry.

Milovice (Oliva 1997; 1999; Valoch 1996)

GrN-14824	25220 ± 280, sector G
ISGS-1690	22900 ± 490, sector G
GrN-22105	25570 ± 170, sector C
GrN-22104	24530 ± 300, sector B
ISGS-1901	22080 ± 530, sector A–B
GrN-22106	24710 ± 300, sector L
GrN-14825	22100 ± 1100, sector D

Slovak Republic

Moravany–Lopata II (Verpoorte 2002)

Gd-9246	21400 ± 610
Gd-10555	24100 ± 800
GrA-19999	23310 ± 320

Moravany–Podkovica (Verpoorte 2002)

GrN-26749	22680 ± 400, surface find, <i>Mammuthus primigenius</i>
GrN-26750	22200 ± 220, surface find, <i>Mammuthus primigenius</i>

Banka–Horné farské role (Verpoorte 2002)

GrA-19909	22010 ± 210
GrA-19910	22320 ± 220

Table 1. Radiocarbon dates for selected Late Gravettian sites in Central Europe.

The young age for Jenerálka is more surprising. It is in contradiction with a position of the cultural layer below the PK I as described by *Ložek (1964)*. On the basis of the original publication of *Woldřich (1899)* this contradiction may be resolved. The cultural layer was discovered in the southern part of the quarry. It is a ca. 40 cm thick yellow gray layer in a loess stratum. A Holocene soil is formed in the top of this loess stratum. A long section across the quarry shows that brown loams were deposited in the upslope northern part on top of the loess stratum. Below the loess stratum *Woldřich* mentions another series of brown loams. My interpretation of the profile is that there is no evidence for a fossil soil (equivalent to PK I) above the cultural layer. The situation suggests to me that the upper brown loams are a slope deposit. The descriptions do not allow any more precise chronostratigraphic interpretation, but it does not contradict a pleniglacial age of Jenerálka.

Another indication for a young age of Jenerálka is the identification of a calcaneum of *Saiga tatarica* (L., 1766). It was found in the cultural layer together with the artifacts and bones of mammoth, horse, reindeer, woolly rhinoceros and others. The presence of *Saiga tatarica* is important because this species has a very limited temporal distribution in Western and Central Europe. The saiga antelope is a typical arid steppe species, migrating over large distances. Its present distribution is limited to southern Russia and Central Asia (Caspian Sea, Lake Aral towards Mongolia). The species is quite common in the Weichselian of European Russia. In Western and Central Europe however it first occurs at about the last glacial maximum (20–18 ka BP). Saiga has been found in layer 6a of the Kůlna cave with a date of 21 ka BP (*Kahlke 1992*, but: layer 6a seems to be mixed because it also contains a Micoquian industry that is older than ca. 35 ka BP). The first occurrence in France is dated to 18,5 ka BP in Laugerie–Haute Est (*Delpech 1989; Crégut–Bonnoure 1991*). Saiga has been found in many Upper Weichselian localities e.g. Maszycka cave (15,5–14,5 ka BP, *Lasota–Moskalewska 1993*), Kniegrotte (directly dated to 13,1 ka BP, *Housley et al. 1997*), Gough's Cave (directly dated to 12,4 ka BP, *Currant 1987*) and Salpêtrière (13 ka BP, *Crégut–Bonnoure – Gagnière 1981*). The main expansion of saiga antelope in Western and Central Europe is dated to 15–14 ka BP (*Crégut–Bonnoure 1991; Kahlke 1992*). The presence of *Saiga tatarica* indicates an age between about 21 and 12,5 ka BP and severe steppe conditions with low snow cover (*Kahlke 1992; Currant 1987*).¹

The presence of saiga sets a *maximum* age of about 21 ka BP, whereas the radiocarbon date sets a *minimum* age of at least 22–21 ka BP. Therefore the age of Jenerálka is quite well established. This age puts the lithic assemblage in a new perspective. *Fridrich (1973)* has compared the assemblage with Krems–Hundsteig, type locality of the Kremasian. Recent research has clearly shown that the Krems–Hundsteig assemblage is a mixture of Aurignacian and Gravettian layers destroyed during major quarry activities in the late 19th and early 20th century (*Neugebauer–Maresch 1999*). It suggests that the assemblage of Jenerálka is a mixed assemblage as *Otte (1981)* suspected. The age of 22–21 ka BP allows for another possibility because it is similar to dates for the Late Aurignacian industries from Bockstein–Törle (*Otte 1981*), Langmannersdorf (*Hahn 1977*) and Al-

---

¹ A figurine from Krems–Wachtberg (Austria), dated to 27,5 ka BP, could represent a saiga antelope, but the species is not present among the faunal remains (pers. comm. T. Einwögerer 2002).

berndorf (*Bachner et al. 1996*) (table 2). The rather enigmatic Late Aurignacian combines aurignacoid tool types (in particular carinated scrapers) with a higher proportion of burins and a more pronounced presence of blades and bladelets (see e.g. *Oliva 1987*). Jenerálka could represent a Late Aurignacian site in Bohemia.

Bockstein–Törle (*Hahn 1977*)

H.4058–3355	20400 ± 220, charcoal
H.4058–3526	23440 ± 290, charcoal

Langmannersdorf (Groningen database)

GrN–6585	19340 ± 100, burned bone, extract
GrN–6660	20260 ± 200, burned bone, residue
GrN–6586	19520 ± 120, burned bone, extract
GrN–6659	20580 ± 170, burned bone, residue
GrA–16567	20590 ± 110, <i>Rangifer tarandus</i> , fragment

Alberndorf (*Bachner et al. 1996*)

VRI–1373	>16600, <i>Equus</i> sp.?, fragment
VRI–1272	20500 ± 1400, <i>Rangifer tarandus</i> , antler
ETH–13041	23170 ± 230, <i>Equus</i> sp.?, fragment
VRI–1536	25350 ± 450, <i>Mammuthus primigenius</i> , ulna
ETH–13040	25400 ± 260, <i>Rangifer</i> sp.?, rib
VRI–1537	26100 ± 500, <i>Mammuthus primigenius</i> , tibia
VRI–1374	26900 ± 1600, <i>Mammuthus primigenius</i> , fragment

Note that the mammoth remains are dated to 27–25 ka BP, contemporary with the mammoth deposits in the Pavlov Hills and Předmostí.

Table 2. Radiocarbon dates for Late Aurignacian assemblages from Central Europe.

4. Conclusion

The new radiocarbon dates indicate a young age for the Bohemian Middle Upper Palaeolithic. The dates suggest a link to the Willendorf–Kostienkian for Lubná I. It is also suggested that Jenerálka may represent a Late Aurignacian site in Bohemia. A detailed description of the assemblages is necessary for a full appreciation of the dating results. Further dating should take place preferably on more recently excavated assemblages where the provenance and conservation of samples is better known and the archaeological remains are better documented.

Acknowledgements: I like to thank dr. Milan Lička (Prehistory Department, National Museum, Prague) for his permission and assistance with the museum collections and the documentation. The research was supported by the Netherlands Organization for Scientific Research (N.W.O.).

REFERENCES

- Bachner, M. – Mateiciucová, I. – Trmka, G. 1996: Die Spätaurignacien–Station Alberndorf im Pulkautal, NÖ. In: J. Svoboda ed., Paleolithic in the Middle Danube region, Brno, 93–119.*
Crégut–Bonnoure, E. 1991: L'environnement animal dans le Midi de la France, Les Dossiers d'Archéologie 156, 48–63.

- Crégut–Bonnoure, E. – Gagnière, S. 1981:* Sur la présence de *Saiga tatarica* (Mammalia, Artiodactyla) dans le dépôt Pléistocène supérieur de la grotte de La Salpêtrière a Remoulins (Gard, France), *Nouv. Arch. Mus. Hist. Nat. Lyon* 19 (suppl.), 37–42.
- Currant, A. P. 1987:* Late Pleistocene saiga antelope *Saiga tatarica* on Mendip, *Proc. Univ. Bristol Spelaeol. Soc.*, 18/1, 74–80.
- Delpech, F. 1989:* L'environnement animal des Magdaléniens. In: J. P. Rigaud ed., *Le Magdalénien en Europe : la structuration du Magdalénien* (Eraul 38), Liège, 5–30.
- Fridrich, J. 1973:* Počátky mladopaleolitického osídlení Čech, *Archeologické rozhledy* 25, 392–442.
- Hahn, J. 1977:* Aurignacien. Das ältere Jungpaläolithikum in Mittel- und Osteuropa (Fundamenta A9). Köln – Graz.
- Housley, R. A. – Gamble, C. S. – Street, M. – Pettitt, P. 1997:* Radiocarbon evidence for the Lateglacial human recolonisation of Northern Europe, *Proceedings of the Prehistoric Society* 63, 25–54.
- Kahlke, R.–D. 1992:* Repeated immigration of saiga into Europe. In: W. von Koenigswald – L. Werdelin eds., *Mammalian migration and dispersal events in the European Quaternary* (CFS 153), Frankfurt, 187–195.
- Klíma, B. 1969:* Die stratigraphische Stellung des Paläolithikums in Böhmen und Mähren. In: J. Demek – J. Kukla Hrgs., *Periglazialzone, Löss und Paläolithikum der Tschechoslowakei*, Brno, 110–117.
- Kozłowski, J. K. 1986:* The Gravettian in Central and Eastern Europe, *Advances in World Archaeology* 5, 131–200.
- Kušta, J. 1891:* Stanice diluviálního člověka u Lubné v Čechách, *Rozpravy České Akademie Císaře Františka Josefa, třída II*, 1–9, 169–172.
- Lasota–Moskalewska, A. 1993:* Animal remains from Maszycka cave, *Jahrbuch des Römisch–Germanischen Zentralmuseums Mainz* 40/1, 231–240.
- Ložek, V. 1964:* Quartärmollusken der Tschechoslowakei. Prag.
- Neugebauer–Maresch, C. 1999:* Le Paléolithique en Autriche. Grenoble.
- Oliva, M. 1987:* Aurignacien na Moravě (Studie Muzea Kroměřížska 87). Kroměříž.
- 1997: O lidech a mamutech. K paletnologii moravského gravettien, *Archeologické rozhledy* 49, 407–438.
- 1999: L'industrie lithique du secteur G Milovice (Moravie du sud) et le faciès „méridional“ du Gravettien morave. In: D. Sacchi ed., *Les facies leptolithiques du Nord–Ouest Méditerranéen: Milieux naturels et culturels. XXIVè Congrès Préhist. de France, Carcassonne 1994*, SPF Paris, 139–150.
- Otte, M. 1981:* Le Gravettien en Europe Centrale. Brugge.
- 1993: Upper Palaeolithic relations between Central and Eastern Europe. In: J. Chapman – P. Dolukhanov eds., *Cultural transformations and interactions in Eastern Europe*, Avebury, 56–64.
- Sobczyk, K. 1995:* Osadnictwo wschodniograweckie w Dolinie Wisły pod Krakowem. Kraków.
- Svoboda, J. – Ložek, V. – Vlček, E. 1996:* Hunters between east and west. The paleolithic of Moravia. New York – London.
- Valoch, K. 1988:* Die Erforschung der Kůlna Höhle 1961–1976 (Anthropos 24). Brno.
- 1996: Le Paléolithique en Tchéquie et en Slovaquie. Grenoble.
- Vencl, S. 1966:* La station paléolithique de Lubná près de Rakovník (Bohême). In: J. Filip ed., *Investigations archéologiques en Tchécoslovaquie*, Prague, 25–26.
- Verpoorte, A. 2002:* Radiocarbon dating the Upper Palaeolithic of Slovakia. Results, problems and prospects, *Archäologisches Korrespondenzblatt* 32/3, 311–325.
- Woldřich, J. N. 1899:* Tábořiště diluviálního člověka a jeho kulturní stupeň v Jenerálce u Prahy a v několika dalších nálezištích českých, *Rozpravy České Akademie, třída II, IX–1*, 1–38.

O nezanedbatelnosti neočekávatelného: štípané industrie starší doby bronzové na Moravě

On the significance of the unanticipatable:
chipped industries of the Early Bronze Age in Moravia

Martin Oliva

Na sídlišťích a pohřebišťích starší doby bronzové se štípaná industrie vyskytuje dosti vzácně. Mezi nejvýraznější typy patří zoubkované čepele s leskem a trojúhelníkovité šípky, vedle převládajících drobných úštěpů zpravidla chybí jádra. O to překvapivější je nesmírný rozmach těžby jurského rohovce, redeponovaného v miocénních píscích, v Krumlovském lese. Na ploše několika desítek ha tu lze sledovat zasypané těžební terasy a šachty, jejichž hloubka dosahuje až 8 m. Na rozdíl od starší (mladolengyelské) těžby zůstávala téměř všechna vyrobená industrie na místě, a to v masovém měřítku. Mimo vlastní těžební zóny se s rozsáhlými dílnami setkáváme pouze na únětickém sídlišti v nedalekých Kubšicích, jež zřejmě sloužilo jako shromaždiště těžařů a štípačů. Rohovce a pestré rohovcové brekcie se tu zpracovávaly zvláštní plošnou a diskovitou technikou, kterou z jiných sídlišť neznáme. Má však analogie na soudobých těžních polích v Evropě. I když tato činnost vyžadovala snad největší společné nasazení pracovních sil lidu st. d. bronzové, její důvody musely být převážně neutilitární, vyvěrající spíše z psychosociální sféry. Neočekávatelnost sledovaného fenomenu vede ke skeptickým úvahám o možnostech archeologické identifikace byť i masových aktivit transcendentálního významu, zejména pokud nezanechaly větší množství pozůstatků z nepomíjivých surovin.

starší doba bronzová – únětická kultura – věteřovský typ – štípaná industrie – těžba – Krumlovský les – transcendentální aspekty

Chipped industry appears rather rarely in the settlements and cemeteries of the Early Bronze Age. Among the most conspicuous types are glossy denticulated blades and triangular points, while alongside the preponderant small flakes cores are generally absent. The enormous extent of the extraction of Jurassic chert – redeposited in the Miocene sands of the Krumlovský les [Krumlov Forest], is somewhat more surprising. Over an area of several dozen hectares it is possible to trace filled-in extraction terraces and shafts, which may be up to 8 m deep. In contrast to the earlier (Late Lengyel) extraction, virtually all of the industry was leaved on the spot to a massive scale. Outside of mining fields, extensive workshops are known from the Únětice settlement at nearby Kubšice, which apparently served as a meeting place for miners and chippers. Chert and brightly coloured cherty breccia were worked here using unusual flat and discoid techniques unknown from settlements but with analogies from contemporary mining areas in Europe. Even if this activity required what was perhaps the greatest communal application of a workforce in the Early Bronze Age, the reasons for it must have been predominantly non-practical, arising rather from the psycho-social sphere. The unanticipated nature of the phenomenon leads to sceptical view of the chances for the archaeological identification of even mass activities of transcendental significance, particularly where such leave no large quantities of durable raw materials behind.

Early Bronze Age – Únětice culture – Věteřov type – chipped industry – extraction – Krumlovský les – transcendental aspects

I. Úvod

„Při zhotovování štípané industrie nedosáhlo únětické obyvatelstvo té úrovně, která byla běžná v době kamenné. Stále se však objevují srdcovité šípky, srpové čepelky, pilkovité nástroje, čepelky, škrabadla a ve větším množství přirozené i při tomto procesu vznikající

odpad.“ To je vše, co se o sledované skupině hmotné kultury dočteme v poslední rozsáhlé syntéze pravěkých dějin Moravy z r. 1993. Vzhledem ke stavu vědomostí o štípané industrii starší doby bronzové přitom nešlo o charakteristiku nevýstižnou. Nevalný zájem o tuto skupinu pramenů vyplýval z oprávněného přesvědčení, že několik úštěpků a šipek může o době svého vzniku vypovědět sotva něco podstatného. Právě roku 1993 jsme se po skončení paleolitického výzkumu u Vedrovic vypravili do blízkého lesa, abychom prověřili pláže naštipaných rohovců, kterých jsem si tu povšimnul asi dvě desítky let předtím. Již při této nahodilé exkurzi se ukázalo, že se tu archeologům otevírá jakýsi jiný svět. Postupně vycházela najevo prostorová a funkční souvislost několikakilometrové zóny, jen s krátkými prolukami pokryté štípanou industrií, s výrazně přetvořeným terénem, plným nápadných jam a odvalů. Protože šlo o problematiku pravěké těžby, dotud u nás v podstatě nezkoumanou, a zároveň o jedinečně dochovaný fragment intaktní pravěké krajiny, vyžadující zevrubnou dokumentaci, podali jsme grantovou přihlášku na výzkum neolitické těžby surovin. Vzhledem k rozsáhlému využívání zdejšího rohovce v kultuře s LnK a MMK se o jiném časovém zařazení těžby nedalo uvažovat. Postupně se ovšem ukázalo, že téměř všechny zlomky keramiky z těžních jam jižní skupiny patří únětické kultuře, nebo jsou v horních částech zásypů i mladší (z doby popelnicových polí a laténu). Právě tak nečepelová technologie těžby polotovarů z diskovitých a nepravidelných jader postrádala v neolitu a eneolitu jakékoliv analogie a naopak připomínala industrii z pozdních silexových dolů v Polsku a na britských ostrovech. Současný výzkum je podporován grantem GA ČR č. 404/02/1038.

II. Těžba v Krumlovském lese

Geologické poměry a petrografii zdejších rohovců již detailně popsal A. Přichystal (*Oliva – Neruda – Přichystal 1999*, 230–239). Krumlovský les, dosahující kótou U Stavení nadmořské výšky 415 m, je tvořen granodiority předprvohorního původu. Ty místy vyrážejí na povrch v podobě skalek a zaoblených balvanů, z nichž některé prokazatelně sloužily pravěkým štípačům jako sedátka. Na vyvřelinový podklad potom nasedá souvrství terestrických zvětralin a miocenních písků, štěrků a jíílů stupně ottnang–eggenburg s četnými rohovci pocházejícími z nedochovaných vápenců jurského stáří. Kromě šedavých rohovců, takřka výhradně hrubozrnnější variety KL I, se tu místy vyskytují i rohovcové brekcie, často velmi pestře zbarvené, jejichž nehomogennější vzorky byly vyhledávány především v době bronzové. I když rozměry rohovcových valounů leckdy přesahují půl metru a zvětralé brekcie tvoří celé shluky velkých bloků, jde o surovinu nepřilíživě kvalitní. Příčinou častého zalamování úštěpů jsou četné petrosilexy, dutiny s krystalky křišťálu a pukliny způsobené divokou erozí vápenců a redepozicí rohovců v sedimentech třetihorního moře. Uvedené procesy vedly k vytvoření velmi nápadných pseudoartefaktů, jež lze od výrobků lidské ruky odlišit jen podle ohlazené černé kůry, představující důsledek suchozemského pouštního zvětrávání. Přes tyto nevýhody patří pravěká těžba v Krumlovském lese mezi nejrozsáhlejší v Evropě (*Oliva 2000a*).

Těžba v severní skupině revírů byla zahájena nejpozději již v pozdní fázi MMK, kdy se do údolních svahů hloubily jámy s případnými podkopávkami. V sondě VI–8–1 (římská číslice vždy lokalizuje sondu do jednoho z 9 zjištěných těžních revírů, obr. 12) zasahovaly mírně skloněné chodbičky až do vzdálenosti 2,5 m (měřeno vodorovně) od okraje šachty

do hloubky 5 m pod stoupající svah. Takto poznamenaný terén byl potom (patrně ve starší době bronzové) transformován široce založenou těžbou z vrstevnicových teras. Největší dosud doložená výška snímané stěny se blížila 5 m. Na dnešním skloněném povrchu VI. revíru tato těžba nezanechala téměř žádné stopy s výjimkou značného množství jader a výrobního odpadu, sledovatelného na ploše 350 x 60 m. Hloubka těžby, zjištěná pěti porůznu rozmístěnými sondami, vždy přesahovala 1,6 m. Z největší a nejhlubší sondy VI-1-3 jsme získali první radiometrická data, pocházející vždy z nejhustších koncentrací štípané industrie v přímé superpozici:

GrN-27497: 4100 ± 60 BP (hl. 170–180 cm)

GrN-27498: 4070 ± 120 BP (hl. 190–210 cm)

GrN-27499: 3870 ± 50 BP (hl. 270–300 cm)

Data vykazují vůči hloubkám převrácený sled, což je v přeházených výplních těžebních jam obvyklé. Nejspolehlivější je nejhlubší vzorek, pocházející z kaverny takřka bez hlinitého sedimentu, vyplněné jen štípanou industrií s uhlíky. Vzorek z hl. 190–200 cm doprovázely nevýrazné a značně omleté střepy, dle charakteristické hmoty patrně mladolengyelského stáří. To naznačuje možnost starších intruzí i mezi uhlíky. Přesto jsou naše data pro únětickou kulturu poněkud vysoká, zejména po eventuální kalibraci, a spadají do časového rozpětí pozdně eneolitických pohárových kultur. Pro srovnání se nabízí 5 údajů (Bln) pro sídliště Jevišovické kultury z Brna–Starého Lískovce, která jsou v průměru o 200 let starší (Görsdorf 1994). Štípaná industrie ze sondy VI-1-3 se však od mlado- a pozdně eneolitické výroby technologicky zásadně liší a je shodná s nálezy z jižních revírů (plochá a diskovitá jádra, nečepelová debitáž, četné ventrálně ztenčované ústěpy). Vzhledem k tomu, že těžba tu probíhala v několika obdobích, bude většina inventářů kulturně nehomogenní (např. z bodu V-1 a z revíru VII; Oliva et al. 1999, 271n.), ovšem pozůstatky z doby bronzové značně převažují.

Odlišným způsobem probíhala těžba v jižní skupině, kde se v nižších částech výplní jam vyskytla pouze únětická keramika. Jámy, založené především na plošině a na vrcholových partiích vybíhajících hřbítků, směřovaly svisle dolů až do hloubky 8 m, opět s možnou podkopávkou. Část kamenných inventářů z jižních revírů již byla zevrubně publikována (Oliva et al. 1999), proto se budu blíže věnovat jen některým novým kolekcím. Nejdůležitější údaje o struktuře a technologii štípané industrie jsou vyjádřeny tabelárně.

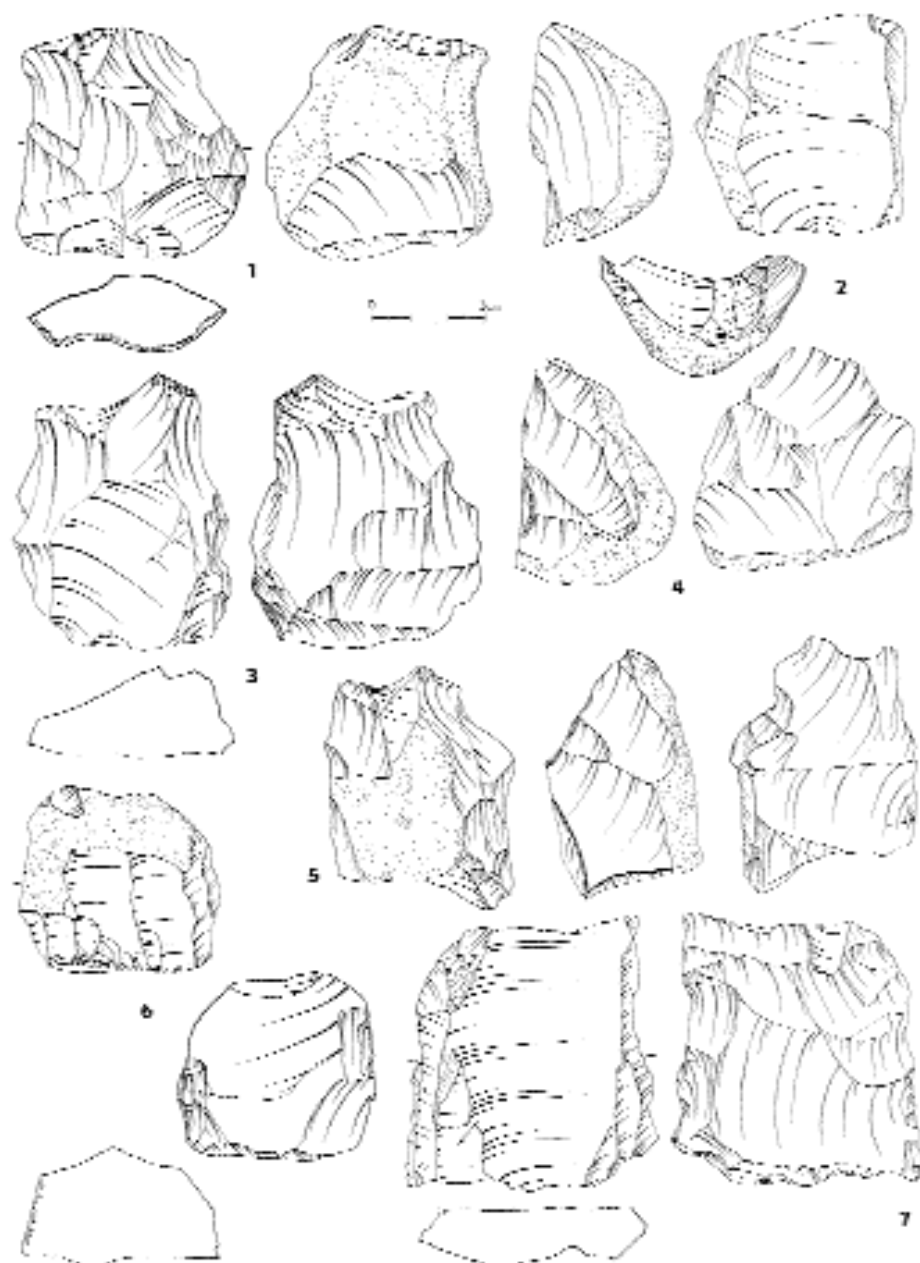
První zkoumaná jáma I-1-1 leží těsně po skalkou „U kroužku“ s kótou 346 m, čili v místech, kam již nezasahovaly sedimenty miocénního moře. Málo zaoblené valouny a bloky nekvalitního rohovce se zde nacházely v suchozemských písčítých zvětralinách typu rudických vrstev, které vyplňovaly kapsy granodioritového podloží. Způsob těžby není znám, protože jsme nezastihli okraj těžní jámy. Sterilní (?) podloží se nacházelo v hl. 2,7 m pod dnem současně deprese a ještě na plošině za jejími okraji pravděpodobně spočívalo v hloubce více než 1 m. Těžba tedy asi postupovala nestejně hlubokým přehrabováním detritu na široké ploše, přičemž max. dosažená hloubka přesahovala 2,5 m. Z 9,5 m³ sedimentu v bodě I-1-1 jsme (bez plavení či přesévání) získali přes 150 tisíc kusů štípané industrie, z toho 7340 jader, o celkové váze přes 1200 kg. Jádra jsou vzhledem k nevalné surovině spíše menších rozměrů. Z klasifikovaného čtverce 10 (50 x 50 cm) pochází na 500 jádrových kusů, z toho 37 plošně těžných a 102 prostorově těžných jader, vesměs nepravidelných. Zbytek tvoří neperspektivní počátkové, vytěžené a zlomkovité kusy. Čepele jsou jen ojedinělé, čemuž odpovídají jen 3 nekvalitní čepelová jádra. Nástroje se omezují na

nestandardizované zoubky, vruby, odštěpovače, ojedinělé drasadlo a škrabadlo s vysokou zoubkovanou retuší (Oliva et al. 1999, 287, obr. 27–29). V hloubce 75 a 120 cm se ve čtverci 10 objevily okraje únětických nádob, a nad nimi v hl. 50 cm několik laténských střepů. Pokud zde Keltové zpracovávali rohovec, může být horní část výplně kulturně smíšená. Je však poměrně chudá a nálezy se nijak nevymykají z celkového obrazu industrie.

Plně rozvinutá diskovitá/plošná technologie charakterizuje soubor z bodu II–2–1 na okraji těžní jámy, kde jsme se zahlubili proto, že na povrchu ležel pravěký střep. Z půlkubíku ručně probrané zeminy pochází 745 jader a přes 14 tisíc úštěpů o celkové váze 137 kg. Analogické množství štípané industrie se podle sondáží a sběrů opakuje i u ostatních těžních jam II. revíru, kde se však žel nepodařilo narazit na intaktní surovinonosnou sloj. Nedaleká jáma II–9, jejíž starobronzová výplň byla ještě v době popelnicových polí přehloubena za účelem redepozice zbytků žárových hrobů, neprokázala ani v hl. 7,5 m pod dnešním dnem neprotěžené podloží (obr. 13). Soubor z bodu II–2 byl již detailně popsán (Oliva et al. 1999), podíly jednotlivých typů jader jsou na tab. 7. I zde se hojně vyskytují ventrálně ztenčované úštěpy, retušované nástroje prakticky chybí. Na zpracování čeká několik dalších bohatých souborů, hlavně z různých míst nejrozsáhlejší jámy II–10, zatímco jiné kolekce, zřejmě pozdějšího původu, již byly publikovány (Oliva 2000b; Hladíková 2001).

Způsob těžby z miocenních písků nejlépe osvětlila sonda III–1–1 (Oliva et al. 1999, obr. 17–21). Nejprve byla do hloubky ca 4 m vyhloubena východní jáma o V–Z rozměru ca 3,5 m, jejíž v. stěna probíhala svisle dolů s podkopávkou v místě max. koncentrace rohovců. V jejím dně se na malé ploše ještě objevovala hustá koncentrace debitáže, avšak hloubku tohoto přehloubení se kvůli trhání stěn sondy nepodařilo ověřit, stejně jako rozsah podkopávky. Za neprokopanou kulisou intaktního písku o necelý 1 m dále k Z byla potom založena další šachta, do níž postupně vklesávala halda, naházená na výplň starší jámy 1. Východní stěna klesala téměř svisle dolů, avšak eventuální dno a protilehlá stěna se jevíly velmi nezřetelně. V hloubce 2 m pak těžba stále pokračovala přibližně horizontálně směrem k Z. Dlouhý řez jámou III–1–1 tudíž ukázal, že dnešní povrchové tvary nekopírují průběh intaktního podloží, takže současné haldy se mnohdy nacházejí na zaplněných jamách. Štípaná industrie se ve východní (starší) šachtě vyskytovala daleko častěji než v mladší šachtě a místy v profilu tvořila nahromadění bez zpevňujícího sedimentu. V této jámě se objevovalo největší množství kvalitních rohovcových brekcií. Nejvíce se koncentrovaly v bloku hlíny utrženém z haldy na V okraji jámy 1. Brekcie měly podobu velkých, letmo opracovaných bloků žlutavé barvy s drsnou světlou kůrou. Větší množství jemných brekcií s homogenním žlutým tmelem mezi velmi řídkými úlomky rohovce pochází i z horních 100 cm zásypu v jižním profilu u východního okraje 1. jámy. Spolu s vlastními brekciemi se tu objevovaly i jemné šedožluté křemence s třpytivými body („fantomy“), přičemž obě variety někdy přecházejí jedna do druhé. Mezi zmíněnými druhy surovin nalézáme extrémně málo jader a naopak mnoho produktů z pokročilé fáze těžby (úštěpy bez kůry, čepele) a odpadu. Vzácnější brekcie a brekciové křemence tedy byly zpracovávány pečlivěji než rohovec: početně tvoří 30 % celku, ale váhově jen 8 %. Mezi jádry převládají ploché a diskovité exempláře dvojnásobně nad kusy s paralelní těžbou.

Další vzorek jsme odebrali z hloubky 80–120 cm z plochy 1 x 1 m v severním profilu sondy, ca 1 m západně od nejhlubšího místa povrchu zásypu (tab. 1). Na rozdíl od souboru z horní části zásypu obsahuje jen velmi málo brekcií (13 úštěpů a 5 odštěpků), výjimečně mnoho jader a nedostatek odpadu. Úštěpová jádra se sledy prostorové těžby (63) jsou

Obr. 1. Moravský Krumlov – Krumlovský les, jádra z bodu III-1-1. Obr. 1–11 kreslila Z. Nerudová. —
 Fig. 1. Moravský Krumlov – Krumlovský les, cores from point III-1-1. Fig. 1–11 drawn by Z. Nerudová.

v rovnováze s plochými a diskovitými jádry (60), jež lze rozdělit do následujících skupin (tab. 7):

- unifaciální jednopodstavové: 12
- dvoupodstavové: 3 (obr. 1: 2)
- dostředné: 21 (obr. 1: 1)
- bifaciální jednopodstavové: 8
- se dvěma a více podstavami: 1 (obr. 1: 7)
- dostředné: 15 (obr. 1: 3)

Z vyobrazení jsou patrné značné podobnosti se středopaleolitickou technikou, což se projevuje i ve skladbě ostatních úštěpových jader při naprostém chybění jader s čepelovými negativy:

- jednopodstavová: 25 (obr. 1: 6)
- dvoupodstavová: 2
- se změněnou orientací: 5
- nepravidelná: 31 (obr. 1: 5)

Někdy je těžké rozhodnout, zda jsou všechny plochy těžní, či zda je jedna těžní a jedna úderová (obr. 1: 4). Zbytky a zlomky jader (43) dvojnásobně převažují nad počátkovými kusy (19). Některá jádra (obr. 1: 2–3) i úštěpy (obr. 2: 1–2) evokují levalloiskou metodu, zatímco čepelí (nekvalitních) a odražených hran (obr. 2: 4) je jen na dvě desítky. Početně stejně jsou zastoupeny úštěpy s plochými ventrálními výštěpy (obr. 2: 6–10), z nichž některé jsme zařadili mezi „nástroje“. Sestávají většinou jen ze zoubkovaných úštěpů (8 ks, obr. 2: 7), dále se vyskytly 2 vruby (2: 4), 2 odštěpovače (obr. 2: 5) a 1 zobec. Další vyhodnocený vzorek tvořil nápadný shluk poblíž střepů únětické keramiky v hloubce 340 cm (tab. 1). Obsahuje jen 157 artefaktů, z toho 7 jader a 36 úštěpů. Rohovcové brekcie zcela chybí. Je tedy zřejmé, že směrem ke dnu postupně ubývá brekcií a odpadu. Přitom je nutno mít na paměti, že vzorek z horní části zásypu sjetý zčásti z haldy pochází pravděpodobně z výtěžku z posledních fází hloubení jámy, tj. asi z původně větší hloubky než ostatní vzorky. Někde v dolní části těžní šachty se tedy narazilo na koncentraci vyhledávaného brekciového rohovce, který se pak pečlivěji než obyčejný rohovec zpracovával na okraji jámy.

Kolmo na hloubkovou sondu III–1–1 byla jižním směrem na plošině mezi dvěma jamami otevřena sonda III–1–2, jež dosáhla v hloubce 60 cm sterilní podloží. V jednom vyhodnoceném čtverečním metru se vyskytlo 2346 ks štípané industrie, z toho 163 jader, jež tvoří 13 % (váhově 55 %) z celku bez odpadu (tab. 1). Plochá jádra jsou tentokrát v menšině, nejvíce prostorově těžných úštěpových jader vykazuje těžbu v různých směrech (tab. 7). Ojedinele se vyskytlo jádro úzkého tvaru s těžbou ze dvou protilehlých ploch od jedné podstavy. Jediné čepelové jádro je dvoupodstavové s rovnou těžní plochou. V debitáži značně převládají úštěpy bez kůry, vzácně i s paralelními negativy.

Klasifikována už je rovněž kolekce získaná ze sondy 1 x 1 m na vrcholu haldy nad jamou III–1, kde jsme zkusmo prokopali jen horních 20 cm (III–1–3, tab. 1). Z tak nepatrného prostoru pochází téměř 4 tisíce (60 kg) artefaktů, jejichž spektrum je velmi podobné předchozí kolekci. Mezi jádry však tentokrát převládají ploché a diskovité exempláře, vesměs unifaciální s dostřednou a nepravidelnou těžbou (tab. 7). Výrazné jsou 3 trifaciální tvary, zatímco čepelová jádra s jedinou výjimkou chybějí. Na 13 úštěpech lze pozorovat výrazné ventrální negativy, jiné se opět blíží levalloiským formám.

Obr. 2. Moravský Krumlov – Krumlovský les, štípaná industrie z bodu III-1-1. — Fig. 2. Moravský Krumlov – Krumlovský les, chipped industry from point III-1-1.

Lokalita	II-1-1/Ústří profil 0-100 cm				II-1-1 340 cm		II-1-1/Sp 80-120 cm		II-1-2 u šachty		II-1-3 halda -20cm	
	K N%	K dkg%	Kbr N%	Kbr dkg%	K N%	K dkg%	K N%	K dkg%	K N%	K dkg%	K N%	K dkg%
A jádrovité kusy	12,2	45,6	6,7	40	15,6	52,1	22,9	61,2	13,2	54,9	15,4	51,9
B kortikální úštěpy	21	16,7	2,2	0	22,2	14,1	17,7	11,8	21,2	15,6	22,5	18,9
C semikortikální úštěpy	23,9	18,4	4,4	5	31,1	18,4	26	14,1	20,7	13,5	21,2	15,6
D úštěpy bez kůry, hrany	38	14,9	80	50	26,7	8,6	28,9	9,2	41,8	12,9	38,3	10,9
E čepele	2,4	0,2	6,7	2,5	0	0	1,2	0,1	1,2	0,4	1,1	0,1
F nástroje, opotřebené	2,4	5,6	0	0	4,4	6,7	3,2	4	1,9	2,8	1,5	2,6
Z	205	654	45	40	45	169	937	3406	1236	3210	2019	5452
% horiz.	82	94,2	18	5,8								
G odpad, zlomky	245	24	150	20	15	5	236	119	1110	204	1796	501
Z	450	678	195	60	60	168	1173	3525	2946	3414	3809	5953
%	69,8	91,9	30,2	8,1								

Tab. 1. Základní skupiny štípané industrie z bodu III-1 v Krumlovském lese. Kbr – rohovcová brekcie. – Tab. 1. Basic chipped industry groups from point III-1 in Krumlovský les. Kbr – chert breccia. A cores, B cortical flakes, C semicortical flakes, D non-cortical flakes, E blades, F utilized and retouched pieces, G waste.

Několik střípků, zařaditelných podle S. Stuchlíka nejspíše do starší doby bronzové, se objevilo bezprostředně pod východním okrajem plochého granodioritového balvanu v revíru III-3-1. Ze dvou prozkoumaných m² na této straně balvanu jsme zvolili ke zpracování čtverec 4/Da 50 x 50 cm, prokopaný na sterilní zvětralinové podloží v hloubce 60 cm. Tento úsek ležel těsně při svislém boku balvanu, jehož vodorovné pukliny obsahovaly zmíněné keramické zlomky. Industrie z tohoto místa, jež bezpochyby po dlouhou dobu sloužilo jako sedátko pro pravěké štípače, nese znaky intenzivnějšího zacházení se surovinou než dílny bezprostředně u těžních jam. Vyplývá to z její menší velikosti, zvýšeného množství odpadu, absolutní převahy úštěpů bez kůry nad úštěpy s pozůstatky kůry i z poněkud vyšší frekvence retušovaných kusů (tab. 2). Svérázná je rovněž skladba jader, mezi nimiž převládají počátkové (14) a naopak reziduální exempláře (13), zatímco jader všech ostatních skupin je jen 15 kusů.

Pro datování dalších souborů již postrádáme oporu v keramice a do starší doby bronzové je můžeme zařadit jen s otazníkem, a to hlavně kvůli prostorovému kontextu a charakteristické technologii.

První z nich pochází ze sondy 1 x 1 m, vyhloubené do 80 cm na plošině mezi několika těžními jamami v západní části revíru II (bod II-8-1). Soubor obsahuje relativně hodně jader a nejméně čepele ze všech revírů jižní skupiny (tab. 2). Čepelová jádra však překvapivě zcela chybějí, nejméně je jádrových reziduí (57) a počátkových kusů (32). Diskovitá/plochá a ostatní úštěpová jádra jsou v početní rovnováze. Obě skupiny však vykazují atypickou skladbu s převahou jednosměrné těžby (tab. 7). Na některých úštěpech jsou pečlivě upravené patky a poměrně hodně jich má paralelní hrany, což souvisí s vyšším výskytem čepele, vesměs ovšem nekvalitních. Objevily se i čepele s upravenou hranou jádra. V úrovni 0-50 cm je surovina dosti nekvalitní, se spoustou petrosilexů a trhlin znehodnocujících štěpné plochy. Úštěpy s laterálním převísem (tj. ostře „debordantní“) i odštěpy s ventrálními plochými negativy prakticky scházejí. V úrovni 50-60 cm a hlouběji, kde však již artefakty řídno, se ráz industrie mění: rohovce jsou homogennější, množí se tenké úštěpy bez kůry a protáhlé úštěpy, přibývají diskovitá a úštěpová jádra, z nichž jen 1 je jednodstavové. Mezi úštěpy jsou nejpočetnější exempláře s celkovou kůrou. Možství čepele a brekciových rohovců se však nemění. Dolní část haldy tedy vykazuje četné shody

Lokalita:	II-3-1 4/Da		IX-1-1/3 pod šachtou		II-2-2 nad šachtou		II-8-1 nad šachtou		II-4-1 cesta		Kubšice				
Surovina:	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	Kbr	Kbr	Σ
	N%	dkg%	N%	dkg%	N%	dkg%	N%	dkg%	N	dkg	N%	dkg%	N%	dkg%	N
A Jádrotvité kusy	19,1	48,4	11,4	47,5	27,1	78,6	21,4	57,2	8	101	25,9	50,1	17,2	40,4	187
B Kortikální úštěpy	19,9	18,1	18,7	15,9	20,3	4,5	18,4	16,3	7	10	9,7	9,5	6,1	6	69
C Semikortikální úštěpy	14	12,4	21,6	18,1	23,3	10	23,6	15,9	10	16	10,1	6,1	6,7	7,9	73
D Úštěpy bez kůry, hrany	39,8	17,1	44,1	13,8	25,4	4,7	31,8	9,5	14	8	25,1	10,8	39,2	19,8	259
E Čepel	2,1	0,4	2,1	0,4	0	0	3,2	0,3	2	1	1,2	0,4	4,4	0,5	21
F Nástroje, opotřebené	5,1	3,6	2,1	4,2	3,4	2,1	1,1	0,7	7	14	28,1	23,1	26,5	25,5	230
Σ	236	469	188	414	59	379	729	2735	48	150	495	1474	344	1006	839
% horiz.											59	59,4	41	40,6	100
G Odpad, zlomky	344	92	750	286	65	15	665	162	24	5	124	61	27	20	151
Σ	580	561	2638	4429	124	394	1394	2897	72	155	619	1535	371	1026	990
% horiz.											62,5	59,9	37,5	40,1	100

Tab. 2. Základní skupiny štipané industrie starší doby bronzové z Krumlovského lesa. — Tab. 2. Basic Early Bronze Age chipped industry groups from Krumlovský les (see tab. 1).

s okolními soubory ze starší doby bronzové, zatímco horních 50 cm může pocházet z doby pozdější. Lze uvažovat o epoše popelnicových polí, která v tomto revíru zanechala stopy zajímavých aktivit (Oliva 2000).

Technologii starší doby bronzové odpovídá vzorek industrie získaný z jižního břehu spádnicové cesty lemující ze severní strany II. revír (II-4-1, tab. 2). Z 8 jader je 5 diskovitých nebo plochých s rovnoběžnou bifaciální těžbou. Žádný keramický fragment se dosud nepodařilo najít v revíru IX, situovaném asi 250 m SV od revíru III. Jde o nejsevernější těžní pole jižní skupiny v závěru erozního údolí, vytvořeného malým potůčkem ze stálého pramene. V axiálním průkopu IX-2-1 nad současným pramenem dosahují polohy holocénních náplav ze starého pramenného horizontu v některých místech mocnosti přes 3 m. Ve vyšších partiích téhož průkopu, kde jejich mocnost klesá na 90 cm, přikrývají granodioritovou podložní skálu, krytou ještě 40 cm zvětralínového pláště. V sondě se nepodařilo zachytit obvyklé hrubě písčité souvrství, pouze přítomnost rohovců i v základní formě valounů a hlíz nasvědčuje tomu, že zde probíhala těžba z těchto sedimentů. Tak tomu bylo v sondě IX-1-1 na severním (k J obráceném) svahu nad pramenem, kde až do hloubky 60 cm vystupovala hojná štipaná industrie v přehrabaných šterkovitě písčitých sedimentech.

I při absenci střepového datovacího materiálu vykazuje štipaná industrie z těžních polí III a IX takové shody, že nelze pochybovat o jejich současnosti. Poměrně kvalitní kompaktní surovina přichází v podobě bloků s rezivou drsnou kůrou, méně jako valouny s černým hladkým povrchem. Charakteristickou lokální varietu představují kusy se světlou drsnou kůrou a světle šedou rohovcovou masou. Brekcií je velmi málo a mívají tlustou bělavou kůru. Téměř všechny rohovce patří k Přichystalově hrubozrnnější varietě I. Čtyři čtvereční metry v sondě IX-1-1, prokopané do hloubky 50 až 70 cm vydaly 737 jader a 15 112 úštěpů (167 kg). K vyhodnocení jsem zvolil nejnižší čtverec 3, prozkoumaný do hloubky 60 cm, kde již nálezy značně řídly, aniž by bylo jasné, zda jde již o sterilní podloží (tab. 2 a 7). Mezi dvěma stovkami jader převládají diskovitá/plochá (57) a prostorově těžená jádra úštěpová (61). Skoro stejně početná jsou však i rezidua (52), následují jádra počátková (32), 4 netěžená s upravenou hranou a jediné jádro čepelové. Z úštěpových jader má 22 ks stopy po paralelní těžbě. Obvyklá preference jedné plochy u plošně těžených jader by mohla evokovat levalloiskou metodu, kdyby těžba většinou nevycházela z různých míst na obvodu, bez stanovené úderové plochy. Na ojedinělých nástrojích budí pozornost časté užití plochých ventrálních výštěpů.

III. Štípaná industrie ze sídlišť a hrobů na Moravě

Část rohovce vytěženého v Krumlovském lese se dále zpracovávala na rozsáhlé sídelní aglomeraci u Kubšic, vzdálené 4 km jv. směrem (*Oliva et al. 1999*, 288n.). Jediné nálezo-ové soubory z primárního kontextu zde pocházejí z bývalé Rodingerovy cihelny v západní části lokality, kde E. Sloschek získal z únětické jámy 6 šálků, 1 velkou nádobu, kostěné šídlo a „pazourkové dláto“ (*Sloschek 1930*, 71–72; *Podborský – Vildomec 1972*, 181). Na stejném místě se našel i 17 kg těžký depot bronzů a keramika mohylové kultury (*Schir-meisen 1929*, 8–10). Stopy staršího osídlení na lokalitě chybí, drobné zlomky keramiky provázající vysbírávané koncentrace štípaných artefaktů přiřadili S. Stuchlík a M. Salaš rovněž únětické kultuře. Z povrchových sběrů našeho spolupracovníka V. Effenbergera je v ústavu Anthropos MZM uloženo 4423 brekciových artefaktů. O předměty z nepatinovaného rohovce se uvedený badatel nezajímal, protože je považoval za „neolit“, zatímco výrobkům z brekcií bylo původně přisuzováno středopaleolitické stáří, a proto se shromaždovaly ve sbírkách ústavu Anthropos. Naše pozdější sběry však prokázaly, že rohovce v souboru převládají zhruba v poměru 2 : 1, takže celý výtěžek by obnášel cca 12 tisíc jedinců. Zdá se, že zatímco rohovcové artefakty jsou na nálezové ploše rozptýlené rovnoměrněji, brekciové tvoří určité koncentrace. V citovaném článku (*Oliva et al. 1999*) jsme klasifikovali pouze materiál ze tří vlastních sběrů v letech 1994–1996, při nichž nebyla ani zdaleka vysbírána celá nálezová plocha. Oba druhy surovin vykazují poněkud odlišnou skladbu produktů. První fáze operačního řetězce, tj. jádra, kortikální a semikortikální úštěpy, je častější mezi rohovci, pokročilejší fáze (úštěpy bez kůry, čepele) mezi brekciemi (tab. 2). Obě suroviny se ovšem liší i technologií zpracování: mezi brekciemi je relativně téměř dvakrát více diskovitých a čepelových jader a pětikrát více čepelovitých produktů než u rohovce. Brekciová jádra i polotovary jsou také zřetelně kvalitnější. Lze říci, že typická metoda sbíjení do co nejplošších tvarů se soustřeďovala právě na tuto vzácnou surovinu, jejíž podíl je tu několikanásobně vyšší než v oblasti těžby v Krumlovském lese. Lepší kusy brekciového rohovce sem tedy byly přinášeny přednostně a zřejmě vyhrazeny zdatnějším štípačům. Stejně jako v Krumlovském lese zasluhují největší pozornost plochá a diskovitá jádra, z nichž některá splňují kritéria levalloiské metody. Technika je tu však dovedena do větší dokonalosti, jak o tom svědčí mimořádně ploché tvary s paralelními negativy. Tímto „ztenčovacím“ postupem těžby bylo možno dosáhnout relativně plochých polotovarů s rovnoběžnými hranami a někdy i čepele velmi přímého profilu. Ve frekvenci retušovaných nástrojů není naproti tomu mezi oběma surovinami rozdíl. Více než polovinu retušovaných „typů“ tvoří opět zoubky a vruby, zcela chybějí rydla a obvyklá škrabadla. Čepele se srpovým leskem mají většinou zoubkovanou hranu a strmou nebo drasdatovitou úpravu protilehlé hrany.

Výběr nejlepších variant brekciového rohovce se potvrdil na lokalitě věteřovské skupiny u Šumic, jež se rozkládá na téže terénní vlně ve vzdálenosti 3,2 km k JV. V prostoru ohrazeném kruhovitým příkopem byl odkryt mimořádně dlouhý kůlový dům a v jedné z jam depot 7 srpových čepelí (*Stuchlík – Stuchlíková 1999a; 1999b*). Nejvyšší kvality 4 exempláře jsou vyrobeny z šedé rohovcové brekcie, zbytek z rohovce typu KL I. Největší čepel zcela přímého profilu (90 mm dl., 35 mm š. a 7 mm tl.), dorsálně se 4 paralelními negativy, dosahuje samotné hranice technologických možností dané suroviny (*Oliva et al. 1999*, obr. 43). Celkově byla štípaná industrie obsažena především v příkopě (19 ks),

Surovina:	BLUČINA - Cezavý															B. Slatina		BRNO - Černá pole								
	únětická kultura				věteřovská skupina					kultura neurčena						úk		úk								
	K I	K II	Kb	B	Σ	K I	K II	Kb	B	R	Σ	K I	K II	Kb	B	X	Σ	A%	A%	K	H	A	S	Q	B	S
A jádrovité kusy	2		1	3						0	8	2	1	3	2	16	38,3	64,9	2	3				1	6	
B kortikální úštěpy	1			1		2				2	9	2				6	15,6	15,4							0	
C semikortikální úštěpy	2			2		1				1	4			2		11	24,1	12,3			1				1	
D úštěpy bez kůry, hrany	4		1	5		6	1	1		8	37	5	2	11		55	18,4	5,8			1				1	
E čepel				0		1		1	1	3	4	3	1	1		9	0	0				1			1	
F nástroje, opotřebené	11		1	2	14	12	4		3	2	21	50	23	5	2	83	3,5	1,7			5		1		6	
Σ	20	0	2	3	25	22	5	1	5	2	35	112	35	9	19	5	160	141	416	2	10	1	1	0	1	15
G odpad, zlomky	3	1		5	9	5			2	7	16	12		15	1	44	50	18		1	5			1	7	
Σ	23	1	2	8	34	27	5	1	7	2	42	128	47	9	34	6	224	191	434	3	15	1	1	1	22	
váha dkg (cca):					18					20						100										

Tab. 3. Základní skupiny štípané industrie ze sídlišť únětické kultury. K I rohovec typu KL I, K II rohovec typu KL II a jiné moravské jurské rohovce, Kb rohovcová brekcie, A rohovec typu Stránská skála, H neurčené rohovce, R radiolarit, Q křemenec, B přepálené, X neurčené. — Tab. 3. Basic chipped industry groups from Únětice culture settlements (see tab. 1). K I – KL I type chert; K II – KL II type chert and other Moravian Jurassic cherts; Kb – chert breccia; A – Stránská skála type chert; H – unidentified chert; R – radiolarite; Q – quartzite; B – burnt; X – unidentified.

ve dvou jamách (10) a v kúlových jamkách dlouhého domu (4). Podobně jako v Kubšicích převládají rohovce dvojnásobně nad brekciemi. Zcela schází jádra (jen 2 „zkoušky“), kortikální a nekortikální úštěpy jsou v rovnováze a s výjimkou depotu se vyskytla jen 1 neretušovaná čepel (Oliva et al. 1999, 298–299, tab. 6, 10, obr. 42–43).

Obě lokality jsou svým způsobem výjimečné. Plocha, na níž lze u Kubšic sledovat štípané artefakty a ojedinělé střípky, zabírá cca 700 x 250 m, což vylučuje, že by šlo o stopy jednorázového sídliště. Jde nepochybně o pozůstatky opakovaných aktivit, snad jakýchsi štípačských festivalů vykonávaných periodicky poblíž jednoho či několika (v tom případě vzájemně nesoučasných) sídlišť. K ověření této unikátní situace by mohl přispět jen rozsáhlý archeologický výzkum. Kruhový areál u Šumic s druhou největší dosud známou stavbou megaronového typu ve střední Evropě a nedostatkem běžných jam a sídelních objektů je opět nutno interpretovat jako význačné společenské a kultovní centrum věteřovského lidu. Uložení sedmi srpových nožů a přelomení největšího z nich může souviset s vykonáním nějakého rituálního úkonu (srov. níže podobnou situaci na Cezavách a na lokalitě Friebritz v Dolním Rakousku).

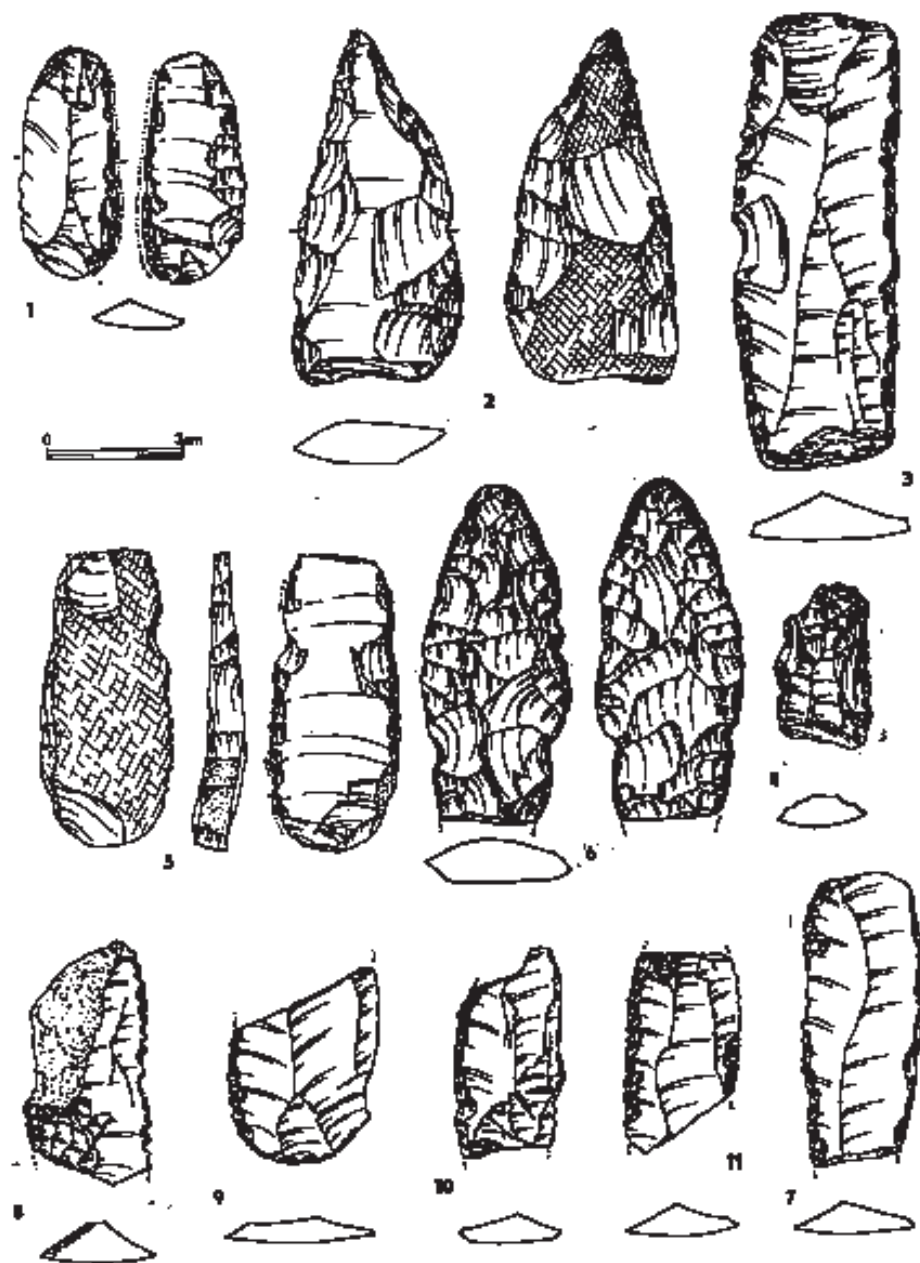
Jen 6 km sz. od těžních revírů v Krumlovském lese se rozkládá sídliště věteřovského typu u Budkovic (Ondráček – Stuchlíková 1982; 1986). Mohutný kultovní objekt o rozměrech 4,5 x min. 16 m a hloubce 4 m, uvnitř s řadami velkých kúlů a mocnými propálenými vrstvami, svědčí i v tomto případě o mimořádných společenských aktivitách se značnou spotřebou lidské práce. S částí objektu narušoval věteřovský příkop o hloubce 6,6 m a šířce 10–12 m (Stuchlíková 1990). Sídliště navíc leží v nápadné poloze na strmém útesu červených slepenců 60 m nad říčkou Rokytinou, což mu propůjčuje zvláštní ráz. Z publikované etapy výzkumu (většinou mimo popsané struktury) pochází asi stovka artefaktů vyrobených z rohovce typu Krumlovský les. Asi 70 kusů tvoří úštěpy, částečně se stopami opotřebení nebo s místními a zoubkovanými retušemi (Ondráček – Stuchlíková 1982, tab. 31: 1; 49: 13). Některé z dvacítky čepelí nesou stopy lesku a sloužily asi jako srpové kameny. Z těch vyniká plochý retušovaný exemplář, dlouhý téměř 10 cm (obr. 3: 3), na jiných je aplikována zoubkovaná retuš (obr. 3: 4). Ojediněle se objevilo škrabadlo a snad i klínové rydlo (Ondráček – Stuchlíková 1982, tab. 31: 19). Vyskytlo se i několik jader (o. c. tab. 31: 16; 49: 10). Soubor obsahuje i rohovcovou brekciu, není však udáno, v jakém poměru.

Kvůli srovnání s objemem těžby v Krumlovském lese musíme zaznamenat i situaci na jiných sídlištích, zvláště když se nacházejí v nedalekém okolí výchozů. Žádná štípaná industrie není uvedena v nálezových zprávách (dále NZ) o rekognoskaci rozoraných půdorysů únětických objektů na trati Perky u Jezeřan (J. Říhovský, NZ 191/51, uložen v archivu Archeologického ústavu AV ČR Brno, jakož i dále uvedené NZ) a o výzkumu 6 jam v Sobotovicích – „Zahrádkách“ (J. Ondráček – J. Peškař, NZ 2924/59). Jisté výsledky (20 úštěpů a natlučené valouny z místního výchozu rohovce typu KL) přinesly sběry v trati Jelenky u Bohutic, kde většina nalezených střepů patří únětické kultuře (NZ 816/49 a 1047/80) a kde byly odkryty i únětické hroby bez štípané industrie (*Tihelka 1953*; NZ 842/51). Z blízkého hradiska Leskoun u Olbramovic pochází z výzkumů v letech 1959 (J. Ondráček, NZ 2952/70), 1963 (J. Nekvasil, NZ 156/66) a 1992 (P. Vitula a kol., NZ 16/93) jen několik desítek vesměs drobných úštěpů, ojedinělé nekvalitní čepel a jádrová rezidua, z výzkumu J. Nekvasila také srpová čepel se zoubkovaným ostřím. I když byl tento dominantní vrch osídlen, a dokonce opevněn příkopem i ve starší době bronzové (*Nekvasil 1966*), spadá většina kamenných artefaktů nepochybně do eneolitu. To zřejmě platí i o zoubkovaných srpových čepelích s protilehlým utupeným bokem z hradiska Réna u Ivančic (MZM i. č. 51193, 51198, 51208), kde starobronzové osídlení chybí (*Skutil 1941*; *Čižmář – Stuchlík 1971*).

Něco málo přes stovku rohovcových úštěpků, 2 nepravidelná jádra a 2 plošně retušované šipky přinesly záchranné výzkumy 16 únětických jam v Bratčické pískovně, jež se nalézají v těsném sousedství rozptýlených zdrojů rohovce typu Krumlovský les (*Benešová 1957*; *Ondráček 1960a*, 166; NZ 1965/54; 2229/58). Ve 3 únětických hrobech z téže lokality se štípaná industrie nenašla (*Král 1956*; NZ 1363/54). Dva zoubkované úštěpy, asi srpové kameny, a tři další atypické úštěpy uvádí *B. Dostál (1958, 14–15)* z Branišovic. Z nového výzkumu kruhového příkopu únětické kultury v Troskotovicích (12 km jv. od zdrojové oblasti) pochází jen 7 kusů rohovce KL I, a sice prosté úštěpy, odpad, 1 jádro a valouny, používané jako drtiče (*Kovárník 1999* a tam připojený posudek A. Přichystala). Vzhledem k velikosti artefaktů leží nejbližší možný zdroj surovin v okolí Vedrovic.

O mnoho bohatší nejsou ani litické dokumenty ze starobronzových pohřebišť. Ze všech hrobů únětické kultury situovaných v bezprostředním okolí exploatační oblasti (Bohutice, Bratčice, Kubšice, Mor. Krumlov, Rakšice, Trboušany, Vedrovice a s nimi nyní sloučené Zábrdovice) jsou „pazourky“ uváděny jen z okolí skupiny 7 koster v Mor. Krumlově – na „Hříbku“ (*Tihelka 1953, 299*). Pouhý jeden rohovcový úštěp obsahovaly dva věteřovské hroby v nedalekých Olbramovicích (*Pernička – Podborský 1959, tab. III: 4*), na jejichž katastru leží i hradisko Leskoun.

Následující hrobové celky dělí od exploatační oblasti v Krumlovském lese již vzdálenosti přesahující 20 km. Čtyři artefakty z rohovce typu KL I poskytl hromadný hrob věteřovské skupiny z Těšetic–Kyjovic (nepravidelné jádro, čepelka, úštěp a odpad), mezi 11 předměty z jiných surovin se objevil pazourek, krakovský silicít, plazma a obsidián (*Čižmář et al. 1993*). Ze sledovaného rohovce je raženo všech 8 kusů štípané industrie (zbytek jádra, čepel s obloukovým hřbetem, úštěpy a retušované zlomky) z únětického pohřebiště ve Velkých Pavlovicích, vzdáleného 36 km k JV (*Stuchlík – Stuchlíková 1996a*), a také všechny artefakty z únětických hrobů v Moravské Nové Vsi–Hruškách (2 úštěpy se zoubkovanou retuší s leskem, 2 semikortikální úštěpy a 2 miniaturní úštěpky (*Oliva 1996*; *Přichystal 1996*). Únětické pohřebiště u Mušova pod Pavlovskými vrchy silicítové artefakty neobsahovalo (*Stuchlík 1987*) a 15 hrobů téže kultury v Hradčanech na Prostějovsku vy-

Obr. 3. Štípaná industrie starší doby bronzové. 1 Lešany u Prostějova, 2 Brno—Černá pole, obj. 7, 3—4 Budkovice—„Za dvorem“, 5 Marefy—„Člupy“, 6 Ondratice—„Holcasy“, 7—11 Radslavice—Zelená Hora. 2 proužkovaný silicit, 6 pazourek, ostatní jurský rohovce a rohovcová brekcie z Krumlovského lesa. — Fig. 3. Early Bronze Age chipped industry. 1: Lešany u Prostějova; 2: Brno—Černá pole, feature 7; 3—4: Budkovice—„Za dvorem“; 5: Marefy—„Člupy“; 6: Ondratice—„Holcasy“; 7—11: Radslavice—Zelená Hora. Materials: 2: striped silicite; 6: flint; others Jurassic chert and chert breccia from Krumlovský les.

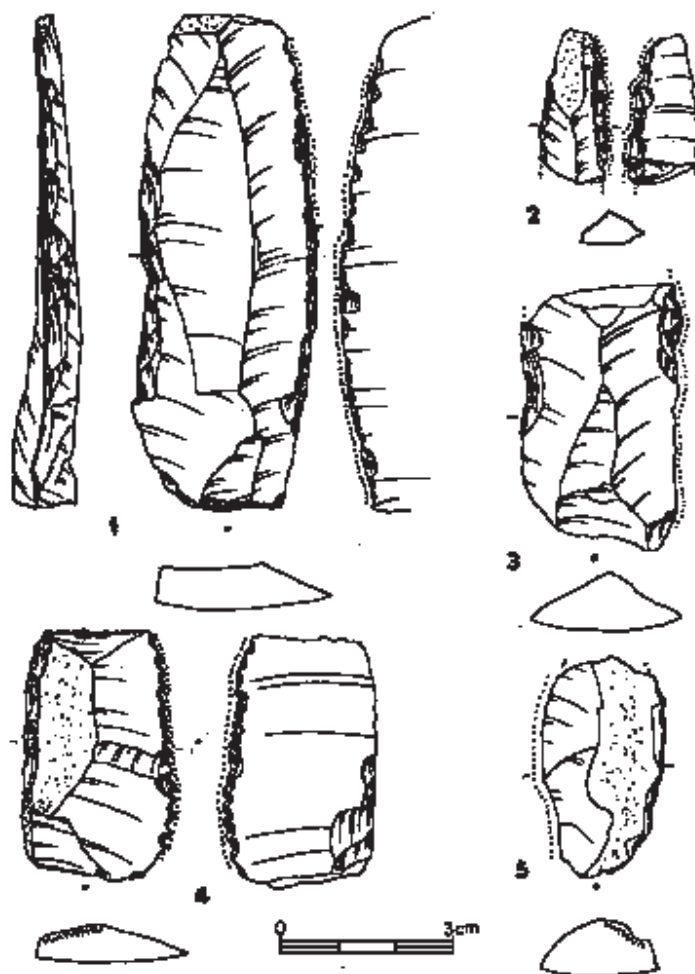

Sektor: Objekt:	A		A		A		B		B		B		B		B		B		celkem								
	5		93A		58		99		99A		41A		42A		45,A,B		52		54		Σ		Σ		Σ		
	na	ns	na	ns	na	ns	na	cp	ns	na	ns	na	ns	na	cp	ns	na	ns	na	cp	ns	na	cp	ns	na	cp	ns
Ia surovina																											
Ib zkoušky																											
Σ	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
IIa jádro počátkové	1																					1					1
IIb jádro upravené	1																					1					1
IIc jádro disk./ploché																											
IId jádro ústěpové																											
IIE jádro čepelové																											
IIF zbytky, ztrnky jader															1							1					1
Σ	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0	0	3	
IIIa ústěp kortikální	1																					1					1
IIIb ústěp semikortikální		2					1															2			2		4
IIIc ústěp bez kůry	1				1	1	1	1b		1	1	1					1				4	1	4	4		9	
IIId ústěp s paral. negativy																						1			2	3	
IIIe vodící hrana jádra																	1							1		1	
Σ	2	2	2	1	3	1	0	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	8	1	8	18		18	
IVa cílová čepel		1	1				1										1						1	3		4	
IVb cílová čepelka																											
Σ	0	1	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	3		4		
Va tabuleta z podstavy																											
Vb odražený bok jádra																											
Vc odražení těžní plocha																											
Vd sekundární vodící hrana																											
Σ	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
VI ventrálně ztenčený ústěp	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
VII odpad, ztrnky	8	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	9	0	0	0	9	
Σ celkem kusů	12	3	3	1	3	1	1	1	1	1	1	3	1	1	1	1	1	1	1	1	20	2	12	34		34	
Σ celkem dkq																											22
Σ % ks																						58,8	5,9	35,3		100	

Tab. 4. Přehled štípané industrie únětické kultury z hradiska Cezavy u Blučiny. — Tab. 4. Overview of Únětice culture chipped industry from the Cezavy u Blučiny hillfort.

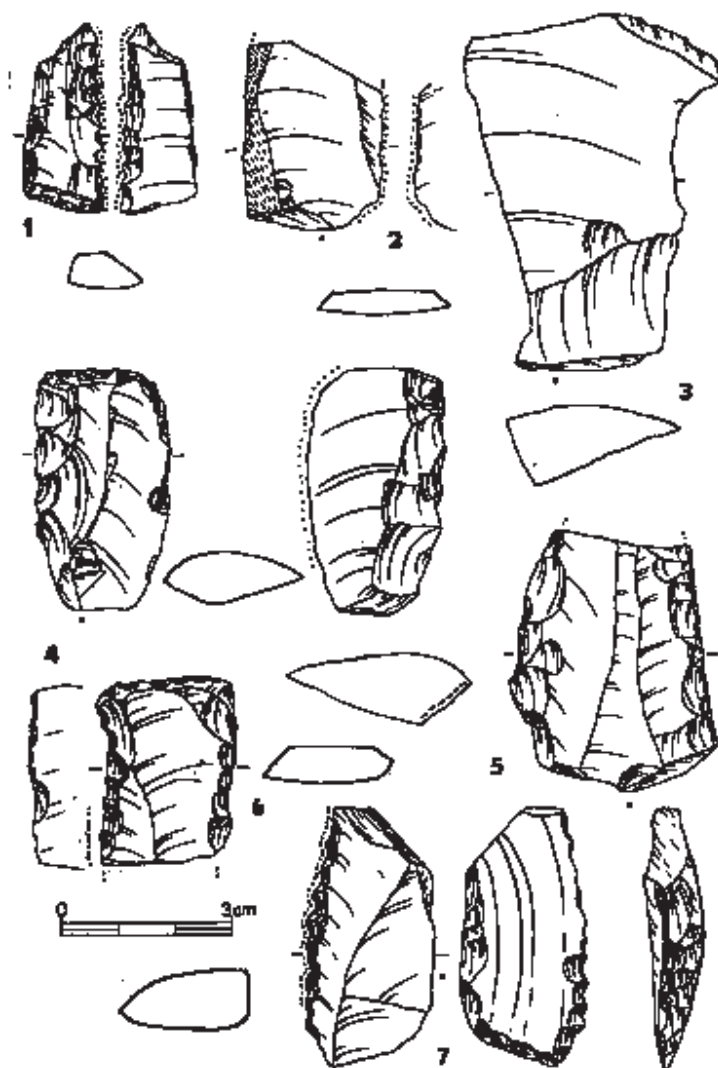
dalo jen 1 křemencový ústěp (*Stuchlík – Trčala 1991*). Poměrně početná byla štípaná industrie z hrobů v Markově cihelně u Vyškova, zpracovávaná v současné době L. Hladíkovou. Velká srpová čepel provázela únětický hrob na trati Člupy u Maref (obr. 3: 5). Je vyrobena z moravského jurského rohovce, který může pocházet z Krumlovského lesa. Vůbec žádné kamenné artefakty se nenašly na pečlivě zkoumaném pohřebišti s 80 únětickými hroby v Rebešovicích (*Ondráček 1962, 80*). U skrovné štípané industrie z ostatních únětických pohřebišť postrádáme přesnější údaje o použitých surovinách (srov. *Tihelka 1953, 477–479; Podborský 1987, 121*).

Co se týče vzdálenějších starobronzových sídlišť, ani ta nejvýznamnější z nich neposkytla soubor štípané industrie, jenž by přesahoval několik desítek kusů. Zde ovšem můžeme pracovat jen s výsledky novějších výzkumů, protože dříve se nálezy štípaných artefaktů z inventářů posteneolitických sídlišť vesměs vyřazovaly jako starší intruze, zejména pokud pocházely ze sběrů. Nepříliš početné artefakty z rohovce se vyskytly v únětických jamách na hradisku Cezavy u Blučiny, situovaného 16 km východně od revírů v Krumlovském lese. Eminentní místo mezi nimi zaujímá 86 mm dlouhý nůž se strmě retušovaným bokem z rohovce typu Krumlovský les I (obr. 4: 1) nalezený spolu s pořezanými a opálenými kostmi 11 dětí a 1 dospělého člověka v jámě č. 5 (*Salaš 1990*). Jemně zoubkovaná hrana nože nese po celé délce stopy lesku; srpová čepel tu byla zřejmě použita k rituálním obřadům. V uvedeném objektu bylo ještě 14 dalších artefaktů včetně počátkového a upra-

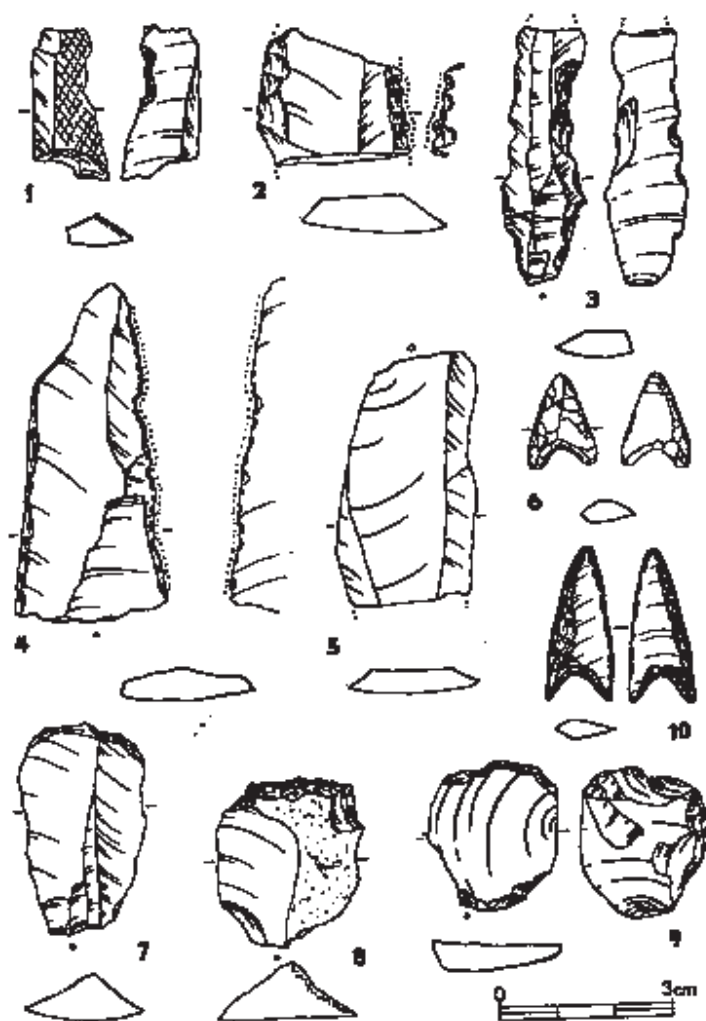
Obr. 4. Blučina–Cezavy, srpové čepele únětické kultury. 1 obj. 5, 2, 4 obj. 33A, 3 obj. 39A, 5 obj. 5B. Rohovec typu Krumlovský les. — Fig. 4. Blučina–Cezavy. Únětice culture sickle blades. 1: feature 5; 2 & 4: feature 33A; 3: feature 39A; 5: feature 5B. Krumlovský les type chert.

veného jádra. Celkový přehled štípané industrie z únětických jam podávají tab. 3 a 4. Z výzkumů M. Salaše v letech 1983–1998 pochází 34 silicitových artefaktů o celkové váze asi 0,2 kg. Oproti exploatační oblasti u Krumlovského lesa, odkud pochází většina surovin, je třetina z nich retušovaná. Zdaleka nejvíc dokumentů poskytl již zmíněný objekt 5 jednoznačně rituálního charakteru, další nejvyšší počty po 5 kusech pocházejí z objektu 46 se 2 manipulovanými lidskými kostrami (Jelínek 1993: „pit 3“) a z jámy 39 s dívčí lebkou se záseky a parietální lebeční kostí (Jelínek 1993: „pit 2“); podle novějšího názoru M. Salaše by jáma 39 mohla patřit spíše věteřovské skupině. V obou těchto jamách se vyskytly srpové čepele (obr. 5: 2, 4), v jámě 46 též největší úštěp z této lokality (obr. 5: 3). Srpová čepel byla nalezena i v objektu 41A (Jelínek 1993: „pit 1“) se zvířecími kostmi, pořezanými stej-

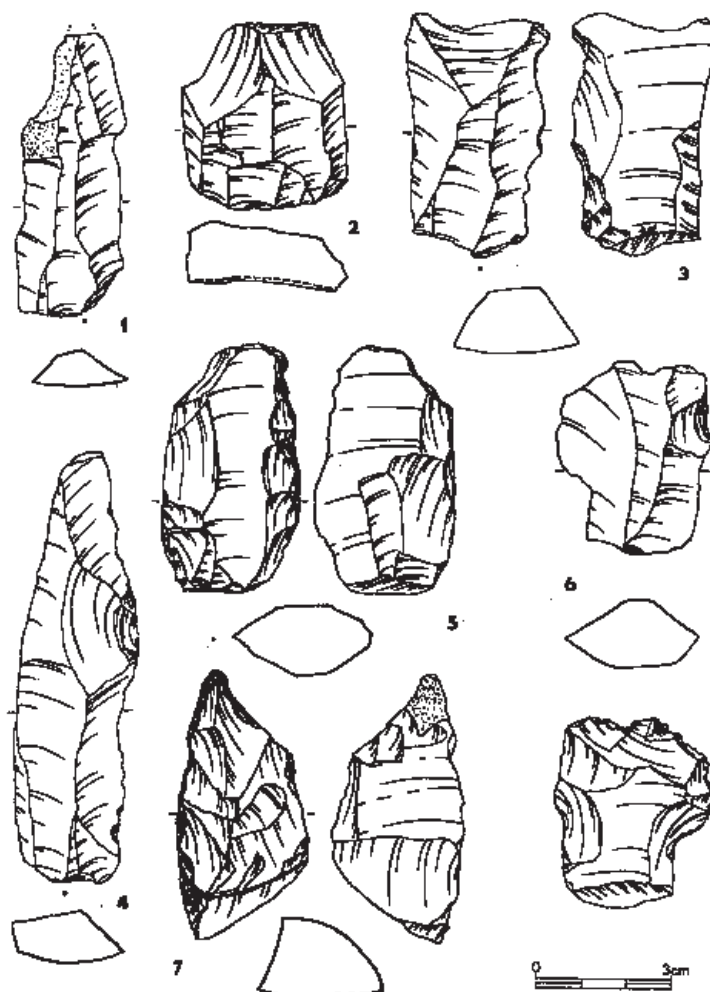
Obr. 5. 1–5 Blučina–Cezavy, 1 obj. 41A, 2 obj. 46A, 3–4 obj. 46B, 5 obj. 52–V, 6–7 Svatobořice–„Písky“. Vše únětická kultura, rohovec typu KL I. — Fig. 5. 1–5 Blučina–Cezavy. 1: feature 41A; 2: feature 46A; 3–4: feature 46B; 5: feature 52–V; 6–7: Svatobořice–„Písky“. All Únětice culture, chert type KL I.

ným způsobem jako lidské pozůstatky z výše zmíněných jam. V surovinách celé kolekce naprosto převládá rohovec typu KL I, k němuž asi patří i 8 přepálených kusů. Rohovec jemnější variety KL II je zastoupen jen 1 úštěpkem, dvěma nekortikálními úštěpy i rohovecová brekcie. Mezi poměrně drobnotvarou debitáží vyniká velký úštěp z jámy 46 (obr. 5: 3), provázený zde ještě dvěma srpovými čepelemi (obr. 5: 2, 4) a dvěma přepálenými zlomky. Kromě zmíněných dvou netěžených jader z objektu 5 se vyskytlo již jen přepálené residuum. Neretušované čepele zcela chybějí, tvoří však suporty 5 srpových kamenů. Ty také předsta-

Obr. 6. Blučina–Cezavy, štípaná industrie věteřovské skupiny: 1–2 obj. 1, 3 obj. 16, 4 obj. 35B, 5 obj. 40A, 6 obj. 56B, 7–8 obj. 36B, 9 obj. 9B (1, 6 radiolarit, 3 KL II, 4 přepálené, 5 roh. brekcie, ostatní KL I). — Fig. 6. Blučina–Cezavy, Věteřov group chipped industry: 1–2: feature 1; 3: feature 16; 4: feature 35B; 5: feature 40A; 6: feature 56B; 7–8: feature 36B; 9: feature 9B. Materials: 1 & 6: radiolarite; 3 KL II type chert; 4: burnt; 5: chert breccia; others KL I chert.

vují nejstandardizovanější typ z celé kolekce: nejtypičtější mají strmě retušovaný bok a protilehlou jemně zoubkovanou hranu s leskem (3 ks, obr. 4: 1–2), ve dvou případech navíc ještě příčnou retuš (obr. 4: 4; 5: 1). Dvě další mají alespoň částečnou strmou retuš bez dalších úprav (obr. 4: 5), 1 má poloplošně retušovanou hranu a příčnou retuš (obr. 5: 4), další hrubě zoubkované hrany (obr. 4: 3) a poslední je pouze lehce opotřebovaná na pracovní hraně (obr. 5: 2). Z nástrojů beze stop lesku se vyskytl 1 zoubkovaný ústěp, strmě retušovaná čepel z hrany jádra, dvojitě drasadlo, resp. silně retušovaný prox. fragment (obr. 5: 5) a zlo-

Obr. 7. Blučina–Cezavy, štípaná industrie starší d. bronzové a pop. polí (nerozlišeno). 1, 3 roh. brekcie, 2 rohovec typu Olomučany, 7 KL II, ostatní KL I. — Fig. 7. Blučina–Cezavy, Early Bronze Age and Urnfield period (not separated) chipped industry. 1 & 3: chert breccia; 2: Olomučany type chert; 7: KL II type chert; others KL I type chert.

mek vyklenutého drasadla. Zajímavá je výrazná vazba srpových čepelí a štípané industrie vůbec na jámy s manipulovanými lidskými kostmi.

Z daleko početnějších objektů věteřovské skupiny v Cezavách u Blučiny pochází poněkud více artefaktů (tab. 3 a 5), mezi nimiž opět zhruba třetinu tvoří retušované tvary. Neuvažujeme-li 11 kusů z příkopu s početnými lidskými kostrami (objekt 1), vyskytl se největší počet artefaktů (7) v objektech 36B a 59A. Spektrum použitých surovin je podobné jako v únětických jamách, vedle převládajícího rohovce typu KL I (26 ks) se objevuje typ KL II (5 ks, z toho 4 mezi nástroji), 1 čepel z hrubé šedé rohovcové brekcie s lesklými bo-

Objekt:	A															B		celkem			
	1-přikop			9A	9B	16	34B	35B	36B	56,56B			59A	40A	Σ	Σ	Σ	Σ			
	ne	op	ns	ns	ns	ne	ns	ne	ns	ne	op	ns	ne	ns	ne	ne	op	ns	Σ		
Ia surovina																					
Ib zkoušky																					
Σ	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
IIa jádro počátkové																					
IIb jádro upravené																					
IIc jádro dlak./ploché																					
IId jádro úštěpové																					
IIe jádro čepelové																					
IIf zbytky, zlomky jader																					
Σ	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
IIIa úštěp kortikální	1	1			1					1							2	1	1	4	
IIIb úštěp semikortikální			1							2	1			1			1	2	2	5	
IIIc úštěp bez kůry	1	1	2		1	2		1	1				1	3			8	1	4	13	
IIId úštěp s paral. negativy			1	1					1										3	3	
IIIe vodící hrana jádra			1															1		1	
Σ	2	2	5	1	1	3	0	1	1	1	0	3	1	0	1	4	0	11	5	10	26
IVa cílová čepel			1	1		1				2	1	1					1	2		6	8
IVb cílová čepelka									1									1			1
Σ	0	0	1	1	0	0	1	0	1	2	1	0	1	0	0	0	1	3	0	6	9
Va tabulka z podstavky																					
Vb odražený bok jádra																					
Vc odražený téžní plocha																					
Vd sekundární vodící hrana																					
Σ	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
VI ventrálně ztenžený úštěp	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
VII odpad, zlomky	1									1		2		3			7	0	0	7	7
Σ celkem kusů	3	2	6	2	1	3	1	1	2	3	2	2	1	7	1	1	21	5	16	42	20
Σ celkem dlkg																					
Σ 96 ks																	50,0	11,9	38,1	100	

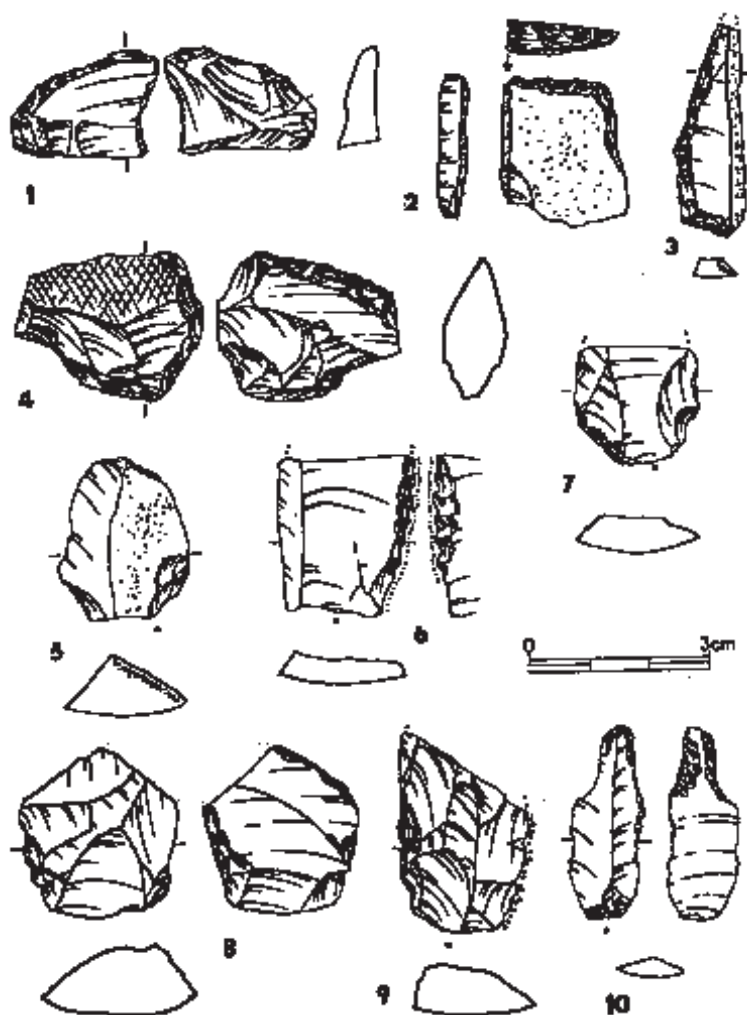
Tab. 5. Přehled štípané industrie věteřovské skupiny z hradiska Cezavy u Blučiny. — Tab. 5. Overview of Věteřov group chipped industry from the Cezavy u Blučiny hillfort.

dy (obr. 6: 5) a 7 přepálených silicitů, zvláštností však jsou 2 nástroje z radiolaritu (obr. 6: 1, 6). Jádra zatím zcela schází, nekortikální úštěpy převažují nad úštěpy s celkovou a reziduální kůrou a sporadických čepelí (9) je 2x více mezi nástroji než mezi neretušovanou debitáží. Z 15 nástrojů jsou opět nejvýraznější srpové čepele:

1. čepel se silnou retuší a protilehlými zoubky (obr. 6: 2)
- 2.–3. dvě čepele se strmou retuší a protilehlými jemnými zoubky (obr. 6: 4)
4. neretušovaný úštěp bez kůry

Soubor nástrojů dále tvoří čepelový úštěp s nevýraznou příčnou retuší, čepel se strmou vysokou retuší, semikortikální úštěp se třemi trnovitými výčnělky (obr. 6: 8), nevýrazné čepelové škrabadlo (obr. 6: 7), drobná radiolaritová šipka s částečnou plošnou retuší (obr. 6: 6), delší úzká šipka s dlouhými křídélky z rohovce KL I (obr. 6: 10), oškrabovač – „raclette“ (obr. 6: 9), radiolaritová čepel s ventrálními zoubky (obr. 6: 1), vrubovitě retušovaná čepel (obr. 6: 3), úštěp se strmou retuší a 2 odštěpovače. Z příkopu pochází ještě pazourkový úštěp se skvrnami bělavé patiny, zřejmě paleolitického původu.

Starší době bronzové patří bezpochyby i většina z nejpočetnější skupiny štípané industrie nalezené mimo zahlušené objekty a mimo koncentrace z doby popelnicových polí. Protože její kulturní příslušnost je nejistá, postačí zdůraznit přítomnost neobvyklých surovin jako dvou glaciáluálních silicitů (vrub a vrták na obr. 8: 5, 10), 8 artefaktů z rohovcové brekcie (obr. 7: 1, 3) plochého čepelového jádra z olomučanského rohovce (obr. 7: 2) a zlomku křišťálového valounku. Z retušovaných typů stojí za zmínku čepelový úštěp se

Obr. 8. Blučina–Cezavy, štípaná industrie starší d. bronzové a pop. polí (nerozlišeno). 1, 4, 5, 7 KL II, 9 moravaský jurský rohovec?, 10 pazourek, ostatní KL I. — Fig. 8. Blučina–Cezavy, Early Bronze Age and Urnfield period (not separated) chipped industry. 1, 4, 5 & 7: KL II type chert; 9: Moravian Jurassic chert (?); 10: flint; others KL I type chert.

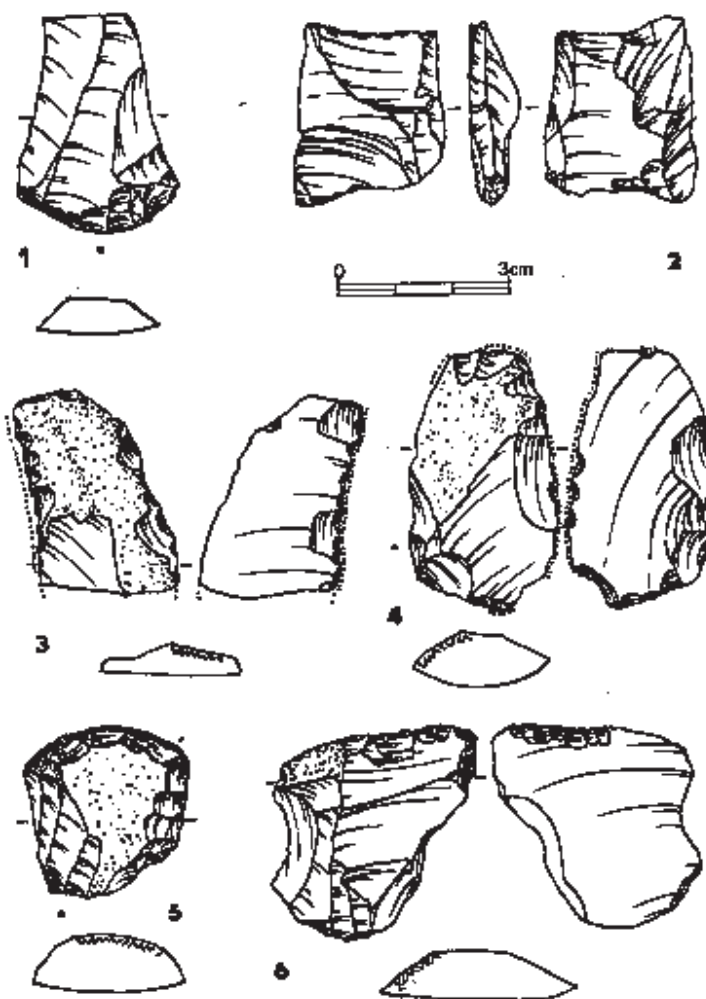
silnou zubatou retuší (obr. 7: 3) a jiný s širokými ventrálními negativy (obr. 7: 6), hrubý jádrovité vrták (obr. 7: 7), částečně bifaciálně opracovaný ústěp (obr. 7: 5), jemné hránové rydlo (obr. 8: 2), hrot s otupeným bokem (obr. 8: 3), odštěpovače (obr. 8: 8) a ústěpy s vruby (obr. 8: 5, 7). Početněji se zde objevují škrabadla (1 na zkrácené čepeli, 4 ústěpová, 1 nehtovitá, 1 okrouhlá, 1 krátké s inverzní strmou retuší hrany s leskem a 2 nevýrazná). Zajímavé jsou drobné nástroje s retusemi různých typů, upomínající na podobné artefakty z bodu II–12 v Krumlovském lese. Srpové čepele se nevymykají z popsaných variant (obr. 8: 6, 9). Nálezy z kontextu popelnicových polí byly popsány jinde (*Oliva 2000b*).

Tato skrovná kolekce je pozoruhodná právě svou nepočetností, zejména když uvážíme, že Cezavy jsou z mohutných těžních okrsků v Krumlovském lese na dohled a že činnost na obou lokalitách musela mít výrazné rituální pozadí. Z toho by mohlo vyplývat, že transcendentální aspekty, jež motivovaly masovou těžbu rohovců v Krumlovském lese, fungovaly jen lokálně, a tudíž nebyly se štípanou industrií nebo její surovinou spojeny všeobecně. Nelze ovšem přehlédnout vazbu nejpočetnějších celků štípané industrie na jámy s lidskými pozůstatky, zejména v únětické kultuře. Je zajímavé, že tu zcela chybějí kvalitní variety brekciových rohovců, jež v této době byly v Krumlovském lese vyhledávány a přednostně transportovány na rozsáhlou sídelní aglomeraci únětické kultury u Kubšic a do věteřovského rondeloidu u Šumic. O napojení na krumlovskou těžní oblast sice svědčí shodná prevalence rohovce typu KL I, ovšem jen málo artefaktů z této suroviny vyžadovalo větší kusy těžené (?) suroviny (čepel na obr. 4: 1 a 7: 4). Jemnější a v terénu mnohem řídkší rohovec typu KL II lze jen stěží odlišit od tzv. moravských jurských rohovců; takto zde označená skupina bezpochyby obsahuje obě zmíněné variety sbírané v širokém okolí hradiska.

Poměrně početnou štípanou industrií z rohovce typu KL I poskytují sběry J. Hložka na sídlišti ze starší doby bronzové na lokalitě Pisky II u Svatobořic. Nejvýraznější typ představují i tu zoubkované srpové čepele s protilehlým otupeným bokem (obr. 5: 6–7).

Na Brněnsku je určitý počet silicitových artefaktů znám ze sídliště únětické a středodunajské mohylové kultury v Brně–Černých polích. Lokalita leží v nadm. v. 225–244 m na jižním svahu nad nivou Svratky a Svitavy. Výzkum, z něhož zpracováváný materiál pochází, provedli V. Hank a K. Tihelka v letech 1948–51 v prostoru pod dnešní hlavní budovou dětské nemocnice. Odkryli na 44 jam druhé fáze únětické kultury s bohatými nálezy keramiky a 10 lidskými kostrami, z nichž 8 bylo v jamách uloženo párově (*Tihelka – Hank 1949; 1966*). Mezi nálezy z jednotlivých objektů, jak jsou uloženy v MZM, jsem štípanou industrií identifikoval v 8 jamách (tab. 3 a 6) v počtu od 1 do 12 ks. Bokem, v oddělení štípané industrie, je uložena krabička s 32 rohovcovými artefakty, označenými jako jáma 6. Z této jámy se však citovaní autoři o žádné štípané industrii nezmiňují a na jednom kusu je nadto stará německá popiska. Vzhledem k nejasnému původu jsem zmíněné nálezy neklasifikoval. Uvedení autoři zmiňují štípanou industrii ještě z objektů 10 („ústěpky“) a 33 (2 ústěpy). Z objektu 7 byl k dispozici jen plošně opracovaný artefakt, chybějí tedy „pazourkové ústěpky“ a „přelomená rohovcová šipka“ (*Tihelka – Hank 1949*, obr. 15: 1). Surovinovou základnu čtyř desítek podchycených silexů (včetně neopracovaných) tvoří různé moravské rohovce s výjimkou spongolitu a rohovce typu Olomučany. Určitou část mezi nimi asi představuje rohovec typu Krumlovský les, ale nikoli v nejtypičtější podobě s rozbrázděnou černou kůrou. Vyskytuje se ve formě celých valounů (největší o váze 260 g) i menších bloků. V nejasném inventáři „jámy 6“ je častěji zastoupen rohovec ze Stránské skály u Brna. Jeden nástroj byl vyroben z pazourku (obr. 9: 6) a jedním kusem odpadu se hlásí křemenec. Výběru surovin z hlediska kvality nebyla věnována žádná pozornost a tomu odpovídá i nízká úroveň technologie. Kromě neopracovaných fragmentů suroviny v inventáři převládá odpad a různé zlomky, dále se vyskytlo 6 jader a stejný počet retušovaných nástrojů. Ústěpová jádra reprezentuje exemplář s nepravidelnou těžbou a vytěžený kus se změněnou orientací, 2 jiné jádrové kusy jsou pouhá rezidua. Čepel se objevila jen jediná (obr. 9: 1) a chybí i mezi suporty retušovaných nástrojů. Z objektu 7 pochází přelomený hrot a velký plošně retušovaný hrot (obr. 3: 2; *Tihelka – Hank 1949*, obr. 15: 1, 6), jenž zřejmě sloužil po dlouhou dobu, protože hrany a hlavně retuš na bázi nesou stopy

Obr. 9. Brno–Černá Pole, únětická kultura, 1 jáma 49, 2 jáma 12, 3 sběr, 4–5 jáma 17, 6 jáma 37 (3 přepálené, 6 pazourek, ostatní KL I). — Fig. 9. Brno–Černá Pole, Únětice culture. 1: pit 49; 2: pit 12; 3: surface collection; 4–5: pit 17; 6: pit 37. Materials: 3: burnt; 6: flint; others KL I type chert).

ohlazení. Byl vyroben z destičky proužkovaného silicitu, který A. Přichystal srovnává na podkladě mikroskopické analýzy nejspíše s bavorským „plattensilexem“. V jámě 12 se vyskytly 3 odštěpovače (obr. 9: 2), v jámě 17 vyspělé úštěpové škrabadlo (obr. 9: 5) a srpový kámen s částečnou plošnou retuší a zoubkovaným ostřím (obr. 9: 4) a v objektu č. 37 pazourkový úštěp s bifaciální terminální retuší a nezřetelným leskem (obr. 9: 6). Ze sběrů potom vyobrazují přepálenou kortikální čepel s lesklým zoubkovaným ostřím (obr. 9: 3).

Vysloveně dílenský inventář získal M. Salaš (1987, 59, 61) na sídlišti starší fáze únětické kultury v Brně–Slatině (tab. 3 a 6). V jámě 10 odkryl soubor 191 předmětů, ražených vesměs z rohovce ze Stránské skály nebo z příbuzných jurských rohovců z okolí. Charak-

BRNO - Sídlní oblasť 10			BRNO - Černá Pole, oblasť:											
	Σ	Σ	12	17	22	27	28	43	49	Σ	Σ			
			ner	net	net	ner	ner	net	ner	ner	ner	net	ner	net
Ia surovina	8/37		4/48		1/1				1/1	7/71		13		
Ib zkoušky	8/27		1/20									1		
Σ	14/64		5/48		1/1				1/1	7/71		14	0	
IIa jádra počátkové	7/72		1/4									1		
IIb jádra upravená														
IIc jádra úštk./ploché	1/4													
IIc1 jádra úštkové	10/70	1						1/8		1/2		2		
IIc2 jádra čepelové	1/4													
IIc3 zbytky, zorníky jader	21/56							1/2		1/1		2		
Σ	40/208		1/4	0	0	0	0	2/10		2/3		6	0	
IIIa úštk. kortikální	22/84	1			1									
IIIb úštk. semikortikální	34/61				1	1						1		
IIIc úštk. bez kůry	24/19	1			3			1						
IIIc1 úštk. s paral. negativy			1/1									1		
IIIc2 vodící hrana jádra	1/4													
Σ	81/138	2	1/1	3	2	1	0	1	0	0	0	2	0	
IVa cizlová čepel												1/1	1	
IVb cizlová čepelka														
Σ	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1/1	1	
Va tabuleta z podstavce														
Vb odružený bok jádra														
Vc odružení třítní plocha														
Vd sekundární vodící hrana														
Σ	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
VI ventrální ztenčený úštk.	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
VII ocpad, zorníky	60/18	0	3/1	0	0	1	1	0	0	0	2/1	7	0	
Σ	188	6	10	3	2	3	1	1	2	1	12	29	0	
Σ celkem útk.	427	7	24	4	2	3	0	0	10	1	76	144	0	

Tab. 6. Přehled štípané industrie únětické kultury ze sídlišť na kat. Brna. — Tab. 6. Overview of Únětice culture chipped industry from settlements in the Brno cadaster.

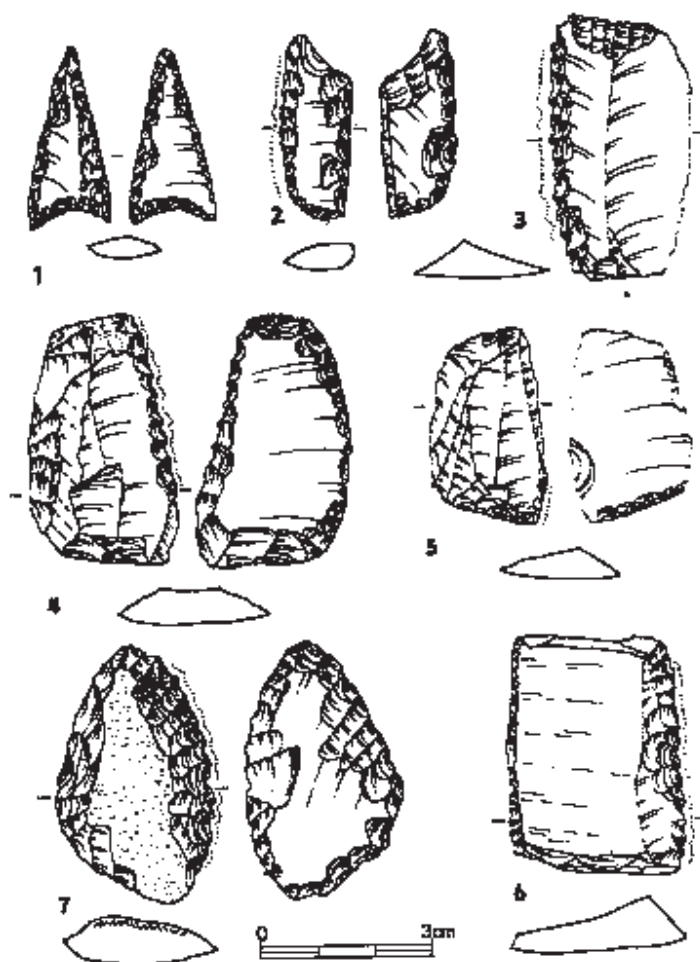
teristická kvalitní varieta s proužky však chybí. Povrch artefaktů často nese zbytky drsné světlé kůry. Velký počet jader (38 %) je bezpochyby způsoben nedbalým sběžením, při němž se odhazovaly nevyužitě, resp. vzhledem k nevalné kvalitě suroviny nevyužitelné kusy. Část z nich se proto ocitla ve skupině tzv. „zkoušek“ a jádrových reziduí. Z jader ve stadiu těžby jsou nejpočetnější kusy s úštkovými negativy, z nichž 4 jsou jednodstavové (obr. 10: 10) a 5 má nepravidelný tvar, směřující někdy k dostředné těžbě (obr. 10: 5). Vlastní diskovitá jádra zastupuje exemplář na tlustém úštku (obr. 10: 6). Vyskytlo se 1 nevýrazné čepelové jádro (obr. 10: 3), avšak čepele zcela scházejí, nepočítáme-li mezi ně velkou vodící hranu jádra (obr. 10: 4). Kortikální a semikortikální úštky vysoce převládají nad úštky bez kůry, jež občas upomenou na produkty levalloiské metody (obr. 10: 1–2). Obecně je debitáž velmi nekvalitní, zdařilé úštky jsou vzácné. Patky jsou vesměs hladké, vzácněji lomené, bodové i lineární, bez výraznější abraze přehybu jádra. Chybějí stopy odštkovací („splinter“) techniky. Kolekce neobsahuje žádné retušované nástroje, jako jev typický pro starobronzové industrie z exploatační oblasti v Krumlovském lese se však objevily 2 úštky s velkými ventrálními negativy. Celek je zřejmě pozůstatkem nějaké individuální relaxační činnosti necílené na získávání užitečných produktů.

Dále k severu, při vyústění Vyškovské brány do Dyjskosvrateckého úvalu, je několik zoubkovaných čepelí se srpovým leskem známo např. ze sídliště únětické kultury v Holubcích (*Geisler – Peška 1990, 516*) a v Újezdě u Brna (*Dostál 1958, 10*). Na výšinném sídlišti v Radslavicích–Zelené Hoře u Vyškova odkryl Č. *Staňa (1986)* v jámě mladší fáze

Obr. 10. 1–6, 10 Brno–Slatina, obj. 10, rohovec typu Stránská skála, 7–9 Šatov, rohovcová brekcie. Únětická kultura. — Fig. 10. 1–6 & 10: Brno–Slatina, feature 10: Stránská skála type chert; 7–9: Šatov, chert breccia. Únětice culture.

únětické kultury soupravu 7 srpových čepelí se zoubkovanými hranami (obr. 3: 7–11). Dvě z nich jsou raženy z pestré brekcie kubšického typu, ostatní z rohovce typu Krumlovský les. Srpové kameny z této brekcie se zřejmě šířily více, než je dnes zdokumentováno. Dva takové exempláře (obr. 3: 1) vyzdvihl P. Fojtík na polykulturním sídlišti v trati „Za Hemerkovými“ u Lešan u Prostějova, jiný kus se objevil v Přerově–Předmostí (sběr Z. Schenka) atd. Menší kolekci štípané industrie až na dva křemencové kusy vyrobenou z rohovce typu

Obr. 11. Šatov, štípaná industrie únětické kultury. Rohovec typu KL I. — Fig. 11. Šatov, Únětice culture chipped industry — KL I type hornstone.

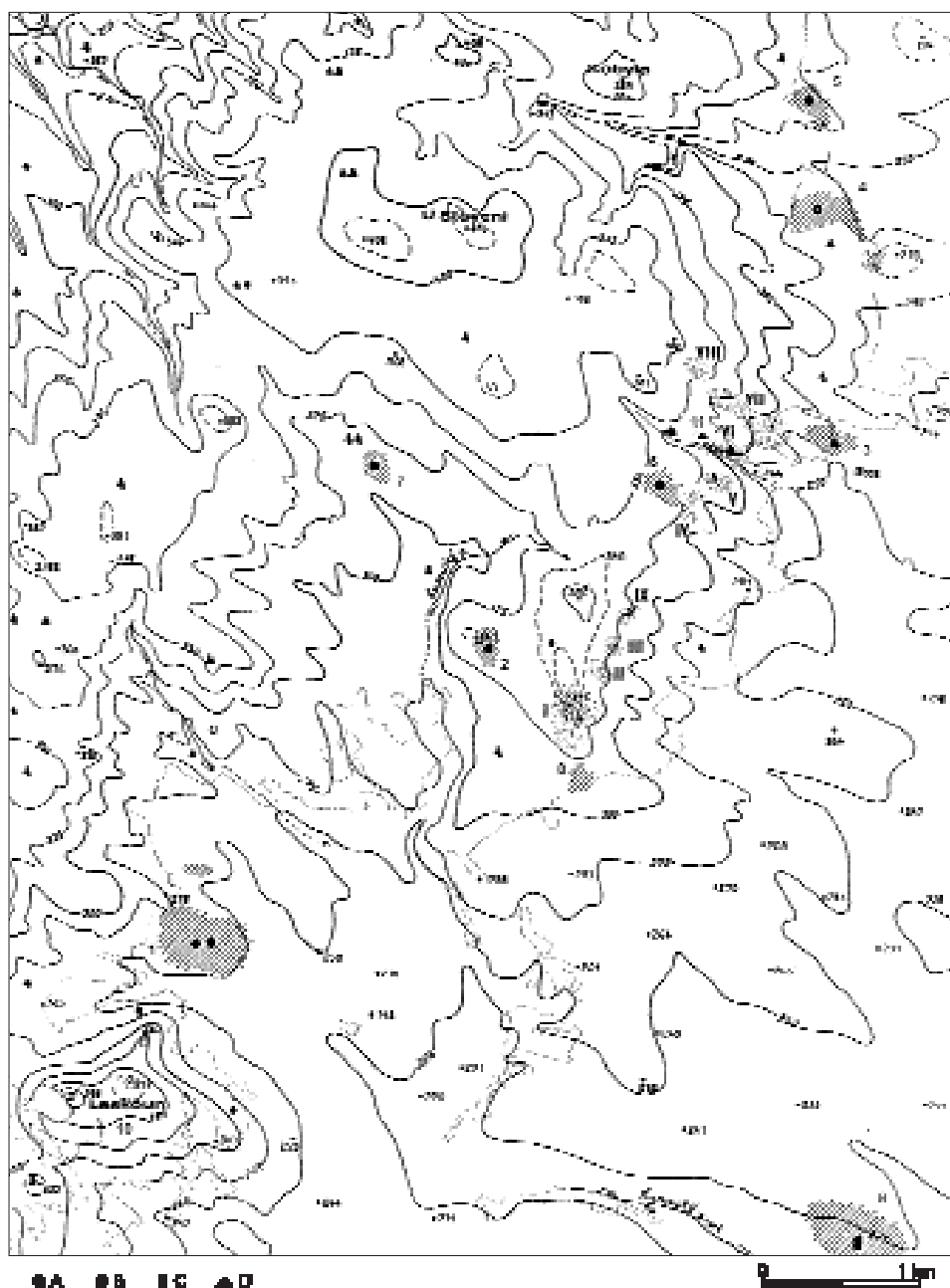
Krumlovský les (atypické škrabadlo, pilkovitě ret. úštěp, zlomek drasadla, čepel a úštěpy), poskytly záchranné výzkumy věteřovského sídliště v Lovčičkách (*Stuchlíková 1999*, 312).

Jižně od zdrojové oblasti v okolí Krumlovského lesa byl zdejší rohovec spoře využíván na několika sídlištích na Znojemsku. Nejvýznamnější soubor pochází z cihelny u nádraží v Šatově, kde v r. 1962 prováděl V. Vildomec záchranný výzkum. Podle koreferenta výzkumu K. Tihelky (NZ 18/1967) se tehdy na ploše cca 160 x 80 m odkrylo přes 130 mladoúnětických jam, z nichž některé obsahovaly i pohřby (literatura o starších nálezích in: *Podborský – Vildomec 1972*, 215). Nálezy z jednotlivých objektů uložené v Jihomoravském muzeu ve Znojmě vyčísluje ve své dipl. práci *S. Stuchlík (1969)*. Z výraznějších artefaktů upoutá pozornost zejména velká pravidelná čepel s upravenou širokou patkou a stopami lesku na levé, opotřebované hraně (obr. 10: 7). Je vyrobena z hrubší šedé variety krumlovské

(?) brekcie bez třípytíových bodů, stejně jako úštěp s širokou upravenou patkou na obr. 10: 9. Z jemné šedé brekcie, resp. brekciového tmelu, je odražena tenká čepel s odlomenou prox. částí (obr. 10: 8). Všechny ostatní vyobrazené předměty, vesměs různé formy srpových kamenů s leskem, jsou vyrobeny z variety I rohovce typu Krumlovský les (obr. 11: 2–6). Soubor doplňuje bifaciálně retušovaná šipka (obr. 11: 1). Podle informací J. Ondráčka se štípaná industrie vyskytovala i na rozsáhlém sídlišti u obce Hrádek, kde byly prozkoumány pouhé 3 staroúnětické jámy z 250 zaměřených (*Ondráček 1960b*). Menší soubor artefaktů z rohovce typu Krumlovský les zde v poslední době nasbíral M. Vokáč. Při absenci jader v něm opět převládají zoubkované srpové nože. Dle neověřených informací amatérských sběratelů se má početnější štípaná industrie podobného charakteru, mj. i s pravidelnými škrabadly na širokých čepelích, vyskytovat i někde v okolí obce Břežany (okr. Znojmo). Na jiném místě (*Oliva et al. 1999, 299–300*) jsme popsali skrovné kolekce štípané industrie ze sídlišť nositelů věteřovské skupiny u Hodonic (*Stuchlíková 1984, tab. 81; 1987, 14*), Dolních Věstonic (*Rakovská 1979, 41*), Sedlece, Mikulova (výzkumy J. Pešky) a Mušova (*Geisler – Stuchlíková 1986, 132*). K jejich výrobě byl použit takřka výhradně rohovec typu Krumlovský les I. Většinou se jedná o úštěpy a drobné čepele, z nástrojů se objevují zoubkované srpovky a v Mikulově–„Mušlově“ i 1 drobné nehtovité škrabadlo. Jádra zcela chybějí. Do závěru eneolitu a do starší doby bronzové se datují roztroušené nálezy dýček opracovaných pečlivou plošnou retuší. Jejich soupis předložený *L. Šebelou (1998)* můžeme doplnit dokonalým artefaktem s oboustrannou redukcí v proximální části (obr. 3: 6). Jde o povrchový nález z trati Holcasy u Ondratic na Dražanské vrchovině. Jako všechny ostatní je i tato dýčka zhotovena z jemného glaciálu silicitu.

IV. Technologie štípaných industrií starší doby bronzové

Vzhledem ke zcela nesouměřitelnému množství dokladů a odlišným kontextům musíme nálezy z těžních revírů a z běžného sídlištního či funerálního prostředí hodnotit odděleně. „Dilenská“ facie z extrakčních zón v Krumlovském lese neobsahuje téměř žádné čepele, zato nepřeborné množství jader a rozměrné debitáže. Jádra jsou pochopitelně takřka výhradně nečepelová a vykazují vysoký podíl plochých a diskovitých kusů, který dosahuje jedné čtvrtiny až dvou třetin počtu všech těžných jader (tab. 7). Zbytek tvoří jádra s těžbou v přibližně paralelním směru, a hlavně exempláře zcela nepravidelné, jež nad předchozími téměř vždy převládají. Mezi oběma posledními skupinami ovšem nelze vést ostrou hranici, protože i paralelní těžba je velmi nedbalá a spíše náhodná, spojená často s malým počtem negativů. Do této skupiny v zásadě spadají i jádra trifaciální, čepelová a sekáčovitě tvaru. Nejde o samostatné koncepty redukce kusu suroviny, ale jen o víceméně náhodné modifikace téhož nahodilého přístupu. Jedinou autonomní skupinou tak zůstávají jádra plochá a diskovitá. Kvůli jejich obtížné typizaci jsme je klasifikovali dohromady s upřednostněním jednoznačnějšího kritéria směru sbíjení. Přitom plošný koncept se od diskovitého liší, protože tento poslední je považován už za „prostorový“ (srov. dichotomii mezi středopaleolitickou levalloiskou a diskovitou metodou v pojetí *E. Boědy 1993*). V klasické diskovité metodě jsou údery vedeny dostředně či šikmo (z perspektivy náhledu i profilu) do kusu suroviny, přičemž další údery směřují na negativy po předchozích. Formálně by sem tedy nepatřila jádra jedno– a dvoupodstavová, jež by bylo nutno zařadit mezi jádra plochá. Vedle

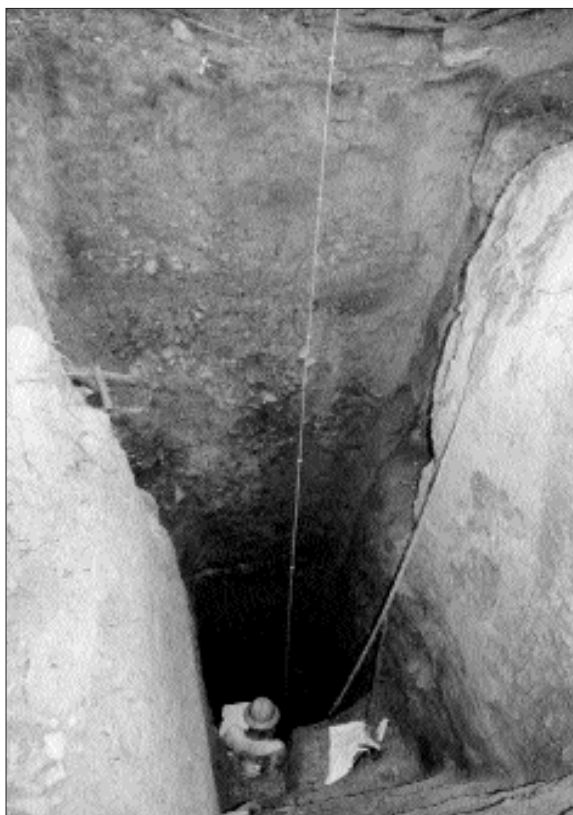
Obr. 12. Pravěká sídliště a těžební okrsky (I–IX) v Krumlovském lese. A LnK, B MMK, C starší doba bronzová, D starší doba železná. 1 Vedrovice (osada a pohřebiště LnK, 2 rondely MMK), 2 Moravský Krumlov–Vysoká hora, 3 Jezeřany–Maršovice – Na Kocourkách, 4 Nové Bránice–V končinách, 5 Nové Bránice B, 6 Moravský Krumlov – stopy sídliště MMK nad V. revírem, 7 Moravský Krumlov–Dlouhá louka, 8 Moravský Krumlov – polykulturní sídliště u I. revíru, 9 Kubšice–Nad Lukama, 10 Olbramovice – hradisko Leskoun, 11 Morav-

	Plochá a diskovitá jádra						ostatní těžená jádra						Σ	Σ	Σ	pozn.						
	unifaciální			bifaciální			Σ	úštěpová paralelní			nepravid.	trifaciální					čepelová	sekáč.	indet.	těžená	celkem	kg
	1-podst.	2-podst.	centrip.	1-podst.	2-podst.	centrip.		1-podst.	2-podst.	zm.or.												
I-1-1/-8	7	7	17	15	8	17	71	113	30	17	17				5	253	290	35	čtv.-8, 0-100 cm H			
I-1-1/10	x	x	x	x	x	x	37	x	x	x	x	x	x	x	x	139	499	48	čtv.10, 0-270 cm N			
I-1-1/24	7	9	25	29	18	37	125	81	31	15	27	2			13	294	326	34	čtv.24, 0-100 cm H			
I-3-1	x	x	x	x	x	x	4	x	x	x	x	x	x	x	x	12	89	16	18-19/D-E N			
II-2-1	32	19	57	21	11	98	178	37	2	5	59	4			3	288	745	48	0-70 cm			
II-8-1	9	1	7	3	2	5	27	12	1	2	12				1	55	160	17	0-80 cm Z			
II-9-1 lem			2	1		5	8	1			3	1				13	38	2	80-160 cm			
III-1-1/J profil	2		5			3	10	3		2	5				1	21	28	3	0-100 cm			
III-1-1/S profil	12	3	21	8	1	15	60	25	2	5	31					123	218	21	80-120 cm			
III-1-2	3	1	10			9	22	8		3	33			1	16	83	163	18	0-60 cm			
III-1-3	18	3	41	3		17	82	16	2	6	50	3	1		3	163	313	28	0-20 cm			
VI-1-1	20	3	79	6		45	109	91		23	212	2	4			483	1137	82	0-170 cm Z			
VI-2-1	1		4	1		5	11	47	1	17	42	2	13	1		134	521	57	0-250 cm Z			
VI-4-1	3		15	1		6	25	6		3	25	1	1		3	64	261	10	0-70 cm Z			
VII-1-1	3	1	8	3	1	6	21	4		2	6			2		36	88	24	0-15 cm Z			
VII-3-1	3	3	14			3	23	10	1		25					59	112	20	0-50 cm Z			
IX-1-1/3	12	3	23	1	1	17	57	20		2	39		1			119	217	20	0-60 cm Z			
Kubšice	8	2	4	10		18	42	10	3	2	18	1	8			83	199	15	sběr			
Brno-Slatina						1	1	4			6		1			12	48	2	obj. 10			

Tab. 7. Přehled typů jader štípané industrie starší doby bronzové. Vysvětlivky: H klasif. L. Hladíková, N klasif. P. Neruda, Z pravděpodobná přítomnost starší či mladší intruze, x nesledováno. — Tab. 7. Overview of core types from chipped industry of the Early Bronze Age. Z – probably intrusion; x – not assessed.

těch jsem však do příslušných kategorií zařadil i kusy sbíjené po větši části obvodu, u nichž uvedený směr pouze převládá. I tato skupina tedy uvnitř tvoří kontinuum tvarů a přístupů, z nichž můžeme upozornit jen na některé. Typická diskovitá jádra s dostřednou těžbou z téměř celého klikatkovitě utvářeného obvodu jsou vzácná (*Oliva et al. 1999*, obr. 29: 7). Těžba častěji vychází jen z části obvodu, a to ne vždy z hrany, ale z úmyslně ponechané plošky jakožto výhodné podstavy. Tento způsob je pochopitelně častější u exemplářů s převahou jednoho či dvou směrů těžby (obr. 1: 2, 6), ale může se vyskytnout i v případě snímání úštěpů z celého obvodu (obr. 1: 1, cf. např. *Migal 1997*: jádra 2. skupiny). Posledně jmenovanému přístupu, doloženému v těžním revíru z doby bronzové v Rybníkách v sv. Polsku, lze ještě přesněji přisoudit jádra na obr. 1: 4 a 1: 5. U bifaciálně těžených jader, poněkud méně častých, je samozřejmě počet lineárních těžeb nižší (obr. 1: 3, 7; tab. 7). Někdy lze pozorovat i snímání úštěpů z hran, které předtím mohly sloužit jako úzké obvodové podstavy (*Oliva et al. 1999*, obr. 27: 5). Tím se tato jádra blíží trifaciální metodě (*Boěda 1991*). Opačným extrémem je důsledné využívání takové podstavy pro oddělování velmi plochých ne-

ský Krumlov – horákovské sídliště v VI. těžním revíru. Tečkovaná linie – hranice lesa. — Fig. 12. Prehistoric settlements and extraction zones (I–IX) in Krumlovský les. A – Linear Pottery culture; B – Moravian Painted Ware; C – Early Bronze Age; D – Early Iron Age. 1 – Vedrovce (Linear Pottery settlement and cemetery, 2 Moravian Painted Ware roundels); 2 – Moravský Krumlov–Vysoká hora; 3 – Jezeřany/Maršovice–Na Kocourkách; 4 – Nové Bránice–V končinách; 5 – Nové Bránice B; 6 – Moravský Krumlov – traces of Moravian Painted Ware settlement above zone V; 7 – Moravský Krumlov–Dlouhá louka, 8 – Moravský Krumlov – polycultural settlement near of I. zone; 9 – Kubšice–Nad Lukama; 10 – Olbramovice–Leskoun hillfort; 11 – Moravský Krumlov – Horákov settlement in zone VI. The dotted line represents the edge of the forest.

Obr. 13. Šachta II-9-1 ze starší doby bronzové. Vzadu profil zásypu, sklon sond vpředu a na bocích zhruba sleduje průběh stěn šachty. — Fig. 13. Shaft II-9-1, Early Bronze Age. In the background a profile of the fill; the trench angle at the front and sides follows the course of the shaft walls.

gativů na obou plochách ve stejném směru (Oliva et al. 1999, obr. 31: 6). Některá diskovitá jádra se podobají polotovarům pěstních klínů (*o. c.*, obr. 27: 3) či klínových nožů, jiná mají výrazně plankonvexní průřez a až lodkovitý tvar (hlavně z revíru IX). Tam se objevují i jádra na úštěpech, těžných z obou ploch. Bylo již několikrát uvedeno, že část jader i produktů připomíná středopaleolitickou levalloiskou metodu, a to hlavně štítovým tvarem jádra s upravenou úderovou plochou (*o. c.*, obr. 25: 1-2, 4), nebo úštěpy s upravenou patkou a řadou různosměrných negativů na dorsální ploše (obr. 2: 1-2; *o. c.*, obr. 32, obr. 1-4). Takové podobnosti jsou spíše náhodné, protože zde není prokázána koncepční hierarchie dostředné preparace a konečného oddělení cílového polotovaru. Souvisí ovšem s tendencí k získávání co nejplošších produktů prostřednictvím postupného oboustranného zplošťování jádra, jehož výsledkem jsou až jakási deskovitá rezidua (obr. 1: 7; *o. c.*, obr. 35). Popsaná technika nebyla pro svou náročnost příliš rozšířená, nicméně dovolovala nejlepším štípačům výrobu i širokých plochých čepelí podivně přímého profilu. Jejich dokonalé ukázky pocházejí z depotu srpových nožů z věteřovského rondeloidu u Šumic. V oblasti zdrojů surovin se taková technika nápadně často objevuje v revírech II a III, kde se těžilo nejvíce kvalitní brekcie, jež byla pro tento způsob zpracování obzvláště vhodná. S nejvýraznějšími „deskovitými“ jádry se však setkáváme na sídelní aglomeraci u Kubšic, kam byly přednostně přinášeny vybrané kusy rohovcových brekcií k dalšímu expertnímu zpracování. Pro tuto

svéráznou deskovitou metodu lze proto navrhnout synonymum „kubšická“. Řada parametrů jader a čepelí by mohla nasvědčovat tomu, že dotyčné polotovary byly oddělovány tlakem; tomu však příliš neodpovídá deskovitý tvar jader. Se ztenčovací štípačskou mánií souvisí i odrážení produktů z ventrálních ploch úštěpů, hojně dokumentované na všech místech těžby (obr. 2: 6–10). Získané polotovary totiž nemají pro svůj drobný a krátký tvar žádný praktický smysl. Odštěpovací metoda („splinter technique“, „luszczenie“) se vyskytuje poměrně vzácně a zdá se tu být typická pro pozdější období popelnicových polí a halštat (Oliva 2000b).

Kubšická metoda je prozatím asi endemickým jevem, ale celková tendence k odrážení nečepelových produktů z diskovitých a plochých jader je vlastní všem těžním revírům z evropského staršího metalika (Schild et al. 1977; Chmielewska 1988; Longworth et al. 1991; Edmonds 1991, 118; Maggi et al. 1995; Migal 1997; Oliva 1998). Ty se nacházejí především v Polsku v oblasti Svatokřížských hor (Polany II, Polany–Kolonie, Wierzbica, Tomaszów), u Białystoku (Rybniki), dále hojně v Dánsku a v Anglii (Grimes Graves, Easton Down), ale i v Itálii (Ponte di Veia). Další příklady pokračování těžby na převážně starších (eneolitických) extrakčních polích uvádí J. Lech (1997).

Oproti nesmírně početným a technologicky výrazným industriím z těžních zón jsou doklady výroby štípané industrie na sídlištích tak mizivé, že je lze stále dobře charakterizovat stručným citátem S. Stuchlíka (1993, 257) z úvodu tohoto článku. Vedle nepříliš početných a většinou drobných úštěpků se častěji než v exploatačních zónách občas namanou čepel, z retušovaných artefaktů se kromě nevýrazných zoubků, vrubů, zobců, odštěpovačů a drasadel vyskytnou i škrabadla. Krčkovité vrtáčky se strmou retuší, čepelové hroty a souvisle retušované čepel bez lesku chybějí. Největší pozornost se soustředovala na pečlivé plošné retušování šipek a na výrobu srpových kamenů. Ty mívají podobu velkých čepelí (Blučina, Budkovice, Božice–České Křídlovice, Šatov, Šumice, Radslavice–Zelená Hora) nebo menších čepelových, úštěpových a vzácně i listovitých (Šatov: obr. 11: 7) tvarů. Vesměs bývají opatřeny jemnou zoubkovanou retuší, jež nese stopy lesku, zatímco opozitní hrana a extremity bývá utvářena různě: může být ponechána bez retuší nebo upravena okrajovou, plošnou či strmou retuší, a to z dorsální i ventrální strany, bifaciálně i střídavě. Plošné retuše, aplikované vzácně i na jiných nástrojích, nikdy nepokrývají celý povrch polotovaru (s výjimkou importovaných dýček). Zvláštností Kubšic jsou vysoké kýlovité tvary, opracované především na bocích nečepelovou retuší, což je odlišuje od vysokých škrabadel (Oliva et al. 1999, obr. 39: 6–7). K poznání technologie výroby těchto skrovných sídlištních materiálů schází podklady, protože se v nich zpravidla nesetkáváme s jádry. Ty se objevují nanejvýš jen na sídlištích ležících poblíž těžných zdrojů surovin (sídliště u Kubšic je z tohoto hlediska výjimkou, protože funkčně patří k exploatačním revírům v Krumlovském lese). Na takových místech mají nepochybně svůj původ i polotovary větších srpových nožů. Jinak se na některých sídlištích objevují dozvuky eneolitické čepelové techniky, doplňované zcela nahodilým odrážáním drobných úštěpů. Tyto přístupy se mohou místně poněkud lišit. Štípaná industrie nitranské kultury, jejíž sídliště zatím na Moravě postrádáme, je v poměrně hojném počtu známa především z pohřebiště v Holešově a má poněkud archaičtější ráz než táž složka v únětické kultuře (Svoboda 1985). Na rozdíl od ní je aplikace plošné retuše na šípkách důslednější, objevují se na nich zoubkované hrany a mohou se vyskytnout i listovité a čepelové hroty, ojediněle i dlouhý trapéz. Naproti tomu chybějí větší zoubkované srpové nože. Obecně je bližší štípané industrii kultu-

ry zvoncovitých pohárů a protoúnětické kultury (Kopacz – Šebela 2000). Specifické artefakty pozdního eneolitu a starší doby bronzové z jv. a sv. Evropy, jako např. tzv. křivé nože („Krummesser“, Kopacz 2001), se na Moravě nevyskytují. Ve všech štípaných industriích starší doby bronzové na jižní polovině Moravy představují rohovce od Krumlovského lesa nejčastěji používanou surovinu, jen epizodicky doplňovanou jinými druhy rohovců, radiolaritem či pazourkem. Ze severní Moravy zatím starobronzové soubory štípané industrie neznáme.

V. Závěrečné úvahy

Ponecháme-li stranou prestižní pazourkové dýčky, vytvořené nepochybně cizími specialisty, pak se štípaná industrie starší doby bronzové zřetelně rozčleňuje do dvou sfér. Skrovné doklady, s nimiž se setkáváme na sídlištích a pohřebištích, souvisejí s naplňováním praktických potřeb každodenního života. Místní výroba polotovarů a nástrojů byla zcela zanedbatelná a elementární, přestože funkční nároky na kamenné nástroje oproti eneolitu nijak neustoupily. Bronzové artefakty v této době ještě plnily jen symbolické funkce, jichž snad proto ubylo běžné sídlištní štípané industrii a projevily se jen u některých typů předmětů. Největší pozornost byla věnována plošnému retušování šipek, jež tvořily součást mužské výzbroje, s níž se vždy spojovala řada prestižních a symbolických aspektů. Lze si snadno představit, že výroba šipek představovala oblíbenou součást mužské relaxace, tím spíše, že jsou zpravidla zhotovené ze surovin blízkého původu (na rozdíl od importovaných dýček ze slezských pazourků). Polotovary srpových čepelí, u nichž byla z praktických důvodů požadována určitá délka ostří, mohly být zčásti přinášeny z oblasti zdrojů, ovšem jen ve velmi omezené míře. Právě tyto reprezentativnější artefakty pak druhotně sloužily i k vykonávání rituálních úkonů (srov. situace z Cezav u Blučiny a Šumic). Nesrovnatelně rozvinutější výroba v těžních revírech postrádala jakýkoli praktický význam, na čemž nic nemění několik polotovarů odnesených za účelem transformace na srpové nože. Vždyť z jediného m² v Krumlovském lese pochází více produktů než ze všech sídlišť a pohřebišť únětické kultury v celé oblasti jejího rozšíření! Společenský a nepochybně i transcendentální význam této nepředstavitelně rozsáhlé činnosti vyvěral pravděpodobně z psychických aspektů davového vykonávání „posvátné práce“ (Oliva 2002). Jejými jinými projevy bylo zřejmě i budování obrovských kultovních objektů a předimenzovaných příkopů jako na blízké budkovické skále nebo soustavy rondeloidů lemujících širší oblast Krumlovského lesa z opačné východní strany (Ledce, Šumice s dlouhým shromažďovacím domem, Vlasatice, Troskotovice). Předimenzovanost opevnění je vůbec typickým znakem konce starší doby bronzové ve středním Podunají (Stuchlíková 1990, 132 s lit.). Na rozdíl od nesystemizované, regionálně proměnlivé technologie a typologie štípané industrie na sídlištích (cf. Lech 1997; Kopacz 2001; obé s lit.) respektuje velkovýroba u těžních polí v celé Evropě vzájemně velmi podobný technologický kánon. Z archeologického hlediska jsou tedy obě zmíněné sféry výroby štípané industrie pramálo propojené.

Těžba a zpracování rohovce v Krumlovském lese představovaly pro tehdejší populaci zřejmě jakýsi jiný svět, přístupný jen občas, v měřítcích nějakého transcendentálního času. To ovšem neznamená, že by oba rozdílně frekventované světy byly přísně oddělené i v myslích tehdejších lidí – bez dostatečně silných a dlouhodobých pohnutek by se nikdo

nevydal hloubit několikametrové jámy a tlouci nepřehledné množství kamenů, aby pak výsledek své dřiny ponechal na místě. Ideové a sociální pozadí těchto činností muselo tvořit neoddělitelnou součást tehdejších mentalit stále, i když jistě s časově proměnlivou intenzitou.¹

Pro současnou archeologii jsou oba světy mnohem oddělenější. Ten druhý, transcendentální, nebylo možno nijak odvodit z dosavadních znalostí, bylo jej nutno přímo nalézt a vykopat. Výroba štípaných artefaktů ve starší době bronzové, považovaná až donedávna za jev marginálního významu, se poté překvapivě projevila jako jedna z hlavních společenských činností. Právě při ní totiž docházelo – alespoň v rámci jižní Moravy – k největším známým společným akcím obyvatelstva. K jejich rozpoznání nevedla snaha o systémové poznání příslušné epochy, nýbrž k němu došlo neočekávaně při výzkumu zaměřeném na hospodaření se surovinami ve starší době kamenné. Kdybychom nahromaděninu štípané industrie v Krumlovském lese nepodrobili bližšímu průzkumu a exkavaci, patrně by byly specialisty na zemědělský pravěk považovány nanejvýš za nějaké povrchové stopy dílen z mladší či pozdní doby kamenné. Z dosavadních znalostí o únětické kultuře, navíc jedné z nejlépe dokumentovaných, nemohl podobný rozmach tak specifické a zcela již neutilitární aktivity dosud nikdo odvozovat. Naopak po tradičně předpokládané těžbě (příp. rýžování) cínu v Krušných horách, z níž měla vyvěrat ekonomická a sociální prosperita únětického lidu, se dosud nenašly žádné stopy. Nejsou-li zachytitelné ani pozůstatky tak (domněle?) rozsáhlé a materiálně–ekonomicky orientované činnosti, jaké pozůstatky lze očekávat po činnostech převážně společenského, příp. spirituálního významu? Jejich identifikace je přímo závislá na množství korelátů z nepomíjivých surovin, jež je ovšem velmi proměnlivé. V některých případech se po takových aktivitách dochovaly jen neobvyklé terénní úpravy (o neolitických rondelech z tohoto hlediska *Oliva 2002*), nebo na ně můžeme usuzovat ze zemědělsky nevýhodné polohy lokalit ve zvláštních přírodních útvech, jako jsou jeskyně a skály.² V jiných případech však jakékoli indicie scházejí. Např. tak významné a historicky dokumentované fenomény jako „tanec duchů“ u préríjních Indiánů v 19. století nezanechaly, přes značnou spotřebu lidské energie, žádné archeologizované stopy. Ponechávám již stranou otázku správného výkladu stop skutečně nalezených. Co by si budoucí archeologové pomyslili např. o duchovní podstatě křesťanství, kdyby je posuzovali jen z četných zpodobnění člověka přibitého na kříž, nalézáných opakovaně v pozůstatcích nejhonosnějších konstrukcí nebo na vrcholech terénních dominant? Naskýtá se

¹ K úvahám o spirituálním pozadí těchto aktivit (*Oliva et al. 1999, 307–308*) je nyní možno připojit další náznaky transcendentálního vztahu člověka se zemí: v Hrádku u Znojma prozkoumal Z. Čížmář hlubokou mladoúnětickou jámu s 11 nádobami, rozmístěnými na obvodu plochého dna a pak záměrně porozbíjenými, snad aby z nich do země unikl jejich obsah (srov. *Výroční zpráva ÚAPP v Brně za rok 2001*, 16, obr. 7). V Olomouci–Slavoníně se několik dm pod lidskou kostrou na dně rozměrné jámy nacházel velký depot únětické keramiky (výzkum archeologického centra muzea v Olomouci, inf. M. Kalábka).

² K transportu produktů na taková odlehlá místa jsou vhodné především recipienty z lehčích a pružnějších organických materiálů. Vyšší výskyt keramiky v jeskyních je proto asi pozůstatkem činností, k nimž bylo zapotřebí formalizovaných rekvizit, zřejmě tedy činností rituálního charakteru (o místní výrobě keramiky v jeskyních není samozřejmě dokladů). Z toho ovšem vyplývá, že z archeologického záznamu v tomto případě uniká naopak *profánní* využívání jeskynních prostor, např. jako dočasného úkrytu, ale i stopy transcendentálních aktivit, pokud se obešly bez rekvizit z anorganických surovin. To je třeba mít na paměti při hledání příčinných vztahů mezi frekvencí stop lidské přítomnosti v jeskyních a např. výkyvy podnebí. O nějaké souvislosti by zde bylo možno hovořit jen v případech, kdy podnební změna vyvolala krizi, řešenou mj. nárůstem ceremonialismu.

otázka, jak důležité informace o lidských mentalitách a o stěžejních hybných silách společenského života mohou archeologické prameny vůbec poskytovat, pokud jsou schopny svědčit převážně jen o „člověku hmotném“.

Děkuji M. Salašovi za zpřístupnění materiálů z Cezav u Blučiny a manželům Stuchlíkovým za poskytnutí nálezů ze Šumic.

LITERATURA

- Benešová, A. 1957: Únětické sídliště v Bratčicích, *Archeologické rozhledy* 9, 21–25.
- Boëda, E. 1991: La conception trifaciale d'un nouveau mode de taille paléolithique. In: *Les premiers Européens* (E. Bonifay – B. Vandermeersch eds.), CTHS Paris, 251–263.
- 1993: Le débitage discoïde et le débitage levallois récurrente centripète, *Bull. Soc. préhist. Franc.* 90, 390–404.
- Čižmář, M. – Stuchlík, S. 1971: Velatické hradisko „Réna“ u Ivančic, *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity E* 16, 119–126.
- Čižmář, Z. – Dočkalová, M. – Gregerová, M. – Kazdová, E. – Koštuřík, P. – Mrázek, I. – Procházková, P. 1993: Unikátní nález hromadného pohřbu v sídlištní jámě ze starší doby bronzové v Těšeticích – Kyjovicích, okr. Znojmo, *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity E* 38, 15–57.
- Dostál, B. 1958: Nová naleziště únětické kultury v Újezdě a v Branišovicích, *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity E* 3, 5–22.
- Edmonds, M. 1995: *Stone tools and society: working stone in Neolithic and Bronze Age Britain*. Bastford, London.
- Geisler, M. – Peška, J. 1990: Sídliště únětické a středodunajské mohylové kultury z Holubic, *Archeologické rozhledy* 42, 510–522.
- Geisler, M. – Stuchlíková, J. 1986: Věteřovské sídliště v Mušově (okr. Břeclav), *Archeologické rozhledy* 38, 121–138.
- Görsdorf, J. 1994: 14-C Datierungsergebnisse der Siedlung Brno–Lískovec. In: A. Medunová–Benešová – P. Vitula, *Siedlung der Jevišovice–Kultur in Brno–Starý Lískovec. Fontes archaeologicae Moraviae XXII*, Brno, 80–83.
- Hladíková, L. 2001: Postpaleolitická štípaná industrie ze sondy II–6–1 v Krumlovském lese, *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity M* 6, 5–37.
- Chmielewska, M. 1988: The Early Bronze Age flint mine at site II, Polany, Radom district, *Przeгляд Archeologiczny* 35, 139–181.
- Jelínek, J. 1993: Dismembering, Flitting and Evisceration of Human Bodies in a Bronze Age Site in Moravia (Czech Republic), *Anthropologie* 31, 99–114.
- Kopacz, J. 2001: Początki epoki brązu w strefie karpackiej w świetle materiałów kamiennych. *Kraków*.
- Kopacz, J. – Šebela, L. 1998: Chipped Stone Materials of the Moravian Proto–Únětice Culture, *Przeгляд archeologiczny* 46, 37–57.
- 2000: Morawy na przelomie epok kamienia i brązu w świetle materiałów kamiennych, *Pravěk* NR 10, 261–285.
- Kovárník, J. 1999: Troskotovice, okr. Znojmo. In: *Podborský ed. 1999*, 139–166.
- Král, J. 1956: Únětické hroby v Bratčicích na Moravě, *Archeologické rozhledy* 8, 150–154.
- Lech, J. 1997: Krzemieniarstwo postneolityczne i jego badania. In: *Lech ed. 1997*, 337–349.
- Lech, J. ed. 1997: *Z badań nad krzemieniarstwem epoki brązu i wczesnej epoki żelaza*. Warszawa.
- Longworth, I. – Herne, A. – Varndell, G. – Needham, S. 1991: *Excavations at Grimes Graves, Norfolk 1972–1976*, Fasc. 3. British Museum press, London.
- Maggi, R. – Campana, N. – Negrino, F. 1995: Valle Lagorara (I 28): a quarry of radiolarite (jasper) exploited during the Copper and Early Bronze Age (Liguria, Italy), *Archaeologia Polona* 33, 187–208.
- Migal, W. 1997: Znaczenie przemysłu nakopalnianego z Rybnik, woj. białostockie, dla poznania krzemieniarstwa epoki brązu w Polsce. In: *Lech ed. 1997*, 129–143.

- Nekvasil, J. 1966:* Průzkum opevnění na Leskouně, kat. Olbramovice, okr. Znojmo. In: Přehled výzkumů 1965, Brno, 28–29.
- Oliva, M. 1996:* Štípaná industrie z pohřebiště u Moravské Nové Vsi – Hrušek. In: *Stuchlík – Stuchlíková 1996b*, 186–189.
- 1998: Pravěká těžba silicítů ve střední Evropě, *Pravěk NŘ* 8, 3–83.
- 2000a: Pravěká těžba silicítů ve střední Evropě a výzkum v Krumlovském lese. Habilitační práce, FF MU Brno. 2 díly.
- 2000b: Exploatační oblast rohovce v Krumlovském lese v době popelnicových polí a význam pozdních štípaných industrií, *Pravěk NŘ* 10, 335–364.
- 2002: Těžní jámy, rondely, hradiska ... jak se to rýmuje? In: *Archeologie nenalézaného. Sborník přátel, kolegů a žáků k životnímu jubileu Sl. Vencla, Plzeň – Praha*, 153–186.
- Oliva, M. – Neruda, P. – Přichystal, A. 1999:* Paradoxy těžby a distribuce rohovce z Krumlovského lesa, *Památky archeologické* 90, 229–318.
- Ondráček, J. 1960a:* Výzkum únětického sídliště v Bratčicích na Moravě, *Archeologické rozhledy* 12, 162–167.
- 1960b: Únětické sídliště a pohřebiště v Hrádku u Mikulova. In: *Přehled výzkumů 1959*, Brno, 147.
- 1962: Únětické pohřebiště u Rebešovic na Moravě. *Sborník České společnosti archeologické* 2. Brno.
- Ondráček, J. – Stuchlíková, J. 1982:* Věteřovské sídliště v Budkovicích. *Fontes Archaeologicae Moraviae* XVI. Brno.
- 1986: Sídlíště v Budkovicích a jeho postavení v rámci věteřovské skupiny, *Památky archeologické* 79, 5–37.
- Pernička, M. – Podborský, V. 1959:* Ein Kinderbegräbnis im Gefäß und ein Grab mit der Křtěnover Schafthalsaxt des Typs von Věteřov aus der Bronzezeit in Mähren, *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity* E 4, 5–21.
- Podborský, V. 1987:* Archeologicko–historická analýza. In: A. Lorencová – J. Beneš – V. Podborský, *Těšetice – Kyjovice 3. Únětické pohřebiště v Těšeticích–Vinohradech*, PFF UJEP Brno, 99–144
- 1994: Náboženství našich prapředků. Brno.
- Podborský, V. ed. 1993:* *Pravěké dějiny Moravy*. Brno.
- 1999: *Pravěká sociokulturní architektura na Moravě*. FF MU Brno.
- Podborský, V. – Vildomec, V. 1972:* *Pravěk Znojemska*. Brno.
- Přichystal, A. 1996:* Suroviny kamenné industrie z pravěkých pohřebišť u Moravské Nové Vsi – Hrušek. In: *Stuchlík – Stuchlíková 1996b*, 190–193.
- Rakovská (Stuchlíková), J. 1979:* Vznik a vývoj věteřovského typu. Dipl. práce na FF UJEP, Brno.
- Salaš, M. 1987:* Záchraný archeologický výzkum na sídlišti z doby bronzové v Brně – Slatině, *Acta Musei Moraviae – sci. soc.* 72, 53–73.
- 1990: Únětická sídlištní jáma s lidskými kosterními pozůstatky na Cezavách u Blučiny, *Památky archeologické* 81, 275–307.
- Schild, R. – Królik, H. – Moscibrodzka, J. 1977:* Kopalnia krzemienia czekoladowego z przelomu neolitu i epoki brązu w Polanach Koloniach. Wrocław.
- Schirmeisen, K. 1929:* Beiträge zur mährischen Vorgeschichte, *Sudeta* 5, 1–14.
- Skutil, J. 1941:* Pravěké a časně historické hradiště Réna u Ivančic, *Ročenka Musejního spolku v Ivančicích na rok 1941*, 1–9.
- Sloschek, E. 1930:* Funde aus dem Bezirk Mährisch–Kromau, *Sudeta* 6, 70–72.
- Staňa, Č. 1986:* Výšinné únětické sídliště na Zelené Hoře u Vyškova na Moravě, *Archeologické rozhledy* 38, 46–61, 1 tab.
- Stuchlík, S. 1969:* Sídlíště únětické kultury na Moravě. Dipl. práce, FF UJEP v Brně.
- 1987: Únětické pohřebiště v Mušově. *Studie Archeologického ústavu ČSAV v Brně XIV/2*. Praha.
- 1993: V lesku zlatavého bronzu. In: *Podborský ed. 1993*, 233–257.
- Stuchlík, S. – Stuchlíková, J. 1996a:* Aunjetitzer Gräberfeld in Velké Pavlovce, Südmähren, *Prähistorische Zeitschrift* 71, 123–169.
- 1996b: Pravěká pohřebiště v Moravské Nové Vsi – Hruškách. *Studie Archeologického ústavu AV ČR v Brně XVI/1*. Brno.
- 1999a: Die Erforschung des Věteřover Rondells in Šumice. In: J. Batora – J. Peška Hrsg., *Aktuelle Probleme der Erforschung der Frühbronzezeit in Böhmen und Mähren und in der Slowakei*, Nitra, 169–182.
- 1999b: Šumice, okr. Znojmo. In: *Podborský ed. 1993*, 95–114.

- Stuchlík, S. – Trčala, F. 1991: Únětická pohřebiště v Hradčanech, *Archeologické rozhledy* 43, 225–246.
- Stuchlíková, J. 1984: Problematika vzniku a vývoje věteřovské skupiny na Moravě. Disertace na FF UJEP v Brně.
- 1987: Nové výzkumy sídlišť věteřovské skupiny na jižní Moravě, *Archeologické rozhledy* 39, 10–17, 197–108.
  - 1990: Výzkum fortifikace na sídlišti v Budkovicích, *Archeologické rozhledy* 42, 121–143.
  - 1999: Věteřovské sídliště v Lovčičkách, *Pravěk NŘ* 9, 301–314.
- Svoboda, J. 1985: Štípaná industrie nitranské skupiny z pohřebiště v Holešově, *Studie Muzea Kroměřížska* '85, 180–184.
- Šebela, L. 1998: Spätneolithische und altbronzezeitliche Silexdolche in Mähren. In: *SASTUMA* 6/7, 1997/98, Bonn, 199–226.
- Tihelka, K. 1953: Moravská únětická pohřebiště, *Památky archeologické* 44, 229–328.
- Tihelka, K. – Hank, V. 1949: Sídlíště únětické a středodunajské mohylové kultury v Brně – Černých polích, *Acta Musei Moraviae – sci. soc.* 34, 138–163.
- 1966: Jámy na únětickém sídlišti v Brně – Černých polích z r. 1950–1951, *Archeologické rozhledy* 18, 194–197.

On the significance of the unanticipatable: chipped industries of the Early Bronze Age in Moravia

The geological conditions and petrography of chert have been described by A. Přichystal (*Oliva – Neruda – Přichystal 1999*, 230–239). The Krumlovský les [Krumlov Forest], reaching an altitude of 415 m a.s.l. at „U Stavení“, is formed by the granodiorite of pre–primary origin. Locally these rise above the surrounding surface in the form of cliffs and rounded boulders, some of which demonstrably served as seats for prehistoric stone knappers. An igneous base underlies strata of terrestrial sediments and Miocene sands, gravels and clays of the Otttang–Eggenburg series with numerous cherts from non–surviving Jurassic limestone. In addition to grey chert, almost exclusively of the coarse–grained KL I variety, there are local occurrences of often brightly coloured chert breccia, the most homogenous samples of which were found primarily in the Bronze Age. Even if the dimensions of the chert boulders may exceed half a metre, and the weathered breccia forms whole clusters of large blocks, these are raw materials of mediocre quality. The cause of the frequent delaminations of the flakes are numerous petrosilexes, rock crystal cavities and fissures caused by the heavy erosion of the limestone and the redeposition of the cherts in Tertiary marine sediments. These processes led to the creation of notable pseudo–artefacts, differentiated from anthropogenic products only in their black crusts, the result of desert weathering on dry land. Despite these insufficiencies the prehistoric mining in Krumlovský les is among the most extensive in Europe (*Oliva 2000a*).

In the northern group of extraction fields mining began as early as during the Neolithic (late Lengyel), using the method of oblique cuts into the slope, sometimes with extensive undercutting. The terrain thus affected was later, in the Early Bronze Age, transformed by broad–based mining from layered terraces. The highest face documented thus far was almost 5 m high (see the data on the page 12). This mining left almost no traces on today's sloping surface of zone VI, with the exception of a considerable quantity of cores and production waste, found over an area of 350 x 60 m. The minimum mining depth, as ascertained by five trenches at different locations, was 1.5 m.

A different method was employed for mining in the southern group, where the lower parts of pit fills yielded solely Únětice ceramics. The pits, established mainly on flat ground and on the summits of ridges, led obliquely downwards to a depth of 2,6–8 m, again with possible undercutting.

The workshops of the extraction zones in Krumlovský les contain virtually no blades, but an immense quantity of cores and extensive debitage. The cores are almost exclusively non–blade cores, and there are high proportions of flat and discoid pieces, these accounting for a quarter to two thirds of the all of the reduced cores (table 7). The remainder comprises cores with almost parallel scars

and exemplars that are entirely irregular, the latter almost always predominating over the former. The typical discoid cores with almost complete jagged perimeters are rare (*Oliva et al. 1999*, fig. 29: 7). Often scars lead only from part of the perimeter, and even then not always from the edge but from deliberately left platforms. Pieces also appear with vertical facetting along part of the perimeter (see *Migal 1997*: group 2 core). Some discoid cores appear similar to blanks for hand axes or bifacial knives, and some are also reminiscent of the Middle Palaeolithic Levallois technique (*Oliva et al. 1999*, fig. 25: 1–2, 4). There are also flakes with prepared platforms and a range of negatives in various directions on the dorsal face (fig. 2: 1–2; *Oliva et al. 1999*, fig. 32, 1–4). Such similarities are probably accidental, as no conceptual hierarchy in the preparation and final division of the intended blanks can be demonstrated here. They are linked of course to the tendency to obtain the flattest products by the gradual two-sided reduction of cores, the results of which are rather lamellar residues (fig. 1: 7; *Oliva et al. 1999*, fig. 35). This technique is not particularly widespread given its complexity, but nevertheless allowed the best knappers to produce broad, flat blades with uncannily straight profiles. The best examples come from the sickle knife hoard from the Věteřov rondeloid at Šumice. In the mining area this technique appears most commonly in zones II and III, where the best quality breccia was extracted, this being particularly suited to this method of working. The most conspicuous „lamellar“ cores however are to be found in the settlement agglomeration at Kubšice, whence the best quality pieces of chert breccia were preferentially transported for further, expert working. The term „Kubšice method“ may thus be proposed. This is also associated with removings from ventral flake sides, richly documented at all mining locations (fig. 2: 6–10). The splinter technique appears relatively rarely, and seems to be typical rather of the later Urnfield and Hallstatt periods (*Oliva 2000b*).

The Kubšice method is thus far an almost endemic phenomenon, but an overall tendency towards non-blade products from discoid and flat cores applies to all mining regions in the European early metal ages (*Schild et al. 1977*; *Chmielewska 1988*; *Longworth et al. 1991*; *Edmonds 1991*, 118; *Maggi et al. 1995*; *Migal 1997*; *Oliva 1998*). These appear primarily in the Góry Świętokrzyskie [Holy Cross Mountains] area of Poland (Polany II, Polany–Kolonie, Wierzbica, Tomaszów), near Białystok (Rybniki), and in abundance in Denmark and England (Grimes Graves, Easton Down), as well as in Italy (Ponte di Veia). Other examples of continuing mining activity in predominantly older (Eneolithic) extraction zones are given by *J. Lech (1997)*.

By contrast with the massively numerous and technologically conspicuous industries of the mining zones, evidence for chipped stone industry production in settlements are entirely insignificant. Alongside the not particular numerous and generally small flakes blades turn up more commonly than in the exploitation zones, and in terms of retouched artefacts the insignificant denticulates, notches, splinters and side-scrappers, end-scrappers also appear. Elongated borers, blade points and related retouched blades with no polish are absent. The greatest attention centred on carefully flat retouched arrowheads and on the production of sickle stones. These take the form of large blades (Blučina, Budkovice, Božice–České Křídlovice, Šatov, Šumice, Radslavice–Zelená Hora), or smaller blade, flake or rarely leaf (Šatov; fig. 11: 7) shapes. These generally have fine, toothed retouching bearing traces of polish, while the opposing edges and extremities were formed variously – they may be left without retouching or with marginal, flat or steep retouching from either the dorsal or ventral sides, bifacially or alternately. The flat retouch, also applied occasionally to other tools, never covers the entire surface of the blank (with the exception of imported daggers). High, carinated shapes, predominantly worked with non-blade retouching along the sides that differentiates them from high end-scrappers (*Oliva et al. 1999*, fig. 39: 6–7) are an eccentricity of Kubšice. There is no groundwork for an understanding of the production technology of this meagre settlement material because as a rule cores are not found. They occur most often in those settlements lying close to exploited sources of raw materials (the settlement at Kubšice being exceptional in this regard, because functionally it belongs in the exploitation zone of Krumlovský les). It is undoubtedly such sites that gave rise to the blanks of the large sickleblades. Otherwise, several settlements have yielded echoes of Eneolithic blade techniques complemented by haphazard debitage of small flakes. These approaches may vary somewhat locally. The chipped industry of the Nitra culture, settlements of which have yet to be

found in Moravia, is known to quite a great extent from the Holešov cemetery in particular, and has a somewhat more archaic character than these elements of the Únětice culture (Svoboda 1985). Unlike the latter the application of flat retouching to the arrowheads is more careful, toothed edges appear and leaf and blade-like points may also appear, along with occasional long trapezoids. By contrast the larger toothed sickle knives are absent. In general it is closer to the chipped industry of the Bell Beaker and Proto-Únětice cultures (Kopacz – Šebela 2000). Specific artefacts of the south-eastern and north-eastern European Eneolithic and Early Bronze Age, such as the „Krummesser“ knives (Kopacz 2001), do not occur in this country. Chert from Krumlovský les is the most commonly used raw material in all of the chipped industries of the Early Bronze Age in southern Moravia, only episodically complemented by other types of chert, radiolarite or flint. Early Bronze Age assemblages of chipped industry are thus far unknown from northern Moravia.

Leaving aside the prestigious small flint daggers, undoubtedly made by foreign specialists, the chipped industry of the Early Bronze Age is clearly divided into two spheres. The meagre evidence known from settlements and cemeteries, is linked to the meeting of practical, everyday needs. The local production of blanks and tools was insignificant and elementary, even though the functional demands made on stone tools were no different from those of the Eneolithic. Bronze artefacts of this period still fulfilled only a symbolic function, perhaps as a result of which common settlement chipped industry declined. The greatest attention was paid to flatly retouched arrowheads, male accoutrements, with which a range of prestige and symbolic aspects were linked. It can perhaps be argued that the production of points was a favourite part of male relaxation, these being made as a rule from raw materials occurring locally (unlike the imported small daggers of Silesian flint). Blanks for sickle knives, which for practical reasons has a required blade length, may have been brought from source areas, of course to a very limited extent. It is these more representative artefacts that then served secondarily in the performance of ritual tasks (cf. the situation at Blučina and Šumice). The incomparably more developed production in the mining zones is lacking any kind of practical importance, nothing being altered by the blanks carried off to be transformed into sickle knives. A single square metre in Krumlovský les yields more products than all of the settlements and cemeteries of the Únětice culture across its full range combined! The social and undoubtedly transcendental importance of these unbelievably widespread activities probably stem from psychic aspects of the mass undertaking of „sacred works“ (Oliva 2002). Other expressions of this clearly include the construction of huge cult features and oversized ditches such as those near the Budkovice cliffs or the system of rondeloids lining the broader area of Krumlovský les on the other side (Ledce, Šumice with a long house, Vlasatice, Troskotovice). Oversized fortifications are an absolutely typical feature of the end of the Early Bronze Age along the Middle Danube (Stuchlíková 1990, 132 with bibliography). Unlike the regionally variable technology and typology of the chipped industry in the settlements (cf. Lech 1997; Kopacz 2001; both with bibliographies) respect the mass production in the mining fields mutually very similar technological canon. From the archaeological perspective, therefore, the two spheres of chipped industry production are linked only slightly.

The second, stemming from psychic and social needs, could not be deduced from knowledge currently available, despite leading – at least in southern Moravia – to the largest known social acts of the population. Its understanding came not from attempts to systematically understand the relevant epoch, but rather unexpectedly from research aiming at the economics of raw materials in the Palaeolithic. The question arises as to what important information regarding human mentality and the primary motivational strengths of social life can be offered by archaeological resources at all, given that the latter bear witness mainly to „material man“.

Příspěvek ke studiu šperkařství v raném středověku v Čechách a na Moravě

A contribution to the study of jewellery-making in the Early Middle Ages in Bohemia and Moravia

Nad'a Profantová – Jaroslav Frána

Článek předkládá RFA analýzy ryzosti zlatých šperků z pěti významných raně středověkých lokalit z Čech (9.–10. stol.), považovaných za importy z Moravy, a srovnávací soubor náušnic, gombíků/knoflíků a ozdob s gemmami z Mikulčic, tedy centrální lokality na Moravě. Analýzy potvrdily velkou ryzost zlata užívaného na Moravě, podpořily interpretaci kování – relikviáře – s perlami z Mikulčic jako importu; v případě nálezů z Čech jejich složení podporuje moravský původ, u medailonu ze Želénky je po analýze zřejmé, že řetěz vznikl nezávisle na medailonu a byl na něj použit kov menší ryzosti. Identické složení čtyř šperků ze dvou lokalit (Želénky – náušnice, Stará Kouřim – perly) může ukazovat na společný původ v jedné moravské dílně.

rentgenfluorescenční analýza (RFA) – šperky – import – ryzost kovu – raný středověk – Želénky – Mikulčice

This article presents X-ray fluorescence analyses of the purity of gold jewellery from five important Early Medieval sites in Bohemia (9th–10th century) regarded as imports from Moravia, and of a comparative assemblage of earrings, spherical gombik buttons and gem-studded jewellery from Mikulčice, i.e. from a central site in Moravia. The analyses confirmed the high purity of the gold used in Moravia, and supported the interpretation of metalwork (a reliquary) with pearls from Mikulčice as an import. The composition of the finds from Bohemia supports a Moravian origin for them; in the case of a medallion from Želénky it is clear after analysis that chain originated separately, and that less pure metal was used in its making. The identical composition of four jewels found at two sites (Želénky – earrings, Stará Kouřim – beads) may indicate their common origin in a single Moravian workshop.

x-ray fluorescence – jewellery – import – metal purity – Early Middle Ages – Želénky – Mikulčice

1. Úvod

Luxusní šperky byly dosud hodnoceny zejména stylově a typologicky, nedostatečně byly zkoumány po technologické stránce a především ve vztahu k používanému materiálu.¹ První krok v tomto směru byl učiněn zkoumáním složení zlatých šperků z Lumbeho zahrady na Pražském hradě (*Smetánka – Štverák 1992*). Porovnáním vzorků stejných typů náušnic z Čech i Moravy byly zjištěny rozdíly v ryzosti použitého kovu (*Smetánka – Staňha 1996*, 139), které poukazují na pravděpodobnější výrobu pražského souboru mimo Moravu – tedy v Čechách. Mimo to mohou být zjištěné rozdíly též interpretovány v sociální rovině. Zároveň byly shrnuty konkrétní možnosti transferu skrývající se za obecnou klasifikací archeologického nálezu jako importu (*Smetánka – Štverák 1992*, 428). Proto jsme přistoupili k podrobnější analýze dalších významných zlatých šperků, o nichž se uvažuje

¹ Práce vznikla jako součást grantu GA ČR č. 404/99/0429.

Obr. 1. Analyzovaný soubor ze Želének (1–6), Staré Kouřimi (7–11), Kolína (12), Rubína (13), Žalova (14). Podle M. Šolla, M. Lutovského a J. Bubeníka. — Fig. 1. Analysed assemblages from Želénky (1–6), Stará Kouřim (7–11), Kolín (12), Rubín (13), and Žalov (14). After M. Šolle, M. Lutovský and J. Bubeník.

obvykle jako o importech z Moravy (např. Šolle 1966, 84n.). Představují je předměty ze tří významných nalezišť z 9. stol. ze středních a severozápadních Čech – Kolín, Želénky a Stará Kouřim – a ojediněle hrozníčkovité náušnice z Rostok–Žalova s chybějícím ukončením hrozníčku (obr. 1: 14; Píř 1909, obr. 42; výška 19 mm, hrozníček tvořen na řezu 6 granulkami, váha 1,65 g) a z Rubína u Podbořan (obr. 1: 13; Bubeník 1988, 182, tab. IV: 19). Nejpočetnější soubor z bohatého ženského hrobu v Želénkách (7 šperků: 3 hrozníčkové náušnice, dva dvouplášťové gombíky, medailon s portrétní římskou kamejí, plaketa s loveckou scénou, obr. 1: 1–5; Frel 1956) je doplněn ještě o dvě unikátní záušnice spletané ze stočených drátků s oboustranným esovitým ukončením z téže lokality, datované do

Obr. 2. Výběr analyzovaných náušnic a gombíků z Mikulčic, od VI. kostela: 1, 2 – hrob 6/VI, 3, 4 – hrob 160/VI, 5, 6 – hrob 183/VI, 7 – hrob 118/VI; od III. kostela: 8 – hrob 440, 9 – hrob 318. — Fig. 2. Selected analysed earrings from Mikulčice church VI: 1, 2 – grave 6/VI; 3, 4 – grave 160/VI; 5, 6 – grave 183/VI; 7 – grave 118/VI. Examples of gold gombík buttons from Mikulčice; from church III: 8 – grave 440, 9 – grave 318.

10. či 11. století, rovněž hrobového původu (obr. 1: 6B; *Krumhanzlová 1974*; *Profantová – Militký 2000*; váha záušnice 15,76 g). Druhý, dosud opomíjený, nejspíše párový exemplář je uložen v Muzeu hl. města Prahy pod inv. č. 391. Odlišuje se především symetrickým umístěním obou esovitých ukončení proti sobě (váha 15,6 g, obr. 1: 6A).² Technikou výroby je s nimi téměř shodná větší bronzová záušnice (průměr 50 mm) z akropole hraděště ve Staré Boleslavi, bez dochovaného jednoho ukončení (*Boháčová – Frolík – Špaček 1994*, obr. 19). Domníváme se, že boleslavský nálezy je běžnější nápodobou zlatých exemplářů, které lze spojit s knížecím prostředím a mohly mít i symbolický význam. Dalším, v tomto případě jistým hrobovým nálezem je stříbrná záušnice s oboustranným ukončením o průměru 33 mm z hrobu V v Nové Vsi (Morava; *Kostelníková 1957*, obr. 139 a 129, kde je rozkresleno splétání), datovaného na přelom 10. a 11. stol. Myslíme, že územně omezený výskyt těchto záušnic v provedení zlatém, stříbrném i bronzovém podporuje oprávněnost hypotézy o domácí reakci na cizí, nejspíše východní podněty, tedy o existenci české dílny (cf. *Kostelníková 1957*, 336). Další stříbrný pár o větším průměru pochází z pokladu z Babic a 1 kus z Veselí n. Moravou (75 x 95 mm), evidentně jsou však mladší než Želénky, uvažuje se o pozdním 11. a zejména 12. století (*Hrubý 1960*, 99, obr. 5, 7, 8, 11). Způ-

² Záušnice z Muzea hl. města Prahy byla spletena z 5–6 drátků, každý z nich pak byl stočen minimálně ze dvou. Rozdíl ve váze obou kusů je minimální. V inventární knize není ani rok získání. Za zapůjčení záušnice děkujeme M. Šmolíkové z Muzea hl. města Prahy.

sob splétání záušnic je komplikovanější a jemnější variantou splétání ze 4, 7 i více drátků, používaného v severském, východním a též staromadařském prostředí, především u náramků a nákrčníků. Masově se objevuje po celé 10. a většinu 11. století, častěji ve stříbře, vzácně též v zlatém nebo elektronovém provedení (Zsenyie: *Fodor et al. 1996*, 378). Místo zvěrného motivu je pak v našem případě esovitě ukončení, právě módní u Slovanů.

Z knížecího dvojhrobu v Kolíně byl zkoumán pouze amulet, jediný předmět, o jehož zlatém provedení se nepochybuje.³ Z pohřebiště ve Staré Kouřimi byly vybrány předměty ze dvou ženských hrobů 49b a 110, významných ve starším úseku existence pohřebiště (*Profantová 2001*, obr. 5, 6). Z obou byly zkoumány perly (obr. 1: 8,9), z hrobu 49b ještě silně pozlacená náušnice s hrozníčkem (obr. 1: 7).

V případě většiny zkoumaných ozdob se obvykle uvažovalo (*Šolle 1966*, 84n.) o tom, že byly do Čech přivezeny, a to hlavně z Moravy (náušnice a gombíky ze Želének, perly z Kouřimi či zprostředkovaně přes Moravu – plaketa ze Želének nejspíše orientálního původu). Medailon s kamejí ze Želének je výrobkem karolinským (způsobem zasazení, výzdobou reversu ve vztahu k nákončí z Chateauroux: *Militký – Profantová 2000*), nejspíše centrálních dílen (Mety, Cáchy?), i když byl označen také za byzantský či italský import (*Benda 1967*, fig. 63). Mohl se však do Čech dostat také prostřednictvím Moravy, kde bylo objeveno několik ozdob s gemami rovněž zasazenými ve zlatě a ve stříbře (Mikulčice, Modrá, Dolní Věstonice–Vysoká Zahrada – *Poulik 1975*, tab. 49; *Měřínský 1986*, obr. 29; *Benda 1967*, fig. 33, 38). V případě amuletu z Kolína, tvořeného ze slonoviny či mrožoviny (*Lutovský 1996*), nebylo místo výroby upřesněno, neboť k zasazení do zlatých manžet mohlo dojít mimo oblast, kde byla získána vzácná kost. Významově i formálně blízké jsou do stříbra zasazené závěsky ze Staré Kouřimi (hrob 49b) i ze Starého Města (Morava, hrob 167/51). Na jaké otázky se budeme snažit hledat odpověď s přispěním rentgenfluorescenčních analýz? Především na otázku, zda je kov bližší ryzejšímu zlatu dosud zkoumaných šperků z Moravy, tedy zda výsledky analýz podpoří hypotézy o moravském původu šperků, či zda kov některých z nich odpovídá spíše šperkům z Pražského hradu. Zda si jsou některé šperky složením kovu tak blízké, že se jedná o soubor vyrobený v jedné dílně v krátké době, tedy jako kolekce. V případě kouřimské perly z hrobu 110: zda je zlatá, či jen silně pozlacená, neboť popisy v tomto ohledu kolísaly. Zda se užíval kov stejné ryzosti na různé části téže ozdoby, u náušnic např. na vlastní drát i na ozdobné přívěsky apod.

2. Rentgenfluorescenční analýzy

Složení slitin sady šperků velkomoravského charakteru byla zkoumána rengenfluorescenční metodou. K buzení charakteristického záření prvků byl používán radioaktivní zdroj ²⁴¹Am podobným způsobem, jaký byl popsán v práci *Frána – Jiráň – Maštalka – Moucha 1995* a používán i při studiu pravěkých zlatých předmětů (*Lehrberger – Gebhart – Fridrich – Hrala Hrs. 1997*). Kolimátorem byl vymezen prostorový úhel, ve kterém bylo studováno průměrné povrchové složení předmětů. Toto ohraničení představovalo kroužek o průměru 3,5 mm.

³ Dodatečně bylo zkoumáno ještě trojramenné kování i. č. 55087 i přezka i. č. 55090, oba páry gombíků a průvlečky i. č. 55101 a 55102, ovšem výsledky se týkají, až na gombíky, jiných technologických postupů. Gombíky byly měděné s nepatrnou příměsí Sn (0,5 % a 2 %), zlacené amalgámem, použité zlato obsahovalo zhruba 10 % stříbra, což odpovídá výrazně moravské skupině zlatých výrobků.

Vznikající charakteristické záření bylo detekováno polovodičovým Si (Li) detektorem o průměru 5 mm. K výpočtu byl používán vlastní program, uvažující vliv matrice na budící záření, absorpci vznikajícího záření i sekundární buzení vlastním materiálem předmětu. Zařízení bylo kalibrováno podle odezvy na jednotlivé čisté kovy s konkrétní dodatečnou korekcí odvozenou z měření srovnávacích standardů. Jako srovnávací standardy byly používány materiály firmy Degussa. Z porovnání deklarovaných a zpětně vypočtených koncentrací vyplynula nejistota stanovení 0,1–1 % při obsazích do 20 %, 1–2 % při vyšších obsazích Au a Ag. Měření referenčních standardů byla provedena před sérií měření zkoumaných předmětů i po ní. Příklad výsledků je shrnut v tab. 1.

V tab. 2 jsou shrnuty výsledky analýz vzorků ze Želének, Staré Kouřimi, Kolína, Rubína a Roztok–Žalova. Většinou se jednalo o slitiny zlata s různě vysokými příměsemi stříbra a mědi. Cín byl nalezen v nepatrném množství pouze v korozní vrstvě věnečku náušnice i. č. 118576 z hrobu 49b ze Staré Kouřimi. U čtyř předmětů byla pozorována rtuť, dosvědčující zlacení amalgamem (stříbrná plaketa ze Želének, dvě zřejmě měděné a pozlacené náušnice z hrobu 49b, a podkladem stříbrná perla i. č. 118568 z hrobu 110 ve Staré Kouřimi).

Standard	Složení Cu/Au/Ag	Č.m.	Cu	Au	Ag	Datum
Deg 1	15.5/58.5/26	11370	14.7	60.4	24.9	15.10.99
Deg 1	15.5/58.5/26	11466	14.4	60.1	25.5	11.11.99
Deg 2	11.5/58.5/30	11372	10.9	59.5	29.6	15.10.99
Deg 2	11.5/58.5/30	11467	10.8	60.1	29.1	11.11.99
Deg 3	7.5/58.5/34	11371	8.6	59.2	32.3	15.10.99
Deg 3	7.5/58.5/34	11468	8.6	59.3	32.1	11.11.99
Deg 4	10/75/15	11368	10.6	76.0	13.5	15.10.99
Deg 4	10/75/15	11469	10.6	75.2	14.3	11.11.99
Deg 5	5/75/20	11373	5.0	75.6	19.5	15.10.99
Deg 5	5/75/20	11470	4.9	75.9	19.2	11.11.99
Deg 6	10/0/90	11471	9.3	90.7	0.0	11.11.99
Deg 7	5/90/05	11366	4.8	90.4	4.9	15.10.99
Deg 7	5/90/5	11472	4.8	90.3	4.9	11.11.99
Deg 8	1.4/98.6/0	11367	1.5	98.5	0.0	15.10.99
Deg 8	1.4/98.6/0	11473	1.4	98.6	0.0	11.11.99

Tab. 1. Měření porovnávaných standardů, tj. měření, podle nichž se ověřovala spolehlivost postupu vyhodnocování obsahu prvků v našich analýzách (RFA).

Želénky

Gombík i. č. 118748. Měření bylo prováděno na dně a na dvou místech boku gombíku. Výsledky jsou velmi blízké a malý rozdíl může být vysvětlen nepřesně definovanými podmínkami geometrie měření.

Gombík i. č. 118749. Bylo provedeno jedno měření na dně gombíku, jehož výsledky jsou velmi blízké ke složení předchozího gombíku.

Náušnice i. č. 118745. Hrozníček i masivnější oblouček vykazují stejné složení, lišící se od obou gombíků nižším obsahem mědi. Mnohem menší množství mědi je pozorováno na drátku náušnice, který byl vyroben z jiného materiálu. Tři dosud uvedené předměty mají téměř stejné množství stříbra u 20 %.

Náušnice i. č. 118746 a i. č. 118747. Obě náušnice se liší od předchozích předmětů podstatně vyšším téměř třetinovým obsahem stříbra. Vzájemně mají téměř shodné složení. Shodného složení jsou u obou objektů i drátky a hrozníčky.

Medailon i. č. 118743. Předmět byl proměřován na třech místech: na ploché straně reversu, na obvodovém pásku a na lemu gemmy. Všechna tři místa vykazovala identické složení. Odchylné složení má řetízek, obsahující třikrát více stříbra.

Podobné složení jako medailon má i *záušnice i. č. 55081*. Porovnání obou téměř identických záušnic ukázalo, že představují až na náušnici z Roztok–Žalova nejryzejší exempláře, ovšem ukončení záušnice z Muzea hl. města Prahy je ryzejší než ostatní předměty. Dosahuje téměř 89 % zlata. Nižší podíl zlata u exempláře z Národního muzea (83 %) neznamená zřejmě jiný původ záušnice, když si uvědomíme určité výkyvy i v rámci jednoho šperku.

Plaketa i. č. 118744 ze Želének má stříbrný základ a za zlacené byly považovány jen některé části. Zcela zřejmé silné zlacení je skutečně na puncovaných částech, avšak i na stříbřitých až černých částech jsou při analýzách patrné stopy zlata a rtuti. Není však jasné, zda tyto stopy nemohly vzniknout v důsledku rozeření z úmyslně pozlacených částí. Zčernalé části vykazují přítomnost bromu.

Stará Kouřim

Perly i. č. 118567 a 118566 z hrobu 49b ze Staré Kouřimi mají složení shodné s náušnicí i. č. 118745 z Želének. *Náušnice i. č. 118576 a 118577* mají měděný podklad, pokrytý zlatým amalgamem, obsahujícím příměs stříbra v přibližně stejném poměru ke zlatu jako u předmětů se zlatým základem. Stříbrný základ má zřejmě *velká perla i. č. 118568*, pozlacená amalgámem. Naproti tomu *menší perla i. č. 111669 z hrobu 110* má složení identické s perlami z hrobu 49b.

Nález	Předmět	Inv.č.	Č.m.	Cu	Au	Ag	Hg	Br	Sn
Rubín	Náušnice–hrozníček	114/85	12391	4.8	91.5	3.7			
Rubín	Náušnice–hrozníček	114/85	12392	6.1	89.8	4.1			
Rubín	Náušnice–oblouk	114/85	12390	2.8	87.2	10.0			
Želénky	Gombík–dno	118748	11435	9.0	70.9	20.1			
Želénky	Gombík–bok	118748	11436	10.1	71.9	18.0			
Želénky	Gombík–bok	118748	11437	10.1	71.7	18.2			
Želénky	Gombík–dno	118749	11438	10.9	69.4	19.7			
Želénky	Náušnice–drát	118745	11439	2.8	74.8	22.4			
Želénky	Náušnice–hrozníček	118745	11440	5.5	71.6	22.9			
Želénky	Náušnice–oblouček	118745	11441	5.7	71.5	22.8			
Želénky	Náušnice–drát	118746	11442	4.6	60.0	35.4			
Želénky	Náušnice–hrozníček	118746	11443	5.1	60.2	34.7			
Želénky	Náušnice–drátek	118747	11444	7.0	60.4	32.6			
Želénky	Náušnice–hrozníček	118747	11445	7.8	61.0	31.2			
Želénky	Medailon–revers	118743	11446	6.6	80.1	13.3			
Želénky	Medailon–obvod. pásek	118743	11447	6.9	80.0	13.1			
Želénky	Medailon–lem gemmy	118743	11448	6.8	80.0	13.2			
Želénky	Medailon–řetízek	118743	11449	5.7	55.3	39.0			
Želénky	Záušnice NM	55081	11450	6.8	82.9	10.3			
Želénky	Plaketa–černé stříbro	118744	11452	1.0	11.1	81.6	4.2	2.1	
Želénky	Plaketa–zlacený punc	118744	11453	0.2	45.2	47.5	7.1		
Želénky	Plaketa–černý bok zvířete	118744	11454	1.5	2.9	90.7	2.5	2.4	
Želénky	Záušnice MhmP– oblouk	381	12299	2.5	88.2	9.3			
Želénky	Záušnice MhmP– zakonč. 1	381	12300	2.1	88.8	9.1			
Želénky	Záušnice MhmP– zakonč. 2	381	12301	2.4	88.7	8.9			
Roztoky–Žalov	Náušnice–hrozníček 55083	55083	12302	3.2	90.4	6.4			
Roztoky–Žalov	Náušnice–drát obl.		12303	2.3	92.2	5.5			
Stará Kouřim hr.49b	Perla	118567	11455	6.0	72.3	21.7			
Stará Kouřim hr.49b	Perla	118566	11456	6.1	72.0	21.9			
Stará Kouřim hr.49b	Náušnice–drát	118577	11457	33.6	62.2		4.2		
Stará Kouřim hr.49b	Náušnice–hrozníček	118577	11458	15.1	70.5	7.7	6.7		
Stará Kouřim hr.49b	Náušnice–korod. věneček	118576	11459	24.4	63.3	3.5	7.3		0.5
Stará Kouřim hr.49b	Náušnice–drát	118576	11460	21.1	71.9	0.5	6.5		
Stará Kouřim hr.49b	Velká perla	118568	11461	1.9	35.6	61.0	1.5		
Stará Kouřim hr.110	Perla	111669	11462	5.7	73.7	20.6			
Kolín hrob	Amulet – místo 1	55104	11463	3.2	81.0	15.8			
	Amulet – místo 2		11464	7.3	78.6	14.1			
	Amulet – místo 3		11465	3.1	80.2	16.7			

Tab. 2. Složení slitiny šperků.

Kolín

Materiál amuletu z hrobu v Kolíně byl proměřován na třech místech. Okrajové objímky mají stejné složení, zatímco střední obsahuje dvojnásobné množství mědi, takže se dá předpokládat odlišný původ prostřední manžety.

Lokalita	Č. hrobu	Typ předmětu	Místo měření	I. č.	Číslo měření	Cu	Au	Ag
Dolní Věstonice Dolní Věstonice	Vys. zahrada	Závěsek s Gemmou	Vsazení		11926	4,82	87,04	8,14
			Očko		11927	3,81	87,42	8,77
Mikulčice Mikulčice	SV III. kostela	Relikviář	Mezi perličkami	235š	11928	4,93	78,94	16,14
	SV III. kostela	Relikviář s almandinem		235š	11929	4,61	77,25	18,15
	SV III. kostela	Relikviář		235 š	11930	5,37	77,07	17,56
Mikulčice	505	Gombík	Křížení	177š	11931	6,06	89,07	4,87
Mikulčice	594–1122/57	Gombík	Kulička	177š	11932	6,30	88,73	4,96
		Gombík	Vnitřní pláště	177š	11933	6,28	87,72	6,00
	505	Gombík	Očko	176š	11934	4,07	86,60	9,33
		Gombík	Křížení	176š	11935	7,08	87,83	5,09
		Gombík	Vnitřní pláště	176š	11936	6,05	88,18	5,77
Gombík	Očko	176š	11937	4,82	85,53	9,65		
Mikulčice	505	Náušnice, 6 košíčků	Košíček	1621/57	11938	3,76	87,01	9,24
	505	tatáž	Hor. granul	1621/57	11939	3,42	88,14	8,44
	505	tatáž	Oblouk	1621/57	11940	2,09	90,57	7,35
	512	Náušnice, 6 košíčků	Granul. obl.	1430/57	11941	2,64	80,27	17,09
			Košič.	1430/57	11942	3,20	82,17	14,63
	512	Náušnice	Oblouk	1439/57	11943	2,00	85,59	12,41
	6/VI	Náušnice	Košíček	594–552/60	11949	4,92	87,07	8,01
	6/VI	Náušnice	Oblouk	594–552/60	11950	2,50	90,08	7,42
	6/VI	Náušnice	Košíček	594–553/60	11951	3,24	82,43	14,34
	6/VI	Náušnice	Oblouk	594–553/60	11952	1,88	83,44	14,68
	118/VI	Náušnice	Košíček	670/60	12161	2,0	89,3	8,5
	126/VI	Náušnice	Hrozniček	293 s 678/60	12165	3,5	90,9	5,6
	126/VI	Náušnice	Hrozniček	294 s 679/60	12167	2,9	91,1	6,0
	126/VI	Náušnice	Hrozniček	677/60	12163	1,6	92,3	6,1
	160/VI	Náušnice	Oblouk	594–715/60	11953	2,24	80,73	17,04
	160/VI	Náušnice	Hrozniček	715/60	11954	3,08	76,53	20,40
	160/VI	Náušnice	Hrozniček	714/60	11955	5,96	74,76	19,28
	160/VI	Náušnice	Oblouk	714/60	11956	2,72	80,09	17,19
	160/VI	Náušnice	Hrozniček	717/60	11957	2,87	77,21	19,92
	160/VI	Náušnice	Oblouk	717/60	11958	1,88	83,35	14,77
	160/VI	Náušnice	Hrozniček	716/60	11959	3,34	75,82	20,85
	160/VI	Náušnice	Oblouk	716/60	11960	2,60	80,18	17,21
	183/VI	Náušnice	Granul. obl.	306š	11944	2,52	86,88	10,60
	183/VI	Náušnice	Střed hroz.		11945	2,33	86,98	10,69
	183/VI	Náušnice	Oblouček		11946	1,85	88,12	10,02
	183/VI	Náušnice		740/60	11947	1,93	87,51	10,56
	183/VI	Náušnice	Drát	740/60	11948	2,41	87,14	10,44

Tab. 3. Složení slitiny šperků z Mikulčic a Dolních Věstonic.

Těla předmětů							
Č.měf.	Předmět – č. šperku	Číslo hrobu	Rozměr v cm	Cu	Au	Ag	Sn
12147	86 S	318	pr. 1,8	0.6	95.8	3.6	0.0
12149	87 S bok 594–100/57	318	pr. 1,8	1.5	93.8	4.7	0.0
12157	194 S	553		1.3	92.5	5.4	0.8
12153	153 S 594–862/57	440	pr. 1,95	6.3	88.0	5.5	0.2
12155	193 S	553		2.9	88.9	7.4	0.8
12151	111 S	380		5.0	85.3	9.4	0.3
12144	25 S	71		4.6	84.0	11.4	0.0
12146	81 S bok	300		0.9	87.2	11.8	0.0
12152	136 S	425		5.9	78.7	15.2	0.1
12145	81 S	300		1.6	83.0	15.4	0.0
12160	182/z	827		1.6	80.7	17.0	0.7
12159	246 S – akropole	vrstva		2.1	79.6	18.2	0.1
12143	24 S	71		6.7	74.6	18.7	0.0
12154	175 S	490		0.3	70.3	29.4	0.0
12158	209 S	580		0.5	75.7	23.0	0.7
Drátěná oka, oblouky náušnic							
12148	86 S očko	318		0.5	97.1	2.4	0.0
12150	87 S očko	318		0.6	96.8	2.7	0.0
12156	193 S očko	553		1.3	91.0	7.1	0.6
12162	291 s 670/60 drát	118/VI		0.4	92.1	7.5	0.0
12164	292 s 677/60 oblouk	126/VI		0.5	94.0	5.6	0.0
12166	293 s 678/60 oblouk	126/VI		0.5	93.9	5.6	0.0
12168	294 s 679/60 oblouk	126/VI		0.4	94.0	5.6	0.0

Tab. 4. Složení zlatých gombíků z Mikulčic, převážně od III. kostela.

3. Výsledky

V celém tělese zlaté předměty ze Želének, Staré Kouřimi, Kolína, Rubína a Roztok–Žalova jsou vyrobeny ze zlaté slitiny, ať již přírodního původu, nebo záměrně připravené, obsahující 3 až 10 % mědi a 13 až 35 % stříbra (ve zlatnické terminologii 14–19 karátů). Záměrnou přípravu indikuje vysoký obsah mědi, která se v přírodním zlatu nikdy nevyskytuje v takovém množství. Žádný šperk nebyl zhotoven z čistého zlata. Zřejmě stejný typ slitiny byl použit i k přípravě amalgámu k pozlacení měděných či stříbrných podkladů. Identické složení mají dosud jen čtyři předměty: náušnice i. č. 118745 ze Želének, perly i. č. 118455–6 z hr. 49b a perla i. č. 111669 z hrobu 110 ze Staré Kouřimi s průměrnými obsahy Cu 5,8±0,2 %, Au 72,2±0,8 % a Ag 22,0±0,8 %. Tato shoda je silnou indicií, že vznikly ve stejnou dobu ze stejného výchozího materiálu. Nejryzejší z tohoto souboru je náušnice s tordovaným obloukem a jednostranným hrozníčkem z Rubína (87,2–92,5 % Au), u níž je ryzejší zlato použito na hrozníček, o něco více stříbra je v drátu náušnice (tab. 2), přitom rozdíly zjištěné v hrozníčku mohou být způsobeny tvarem a nakloněním povrchu vzhledem k detektoru.

4. Moravské obdoby z Mikulčic a Dolních Věstonic

Pro hlubší srovnání bylo třeba zvětšit soubor analyzovaných šperků z Moravy, především analyzovat typově shodné hrozníčkové náušnice z Moravy, dvouplášťové gombíky z Mikulčic a též přívěsek s vsaze-

nou gemmou (Mikulčice, Dolní Věstonice). Uvádíme v přehledné tabulce výsledky analyzovaných vzorků (tab. 3), všechny byly měřeny na 2 až 4 místech, takže bylo možno vyloučit náhodné prvky ovlivňující měření. Do tabulky byly zařazeny i výsledky měření košíčkovitých náušnic od III. a VI. kostela, analyzovaných kvůli vzájemnému porovnávání v rámci Mikulčic. Výsledky dokreslují celkový obraz užívání slitiny zlata a stříbra na Moravě.

Výsledky analýz podporují hypotézu o cizí provenienci relikviáře s pravými perlami a červeným sklem (označovaného též jako nákončí, č. 235/š) od III. kostela (cf. *Poulik 1975*, tab. 49; *Charvát 2000*), obsahující 77–79 % zlata a 10,3–18 % stříbra. Jde o použití slitiny menší ryzosti než u většiny analyzovaných mikulčických šperků i než v případě zlata použitého pro závěsek z Dolních Věstonic, který obsahoval o více než 8 % zlata více a stříbro bylo zastoupeno jen 8–8,8 %.

Pokud porovnáváme oba dvouplášťové páry gombíků, obsahují nálezy z Mikulčic ryzejší kov (86,6–90 % Au) s výrazně nižším obsahem Cu (4,6–7 %) a Ag (5–9,6 %) oproti gombíkům ze Želének (9–10 % Cu, 18–21 % Ag). U mikulčického páru je nejnižší obsah zlata u oček (85,5–86,6 %), což mohlo být záměrné, aby očka byla pružnější a pevnější.

Porovnáme-li nakonec hrozníčkovité náušnice od VI. kostela v Mikulčicích s nálezy z Želének, ukazují se mikulčické exempláře opět jako ryzejší (75–88 % Au oproti rozpětí 60–74,8 %), přitom však v nálezech na téže pohřebišti můžeme zjistit také dost velký rozdíl od 74,6 % (hrob 160/VI) po 90,08 % (hrob 6/VI). Je také zřetelné, že se používal jiný, v našich případech ryzejší drátek na výrobu základní náušnice (oblouk), a jiný pro natavování jednotlivých granulek či výrobu filigránových košíčků, neboť rozdíly v ryzosti se u těchto částí pravidelně opakují (i když v různé intenzitě, nižší ryzost byla opakovaně zjištěna u hrozníčků). Mimo jiné to předpokládá prefabrikované suroviny v dílně klenotníka. Zajímavé je v této souvislosti zjištění, že u náušnice z Rubína v Čechách je situace opačná, větší ryzost vykazuje hrozníček (tab. 2).

Poměrně uzavřený soubor tvoří zlaté gombíky, nalézané obvykle v páru, ponejvíce v hrobech u III. kostela (trojlodní baziliky). K měření bylo k dispozici 16 kusů z 10 hrobů (obr. 2: 8, 9). Jen ze čtyř šlo o páry. Jde o naprostou většinu nálezů z Mikulčic, početněji se zlaté exempláře vyskytly ještě v Sadech u Uherského Hradiště a ve Starém Městě (*Galuska 1996*; *Hrubý 1955*). Typově šlo o gombíky – hladké, s rytou výzdobou, lucerničkové, podélně členěné filigránem (*Poláček 2000a*, Abb. 226: 9, 10; *2000b*, foto s. 208), granulované a dvouplášťové (cf. *Poulik 1975*, tab. 4 a 54: 3). Vzhledem k velké variabilitě nepředpokládáme, že by všechny kusy vznikly víceméně současně, je třeba počítat s odstupem alespoň 50 let. U většiny z nich můžeme důvodně předpokládat, že byly vyrobeny na hradišti. Přehled výsledků je v tabulce 4 seřazen podle ryzosti sestupně. Ryzost se pohybovala od 95,8 % Au po 70,3 %. U šperků s nižším podílem zlata jej zastupuje stříbro, měď zůstává víceméně konstantní (0,3–6 %). Oproti vlastnímu gombíku zjišťujeme vyšší ryzost u připraveného drátku, z nějž byla vyráběna ouška. Zde se podíl zlata pohybuje od 91 % do 97 %, obdobně jako u oblouků náušnic. U lucerničkových gombíků byla změřena i skleněná vložka, obsahující Sb (k čerění), Cu, Fe představovalo barvicí složku.

5. Závěr

Zkoumaný soubor zlatých předmětů spolu s již analyzovanými šperky z Pražského hradu tvoří naprostou většinu zlatých šperků z Čech 9. a počátku 10. století. Chybí jen importovaná náušnice z Levého Hradce východobyzantského či arabského původu z 1. pol. 10. stol., prsteny z pokladu nalezeného v Žatci, vyrobené v průběhu 10. stol., spíše po jeho polovině (mezitím již analyzovány). Dále záušnice z Kolče (Zákolan) a Libice. Tyto předměty však již nemají bezprostřední vazbu na moravské prostředí.

Ryzost zlata se pohybovala od 14–21 karátů, byla tedy podstatně vyšší než u souboru 20 vzorků z Lumbeho zahrady v Praze (10,2–13,5 karátů), u souboru šperků z Moravy se pohybovala ve větším intervalu 13–23,5 karátů, přitom ozdobou s největší ryzostí, jedinou přesahující 20 karátů, byla záušnice s očkem ze Starého Města–Na valách, z hrobu 254/51

(*Smetánka – Staňa 1996*, 139). Hranici 80 % zlata (tedy přes 19 karátů) překročily ještě dvě náušnice: bubínková z Rajhradu (82,6 %) a hrozníčková ze Starého Města–Sadů (82,8 %), obě plně srovnatelné s ryzostí záušnice ze Želének. Doplnkový soubor 14 předmětů z Mikulčic (obr. 2) se pohyboval v ryzejším intervalu 17,94–21,36 karátů.

Nejryzejší zlato bylo použito k výrobě náušnice z Roztok–Žalova (92,2 %), z Rubína (90–91,5 %) a obou záušnic ze Želének (88,7 % a 82,9 %, tedy 19,9 karátů). Ty jsou zároveň nejmladším analyzovaným šperkem. Uvažujeme o jejich domácím původu, avšak pro širší srovnávací analýzu a preciznější datování chybějí srovnatelné nálezy. Každopádně jde o nejhonosnější a technicky nejnáročnější výrobky tohoto typu ozdob vyrobené pro knížecí prostředí. Náušnice z Rubína mohla být importem, ale očko, na Moravě méně běžné, naznačuje i možnost výroby jinde.

Ukázal se též velký rozdíl mezi importovaným medailonem (ryzost 19,2 karátů) ze Želének a řetězem (ryzost 13,2 karátů), na němž byl medailon zavěšen (tab. 1). Nelze vyloučit, že řetěz byl vyroben jinde (v domácím prostředí?) a třeba později. Tvarově i typově shodné náušnice ze Želének se ve svém složení liší až o 14,6 % obsahu zlata. Na základě analýzy můžeme uvažovat o tom, že jeden pár tvořily náušnice i. č. 118746 a 118747, k ryzejší náušnici i. č. 118745 nejspíše chybí párový kus. Náušnice ze Želének odpovídají dosud zjištěným hodnotám ryzosti na Moravě, např. bubínkové náušnici z Rajhradu (vz. 7, č. hr. 461) či importovanému závěsku z hrobu 70 z Rajhradu. Pro hlubší srovnání bylo třeba analyzovat typově shodné hrozníčkové náušnice z Moravy, dvouplášťové gombíky z Mikulčic a též přívěsek s vsazenou gemmou (Mikulčice, Dolní Věstonice). Přitom se potvrdil dřívější předpoklad o velké ryzosti moravských šperků.

Složení čtyř identických šperků ze dvou lokalit (Želénky, Stará Kouřim) může ukazovat na společný původ v jedné moravské dílně (ovšem jednoznačně ji určit se neodvažujeme), avšak jen obtížně si lze představit i úzkou časovou shodu. Tu stále budeme předpokládat u obou párů náušnic ze Želének a obou gombíků. Obsah stříbra u zkoumaných předmětů je též bližší moravským šperkům, vyjma velké perly z hrobu 49b z Kouřimi, jež byla stříbrná a silně pozlacená, a oboustranné plakety ze Želének, kde byl optický efekt založen na kontrastu zlacených a stříbrných ploch.

Výroba manžet kolínského amuletu proběhla nejspíše na zakázku – na míru kostěného amuletu. Těžko tedy můžeme předpokládat výrobu střední části jinde, ledaže by byla poškozena a druhotně opravena či znovuvyrobena.

LITERATURA

- Benda, K. 1967:* Ornament jewellery. Archaeological finds from Eastern Europe. Praha.
- Boháčová, I. – Frolík, J. – Špaček, J. 1994:* Stará Boleslav. Archeologický výzkum v r. 1993–1994. Praha.
- Bubeník, J. 1988:* Slovanské osídlení středního Poohří – Die slawische Besiedlung im Einzugsgebiet der mittleren Ohře. Praha.
- Fodor, I. et al 1996:* The ancient Hungarians. Budapest.
- Frána, J. – Jiráň, L. – Maštalka, A. – Moucha, V. 1995:* Artifacts of copper and copper alloys in prehistoric Bohemia from the viewpoint of analyses of element composition. In: *Praehistorica archaeologica Bohemica. Památky archeologické – Supplementum 3*, Praha, 127–296.
- Lehrberger, G. – Fridrich, J. – Gebhart, R. – Hrala, J. Hrsg. 1997:* Das Prähistorische Gold in Bayern, Böhmen und Mähren I–III. *Památky archeologické – Supplementum 7*. Praha.
- Frel, J. 1956:* Kamej ze Želének, *Archeologické rozhledy 8*, 536, 579–580.

- Galuška, L. 1996:* Uherské Hradiště–Sady. Křesťanské centrum říše velkomoravské. Brno.
- Hrubý, V. 1955:* Staré Město – Velkomoravské pohřebiště „Na Valách“. Praha.
- *1960:* Raně středověké poklady šperků na Moravě – Frühmittelalterliche Schatzfunde von Silberschmuck in Mähren, *Časopis Moravského musea* 45, 83–105.
- Charvát, P. 2000:* Kult krve Páně na Velké Moravě. In: *Marginalia historica IV. Sborník věnovaný P. Čornejovi*, Praha, 63–72.
- Kostelníková, M. 1957:* Pletená záušnice z Nové Vsi u Židlochovic na Moravě – Bucle temporale tressée de Nová Ves přes Židlochovice en Moravie, *Archeologické rozhledy* 9, 331–336, 344–345.
- Krumphanzlová, Z. 1974:* Chronologie pohřebního inventáře vesnických hřbitovů 9.–11. věku v Čechách, *Památky archeologické* 65, 34–110.
- Lutovský, M. 1996:* Kolínský knížecí hrob: ad fontes, *Sborník Národního muzea* 48/1994, 37–76.
- Měřínský, Z. 1986:* Morava v 10. století ve světle archeologických nálezů, *Památky archeologické* 77, 18–80.
- Píč, J. L. 1909:* Čechy za doby knížecí. Praha.
- Poláček, L. 2000a:* Mikulčice. In: A. Wiczorek – H.–M. Hinz Hrsg., *Europas Mitte um 1000. B. 1*, Stuttgart, 317–322.
- *2000b:* 08.02.15, 08.02.18. In: A. Wiczorek – H.–M. Hinz Hrsg., *Europas Mitte um 1000. Katalog*, Stuttgart, 207–208.
- Poulik, J. 1975:* Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských. Praha.
- Profantová, N. 2001:* K průniku prvků franského životního stylu do Čech 9. století (na základě poznatků archeologie). In: L. Galuška – P. Kouřil – Z. Měřínský edd., *Velká Morava mezi východem a západem*, Brno – Uherské Hradiště, 327–338.
- Profantová, N. – Miličský, J. 2000:* Das „Fürstengrab“ von Želénky. In: A. Wiczorek – H.–M. Hinz Hrsg., *Europas Mitte um 1000. Katalog*, Stuttgart, 188–192.
- Smetánka, Z. – Šverák, B. 1992:* X-ray fluorescent analysis of gold and gilded jewels from the cemetery in Lumbe Garden at Prague Castle, *Archeologické rozhledy* 44, 418–430.
- Smetánka, Z. – Staňa, Č. 1996:* Velká Morava a Praha (Rentgenfluorescenční analýza zlatých šperků z Velké Moravy a jejich vztah k Pražskému hradu). In: Z. Kurnatowska ed., *Słowiańszczyzna w Europie średniowiecznej 2*, Wrocław, 137–142.
- Šolle, M. 1966:* Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách. Praha.

A contribution to the study of jewellery-making in the Early Middle Ages in Bohemia and Moravia

Early Medieval luxury jewellery has hitherto been evaluated mainly stylistically and typologically, while the investigation of its technical characteristics – in particular the materials used – has been somewhat insufficient. The comparison of samples of the same type of earring from Bohemia (Prague – Lumbe Garden) and Moravia (Rajhrad, Staré Město) has previously led to the recognition of differences in the purity of metal employed (*Smetánka – Staňa 1996*, 139), which imply the likely production of the Prague jewellery outside Moravia, i.e. in Bohemia. For this reason the authors decided to undertake more detailed analyses on other important gold objects from Bohemia, generally regarded as imports from Moravia. These concern five significant sites in Central and North–West Bohemia (fig. 1) – Kolín (amulet), Želénky (7 gems, cluster earrings, two level *gombík* buttons, a medallion with a cameo, 2 twisted earrings with double-sided S-shaped earrings), Stará Kouřim (graves 49b & 110), (4 beads and gilded cluster earring), Roztoky–Žalov (earrings) and Rubín (earrings). A further 30 objects from Mikulčice and 1 from Dolní Věstonice were also investigated. The equipment was calibrated on samples of individual pure metals with specific subsequent correction from measured comparative standards – material for the comparative standards came from the firm of Degussa. From the comparison of the declared and back calculated concentrations there arose an uncertainty of 0.1–1.0% below 20% content and 1–2% for higher contents of Au and Ag. The results are summarised in tables 2–4.

The purity of the gold in the investigated assemblages from Bohemia varies from 14–21 carats – and was thus considerably higher than that from the assemblage of 20 samples from the Lumbe Garden in Prague (10.2–13.5 carats) – and in the assemblage from Moravia varied in the broader range of 13–23.5 carats, while the ornament of greatest purity (and the only one of 20 carats) was an eyed temple ring from grave 254/51 at Staré Město–Na valách (*Smetánka – Staňa 1996*, 139). The newly analysed assemblage contains a higher purity in several instances, e.g. in the frame of the Dolní Věstonice pendant, the earring from grave 505 by church III in Mikulčice and in graves 6/VI and 183/VI from the same locality (fig. 2). The purity of the 14 items from Mikulčice – primarily earrings (from 6 graves around church VI and from 2 graves by church III) varied between 17.94 and 21.36 carats (high purity).

The relatively closed assemblage from Moravia comprise gold *gombík* buttons, generally found in pairs, the greatest number having been recovered from graves around church III – a triple aisled basilica – at Mikulčice. If the two double-layered *gombík* pairs are compared, then the Mikulčice finds are of greater purity (86.6–90% Au) with markedly lower copper (4.6–7% Cu) and silver (5–9.6% Ag) content, than the Želénky finds. Finally, if the cluster earrings from Mikulčice church VI are compared to the Želénky finds, then again the former are of greater purity (75–88 % Au vs. 60–74.8 %), although of course there are also difference between the individual pieces from church VI. The twisted lock rings from Želénky, dated to the 10th century or later, were surprisingly pure (tab. 2).

The results of the analyses support the hypothesis of a foreign provenience for the reliquary with true pearls and red glass (marked as a terminal, no. 235/š) from church III at Mikulčice.

The details of the analyses yielded diverse results: there is a pronounced difference between the imported medallion (19.2 carats) from Želénky and the chain from which it was suspended (13.2 carats – table 1). It is not impossible that the chain was produced elsewhere (within the domestic *milieu*), and perhaps later. The composition of the morphologically and typologically similar earrings from Želénky varies by up to 14.6% gold content, and there is a pronounced difference between earring pairs and solitaires. The appearance of 4 objects of identical composition at two locations (Želénky – earrings, Stará Kouřim – pearls from graves 49b & 110) may show their common origin in a single Moravian workshop (albeit that the authors realise how difficult this would be to prove), although it is difficult to conceive of their appearing in the same narrow timespan. The same will still be assumed for both pairs of earrings from Želénky and both *gombík* buttons. The amulet from a grave at Kolín was assessed at three points. The peripheral samples have the same composition, while that from the middle contains twice as much copper, and the central sleeve can thus be regarded as of different origin. This is difficult to interpret convincingly, unless the object was damaged and secondarily repaired or remade. Alloys of gold, silver and bronze clearly originated deliberately, as shown by the presence of copper (above 1%) which is unknown in nature.

MATERIALIA

KAMENNÁ INDUSTRIE Z GRAVETTSKÉ LOKALITY PAVLOV I (OKR. BŘECLAV) – JIHOVÝCHODNÍ OKRAJ ZKOUMANÉ PLOCHY

Zita Bartošíková – Antonín Přichystal

1. ÚVOD

Předložená práce zabývající se vyhodnocením kamenné industrie je součástí multidisciplinární analýzy gravettské lokality Pavlov I ležící na úpatí Pavlovských vrchů. Na zpracování archeologického materiálu se podílelo Středisko paleolitu a paleoetnologie v Dolních Věstonicích (Archeologický ústav AV ČR v Brně) a Katedra geologie a paleontologie Přírodovědecké fakulty MU. Celá studie je součástí projektu o výzkumu gravettienu.

Cílem této práce je identifikace suroviny, určení pravděpodobných zdrojů kamenných surovin a jejich porovnání v rámci sídliště. Autoři se zaměřili na vyhodnocení jv. okraje sídliště jako periferie, což dokládá i samotná poloha studovaných ploch (obr. 1). Následně se pokusili porovnat uvedenou část s dříve zpracovanými výzkumy nacházejícími se v centru lokality. Typologické zařazení industrie se připravuje pro další publikaci. Jihovýchodní okraj lokality tvoří plochy, které byly odkryty v letech 1957 sondou B, 1964 sondou E a sondami 1970, 1971 a 1972. Všechny výše uvedené sondy byly systematicky zkoumány B. Klímou, jenž zde objevil bohatý archeologický materiál čítající několik tisíc artefaktů a zahrnující kamennou a kostěnou industrii i umělecké výrobky (*Klíma 1971; 1972; 1973*).

2. SOUBOR A METODY

Do analýzy vstupovalo celkem 5 souborů: sonda 1971 obsahující celkem 1186 kamenných artefaktů, sonda 1970 čítající 340 kamenných artefaktů, sonda 1964 obsahující 161 artefaktů a sonda odkrytá v roce 1957 zahrnuje 686 kamenných artefaktů. Výzkum z roku 1972 lze považovat za okrajový, neboť při něm bylo získáno jen 17 artefaktů. Nutné je rovněž poznamenat, že pro vyhodnocení jsou použity pouze inventarizované kamenné artefakty. U barviv a hliněných hrudek je zpracování provedeno bez rozdílu na inventarizaci. Z výše uvedeného vyplývá, že námi zpracované soubory jsou již určitým výběrem celého inventáře. Celkem bylo vyhodnoceno 2290 kamenných artefaktů nalezených na 70 m².

Inventarizované nálezy byly převedeny do databáze programu *Excel*, kde byly rozděleny do kategorií na obecnou a základní klasifikaci, typ a surovinu. Ke každému artefaktu bylo přiřazeno rovněž inventární číslo a čtverec nálezu. Naše studie se pouze zabývá obecnou klasifikací zahrnující retušované a neretušované artefakty (tzv. „jemnotvaré kamenné artefakty“), hrubotvarou industrii a kategorii popisující surovinu. Většina kamenné industrie (97,4 %) byla určena makroskopicky, pouze část, špatně identifikovatelná (2,6 %), byla určena pod stereoskopickým mikroskopem. Mikroskopickou analýzu provedl A. Přichystal. Surovina byla rozdělena do 5 základních skupin. Barviva a hrudky jsou vyhodnoceny odděleně.

3. VÝSLEDKY

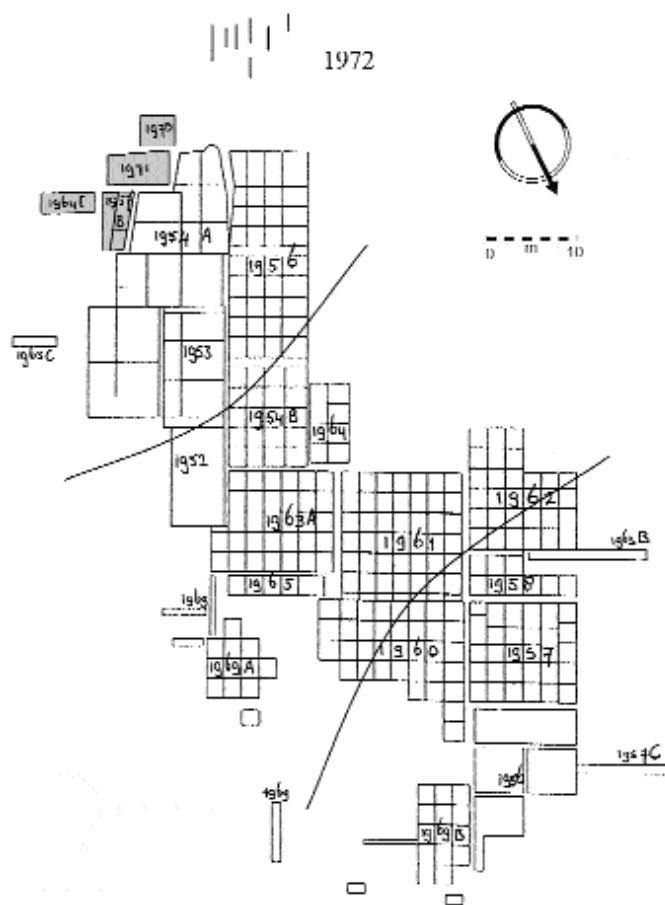
3.1. Rozdělení surovin

Nejprve byla industrie rozdělena do pěti skupin (tab. 1) dle surovin na: silicity, minerály SiO₂, přírodní skla, klastické křemičité horniny a ostatní horniny či minerály (*Přichystal 1994*). Dále byly vydělovány přepálené artefakty. Nejpočetnější skupinu tvoří silicity (75,1 %). Z praktického hlediska do této skupiny patří všechny druhy rohovce, včetně pazourku, jako jedné z jeho variet, dále radiolarity a spongolity. Skupina označená jako „pazourek“ zahrnuje jednak skupinu pazourků senonského stáří, ale i další silicity z glacienních sedimentů a silicity krakovsko–čensterchovské jury pocházející z pri-

	Surovina	Zdroje	Určení zdroje	Vzdálenost (km)	% v souboru
Silicity	„pazourek“				57–70%
	– silicit glaciog. sedimentů	sev. Morava a Slezsko	sekundární	150–170	nerozlišeno
	– silicit krakovsko–čenstochovské jury	Polsko, Krakovsko–čenstochovská jura	primární	240	nerozlišeno
	radiolarit				2–5%
	– mezozoické hnědočervené a zelené radiolarity	Bílé Karpaty (pravděpodobně)	primární	80–100	
	– černé mezozoické radiolarity	snad Polsko, Pieniny	primární	300	
	– valouny hnědočervených a zelených radiolaritů	spodnobad. štěrky karpatské předhlubně	sekundární	do 15	
	rohovec moravské provenience				<1%
	– typ Stránská skála	Brno	primární	50	
	– typ Troubky–Zdislavice	Troubky	sekundární	70	
	– rohovec z ernsbrunn. vápenců	Pavlovské vrchy	primární	5	
	– rohovec z miocenních štěrků	karpatská předhlubeň n. Videňská pánev	sekundární	do 30	
	– rohovec	ze štěrků před čelem flyšového pásma	sekundární	do 30	
	spongolit	říční štěrky Dyje	sekundární	5	0,4–1,4%
Minerály SiO ₂	křišťál	Českomor. vrchovina	sekundární	do 80	<1%
	křemen	říční štěrky Dyje	sekundární	5	0,6–2,5%
Klastické křemičité horn.	křemenec (sluňák)	říční štěrky Dyje	sekundární	5	<1%
Ostat. horniny a minerály	slínovec	Pavlovské vrchy	primární	5	16–31%
	prachovec	Pavlovské vrchy	primární	5	<1%
	pískovec	Pavlovské vrchy	primární	5	0,6–3,5%
	– silicifikovaný křemenný pískovec	z flyšového pásma	primární	do 10	
	– vápnatý pískovec	z flyšového pásma	primární	do 10	
	– silicifikov. nevápnitý pískovec	valouny ze štěrků Dyje	sekundární	5	
	– slídnatý pískovec	valouny ze štěrků Dyje	sekundární	5	
	– červenohnědý pískovec	valouny ze štěrků Dyje	sekundární	5	
	slepenec				<1%
	– slepenec	z flyšového pásma	primární	do 10	
	– z devonských klastik	Tasovice u Znojma	primární	45	
	vápenec	Pavlovské vrchy	primární	5	<1%
	kvarcit	říční štěrky Dyje	sekundární	5	<1%
	granulit	říční štěrky Dyje	sekundární	5	<1%
	amfibolit	říční štěrky Dyje	sekundární	5	<1%
	kulmská břidlice	říční štěrky Dyje	sekundární	5	<1%
	lydit	říční štěrky Dyje	sekundární	5	<1%
Přepálené	Neurčeno				2–4%

Tab. 1. Rozdělení surovin do pěti základních skupin.

márních zdrojů jižního Polska. Podíl jmenovaných silicitů činí 57–68 % ve zkoumaných souborech. Jejich vzájemné odlišení je velmi obtížné, neboť v důsledku intenzivní patinace mají podobný vzhled i pod mikroskopem. Naprostá většina z nich však nepochybně patří k silicitům z glacienních sedimentů.

Obr. 1. Nákres výzkumu sídliště Pavlov I s vyznačenými plochami jihovýchodního okraje. — Fig. 1. Sketch of the excavation in Pavlov I. In grey the south-eastern part of the area.

Druhou zastoupenou surovinou jsou mezozoické hnědočervené a zelené radiolarity, převážně nejspíš z oblasti Bílých Karpat. Makroskopicky podobné radiolarity se ale rovněž nacházejí na rakouské lokalitě Wien–Mauer. Přítomen byl rovněž valounový radiolarit ze spodnobádenských štěrků karpatské prohlubně, které se vyskytují na jižní Moravě, a černý radiolarit, snad z polských Pienin. Procentuální zastoupení radiolaritu na jihovýchodním okraji Pavlova I je relativně nízké (2–5 %).

Z dalších silicítů jsou to rohovce moravské provenience: rohovec typu Stránská skála (v souboru 1971), rohovec typu Troubky–Zdislavice (v souboru 1957 a 1971). Dále byly zjištěny místní rohovce z vápenců Pavlovských vrchů, rohovce z miocénních štěrků karpatské předhlubně a ze štěrků před čelem flyšového pásma. Rohovec typu Krumlovský les ve zkoumaných sondách nebyl přítomen. Všechny jmenované rohovce jsou zastoupeny ca v 1 %. Velmi důležitou roli sehrály křídové spongiové rohovce (spongolity), které se vyznačují medově hnědou barvou. Jejich primární zdroje pochází z Boskovické brázdy. Sekundárně se dostaly do štěrků řeky Dyje. Zaujímají asi 1 % všech surovin.

Druhou studovanou skupinu tvoří minerály SiO_2 . Jedná se o křišťál (4 ks), pravděpodobně získávaný z deluviálních a deluviofluviálních sedimentů v okolí pegmatitů na Českomoravské vrchovině, který byl do Pavlova importován, a křemen sbíraný ve štěrcích řeky Dyje (1–3 %).

Skupina přírodních skel nebyla na jv. okraji zastoupena. Obsidián, představující vulkanické sklo, v našem souboru chybí. Klastické křemičité horniny jsou zde zastoupeny křemencem (1 ks), pravděpodobně přineseným ze štěrků řeky Dyje.

Ostatní horniny a minerály, patřící do páté skupiny, tvoří nálezy pískovců a pískovcových desek (0,3–3,4 %) jednak místních a jednak získaných z flyšového pásma (silicifikovaný nevápnitý křemenný pískovec, vápnitý pískovec) a ze štěrku řeky Dyje (silicifikovaný nevápnitý pískovec, červenohnědý pískovec z Boskovické brázdy a slídnatý pískovec). Velmi početná je místní surovina – slínovec (16–30 %), ale vyskytuje se zde i prachovec (2 ks) a vápenec (6 ks). Z dalších kamenných surovin je zajímavé zjištění slepenců, jednak z flyšového pásma (3 ks) a jednak z devonských bazálních klastik v okolí Tasovic u Znojma (3 ks).

Ve štěrcích Dyje se rovněž nacházejí valouny amfibolitu (6 ks), granulitu (3 ks), kvarcitu (3 ks), tentýž původ mají nejspíš i hlazené artefakty z kulmské břidlice (9 ks) a lyditu (1 ks).

Na mnoha paleolitických stanicích Moravy a Slezska nacházíme úlomky železných rud, které jsou interpretovány jako zdroje červeného nebo žlutého barviva. Z mineralogického hlediska je lze rozdělit na hematity a limonity. Hematity mívají dvojitý makroskopický vzhled. Jedná se o hematity temně červeného až kovového vzhledu, o nichž je pravděpodobné, že to jsou slabě metamorfované železné rudy typu Lahn–Dill z uzávěru Hornomoravského úvalu (Uničovsko – *Přichystal 1994*) a zemité hematity jasně červené barvy, u nichž se B. Klíma domnívá, že mají místní původ podobně jako okrové barvivo (*Klíma 1963*). Vyhodnocení barviv je provedeno v samostatné kapitole (viz kapitola 3.4.).

Poslední skupinu (2–4 %) tvoří přepálené artefakty (s typickými prasklinami), u nichž surovinu nebylo možné určit pro destrukci silicitové hmoty působením ohně. Procentuální zastoupení všech kamenných artefaktů v dílčích sondách udává následující tabulka (tab. 2).

Surovina	počet 1972	%	počet 1971	%	počet 1970	%	počet 1964	%	počet 1957	%
Pazourek 1	15	88,23	802	67,62	236	69,82	88	56,77	468	68,22
Radiolarit-červený 2a			7	0,59	1	0,30	2	1,29	10	1,46
Radiolarit-zelený 2b			38	3,20	4	1,18	4	2,58	14	2,04
Radiolarit-černý 2c			10	0,84	2	0,59			2	0,29
Přepáleno 3	1	5,88	29	2,45	13	3,85	4	2,58	13	1,90
Rohovec 4			10	0,84	2	0,59			5	0,73
Prachovec 5			2	0,17						
Slínovec 6	1	5,88	207	17,45	57	16,86	48	30,97	129	18,80
Kříšťál 7			2	0,17	1	0,30			1	0,15
Břidlice kulmská 8			8	0,67	1	0,30				
Spongolit 9			5	0,42	5	1,48	1	0,65	5	0,73
Amfibolit 10			4	0,34					2	0,29
Pískovec 11			24	2,02	6	1,78	1	0,65	24	3,50
Křemen 12			29	2,45	2	0,59	3	1,94	9	1,31
Vápenec 13			6	0,51						
Křemenec 14			1	0,08	1	0,30	1	0,65		
Slepenc 15			1	0,08	3	0,89			2	0,29
Granulit 19			1	0,08			2	1,29		
Lydit 20							1	0,65		
Křemenec 21					1	0,30				
Neidentifikováno					3	0,89			2	0,29
Celkem	17	100	1186	100	338	100	155	100	686	100

Tab. 2. Zastoupení surovin na jihovýchodním okraji sídliště Pavlov I.

3.2. Zdroje surovin

Zdroje surovin na gravettské lokalitě Pavlov I lze rozdělit do dvou základních skupin, a to na primární a sekundární. V případě primárních zdrojů byly některé artefakty přímo využívány v místě při-

rozených geologických výchozů (rohovec z místních vápenců, slínovec, prachovec, pískovec, slepenec, vápenec, zemitý hematit červené barvy a limonit), jiné byly importovány z větších vzdáleností (silicity glacienních sedimentů, silicit krakovsko–čenstochovské jury, radiolarity z oblasti Bílých Karpat, Pienin, rohovec ze Stránské skály a z Troubek, slepenec z Tasovic a hematit kovového vzhledu z Hornomoravského úvalu). V případě sekundárních zdrojů lze suroviny rozdělit do kategorií podle typu přírodního transportu do místa jejich výskytu na transportované ledovcem (silicity glacienních sedimentů), transportované řekou (radiolarit nebo rohovec z miocenních štěrků, valounový spongolit, křemen, křemenec, pískovec, kvarcit, granulit, amfibolit, kulmská břidlice, lydít) a přesunované gravitací ve svahovinách nebo ronem v deluviofluviálních sedimentech (kříšťál).

3.3. Vzdálenosti a transport

Suroviny byly získávány z různě vzdálených oblastí. Sledujeme-li rozptyl surovin pomocí soustředných kruhů se středem v Pavlově, dospějeme k velmi rozdílným vzdálenostem. Pro jednoduchost jsme rozdělili vzdálenosti zdrojů do tří oddílů. Nejkratší vzdálenost o poloměru 30 km od centra znázorňuje maximální denní přístupnost surovin. Získaný kamenný materiál uvnitř tohoto kruhu lze považovat za lokální. U těchto surovin je předností snadná přístupnost ke zdroji i přes horší kvalitu materiálu. Ve většině případů se jedná o hrubotvarou industrii (křemen, křemenec, pískovec, kvarcit, prachovec, slínovec aj.) získávanou často pro jiný účel, než je výroba nástrojů. Druhá skupina se týká surovin vzdálených v rozmezí 31 až 100 km od lokality. Oblast bychom mohli označit za přílehlou, časový interval dopravení materiálu na místo však přesahuje jeden den. Znamená to tedy, že paleolitické lovci byli přesně informováni o vzdálenějších výchozech a především o kvalitě pracovního materiálu (Svoboda 1994b). Tyto zdroje surovin lze označit za cílené, zahrnující jednak hrubotvarou industrii (slepenec z devonských klastik, rohovec ze Stránské skály, z Troubek) a jednak jemnotvarou industrii sloužící ke zpracování nástrojů (radiolarit, kříšťál). Poslední kategorií tvoří surovina odlehlejší oblasti ze vzdálenosti 100 a více km. Jedná se převážně o kvalitní materiál (silicity z glacienních sedimentů, silicit krakovsko–čenstochovské jury) nebo o materiál poutající jiný cíl či symboliku (hematit kovového vzhledu). Tyto zdroje lze označit opět za cílené, jejich surovina sloužila k výrobě převážně „jemnotvaré“ industrie.

Otevřenou otázkou zůstává přesun materiálu do tábora lovců. Naprostá většina sbíraných silicitů v glacienních sedimentech nedosahuje hmotnosti 0,75 kg, ojediněle však byly nalezeny kusy vážící přes 10 kg. Dosud největší známý silicit z tohoto zdroje váží 21,5 kg (Přichystal 1994), podle novinové zprávy byl nyní nalezen kus o hmotnosti 30 kg.

Lze se domnívat, že touha po kvalitnějších surovinách, potažmo nástrojích vedla lovce ke konání dlouhodobých výprav či směnného obchodu. První zmínkou o obchodních stycích určitého etnika a směru jeho migrací zdůraznili již autoři v 19. století (Knies 1891; Červinka 1895). Věnovali se studiu neolitických populací a zdůraznili význam obsidiánu, jehož důležitost lze transponovat na populaci paleolitickou. Znalost provenience kamenných surovin měla vést k bližším sociálně–ekonomickým a obchodním vztahům (Štelcl – Malina 1973). Zatímco v předešlých etapách vývoje, tj. ve starém a středním paleolitu, lovci využívali snadno dostupné zdroje, v průběhu mladšího paleolitu se uplatňovaly lokální a importované suroviny v různé intenzitě. Ve starším časovém úseku mladšího paleolitu bylo intenzivně využíváno moravských zdrojů a vytváření exploatačních oblastí, v mladším období, tj. během gravettien a magdalénien, nastupuje získávání surovin cizího původu (Štelcl – Malina 1973). Předěl leží v aurignacien (Svoboda 1994a).

3.4. Barvivo a přepálené hrudky

Přítomnost barviva na gravettských lokalitách je poměrně častým jevem. Barvivo je pokládáno za součást pohřebního materiálu, neboť je v mnoha případech spatřováno v hrobech na kosterním materiálu (Svoboda 1994a). Kromě pohřební symboliky mělo jistě charakter i umělecký, a proto bylo nedílnou součástí gravettských sídlišť. Již K. Absolon si povšiml stopy červeného barviva na kamenných artefaktech (Absolon 1938). V Pavlově je barvicí prášek čitelný nejen na pískovcových deskách a valounech, ale také ve formě červených a žlutých hrudek volně na sídlišti (Klíma 1971; 1972).

Na jihovýchodním okraji sídliště bylo odkryto celkem 247 ks barvíva, z toho 215 ks hematitu červeného vzhledu, 6 ks hematitu kovového vzhledu a 26 ks limonitu. Největší množství barvicího materiálu se nacházelo v sondě 1971. Bohužel nelze určit jeho konkrétní polohu, neboť převážná většina hrudek není inventarizována (tab. 3).

Hlína a barvíva	1971		1970		1964		1957	
	počet	váha (g)	počet	váha (g)	počet	váha (g)	počet	váha (g)
Přepálené hrudky hlíny	22	45,3			1*		1470*	
Hematit kovového vzhledu	1	38,2	3	26,8	1*		1	13,85
Hematit červeného vzhledu	180	287,3	27	111,7	2*		6	14,1
Hrudky žlutého barvíva	20	68,4	6	9,7				

* Evidováno pouze B. Klímou

Tab. 3. Počet kusů a hmotnost (g) přepálených hrudek a barvív.

Rozdělení surovin	Surovina	Zdroje	Určení zdroje	Vzdálenost (km)
Barvíva	hematit			
	– kovového vzhledu	z Hornomoravského úvalu	primární	150
	– červeného vzhledu	Pavlovské vrchy	primární	10
	limonit	Pavlovské vrchy	primární	10

Tab. 4. Zdroje barvív přítomných na paleolitické lokalitě Pavlov I.

Otázka zdroje není stále došetřena (tab. 4). Minerálním složením a škálou barev se zabývala podrobně P. Vandiver, která analyzovala různé barevné odstíny hrudek a kamennou industrii se stopami po použití. Došla k závěru, že se na kamenných nástrojích nachází široká škála těchto pigmentů přesahující přírodní složení v okolí naleziště. Čistý oxid železa není v blízkosti lokality dostupný (Vandiver 1997).

V jihovýchodním rohu sídliště bylo objeveno dokonce několik kamenných artefaktů se stopami červeného barvíva (sonda 1971), nejčastěji na pískovcových deskách, ale také na pazourku a vápenci. Kromě barvíva se nachází v Pavlově také přepálené hliněné hrudky čítající celkem 1493 ks. Ani zde nebyla provedena inventarizace, a proto nelze použít prostorovou analýzu.

3.5. Přepálené artefakty

Doklady o obýváním ve vymezeném úseku za určité časové období nám přináší kulturní vrstva. Čitelnou stopou mohou být ohniště a k nim vázané sídelní objekty. V sondách jv. okraje byla zaznamenána čtyři ohniště vázaná do dvou časových horizontů kulturní vrstvy. Popisovaná ohniště se od sebe odlišují jednak svou velikostí, tedy průměrem, ale také mocností. Od okolního sedimentu se odlišují temně černou barvou při okrajích zbarvených dočervena. Přítomnost ohniště nebo ohně dokládá kulturní vrstva s uhlíky, ale také s přítomnými přepálenými artefakty (kamenné, hliněné, dřevěné a kostěné artefakty). Přepálená kamenná industrie se nachází přímo v ohništi, popřípadě v jeho blízkém okolí. Přepálené kamenné artefakty identifikujeme na podkladě povrchových prasklin způsobených žářem. Jelikož kulturní vrstva obsahuje minimálně dva mikrohorizonty, které nebyly nálezově čitelně odděleny, naskytuje se zde řešení pomocí metody termoluminiscence na přepálených artefaktech (Richter et al. 1999; Valladas et al. 2001). Tato fyzikální metoda pomocí moderní přístrojové techniky by nám pomohla časově zařadit a determinovat časový rozptyl nejen ohnišť, ale také okolních sídelních objektů.

4. SROVNÁNÍ SOND JIHOVÝCHODNÍHO OKRAJE SÍDLIŠTĚ

Porovnáme-li zastoupení surovin na jihovýchodním okraji, dospějeme k následujícím výsledkům. V rámci obecné klasifikace se podíl neretušovaných artefaktů pohybuje v rozmezí 50–60 % (tab. 5). Retušované artefakty tvoří přibližně 20 % nálezů (kromě sondy 1964). Výše uvedené artefakty mají charakter „jemnotvaré“ industrie a jsou nejčastěji zastoupeny „pazourkem“. Zastoupení radiolaritu je nízké. Soubor doplňuje hrubotvará industrie, která je zastoupena ve 22–35 %. Největší podíl tvoří slí-

novec. Složení inventáře ze sond z jv. okraje lze považovat za podobné. Mírně se odlišuje sonda z roku 1964, u níž je patrné větší množství hrubotvaré industrie na úkor retušovaných artefaktů. Součástí jv. okraje sídliště je také soubor 17 artefaktů z roku 1972, který byl z celkové analýzy pro nedostatečný počet nálezů vyřazen.

Obecná klasifikace	1972	%	1971	%	1970	%	1964	%	1957	%
Neretušované art.	12	70,58	720	60,7	182	53,84	77	49,67	356	51,89
Retušované art.	4	23,53	203	17,12	79	23,37	23	14,84	164	23,9
Hrubotvará ind.	1	5,88	263	22,18	77	22,78	55	35,49	166	24,19
Celkem	17	100	1186	100	338	100	155	100	686	100

Tab. 5. Obecná klasifikace artefaktů jihovýchodního okraje sídliště Pavlova I.

Sonda	Čtv.	Paz*	Paz* m ²	Radiolarit	Radiolarit m ²	Slínovec	Slínovec m ²	Pískovec	Pískovec m ²	Křemen	Křemen m ²
1971	28	802	28,64	55	1,96	207	7,39	24	0,86	29	1,04
1970	12	236	19,67	7	0,58	57	4,75	6	0,5	2	0,17
1964	12	88	7,33	6	0,5	48	4	1	0,08	3	0,25
1957	18	468	26	26	1,44	129	7,17	24	1,33	9	0,5

* „Pazourek“

Tab. 6. Hustota sledovaných surovin na jihovýchodním okraji sídliště Pavlova I.

Vyhodnotili jsme rovněž hustotu surovin na ploše. Plošný podíl jsme zjišťovali u „pazourku“, radiolaritu, slínovce, pískovce a křemene (tab. 6). Z hustoty artefaktů jsme zachytili podobnost mezi soubory 1971 a 1957 a rovněž mezi soubory 1970 a 1964. V prvním případě se jedná o sousedící sondy se stejnou intenzitou osídlení (př. sídelní objekt). Ve druhém případě sondy 1970 a 1964 leží zcela na okraji sídliště. Kvantitativní rozdíl těchto souborů je doložen pouze v kategorii popisující podíl „pazourku“. Směrem na jih se jmenovaná surovina používala ve větším množství, často doprovázená retuší, v opačném případě na východním okraji se vyskytoval „pazourek“ jen v omezeném počtu s malým podílem retušovaných artefaktů.

5. JIHOVÝCHODNÍ VERSUS SEVEROZÁPADNÍ OKRAJ SÍDLIŠTĚ

Protilehlé strany sídliště jsme porovnali dle procentuálního zastoupení tří kategorií: „pazourku“, radiolaritu a ostatních surovin. Procento „pazourku“ se v severozápadním okraji pohybuje v rozmezí 50–80 % (tab. 7). Druhou nejčastější surovinou je radiolarit (až 49 %), který dominuje v sondě z roku 1957–A. Podíl ostatních surovin v severozápadní části sídliště je zanedbatelný (Svoboda 1994c; 1997; Verpoorte 1994).

Surovina	1958	%	1957–A	%	1956	%
„Pazourek“	973	84,8	7065	46,22	1172	62,2
Radiolarit	79	6,9	7508	49,12	646	34,3
Ostatní	96	8,3	716	4,66	65	3,5
Celkem	1148	100	15289	100	1883	100

Tab. 7. Zastoupení surovin v severozápadní části sídliště.

Surovina	1972	%	1971	%	1970	%	1964–E	%	1957–B	%	1952	%
„Pazourek“	15	88,23	802	67,62	236	69,82	88	56,77	468	68,22	13015	96,2
Radiolarit	–	–	55	4,64	7	2,07	6	3,87	26	3,79	430	3,25
Ostatní	2	11,76	329	27,74	103	28,11	61	39,35	199	27,99	85	0,55
Celkem	17	100	1186	100	346	100	155	100	693	100	13530	100

Tab. 8. Zastoupení surovin v jihovýchodní části sídliště.

V jihovýchodním okraji tvoří „pazourek“ 57–70 % všech artefaktů. Podíl radiolaritu je nízký 2–5 %, zatímco podíl ostatních surovin, zejména slínovec, má vysoké zastoupení (tab. 8). Lze tedy konstatovat, že na jihovýchodním okraji sídliště převažuje zejména hrubotvará industrie vypovídající o jiném typu aktivit již periferního charakteru.

6. ZÁVĚR: VZTAH PERIFERIE A CENTRA

Cílem práce bylo provést celkové vyhodnocení kamenných surovin v jv. okraji sídliště a následně posoudit vztah tohoto okraje k celé lokalitě Pavlov I. Zkoumané sondy zachytily periferní část sídliště, což vyjadřuje hustota a rozložení artefaktů. Tomu odpovídá rovněž i zastoupení surovin na ploše. Sondy jv. okraje sídliště obsahují vysoké procento hrubotvaré industrie (až 30 %) v porovnání s ostatními zpracovanými plochami nacházejícími se v centrální a sz. části lokality (sondy 1952, 1956 – A, B, C, 1957 – A, 1958). Na těchto plochách je hrubotvará industrie zastoupena maximálně 9 %. Porovnání surovin hrubotvaré industrie lze provést jen orientačně, poněvadž jejich dřívější určení z centrální části není zcela jednoznačné. Pro periferii sídliště bylo charakteristické významné zastoupení slínovce. Některé suroviny se nacházejí pouze v centru sídliště (rohovec typu KL či obsidián). Podíl „pazourku“ je variabilní, v každém případě ve všech zkoumaných sondách tvoří polovinu kolekce. Největší variabilita je zaznamenána u radiolaritu. Na periferii sídliště je procento radiolaritu nízké (2–5 %), podobně tomu je i u sond v centru (sonda 1952 a 1958). Avšak v sz. části sídliště (sonda 1957 – A) bylo zjištěno téměř 50 % radiolaritu, a lze jej tedy považovat jako místo sloužící k jeho zpracování. V rámci vymezení vztahu periferie – centrum se rýsují rozdíly i mezi jednotlivými soubory. Při podrobnější studii jv. okraje jsme zjistili podobnost mezi sondami 1971 a 1957, které mají charakter samostatné sídelní jednotky, a mezi soubory 1970 a 1964, u nichž kulturní vrstva vyznívá.

PRAMENY A LITERATURA

- Absolon, K. 1938:* Výzkum diluviální stanice lovců mamutů v Dolních Věstonicích na Pavlovských kopcích na Moravě. In: Sdělení z paleolitického oddělení Moravského zemského musea 50, Brno, 34.
- Červinka, I. L. 1895:* Obsidián na Moravě. Časopis vlasteneckého muzejního spolku v Olomouci 12, 77–88.
- Klíma, B. 1963:* Dolní Věstonice. Výsledky výzkumu tábořiště lovců mamutů v letech 1947–1952. Praha.
- 1971: Systematický výzkum paleolitické stanice Pavlov I. Náleзовá zpráva 603/71, ARÚ AV ČR, Brno.
- 1972: Systematický výzkum paleolitické stanice Pavlov I. Náleзовá zpráva 473/72, ARÚ AV ČR, Brno.
- 1973: Systematický výzkum paleolitické stanice Pavlov I. Náleзовá zpráva 2391/73, ARÚ AV ČR, Brno.
- Knies, J. 1891:* Pravěké nálezy obsidiánu na Moravě. Časopis vlasteneckého muzejního spolku v Olomouci 8, 161.
- Přichystal, A. 1994:* Zdroje kamenných surovin. In: Paleolit Moravy a Slezska. ARÚ AV ČR, Brno, 43–49.
- Richter, D. et al. 1999:* Spectral investigation of the thermoluminescence of heated flint (silex). Quaternary Geochronology 18, 279–285.
- Svoboda, J. ed. 1994a:* Paleolit Moravy a Slezska. ARÚ AV ČR, Brno.
- 1994b: The Pavlov site, Czech Republic: Lithic evidence from the Upper Paleolithic. Journal of Field Archaeology 21, 69–81.
- 1994c: Pavlov I. Excavations 1952–1953. ERAUL 66/Dolní Věstonice 2. Liege.
- 1997: Pavlov I. Northwest. Dolnověstonické studie 4. Brno.
- Štelcl, J. – Malina, J. 1973:* Základy petroarcheologie. Univerzita J. E. Purkyně – Přírodovědecká fakulta, Brno.
- Valladas, H. et al. 2001:* TL dating of Upper Palaeolithic sites in the Coa Valley (Portugal). Quaternary Science Reviews 20, 939–943.
- Vandiver, P. 1997:* Pavlov I pigments and their processing. In: Pavlov I – Northwest. Dolnověstonické studie 4. Brno, 373–381.
- Verpoorte, A. 1994:* Along the peripheries of a radiolarite concentration: The lithic industry of 1956/ABC and 1958. In: Pavlov I – Northwest. Dolnověstonické studie 4. Brno, 211–226.

The stone industry of the Gravettian site of Pavlov I (Břeclav district, Moravia) – the south–eastern part of the excavation area

The stone industry from Palaeolithic sites is the principal source material for research into the prehistoric population. The technology used in the production of the artefacts can be identified, and the raw materials and their sources determined. This study focuses on such a multidisciplinary analysis of the Gravettian culture at Pavlov I. The archaeological assemblage is held by Department of Palaeolithic and Palaeoethnological Studies in Brno (part of the Institute of Archaeology of the Czech Academy of Sciences) at Dolní Věstonice. Part of this collection has been investigated by microscope at the Department of Geology and Palaeontology, Masaryk University, Brno.

The primary aim of the study was to identify the raw materials employed and their sources. The stone artefacts were further compared within the framework of the site. The authors have concentrated on an evaluation of the south–eastern edge of the settlement, where there are five excavation areas: 1957–B, 1964–E, 1970, 1971 and 1972. Only inventorised artefacts were used in the analysis, excepting except pigments and ceramic fragments. The whole assemblage comprised 2290 stone artefacts from 70 m² of excavated area.

Initially the stone industry was divided into five groups: siliceous rocks, SiO₂ minerals, clastic siliceous rocks, natural glasses, and other rocks and minerals (*Přichystal 1994*). Burnt artefacts were also distinguished. The greater part of the stone industry could be classed as comprising siliceous rocks (75.1%). The raw materials were subdivided into those from primary and those from secondary sources. Sandstone, limestone, marlite, hematite, limonite etc. were among those raw materials from primary sources. Other artefacts were transported over long distances (secondary sources), and comprised siliceous rocks from glacial sediments etc. Three distance categories were determined (0–30 km, 31–100 km, more than 100 km).

The assemblage also included 247 pieces of pigments (dyestuffs), of which 215 were pieces of red hematite, 6 were pieces of hematite with a metallic lustre and 26 were pieces of limonite. Most of the pigments were found in area 1971.

The last part of stone industry was a group of burnt artefacts. These artefacts, bearing traces of fire scorching, were found either directly in or around hearths. At the south–eastern edge a total of four hearths were revealed in two micro–horizons (*Klíma 1972; 1973*).

Judging from the artefact and raw materials densities the south–eastern edge of the settlement can be regarded as peripheral. Some differences were also found between the excavation areas listed. The southern part of the investigated area had the character of a separate unit, while fewer artefacts were yielded by the cultural layers of the eastern part of the investigated area (area 1964).

ZITA BARTOŠÍKOVÁ, *Katedra antropologie Přírodovědecké fakulty MU, Vinařská 5, 603 00 Brno;*
zita.bartosikova@post.cz

ANTONÍN PŘICHYSTAL, *Katedra geologie a paleontologie Přírodovědecké fakulty MU, Kotlářská 2,*
602 00 Brno; prichy@sci.muni.cz

SVATÁ KATEŘINA ALEXANDRIJSKÁ, KRISTUS, NEBO KRÁL? K interpretaci gotických kachlových reliéfů z Českého Krumlova a Velkého Meziříčí

Michal Ernée

Ikonografická interpretace děl středověkého umění nebývá vždy snadná a jednoznačná. To můžeme demonstrovat i na poněkud nezvyklém zpodobnění sv. Kateřiny Alexandrijské, které se dochovalo na několika málo reliéfech zdobících čelní vyhřívací stěny (dále jen ČVS) pozdně gotických kamnových kachlů z Českého Krumlova a Velkého Meziříčí.

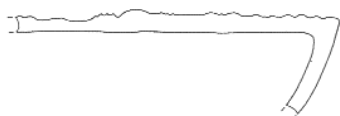
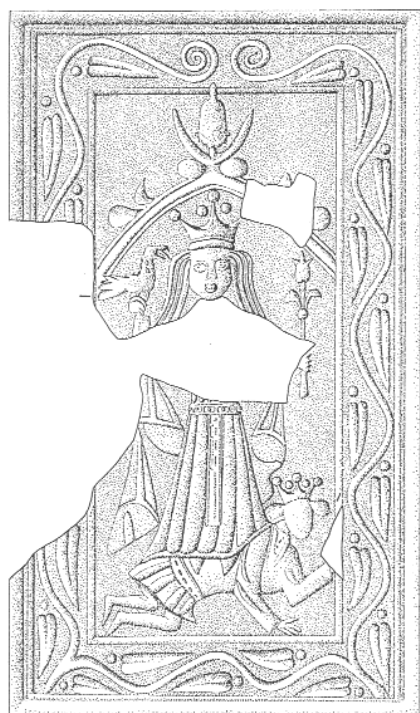
V souboru pozdně gotických kamnových kachlů z českokrumlovského hradu (Ernée 2002) se dochovalo celkem 25 zlomků se sledovaným výzdobným motivem. Náležely nejméně třem kachlovým jedincům – základním, řádkovým kachlům: ČVS se nedochovala kompletně, její vzhled a výzdobu se však podařilo z větší části kresebně rekonstruovat (obr. 1a, 2). Má obdélný tvar na výšku o rozměrech 376 x 220 mm ($82.72 \text{ mm}^2 = 0,083 \text{ m}^2$). Na sestavení 1 m² plochy kamen bylo tedy zapotřebí 12 kachlů. Síla ČVS bez reliéfu činí 7–13 mm, reliéfu pak dalších až 9 mm. **Přední strana ČVS** je neglazovaná, barva povrchu kolísá od světle hnědé po okrovou, místy do červena. Povrch je rovný, místy s puklinkami. Příměši vystupují na povrch. Reliéf je vcelku dobře dochován, až na výjimky jsou jasně čitelné i detaily. **Lom** je světle hnědý až šedohnědý. **Zadní strana ČVS** má světle hnědou až šedohnědou, místy okrovou barvu a rovný povrch. Příměši vystupují na povrch, na většině zlomků jsou znatelné stopy očazení do šeda až černa. Dobře jsou patrné stopy vtlačování prsty do formy. V místě více vystouplého reliéfu jsou prohlubně. **Komora** se dochovala pouze z menší části a není vyloučeno, že mohla být poloválcová. Při styku ČVS s komorou jsou zřetelné stopy podélného vymazávání spoje. Všechny zlomky patří keramické třídě CK 01 (Ernée 2002).

Ikonografický popis výzdobného motivu

Ústřední motiv tvoří korunovaná ženská postava stojící na zádech klečící korunované mužské postavy (obr. 1). Scénu shora uzavírá architektonický motiv a ze všech stran rámuje reliéfně zdobená bordura.

Ženská postava je vyobrazena *en face*. Stojí vzpřímeně, obě ruce má patrně pokrčené. Rovné, dlouhé vlasy splývají na ramena. Z postavy se nedochoval trup od pasu ke krku a větší částí horních končetin. Na pravé ruce ženy sedí pták s výrazněji znázorněným opeřením, pootevřeným zobákem a dlouhým jazykem. V levé ruce drží žena stonek květiny s cípátým květem a stonkem děleným vývalkem pod dvěma měsíčkovitými lístky. Žena je oděna do dlouhého, bohatě řaseného roucha splývajícího až k zemi a zakrývajícího i nohy. Šat je na bedrech přepásán ozdobným pásem, ze kterého vyběhá směrem dolů další ozdobný pás téže šíře, končící patrně někde u kotníků. Další částí oděvu je plášť, asi o něco kratší nežli šat pod ním. Také on je bohatě plasticky řasen. Pod spodním okrajem šatu vyčnívají špičky bot. Ženská postava spočívá oběma nohama na zádech (boku?) pod ní heraldicky vlevo klečící postavy muže. Muž klečí na obou kolenou, pravou rukou se opírá o zem, levou se patrně přidržuje vnitřního prutu ozdobné bordury (detail není dochován) a obličejem je otočen k divákovi. Na hlavě má korunu. Pod korunou trčí na obě strany kratší vlasy. Reliéf obličje i vlasů je zcela setřen. Postava je oděna patrně do přiléhavých nohavic a obuta do špičatých bot – škorní. Jako svrchní oděv má kratší kabátec s přiléhavou horní částí a bohatě řasenou krátkou suknicí nad kolena. Kabátec má volnější, na zápěstích nestažené rukávy a výstřih tvaru V. Je přepásán ozdobným pásem. Knoflíčky ve výstřihu svrchního oděvu naznačují existenci jimi spínaného spodního oděvu (košile?), patrně bez výstřihu.

Scénu shora uzavírá stylizovaný kombinovaný architektonicko–rostlinný motiv. Ten tvoří mírně lomený gotický oblouk provedený profilovaným prutem, ze kterého směrem nahoru vybíhají další ozdobné prvky. Jejich reliéf je značně setřen, relativně dobře zřetelný je pouze motiv žaludu v jákémisi půlměsíkovitým útvaru – misce, vyrůstající z vrcholu oblouku.

10cm

Obr. 1a. Český Krumlov – hrad. Kresbná rekonstrukce dochovaných částí kachlového reliéfu se sv. Kateřinou Alexandrijskou šlapající po císaři Maxentiovi. Kresba P. Týlešová. — Abb. 1a. Český Krumlov – Burg. Rekonstruktionszeichnung der erhaltenen Teile des Kachelreliefs mit St. Katharina von Alexandria, die Kaiser Maxentius mit den Füßen tritt.

Obr. 1b. Velké Meziříčí čp. 423 (podle Vlčková 2001, tab. 1: 4). Námět reliéfu na ČVS interpretuje autorka jako christologický motiv. — Abb. 1b. Velké Meziříčí Haus–Nr. 423 (nach Vlčková 2001, Taf. 1: 4). Das Motiv auf dem Relief wird von der Autorin als christologisches interpretiert.

Borduru zdobí vegetabilní motiv. Úponky, vyrůstající z obou spodních rohů, se hadovitě vlní po borduře a ve středu její horní části se zavíjejí do dvou navzájem se nedotýkajících volut. Vlnící se stonek doprovázejí střídavě po obou stranách stylizované listy či plody protáhlého a mírně prohnutého srdčitého tvaru s kuličkou nad širším koncem.

Ikonografická interpretace výzdného motivu

Ústřední figura námětu – stojící korunovaná ženská postava – představuje nepochybně sv. Kateřinu Alexandrijskou. Pro toto určení je rozhodující především postava klečícího muže, jehož hodnost vcelku jednoznačně symbolizuje koruna na jeho hlavě. Jde o římského císaře Maxentia (nebo Maximina, †313; Vidmanová ed. 1998, 350), kterého povolal senát a lid římský na trůn v roce 306. O 6 let

později, v roce 312, zahynul tento Kateřinin údajný trýznitel při bojích nedaleko Říma (*Slovník ...*, 376). Příběh vzájemného vztahu císaře a mladé křesťanky líčí hagiografické texty. Podle Zlaté legendy (*Legenda Aurea*) dominikána Jakuba de Voragine z poloviny 13. století (*Vidmanová ed. 1998*, 343–350) okouzila Kateřina, jediná dcera krále Costa (proto má na hlavě královskou korunu), svojí inteligencí a krásou Maxentia tak, že ji chtěl pojmout za manželku. Ona ho však odmítla; zaslíbila se již Kristovi. Nejprve sám, posléze s pomocí padesáti filozofů, se císař pokoušel odvrátit Kateřinu od křesťanství. Protože je však přesvědčila o správnosti své víry, rozkázal ji císař uvěznit, posléze mučit a nakonec stít. Její tělo odnesli andělé na horu Sinaj.

Maxentius Kateřinu trýznil, nikdy ji však nepokořil. Svým intelektem a silou víry nad ním morálně zvítězila. To symbolizuje i scéna s pošlapaným císařem.

Kult svaté Kateřiny Alexandrijské byl ve středověku velmi oblíbený a silný. To se projevilo i ve výtvarném umění. Sv. Kateřina patřila tehdy bezpochyby k nejčastěji zobrazovaným světcům. Připomeňme jen na okraj, že byla i patronkou císaře a českého krále Karla IV. Právě její ochraně přičkl mladý Lucemburk své vítězství v bitvě u hradu San Felice v Itálii 25. listopadu 1332 na den sv. Kateřiny. Z Karlova okruhu patrně vzešel také podnět k sepsání výjimečné epické práce karlovské doby, legendy *Život sv. Kateřiny* (např. *Spěváček 1979*, 88, 380–381).

Korunovaný muž, klečící pod nohama nebo u nohou sv. Kateřiny Alexandrijské, jenž představuje pokořeného císaře Maxentia, je jedním z běžně uváděných atributů této světky (např. *Pfleiderer 1998*, 49, 117; *Skrůžný 1996*, 101; *Hall 1991*, 213). Používal se sice řídčeji než například kolo a meč (někdy i s nimi v kombinaci), přesto však byl, alespoň v některých částech středověkých Čech (podobně jako v některých částech Evropy), jako atribut sv. Kateřiny Alexandrijské obecně rozšířen. Na dílech „vysokého“ umění – v sochařství, deskovém i nástěnném malířství a knižní malbě – i v uměleckém řemesle se vyskytuje zhruba od 2. poloviny 14. století až do závěru gotického období a pozvolného nástupu renesance v desetiletích po roce 1500.

Z konce 14. (*Denkstein – Matouš 1953*, 95, obr. 22) či počátku 15. století (*Kutal 1962*, 108, 151, obr. XXa) pochází dřevěná socha sv. Kateřiny stojící na Maxentiovi z kostela sv. Mikuláše v Boleticích u Českého Krumlova. Další, z počátku 15. století, je známa z Karlštejna (*Kutal 1962*, 108, 157, obr. 168–169). Pravděpodobně v jižních Čechách byla někdy kolem r. 1420 zhotovena dřevěná socha sv. Kateřiny stojící na Maxentiovi, umístěná dnes v expozici NG v klášteře sv. Anežky České v Praze (původní provenience neznámá, později Tedražice u Horažďovic). Do 2. desetiletí 15. století datují různí autoři vznik nástěnných maleb (včetně sv. Kateřiny stojící na Maxentiovi) na kruchtě kostela sv. Víta v Českém Krumlově (naposledy *Všetečková 1999*, se starší literaturou). Malby patří k významným památkám období krásného slohu v jižních Čechách. Již v 80. letech 14. století vznikla nástěnná malba sv. Kateřiny stojící na pokořeném Maxentiovi v bývalé kapli sv. Kateřiny v Rožmberku nad Vltavou (*Pavelec 2001*, obr. 2, 3). V roce 1482 vznikla křídla oltářní archy (dnes v expozici NG v klášteře sv. Anežky České v Praze) oltáře křížovnického velmistra Mikuláše Puchnera, umístěného v kostele křížovníků s červenou hvězdou v Praze. Sv. Kateřinu stojící na Maxentiovi, pod jehož nohama vidíme poněkud nezvykle ještě zbytky rozlámání kola, vytvořil Mistr křížovnického oltáře, činný v 80. letech 15. století. Malíř, školený patrně v Kolíně nad Rýnem, byl dobře obeznámen s tvorbou umělců z okruhu Rogiera van der Weyden (*Pešina 1984*, 583). Patrně podle cizí (nizozemské?) předlohy vznikl někdy mezi léty 1480–1500 i vyšívaný kasulový kříž z děkanského kostela v Rokycanech (*Fryda – Stehlíková 1996*, 570, tab. CXX). I na něm vidíme sv. Kateřinu stát na císaři Maxentiovi. Podobně jako sv. Kateřina na kruchtě krumlovského kostela sv. Víta, nebo sv. Kateřina z Rožmberka má však i další atributy – kolo a meč. Příkladem z oblasti knižní malby, v tomto případě prokazatelně cizí provenience, je sv. Kateřina na jedné z iluminací – iniciále A ve slově Alleluja v textu písně zpívané na svátek sv. Kateřiny – v Graduálu, uloženém dnes v knihovně dómu v Kolíně nad Rýnem (*Glaube ...*, 443, obr. s. 453; zde obr. 3 – zjednodušeno). Graduál vznikl v klášteře klarisek v Kolíně nad Rýnem kolem roku 1360.

V doprovodných textech není postava císaře Maxentia nikde uváděna jako atribut, který by byl nějak výjimečný či vzácný. O určení světky není pochyb ani v případech, kdy žádné další atributy nemá (např. Boletice, Karlštejn).

Obr. 2. Český Krumlov – hrad. Fotografie vybraných dochovaných částí reliéfu se sv. Kateřinou Alexandrijskou šlapající po císaři Maxentiovi. Foto autor. — Abb. 2. Český Krumlov – Burg. Einige erhaltene Kachelteile mit St. Katharina von Alexandria, die Kaiser Maxentius mit den Füßen tritt.

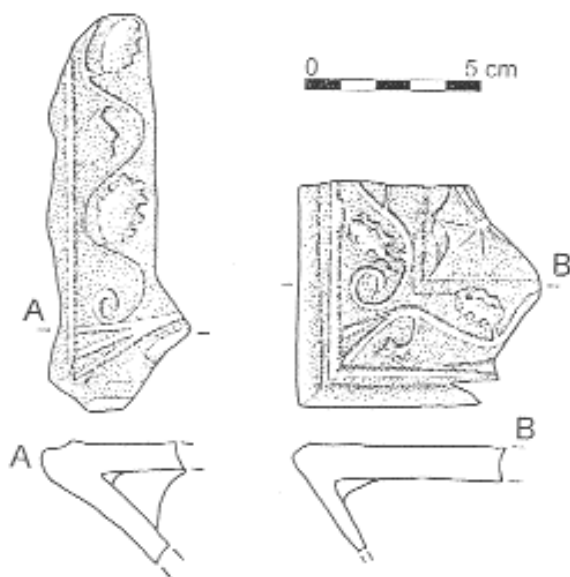

Obr. 3. Postava sv. Kateřiny Alexandrijské na jedné z iluminací – iniciále A ve slově Alleluja v textu písně zpívané na svátek sv. Kateřiny – v Gradálu, vzniklém v klášteře klarisek v Kolíně nad Rýnem kolem roku 1360 (podle *Glaube ...*, 443, obr. s. 453; zjednodušeno – překreslil autor). — Abb. 3. St. Katharina von Alexandria auf einer Illumination – Initiale A im Wort Alleluja im Text eines am St. Katharina–Tag gesungenen Liedes – im Gradual aus dem Klarissinenkloster in Köln am Rhein von 1360 (nach *Glaube ...*, 443, Abb. S. 453; vereinfacht nachgezeichnet vom Autor).

Dalšími předměty středověkého uměleckého řemesla, na kterých se motiv sv. Kateřiny stojící na císaři Maxentiovi objevuje, jsou právě reliéfy zdobící čelní stěny gotických kamnových kachlů. Ze dvou českých a moravských lokalit jich dnes známe nejméně pět. Kromě tří krumlovských jsou to patrně další dva, nalezené v roce 1933 na staveništi domu čp. 423 ve Velkém Meziříčí (obr. 1b) a datované D. Stehlíkovou do druhé až třetí třetiny 15. století (*Vlčková 2001*, 373–374, tab. I: 4; *Procházka – Stehlíková 1999*, 586–587, č. kat. 313, obr. s. 587). Právě u nich se na chvíli zastavíme.

Obdélný reliéf na výšku o rozměrech 34 x 19,5 cm interpretuje Stehlíková jako scénu se dvěma králi. Nejspíše proto, že stojící postava má krátké vlasy. V textu katalogu však uvádí: „*patinovaná sádra – po roce 1933 doplnil prof. V. Bařtipán; inv. č. H 2720 – modelace doplněna sádrou, klečící figura dochována celá, inv. č. H 2793 – neúplná klečící figura, hnědý nátěr povrchu*“ (*Procházka – Stehlíková 1999*, č. kat. 313) naposledy vyobrazen in: *Hlobil – Perůtka edd. 2002*, 262, č. 13). I když autorka zveřejnila fotografii celé čelní vyhřívací stěny kachle, z uvedeného textu jednoznačně vyplývá, že celá nalezena nebyla, ale že byla až dodatečně doplněna sádrou. Jako originálně dochované části pak zmiňuje výslovně jen zlomky s klečící figurou. Kachel na publikované fotografii působí autentickým dojmem. Originální části kachle od sádrových doplňků na ní ale rozeznat nelze. Právě na doplněných místech však mohlo dojít k nesprávnému domodelování některých detailů.

Zastavme se nyní u dalších dvou atributů světičky, které vidíme na krumlovských kachlích. Je to především pták, sedící na její pravé ruce (obr. 2). Laika může na první pohled poněkud zmást mírně zahnutý zobák opeřence. Podle vyjádření ornitologa J. Mlíkovského (osobní sdělení) jde naopak nepochybně o příslušníka čeledi holubovitých, holuba nebo hrdlíčku. Neobvyklé jsou jen poněkud delší nohy, což může být projev výtvarné licence (aby bylo patrné, že pták sedí na ruce), nebo znak ně-

Obr. 4. Český Krumlov – hrad. Zlomky kachlů s reliéfní obvodovou ornamentální páskou, zdobenou motivem vinných úponků s hrozny a listy, která lemovala ústřední motiv kachlového reliéfu. Kresba P. Týlešová. — Abb. 4. Český Krumlov – Burg. Fragmente einer Kachel mit Reliefumrahmung in Form eines Bandes aus Weinreben, Trauben und Blättern.

jakého plemene domácích holubů. Mlíkovský se přiklání spíše k první variantě – umělecké licenci. Také holubice je jedním z méně častých atributů sv. Kateřiny Alexandrijské (např. *Heinz-Mohr 1999*, 67). Podle již citované Zlaté legendy (*Vidmanová ed. 1998*, 346) nařídil císař Maxentius, že vězněná „Kateřina nemá po dvanáct dní dostávat jídlo. Kristus během těchto dní posílal z nebe bělostnou holubici a živil Kateřinu nebeským pokrmem.“ Rostlina, kterou drží Kateřina na krumlovském kachli v levé ruce, je nepochybně lilie. Spojení tohoto asi nejrozšířenějšího obecného atributu nevinnosti a tělesné i duševní čistoty (např. *Royt – Šedinová 1998*, 86–87) snad není ve spojení s mučednicí a světlicí Kateřinou potřeba blíže vysvětlovat, i když ani lilie není v literatuře jako její typický atribut uváděna.

Třebaže se i na reliéfech kamenných kachlů objevuje sv. Kateřina Alexandrijská většinou se svými typickými atributy – kolem a mečem (*Hazlbauer 1998*, 162–164, obr. 97–98), považují ikonografické určení postav krumlovského reliéfu za jednoznačně prokazané. Ani jeden z použitých atributů, byť řídce užívaných, toto určení nezpochybnuje. Interpretace jich samotných pak také, jak bylo zmíněno, nepřipouští jiný výklad. Na tomto místě se sluší připomenout relativně častý výskyt postavy pokrošeného císaře Maxentia jako atributu sv. Kateřiny právě na pracích z Českokrumlovska – z Rožmberka nad Vltavou, Boletic i samotného Českého Krumlova.¹

Možný odlišný či ne zcela jasný výklad reliéfu z Velkého Meziříčí však musíme z několika důvodů připustit. Nedostatečná kritika pramene již byla zmíněna. Dalším důvodem může být částečné zkomolení jednoznačných atributů krumlovského reliéfu. Vzhledem k jejich jisté atypičnosti, alespoň z dnešního pohledu (!), nemusel mít výrobce formy na meziříčský reliéf zcela jasno v tom, co vlast-

¹ Pro úplnost nebude od věci si alespoň výčtem připomenout všechny Kateřiny z nejbližšího okolí rožmberského dvora v průběhu 14., 15. a počátku 16. století – tedy alespoň ty, o kterých se nám v písemných pramenech zachovala nějaká jistá zmínka: a) Kateřina, od r. 1318 druhá manželka Petra I. z Rožmberka (†1347; *Kubíková 1988*, 199–202), b) Kateřina z Rožmberka (1405–1454), dcera Jindřicha III. z Rožmberka (†1412) a Alžběty (Elišky) z Kravař, sestra Oldřicha II. z Rožmberka (1403–1462) a manželka Reinprehta mladšího z Wallsee (*Kubíková 1989a*, 82, 85; *1989b*, 143, 146, 151), c) Kateřina z Vartemberka (†1436) dcera Čeňka z Vartemberka, od r. 1418 manželka Oldřicha II. z Rožmberka (*Kubíková 1989b*, 147), d) Kateřina z Rožmberka (†1521), dcera Jana II. z Rožmberka (†1472), od r. 1476 manželka Petra Holického ze Šternberka (*Kubíková 1990*, 26, 38).

ně představují. Zkrácením vlasů mohl být z ženy rázem muž – král. Tomu se do ruky více hodí žezlo než lilie, a na druhou ruku orel. Takto popsala stojící postavu D. Stehlíková (*Procházka – Stehlíková 1999*, 586): „*Stojící král je zpodoběn frontálně v majestátu s žezlem v pravici, na jeho pozdvížené pravé ruce sedí pták: je to říšský orel, který zdobil žezla císařů, či snad holubice míru a usmíření*“. I když Stehlíková v souvislosti s motivem „pošlapání“ jako triumfálním symbolem vítězství dobra nad zlem kromě jiného scénu se sv. Kateřinou Alexandrijskou a pohanským králem v obecné souvislosti zmiňuje, k této interpretaci meziříčského kachle se nepřiklonila. Důvodem mohlo být právě zavádějící zkrácení podoby (významu) stojící korunované postavy a jejích atributů. Autorka upozorňuje také na výjev ze středověké Alexandreidy – vítězství Alexandra Velikého nad perským králem Dareiem (*Procházka – Stehlíková 1999*, 587) – a připomíná i původní vysvětlení *Svobodovo (1930)*, který ve scéně viděl symboliku vítězství českého „husitského“ krále Jiřího z Poděbrad nad uherským králem Matyášem Korvínem. Sama však dále uvádí (*Procházka – Stehlíková 1999*, 587): „*Kadlub asi měl konkrétní podnět historický (husitský král) nebo hrdínsko-epický (Alexandr), ale v podobě a v prostředí, kde byl tento kachel nalezen, již víceméně doplňoval dekoraci*“.

Celkový vzhled obou reliéfů, stejné stranové umístění postav i atributů, zarámování architektonickým prvkem, lomeným obloukem, včetně jeho vrcholového zakončení motivem žaludu, a ornamentální pás, byť s odlišným dekorem, upomínají na možnou stejnou předlohu či inspiraci jednoho kachle druhým. Poslední možnost by naznačoval i o cca 10 % menší formát meziříčského kachle. I při použití jiné společné předlohy mohlo vedle proměny některých atributů dojít také k obměně doprovodného dekoru na vinný úponek s hrozny a lístky (doložen je i v souboru z českokrumlovského hradu; obr. 4) i k některým dalším drobným změnám (partie nohou klečícího krále apod.). Vzhledem k jednoznačnějšímu ikonografickému zpracování krumlovského reliéfu, které je patrně bližší původní předloze, se v případě vzájemného dobového dotyku obou exemplářů přikláním k jeho relativně většímu stáří. I když se na reliéfu z Českého Krumlova objevují některé „starší“ prvky (zejména v postojích obou figur a na jejich oblečení), celkové pojetí bordury (včetně dvou volut na vrcholu), architektonický motiv zakončený žaludem i některé prvky vystupující z ústředního motivu přes vnitřní okraj bordury (špice žaludu a levá Maxentiova ruka), dovolují posunout datování tohoto exempláře až někam do doby kolem roku 1500.

K interpretaci kachlů z Velkého Meziříčí se naposledy vyjádřila *J. Vlčková (2000, 56–59; 2001, 373–375, tab. I.4)*. Ve své první práci vykládá scénu jako „Znovunastolení božího království“. Rám vyplněný vinnými hrozny a lístky s úponky, který ohraničuje scénu se dvěma králi, nás podle autorky upozorňuje na výklad ústřední stojící postavy krále. „*Vinná réva nám určuje Krista–Mesiáše, orel, žezlo, koruna a královský plášť pak Krista – mesiášského krále*“. Scéna představuje Krista šlapajícího po pozemském králi ve smyslu Krista, jenž „*přichází coby Pán Bůh, aby panoval nad svým věčným královstvím*“ (*Vlčková 2000, 57–59*). V práci z roku 2001 vychází autorka při popisu a rozboru motivu i jeho jednotlivých částí ze stejných pozic, scénu však opatrněji interpretuje pouze v obecné rovině jako „Christologický motiv“ a tento výklad uvádí jako jednu z dalších možných interpretací (*Vlčková 2001, 373–375*). Ptáka na králově ruce pokládá i ona za orla.

Nemyslím si, že „*motiv na kachli musel být soudobému člověku žijícímu v prostoru Čech i Moravy na první pohled srozumitelný, nesměl být příliš složitý*“ (*Vlčková 2001, 374*). Ve středověkém umění existuje celá řada motivů, které byly na první pohled srozumitelné patrně jen omezenému okruhu lidí, a to nejen ze společenského hlediska v nejšířším slova smyslu, ale také díky chronologické či geografické omezenosti některých námětů, které při mechanickém přenosu do jiného prostředí či jiné doby mohly ztratit svůj původní význam a s ním i srozumitelnost pro nového konzumenta. To se týkalo námětu jako celku i jeho jednotlivých částí – mimo jiné například atributů světců. Ty se pak stávaly pouhým ornamentem – výzdobným prvkem bez hlubšího významu. Pro toto tvrzení máme řadu dokladů i v uměleckém řemesle, včetně výrobků hrnčích (např. *Ernée 1998*) a kamnářů. Za jiné příklady uvedme alespoň rohový kachel z Plzně (*Hazlbauer – Frýda 1991, 73–74, obr. 5: 3–4*), nesoucí na obou bočních obdélných plochách dvě poloviny motivu „Adam a Eva u stromu poznání“. Původně čtvercovou čelní vyhrívací stěnu s výjevem hrnčích při výrobě rohového kachle v místě

kmene stromu vertikálně rozpůlil. Nevhodným následným sesazením se však „*obě postavy dostaly k sobě navzájem zády, ze stromu zbyly na obou zevních okrajích kachle jen zbytky a centrální motiv výjevu – had – zcela zmizel*“ (Hablbauer – Frýda 1991, 73–74). Zda šlo o záměr, omyl, neznalost nebo o naprostou ignoranci hrnčíře, nevíme. Výsledkem však bylo dokonalé zkomolení původně zcela jednoznačného motivu. Situace je o to paradoxnější, že se jedná o výjev hrnčíři velmi blízký – o součást jeho vlastního cechovního znamení.

Obdobná situace mohla nastat u kachlového reliéfu z Velkého Meziříčí. Za předlohu sloužilo výrobci jeho formy nepochybně vyobrazení sv. Kateřiny Alexandrijské. Vzhledem k celkovému pojetí kompozice a některým detailům muselo být velmi podobné vyobrazení, podle kterého tvořil autor reliéfu z Českého Krumlova. Tvůrce meziříčského reliéfu však patrně neměl představu o tom, co scéna znamená a jaký význam jednotlivé předměty či živočichové – atributy – vlastně mají. Mohl si tedy celou scénu vysvětlit jinak a své představě přizpůsobit také výslednou práci – reliéf. Zkomolení námětu a tím i výrazný modelační a interpretační posun má tedy s největší pravděpodobností na svědomí výrobce formy na tento reliéf (pokud to nebyl až tvůrce sádrových doplňků). V důsledku neznalosti a nepochopení zcela změnil podobu některých součástí scény. Po formální stránce téměř totožné dílo se od své předlohy lišilo pouze v některých detailech. Právě ty však byly určující pro zásadní proměnu jeho ikonografického významu. Nelze proto zcela vyloučit, že ikonologické interpretace reliéfu z Velkého Meziříčí, které podaly D. Stehlíková a J. Vlčková, sice zcela pomíjejí skutečnou ikonografickou předlohu díla, zato však možná spíše vystihují záměr, který mu nevědomky a spíše mimochodem vtiskl jeho méně poučený středověký tvůrce.

Článek je jedním z publikačních výstupů výzkumného projektu MKČR č. PK99P04OPP011 „Soubor gotických a renesančních kamnových kachlů z Českého Krumlova“.

LITERATURA

- Denkstein, V. – Matouš, F. 1953: Jihočeská gotika. Praha.
- Ernée, M. 1998: Okraj hrnce z Rájova, Archeologické rozhledy 50, 632–635.
- 2002: Krummauer Ofenkacheln der Gotik und Renaissance. Ein Beitrag zu den Kontakten des südlichen Böhmen mit dem Donauraum im Spätmittelalter. In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 11. Treffen, 20. bis 23. Juni 2001 in Oberzell, Rahden/Westf., 273–285.
- Frýda, F. – Stehlíková, D. 1996: Umělecká řemesla. In: Gotika v západních Čechách II (1230–1530), Praha, 487–570.
- Glaube ...: Glaube und Wissen im Mittelalter. Die Kölner Dombibliothek. Köln 1998.
- Hablbauer, Z. 1998: Krása středověkých kamen: Odras náboženských ideí v českém uměleckém řemesle. Praha.
- Hablbauer, Z. – Frýda, M. 1991: České rohové reliéfní kachle 15. století – morfologie, funkce a technologie jejich výroby. In: Sborník západočeského muzea v Plzni – Historie VI, Plzeň, 64–103.
- Hall, J. 1991: Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění. Praha.
- Heinz-Mohr, G. 1999: Lexikon symbolů. Obrazy a znaky křesťanského umění. Praha.
- Hlobil, I. – Perůtka, M. edd. 2002: Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550. Od gotiky k renesanci I. Olomouc.
- Kubíková, A. 1988: Rožmberské kroniky krátký a summovní výtah. IV. kapitola – Petr I. z Rožmberka (Petr Kajicník nebo Petr Udatný?), Jihočeský sborník historický LVII/4, 198–207.
- 1989a: Rožmberské kroniky krátký a summovní výtah. VI. kapitola – Jindřich III. z Rožmberka, Jihočeský sborník historický LVIII/2, 81–87.
- 1989b: Rožmberské kroniky krátký a summovní výtah. VII. kapitola – Oldřich II. z Rožmberka, Jihočeský sborník historický LVIII/3, 143–154.
- 1990: Rožmberské kroniky krátký a summovní výtah. IX. kapitola – Vok II. z Rožmberka a jeho Bratři, Jihočeský sborník historický LIX/1, 26–43.
- Kutal, A. 1962: České gotické sochařství 1350–1450. Praha.

- Pavelec, P.* 2001: Nástěnné malby v bývalé kapli sv. Kateřiny v Rožmberku nad Vltavou – průzkum a záchrana, *Zprávy památkové péče* 61, 263–269.
- Pešina, J.* 1984: Desková malba. In: *Dějiny českého výtvarného umění I/2*, Praha, 579–595.
- Pfleiderer, R.* 1998: Atributy světců. Praha.
- Procházka, R. – Stehlíková, D.* 1999: Keramika. In: K. Chamonikola ed., *Od gotiky k renesanci II. Katalog výstavy*, Brno.
- Royt, J. – Šedinová, H.* 1998: Slovník symbolů. Kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii. Praha.
- Skružný, L.* 1996: Atributy vybraných biblických postav, světců a blahoslavených. Čelákovice.
- Slovník ...: Slovník antické kultury*. Praha 1994.
- Spěváček, J.* 1979: Karel IV. Život a dílo (1316–1378). Praha.
- Svoboda, J. F.* 1930: Lidové umění na Horácku. Velké Meziříčí.
- Vidmanová, A. ed.* 1988: Jakub de Voragine, *Legenda aurea*. Praha.
- Vlčková, J.* 2000: Středověké kamenné kachle s náboženskými motivy z jihomoravských sbírek. Ročníková práce. FF MU v Brně, Ústav archeologie a muzeologie.
- 2001: Středověké kamenné kachle s náboženskými motivy z jihomoravských sbírek (Pokus o aplikaci uměleckohistorických přístupů), *Archaeologia historica* 26, 365–385.
- Všetečková, Z.* 1999: Středověké nástěnné malby v kostele sv. Víta v Českém Krumlově, *Průzkumy památek VI/2*, 87–94.

St. Katharina von Alexandria, Christus oder König? Zur Interpretation gotischer Kachelreliefs aus Český Krumlov und Velké Meziříčí

Aus dem Areal der Burg und des Schlosses in Český Krumlov stammen insgesamt 25 Fragmente aus mindestens 3 Exemplaren von reliefverzierten spätgotischen Ofenkacheln mit dem Motiv von St. Katharina von Alexandria. Zum ersten Mal im böhmischen Raum tritt hier die Gestalt von St. Katharina von Alexandria mit ungewöhnlichen Attributen auf: kriechender Kaiser Maxentius, Taube und Lilie. Bereits früher ist ein formal nahezu identisches Motiv von einer Kachel aus Velké Meziříčí veröffentlicht worden. Dieses unterscheidet sich jedoch in einigen Details, die seine Bedeutung grundsätzlich ändern. Deshalb ist dieses Relief aus Velké Meziříčí auch anders – und zwar als zwei Könige – interpretiert worden. Die stehende Gestalt trägt nämlich im Unterschied zu jener aus Krumlov kurze Haare und hält in der Linken anstelle der Lilie ein Szepter; der Vogel auf der rechten Hand ähnelt eher einem Raubvogel, etwa Adler. Die ikonographische Vorlage beider Kachelreliefs war identisch, sofern das eine Relief nicht direkt durch das andere inspiriert ist. Wahrscheinlich wegen der Unkenntnis der tatsächlichen Bedeutung wurden jedoch im Fall der Kachel aus Velké Meziříčí einige Details verändert und dadurch auch das ursprüngliche Motiv der heiligen Katharina von Alexandria entstellt. Da dieses Motiv in Český Krumlov vorkommt darf die Anwesenheit der Gestalt des unterworfenen Kaisers Maxentius als Attribut dieser Heiligen auf weiteren Arbeiten aus der Region von Český Krumlov (z.B. Wandmalerei in der ehemaligen Katharinenkapelle in Rožmberk nad Vltavou: 80er Jahre des 14. Jhs.; Holzskulptur aus der Nikolauskirche in Bolestice: Ende 14. – Anfang 15. Jh.; Wandmalerei in der St. Veiltskirche in Český Krumlov: 20er Jahre des 15. Jhs.) nicht unerwähnt bleiben.

DOKUMENTY

MAMUTÍ PROJEKTY PROF. KARLA ABSOLONA

Petr Kostrhun

ÚVOD

Předkládaná práce se snaží zachytit výsek dějin moravské archeologie v období let první republiky a německého protektorátu, svázaný především s postavou prof. K. Absolona a ideálem, který se po značnou část svého života snažil realizovat. Bylo jím vybudování jedinečného muzea a vědeckého ústavu, jenž by obsáhl celý vývoj lidského rodu a jeho kultury – ústavu, který dnes známe pod názvem Anthropos.

Prameny, o něž jsem se především opíral, jsou soustředěny v pozůstalosti prof. K. Absolona, jejíž správou je pověřeno Moravské zemské muzeum prostřednictvím ústavu Anthropos. Jedná se o velmi cenný archiv, soustřeďující značné množství materiálů (rukopisy, poznámky, korespondence, fotografie, publikace, novinové články atd.), zcela nepostradatelných nejen pro dějiny naší archeologie, speleologie či entomologie. K. Absolon svůj archiv pečlivě pořádal, pořizoval opisy všech svých dopisů ap. s úmyslem napsat bohatě ilustrovanou monografii „Budování muzea a ústavu Anthropos v Brně“ (*Absolon 1937; 1945a*). K té se již bohužel nedostal a k dějinám ústavu zanechal jen stručné postřehy v citovaném díle z roku 1945. Na jednom místě sám píše: „... čerpám z velmi obsáhlého fasciklu pořadem číslovaných aktů, průklepů, dopisů i výstřížků z novin o Anthroposu, v nichž je uložen materiál veselý i smutný, jenž zůstane zachráněn potomstvu ...“ (*Absolon 1937, 212*). Po smrti prof. Absolona v roce 1960 a po odchodu jeho ženy byla celá pozůstalost ponechána v jejich bytě na Všetěčkově ulici v Masarykově čtvrti v Brně, kde ji opatroval Karel Valoch. Po restitučních řízeních v 90. letech 20. století byla nemovitost i s Absolonovým bytem navracena původním majitelům a pozůstalost přesunuta do ústavu Anthropos při Moravském zemském muzeu (dále MZM), kde je dnes přístupná. Další materiály byly čerpány z centrálního archivu MZM, jenž poskytl zajímavé informace především z období německé okupace.¹

I. KAREL ABSOLON JAKO VĚDECKÁ OSOBNOST

I.1. Před nástupem do Moravského zemského muzea

O životě a díle prof. Karla Absolona pojednává celá řada prací vzpomínkových, biografických i čistě odborných (z nich např. *Dokládal 1957; Jelínek 1960; Kettner 1961a; 1961b; 1970; Klíma 1962; Nesvadbík – Boček 1913; Oliva 1997; 2001; Přibyl 1976; Riedel 1947; Rubín 1977a; 1977b; Rusek 1977; Teyrovský 1961; Valoch 1993; Žlábek 1960*). Nebylo by tedy účelné opakovat všechny známé údaje a na tomto místě se stručně zaměříme pouze na události, které souvisejí s Absolonovým působením v Moravském zemském muzeu v Brně.

Karel Absolon (16. 6. 1877 v Boskovicích – 6. 9. 1960 v Brně) nastupuje do MZM jako třicetiletý (1907). To je však již v době, kdy má za sebou celou řadu prací a mnoho zkušeností. Kvůli stu-

¹ Bývá pravidlem úvodem poděkovat všem, bez nichž by tato práce nespátřila světlo světa. V tomto případě je upřímné poděkování zvláště na místě. Hluboký dík patří především zaměstnancům ústavu Anthropos, kteří mi byli stále ochotně nápomocni a vytvořili mi podmínky i prostor pro práci. Podstatný podíl na konečné podobě nese zejména doc. M. Oliva, jenž s velkým zaujetím můj text sledoval a ochotně mi věnoval čas i řadu užitečných informací. Se zájmem a množstvím rad mi byl nápomocen také doc. K. Valoch. S velmi milou ochotou jsem se setkával vždy, když jsem potřeboval řadu knih a časopisů i z těch „nejvyšších regálů“, za což vděčím I. Rozsypalové, mající na starost knihovnu Anthroposu. Za objasnění některých historických otázek a souvislostí děkuji PhDr. L. Vykoupilovi. Jazykové úpravy by nebyly možné bez trpělivé pomoci L. Remsové. Článek vychází z práce vzniklé na ÚAM FF MU Brno.

dijním problémům na brněnském klasickém českém gymnáziu (dokonce i propadl) maturuje až ve svých 21 letech. Již na gymnáziu vynikal značnou vitalitou, aktivně se věnoval sportu a 30. 8. 1896 se dokonce stal juniorským mistrem Moravy v cyklistických závodech. Případným nepříjemnostem s učitelským sborem kvůli těmto aktivitám čelil tím, že závodil pod krycím jménem K. Stránský (*Rubín 1977a*, 104; *1977b*). Maturitu získal rok po smrti svého děda Jindřicha Wankla (17. 7. 1821 – 5. 4. 1897), s nímž prožíval mnohé chvíle a jenž i podle jeho vlastních slov na něj měl silný vliv (*Absolon 1936*).²

V letech 1899–1904 studuje na filozofické fakultě české univerzity v Praze obor geografie a zoologie u významných osobností tehdejší vědy. Již za vysokoškolských studií jeho jméno proniká za hranice vlasti – zpracovává vzácný materiál z vídeňských i londýnských muzeí, z francouzských, balkánských i asijských jeskyní (*Jelínek 1960*, 266). Po jistých peripetiích v závěrečné práci zpracovává své výzkumy a nové objevy v Moravském krasu. Disertační práci předkládá s názvem „Problém podzemních toků krasové říčky Punkvy na Moravě“. Vychází tiskem v r. 1909. Rigorózum skládá z fyzické geografie, geologie (u prof. Woldřicha a Počty) a filozofie (zkoušejícím byl T. G. Masaryk). Již za studií získává zkušenosti při práci v zoologických sbírkách Musea Regni Bohemiae – dnešního Národního muzea (*Rubín 1977a*, 104). Jako student ovšem také začíná vystupovat se svými nekompromisními názory (*Kříž 1900*), které mu později způsobily řadu konfliktů. V letech 1905–1907 navíc zastává funkci asistenta geologického ústavu české univerzity v Praze.

Po získání doktorského titulu nastupuje jako asistent v geologicko–paleontologickém ústavu prof. Filipa Počty a pracuje zde až do r. 1911. Ve svých třiceti letech (1. 9. 1907) se habilituje jako soukromý docent geografie se zvláštním zřetelem k zoogeografii. V letech 1907–1911 přednáší na UK hydrografii a morfologii krasového fenoménu (*Häufler 1967*, 143–145). V roce 1907 se též stává kustodem zoologického a paleontologického oddělení MZM v Brně, kde pracuje až do období německé okupace. Při svém nástupu byl teprve druhou kvalifikovanou silou ve funkci kustoda MZM. Až později přicházejí pracovníci jako J. Helfert, M. Wanklová, F. Skyva ad. (*Kettner 1961b*; *Nekuda 1969*, 34; *Oliva 1997*; *Rubín 1977a*). Pro ilustraci je vhodné uvést, že do r. 1908 K. Absolon vydal již 6 knižních publikací, vesměs o Moravském krasu, na 100 časopiseckých studií a zpráv, spolu s nespočty články v tisku. Práce se zabývají problematikou speleologickou, zoologickou a prozatím jen okrajově archeologickou (*Klíma 1962*; *Rubín 1977a*). Již z tohoto stručného přehledu vyplývá značný rozmach a široké uplatnění Absolonovy vědecké osobnosti.

1.2. Absolonova práce v Moravském zemském muzeu

Nástupem do MZM počíná etapa velkolepých projektů, které znatelně zasáhly do rozvoje mezinárodní vědy i společenského života. K nejznámějším Absolonovým aktivitám, prováděným již z pozice kustoda MZM, bezesporu patří objevitelská činnost v Moravském krasu, o níž se můžeme podrobně dočíst na mnoha jiných místech (*Kettner 1961a*; *1961b*; *1970*; *Příbyl 1976*; *Rubín 1977a*; *1977b*). Absolonovy rozsáhlé práce v moravských jeskyních vyvolávají obecnou pozornost, kterou on sám aktivně podporuje. Oblast, která zaujímala vždy důležité místo v kulturní historii zdejšího regionu, získávala novou tvář, ztělesňovanou právě svým objevitelem. Výzkumů se např. aktivně účastnily i osobnosti jako J. Mahen či malíř O. Kubín, kteří své dojmy později umělecky zvětčují (*Skutíl – Skutíl 1967*, 53–55). První fáze objevů vrcholí zpřístupněním Macochy suchou cestou Punkevními jeskyněmi v roce 1914. Ve 20. letech se pak počíná realizovat vskutku grandiózní plán sledování a zpřístupnění toku Punkvy mezi dnem Macochy a výtokem Pustého žlebu, vrcholící úspě-

² Jeho otec – boskovický lékař Vilibald Absolon (1843–1882) – zemřel, když Karlovi bylo 5 let. Jeho matka – Karolína (rozená Wanklová, mj. nezdolná národopisná sběratelka pověstí o Mor. krasu, které i vydala) – se později provdala za úředníka zemské banky Eduarda Bušku (zemřel r. 1921). Po jeho vlivu na Karla Absolona však není nikde výraznější stopy (*Buřková–Wanklová 1932*). Sestra K. Absolona – Olga Stránská–Absolonová (1873–1927) – byla značně pokrokovou ženou. Po smrti svého manžela akad. sochaře Fr. Stránského se účastnila hnutí „Volné myšlenky“, založila ženskou organizaci, publikovala v četných časopisech a novinách, vydala knihu „Za novou ženou“. Stala se budovatelkou organizace „Ochrana matek a kojenců“ (*Kladivo 1936*, 24–25).

chem v roce 1933. Vše se odehrávalo za mnohostranného využití techniky do té doby ojedinělé. Ani tyto práce se pochopitelně neobešly bez patřičné pozornosti a zájmu široké veřejnosti, která byla informována nejen četnými zprávami novinovými, ale i sériemi přednášek K. Absolona. Práce v Moravském krasu vzbuzovaly díky obratné propagaci vskutku všeobecnou pozornost. Ve 30. letech byl o objevování a zpřístupnění Punkevních jeskyní natočen filmový dokument „Za tajemstvím Macochy“ režírovaný J. Lachmannem (v kinech byl však promítán až v r. 1944). Film nepostrádá jistý přemožitelský a vědecký patos, jenž je sám velmi zajímavým svědectvím o mentalitě doby. Již před vznikem první republiky bylo tedy spojení K. Absolona s objevy v Moravském krasu natolik známou skutečností, že byla využita např. i jako základní motiv jedné z povídek Eduarda Basse (povídka „Krásy našeho krasu“ z r. 1917; *Bass 1956*, 197–211). Absolon ovšem mimo práci doma podniká v letech 1908–1922 celkem 9 expedic do neprobádaného krasového území Dinarského krasu, a to od Terstu až po Černou Horu. Expedice roku 1920 byla zároveň jeho cestou svatební. Opět zde objevuje nové jeskyně, objasňuje jejich hydrogeografické poměry apod. a zpracovává je v německy psaném rukopisném díle s četnými mapami. K. Absolon však věnuje hlubokou pozornost i veřejně méně atraktivní problematice zoologie – zejména jeskynní fauny. Popisuje několik desítek nových druhů živočichů a naopak na jeho počest je řada nových živočichů nazvána jeho jménem. O tom však, že Absolonova činnost v Mor. krase byla dosti vzdálena idylické představě nekonfliktní a skromné vědecké práce, svědčí několik soudobých pojednání (např. *Brandstätter – Ondroušek 1921*; *Knies 1910*; *Kratochvíl 1948*; *Kříž 1900*; *Nesvadbík – Boček 1913*; *Sach 1913*; *Sýkora 1911*).

Po vzniku Československé republiky se stupňuje pozornost věnovaná problematice archeologie paleolitu. K. Absolon provádí se svými spolupracovníky výzkumy v Dolních Věstonicích I (1924–1938), Předmostí (1918, 1924–1935), Brně–Žabovřeskách (1927), jeskyni Pekárně (1925–1930), Býčí skále (1936–1938), Rytířské jeskyni (1939), Ondraticích (1928) a Otaslavicích (1935; viz *Svoboda 1994*, 8–9). Z archeologické problematiky publikuje přes 200 různých studií, článků a zpráv. Světový ohlas a obecnou známost si získaly zejména obratně popularizované nálezy mobilního umění. Do této doby spadá i známá série popularizačních článků v *The Illustrated London News* (v r. 1925, 1929, 1936 a 1937). V letech 1920–1938 K. Absolon rediguje *Časopis Moravského zemského musea*, od r. 1930 také populární přírodovědný časopis *Příroda* (*Kettner 1948*; *1961b*).

Při tom všem udržuje stálé spojení s pražskou univerzitou. Zde mu je 13. 2. 1923 obnovena venia docendi na nově zřízené přírodovědecké fakultě UK, kde je 29. 3. 1926 jmenován mimořádným a 20. 12. 1927 řádným profesorem geografie „se zřetelem ku paleoantropologii“ (*Rubín 1977a*, 104–105). V letech 1923–1939 zde přednáší problematiku krasovou, ale od r. 1925 i „paleoantropogeografii“ či „ledovou dobu a vznik lidských kultur“ (1935). Jeho přednášky však obsahovaly i překvapivá témata jako „zeměpis oblasti velkých jezer vnitroafrických“ nebo „kontinentální výzkum Austrálie v 19. stol.“ (*Häufler 1967*, 199–222). Absolon byl dokonce navržen do čela geografického ústavu UK a ke jmenování řádným prof. antropogeografie. Jmenovací komise však nakonec rozhodla jinak (*Häufler 1967*, 167–168).

K. Absolon udržuje rozsáhlé osobní i písemné kontakty s předními světovými odborníky. Je řádným, dopisujícím či čestným členem četných vědeckých společností a institucí doma i v zahraničí (v Paříži, Moskvě, Bělehradu, Bruselu, Amsterdamu, Kodani, Londýně, Cambridge, Bristolu, Kolíně n. R., Vídni, Florencii, Sydney). O jeho vlivu mimo hranice naší vlasti svědčí i slavnostně pojmenovaná, nově objevená jeskyně v Itálii (pojmenována 30. 7. 1961) – Grotta Karel Absolon v Apuánských Alpách. K tomu přibývá celá řada zahraničních cest, konferencí a přednáškových turné, jimiž se stává všeobecně známou osobností. Akcent na popularizaci své práce tvoří významný rys Absolonova působení při MZM. Řada autorů vzpomíná na nezaměnitelný Absolonův projev, jenž byl charakteristický „bohatýrským elánem“ a zálibou v ironii a byl nedílnou součástí jeho osobnosti (*Klíma 1962*, 10; *Riedl 1947*, 8; *Teyrovský 1961*, 127). Tento charakterový rys, v němž „nevázanost, otevřenost a individualita překračovala někdy obvyklá pravidla“, však nadělal Absolonovi i řadu nepřátel, o čemž se zmiňují jak jeho životopisci, tak i on sám. V roce 1918 své dojmy svěřuje svému učiteli F. Počtovi: „Zde v Brně je společenský život pod psem. Páni jej zde ani nechťjí! Člověk který přednáší, který se snaží, už je prachukrutným ‚konkurentem‘ a to už strkají hla-

vy do hromady, „co s ním“? Zpočátku jsem se na to díval jak blázen, pak jsem zuřil, pak jsem se smál a teď je mi to buřt. A být všechno buřt je vyvrcholením brněnské společenské filosofie“ (Hájek 2002; z kritických hlasů jmenujme Kettner 1948; Kratochvíl 1948; Nesvadbík – Boček 1913; Sýkora 1911 aj.).

Uvedené stručné biografické údaje představují oficiální kontext, v němž se rodily pokusy o zrod vědeckého ústavu, jenž se měl zabývat studiem vzniku člověka a jeho kultury v celé šíři a který by zároveň formou expozice prezentoval výsledky soudobého výzkumu. Do té doby značně neobvyklá myšlenka se tak rodila vedle jiných grandiózních projektů, které spojovala postava prof. Karla Absolona, jenž tak spoluvytvářel specifickou vědeckou atmosféru první Československé republiky.³

II. VÝSTAVA A PROPAGACE „MORAVSKÉHO DILUVIA“

II.1. Vznik „diluviačního“ oddělení při Moravském zemském muzeu do r. 1928

Je jistě nepochybné, že míra a možnosti realizovat Absolonovi své představy byly podmíněny obecným politickým, kulturním a společenským rozvojem společnosti spadající největší mírou do meziválečného období (k tomu např. Kárník 2000, 178–187, 523–531; Olívová 2000). Vznik ČSR v roce 1918 z pohledu archeologie nepředstavuje výraznější otřes a MZM kontinuálně navazuje na dobu předcházející.⁴

Po vzniku republiky se díky Karlu Absolonovi z rámce zoologického odd. začíná vyčleňovat odd. diluviační, jehož existenci představovala spíše postava Absolona než pevné institucionální zázemí. Po roce 1918 se začíná projevovat Absolonův zájem o archeologickou (paleolitickou) problematiku, který dává vzniknout i větším publikacím na toto téma. Diluviační „oddělení“ vzniklo jak díky přisunu větších sbírek paleolitické povahy, tak spoluprací a společným publikováním prací tehdejších odborníků různých souvisejících oborů. A právě tyto práce, zveřejňované zejména v časopise *Příroda*, byly vydávány vždy pod hlavičkou „Paleolitického oddělení Moravského muzea“ či „Kenozoické laboratoře“ (*Klíma* 1962, 10). První komplexní zpráva o výzkumu moravského diluvia však vychází až v roce 1933, pod „Československou subkomisí mezinárodní Komise pro studium fosilního člověka“ (*Absolon – Zapletal – Skutil – Stehlík* 1933). Příznačné pro tuto neustálenost vlastního pojmenování oddělení je i to, že oficiální korespondence adresovaná K. Absolonovi nese adresu ku „Geologicko–paleontologickému odd. Moravského muzea zemského“. Ze sbírek se K. Absolonovi daří pro muzeum získat především pozůstalosti badatelů K. J. Mašky a M. Kříže (tedy zejména nálezy z Předmostí, Šipky a Pekárny), kteří umírají v roce 1916. Počátkem 20. let k nim pak připojuje sbírku J. Kniese (v roce 1922 se ze Sloupu do Brna přesouvá Kniesovo Muzeum Mor. krasu, na počátku 20. let J. Knies sbírky v muzeu též třídil a uspořádával; *Knies* 1927), F. Čupika a R. Čižka, mj. ale i J. Wankla, Fl. Koudelky, V. Čapka, K. Teličky a I. L. Červinky (v porovnání se současnou ekonomickou situací v muzeích je zajímavé, že jen na nákup Kniesovy sbírky uvolnil v r. 1926 zemský výbor celých 100 000 Kč; *Mrázek* 1930). Soubory byly dále v 2. pol. 20. let doplňovány již vlastními výzkumy v Dolních Věstonicích, Předmostí u Přerova a Pekárně. V pozdějších obdobích sbírky obohacují nákupy rozsáhlých kolekcí jak od dalších moravských sběratelů (Petřkovice, On-

³ I když práce bude sledovat jiné téma, je vhodné připomenout druhou ženu K. Absolona – o 18 let mladší Valerie Absolonovou, která po dlouhá léta výrazně spoluvytvářela Absolonův svět. Valerie Absolonová, rozená Minkusiewiczová (1895–1987), se stala jeho ženou 20. 5. 1920. Ovládala dobře cizí jazyky a překládala jeho přednášky, referáty a literaturu. Doprovázela ho na studijní pobyty a do ciziny, připravovala itineráře, pořádala materiály, spolupracovala při výzkumech. Ve 20. a 30. letech dokonce publikovala několik archeologických prací vyjadřujících myšlenky a teorie svého manžela. Byla Absolonovi silnou oporou v těžkých chvílích a stala se opatrovatelkou veškeré pozůstalosti po svém muži v jejich bytě na Všetickově ulici č. p. 31 (*Klíma* 1962; *Rubín* 1977a; *Skutil* 1965, 11). Valerie Absolonová ve svých 75 letech navštívila jeskyně v USA, účastnila se mezinárodního speleologického kongresu v Olomouci r. 1973 a v roce 1975 přednášela o životě a cestách K. Absolona na sjezdu Society of Women Geographers ve Washingtonu (*Rubín* 1977a, 105–106).

⁴ V letech 1900–1921 je řízeno „Moravskou muzejní společností“, pokračovatelkou c. k. Moravské spol. pro zvelebení hospodářství, přírodovědy a vlastivědy (*Nekuda* 1969, 34).

dratice), tak i ze zahraničí (např. francouzská sbírka markýze A. de Paniagua za 169.000 Kč!).⁵ Již v roce 1930 byly sbírky zoologického a diluviálního odd. vyčísleny na více než 12 mil. korun (*Nekuda 1969*, 39). Z úzce spolupracujících externích odborníků s Karlem Absolonom v tomto období jmenujme prof. K. Zapletala pro kvartérní geologii, doc. A. Stehlíka pro paleontologii obratlovců, později pro pedologii prof. J. Pelíška a jako dalšího prehistorika J. Skutila – našeho prvního odborně školeného paleolitika (*Jelínek 1964; 1987; Valoch 1993*).

Rozsáhlé sbírky archeologické, paleontologické a antropologické i zastoupení profesionálních odborníků položily předpoklady k vybudování nového oddělení, jež se svým pojetím zcela vymykalo tehdejší praxi, nerespektující tradiční hranice třídění vědních oborů a usilující o interdisciplinární a komplexní výzkum přesně vymezené geologické epochy. Tato naprosto ojedinělá a prozíravá snaha měla v Evropě jen jediný vzor, a to Institut de Paléontologie Humaine v Paříži, založený na přelomu století knížetem Albertem Monackým. Tento ústav, na který se ve své korespondenci K. Absolon odvolává, však nepropojoval myšlenku odborného pracoviště s muzejní prezentací, která v případě Anthroposu tvořila neodmyslitelnou a novátorskou složku (*Valoch 1993*).

Rozvoj specializovaných pracovišť v rámci MZM byl pochopitelně ovlivňován i změnami v organizaci muzea. Do r. 1921 muzeum řídila Muzejní vlastivědná společnost, se kterou však odborní pracovníci vedli četné spory, podbarvené zejména nacionálně. Zásadním řešením bylo odnětí muzea společnosti 21. 2. 1921, které se tak stalo zemským ústavem pod správou zemského výboru a řízené prvním ředitelem J. Helfertem.⁶ Byl schválen nový statut a muzeum se počalo profilovat jako vědecký ústav. Vědecké tendence zohledňovaly i nově získané prostory muzea v r. 1924.

Po organizační struktuře bylo muzeum rozděleno do dvou vědních skupin – jednak přírodních věd, s odděleními mineralogicko–geologickým (kustod Z. Jaroš a K. Zapletal), botanickým (Fr. Skyva) a námi sledovaným zoologickým a paleontologickým s moravským diluviem (K. Absolon). A jednak skupiny věd historických – s odd. národopisným (v l. 1914–1923 byla kustodem této sbírky M. Wanklová – teta K. Absolona, poté Fr. Pospíšil) a odd. pravěkým (do r. 1924 A. Palliardi, 1924–1934 I. L. Červinka, poté J. Skutil). Později přistupují i odd. entomologické (od r. 1925, kustod J. V. Stejskal pod odborným dohledem K. Absolona), sbírky zemské galerie (J. Helfert), hudební archiv (od r. 1919 Vl. Helfert) a odd. numismatické (zal. r. 1938 K. Černohorský). Pro nás je zajímavé, že K. Absolonom bylo založeno i oddělení krasové, které však končí svoji činnost v r. 1938. Obnoveno bylo r. 1959, ale již v roce 1977 byly sbírky převedeny do odd. geologicko–paleontologického a v 90. letech předány do muzea v Blansku (*Brodesser – Břečka – Mikulka 2002; Peigerová 1997; Nekuda 1969*).

O nejednoznačném postavení paleolitických sbírek svědčí i jejich systémové včlenění do „Oddělení zoologického a paleontologického s moravským diluviem“, které bylo tak prezentováno i ve své expozici otevřené v r. 1924 v místech Biskupského dvora na Zelném trhu v Brně (dnešní zoologická expozice). Moravskému diluviu byly věnovány 4 místnosti, které prezentovaly: kostru mamuta (sestavěnou poprvé v r. 1926), „kjökkenmödding“ z Dolních Věstonic a vedle jiných paleontologických

⁵ A. de Paniagua byl francouzský sběratel, zabývající se zejména historií, filologií a mytologií. Nákup jeho sbírky nesl s sebou celou řadu problémů. Z Francie ji na pokyn K. Absolona odeslal J. Skutil v lednu 1929 a poté byla instalována v expozici Anthropos na brněnském výstavišti. Po uzavření kupní smlouvy však nebylo zcela jasné, kdo jí zaplatí. Ačkoli totiž K. Absolon jednal jménem Moravského zemského muzea, nebyl k tomu oprávněn, ba co víc, zemský úřad nákup ještě před odjezdem J. Skutila jednoznačně zamítl. Suma byla nakonec vyplacena dotacemi min. školství, ziskem České akademie z fondu A. Hrdličky a výjimečnou dotací zemského fondu. Část peněz byla získána i z prodeje muzejních kopií a paleolitických nálezů muzeu H. Fielda v Chicagu, k čemuž opět K. Absolon nebyl nikým pověřen. Pro hrubé porušení služebního řádu byl K. Absolon hnán k osobní odpovědnosti a byl nucen podstoupit disciplinární řízení. Likvidace účtů se protahovaly až do roku 1935. Situace byla značně vypjatá, o čemž svědčí jeden z muzejních záznamů ředitele J. Helferta: „*Dosavadní svémocné jednání Dr. Absolona bylo tímto skutkem dovršeno tak, že podepsaný ředitel zemského muzea nemůže dále nésti odpovědnost za pořádek v ústavě do doby, dokud nebude osoba Dr. Absolona vyřaděna z provozu agendy, přičemž se doporučuje dáti podnět ke zkoumání otázky přičetnosti pachatelovy*“ (viz dokumenty archivu ústavu Anthropos, složka AK/5, 1931–1945).

⁶ J. Helfert přichází do muzea již v roce 1908 do funkce sekretáře Muzejní vlastivědné společnosti a správce sbírek uměnovědných a správce odd. moravské lidovědy.

exemplářů především populární šesticí koster jeskynních medvědů. Ty po vzoru svého děda⁷ nechal K. Absolon instalovat r. 1923 z materiálu vytěženého z jeskyní Výpustek a Jáchymka u Křtín. Některé části byly doplněny i z materiálů Kniesových (*Mrázek 1930*). Arteficiálního rázu byly vystavené kolekce štípané a kostěné a parohové industrie zejména z Předmostí, Ondratice, Dolních Věstonic, Šipky, Kůlny, Pekárny. Vystaveno bylo i do té doby známé umění a neandrtálská čelist ze Šipky a zejména pak lidské kostry z Předmostí (*Absolon 1924*). Tato vůbec první specializovaná muzeologická prezentace věnovaná paleolitu (v MZM existovalo i vlastní archeologické oddělení I. L. Červinky se svojí expozicí) položila základ pozdějším rozsáhlejším a zejména velmi populárním výstavám.

Bylo již řečeno, že ideální pracoviště Anthroposu, ztělesňované zejména postavou Karla Absolona, řešilo potíže institucionálního řádu. Od počátku však bylo problematické i nalezení vlastního „fyzického“ sídla s dostatečným prostorem, který takový ústav vyžadoval. Jako vždy byly nepřežitelným problémem finanční prostředky, nemluvě pak o vhodných prostorách pro prezentaci. Jak uvidíme dále, velkou příležitostí se stala možnost prezentovat se na Výstavě soudobé kultury v r. 1928, kterou dokázal Karel Absolon velmi obratně využít ...

II.2. Absolonova expozice na Výstavě soudobé kultury v Československu: květen–září 1928

Rok 1928 byl prvním zaokrouhleným výročním trvání Československé republiky. Při této příležitosti mladý stát veřejně bilancoval, reprezentoval se, podával zprávu o stavu své kultury a zaměřil se na výhledy do budoucnosti v největší výstavní akci meziválečného období – na Výstavě soudobé kultury v Československu (dále VSK) na speciálně vystavěném brněnském výstavišti. Tato výstava přinesla i první klíčovou realizaci Absolonových snah o vybudování specializované expozice ve zvláštním pavilónu „Člověk a jeho rod“, věnované zejména „moravskému diluviu“, což – jak se později ukázalo – byla snaha velmi prozíravá. Výstava soudobé kultury jako celek vytyčovala požadavek nové definice člověka a vymezení jeho existence v moderním světě. Představovala velikou událost, která byla považována např. dle slov Karla Teigehe za „zahájení nové etapy lidského myšlení a práce“ (*Crhonek 1968; Kačer 1993*). V tomto kontextu, podpořeném silně konstruktivistickou a funkcionalistickou architekturou, působila expozice o nejstarších dějinách lidského rodu silným dojmem. Nebyla také bez zajímavosti, že dle původního ideového plánu z r. 1927 měl být středem celé expozice vědy a kultury „předvěký člověk, náš předek, který jako by náhle oživil a patřil v úzusu na kulturní rozvoj, vrcholící po všech stranách ve výstavách kultury duchové“ (*Úlehla 1928, 5*).

VSK byla po strukturální stránce rozdělena do šesti základních sekcí – oborů: školství, umění, uměleckého průmyslu, samosprávy, zemědělství a zahradnictví a vědy, duchové a technické kultury a školství vysokého, do které mimo vlastní expozici v dnešním pavilónu „A“ spadal i samostatný pavilón 13 „Člověk a jeho rod“. V čele odboru „vědy, duchové a technické kultury a školství vysokého“ stanul prof. dr. VI. Úlehla z Masarykovy univerzity v Brně. Ten vystupoval i jako jednatel vůči Karlu Absolonovi při zajišťování jeho expozice. Pozitivní roli jistě sehrála Úlehlova záliba v archeologii a folkloristice (*Vichtlerová – Cetyl 1993, 198–200*). Ve výstavním výboru se v různých funkcích mimo K. Absolona objevují jako aktivní členové např. J. Matiegka, L. Niederle, I. L. Červinka, V. Suk, J. Malý a jistou dobu i A. Stocký či K. Schirmeisen (*Svrčka 1928a; 1928b; Hlavní průvodce VSK*).

II.2.1. Příprava expozice, záměry a konečná realizace

Akční výbor VSK se poprvé sešel v únoru 1927. V říjnu 1927 je K. Absolon požádán o zaslání přihlášky, přičemž svůj zájem o účasti na VSK předem řeší s prof. VI. Úlehlou, kterému přislíbujíc „vystavovati dle vykopávek ve Vistonicích, rekonstruovaný život praehistorického člověka“.⁸ V závě-

⁷ J. Wankel se jako první pokusil o rekonstrukce medvědích koster (shodou okolností také šesti) již v 60. letech 19. století. Vždy po jedné byly darovány muzeu v Brně, Mnichově, Bernu, dvě stály na vídeňské světové výstavě r. 1873, poté zdobily expozici ve Wanklově muzeu v Blansku, až r. 1882 přešly s ostatní sbírkou do vídeňského přírodovědeckého muzea (*Mrázek 1930, 196*).

⁸ Dopis Výboru pro pořádání VSK adresovaný K. Absolonovi ze dne 21. 10. 1927. Archiv ústavu Anthropos MZM v Brně AR/21.

rečném čtvrtletí roku 1927 org. výbor VSK řeší zejména otázky jednotlivých projektů a ustanovení členů redakčních skupin a volby skupinových redaktorů. Do redakční rady skupiny „Člověk a jeho rod“ jsou osloveni K. Absolon, J. Matiegka, I. L. Červinka, L. Niederle a V. Suk.⁹ K. Absolon koncem roku přijímá ředitelství tohoto oboru a za svého pomocníka navrhuje red. J. Stejskala, tč. správce entomolog. odd. zem. muzea, což posléze org. výbor schvaluje.¹⁰ Současně K. Absolon jedná i s architektem Jiřím Krohou, jenž se stává tvůrcem moderního pavilónu určeného pro vlastní expozici, která se postupně stává centrální skupinou celého oboru vědy, duchové a technické kultury a školství vysokého. K výstavbě samostatného pavilónu nemělo původně dojít a bylo o ní rozhodnuto až v březnu 1928.¹¹

Jak z dochované korespondence vyplývá, organizace a obsah projektovaných objektů byl vytvářen již s ohledem na záměr vybudovat trvalý budoucí ústav pro výzkum člověka. Zároveň se však celá expozice stala nejistou. Absolonova koncepce výstavy od počátku počítala s provedením rekonstrukce mamuta v životní velikosti, ukázkou „kjökkenmöddingu“ nalezeného v D. Věstonicích r. 1925, dioramatem života lovců a výstavou nalezených předmětů. Organizační výbor však v lednu 1928 z finančních důvodů doporučil vzdát se v budoucnu tak slavné rekonstrukce mamuta,¹² na což Absolon ihned reagoval rezignací na vedení výstavní rady nadále ve prospěch prof. V. Suka a prof. J. Matiegky. Zároveň se zcela vzdal záměru na VSK se podílet, a to slovy: „*Úlehla mně sdělil, že výstavní výbor nereflektoval tuto rekonstrukci mamuta a následkem toho nemá smyslu druhé dvě třetiny tohoto celku vystavovati, přerušuji s politováním tyto práce a odvolávám svoji přihlášku, aby plocha na kterou jsme reflektovali byla rezervována pro vhodnější vystavovatele.*“¹³ Tato reakce org. výbor zřejmě velmi překvapila. Obratem potvrdil subvenci v hodnotě 65 000 Kč a příslib zvláštní finanční dotace ministerstva školství ve výši 25 000 Kč, jakož i všeobecnou podporu při tvorbě expozice.¹⁴

Absolon podmínky přijímá slovy: „... vzdor Vaši blahovůli neměl jsem radost, že jste moji resignaci nepřijali. Ačkoli jsem si vědom svých sil, tak přece pro krátkost doby je to ohromný úkol, který leží na mých bedrách.“¹⁵ Ponechává si funkci redakce skupiny „Člověk diluviální“ a zvláštní dotaci zemského výboru hned v žádosti navyšuje na 35 000 Kč. Dodává: „*Jelikož umělci, malířsky i sochařsky odborně zapracované síly počtem šesti, jak jsem je nahoře oznámil jsou lidé nemajetní a žijí jen z výdělků své práce založil jsem je od prvního dne jak na nákup surovin tak na denní mzdu a prosím, aby mně v co nejkratší době byla poukázána větší záloha na tyto denní výdaje.*“¹⁶

Již v polovině února prof. K. Absolon využívá prvních připravených exponátů k výrazné popularizaci svého záměru vybudování expozice diluviálního člověka. V zemském muzeu uspořádal interní výstavku s modely zmenšeného mamuta, skládky mamutích kostí co „*zbytků tu diluviálního hodokvasu*“, odličky lebek, diorama diluviálních lidí pod Pavlovskými vrchy apod. Na výstavu zve

⁹ Dopis Výboru pro pořádání VSK adresovaný K. Absolonovi ze dne 1. 11. 1927. Archiv ústavu Anthropos MZM v Brně AR/21.

¹⁰ Dopis Výboru pro pořádání VSK adresovaný K. Absolonovi ze dne 21. 12. 1927. Archiv ústavu Anthropos MZM v Brně AR/21.

¹¹ Dopis Výboru pro pořádání VSK adresovaný prof. arch. J. Králíkovi ze dne 22. 3. 1928. Archiv ústavu Anthropos MZM v Brně AR/21.

¹² Dopis Výboru pro pořádání VSK adresovaný K. Absolonovi ze dne 30. 1. 1928. Archiv ústavu Anthropos MZM v Brně AR/21.

¹³ Opis dopisu K. Absolona adresovaný Kanceláři výstavního výboru VSK ze dne 30. 1. 1928. Archiv ústavu Anthropos MZM v Brně AR/21.

¹⁴ Dopisy Výboru pro pořádání VSK adresovaný K. Absolonovi ze dne 31. 1. 1928 a 8. 2. 1928. Archiv ústavu Anthropos MZM v Brně AR/21.

¹⁵ Dopis K. Absolona adresovaný výboru pro org. VSK ze dne 8. 2. 1928. Archiv ústavu Anthropos MZM v Brně.

¹⁶ Dopis K. Absolona adresovaný Výboru pro org. VSK ze dne 8. 2. 1928. Archiv ústavu Anthropos MZM v Brně AR/21.

řadu novinářů, jimž zdůrazňuje význam své expozice, „*kteřá se stane zlatým hřebem výstavy*“.¹⁷ To mu umožňuje obrátit se četnými dopisy urgujícími finanční dotace přímo na sekčního šéfa Ministerstva školství a nár. osvěty dr. Fr. Matouše–Malbohana¹⁸ a Moravskoslezský zemský výbor. Jeho snaha nese již po několika dnech své plody. Obchodní a živnostenská komora poskytuje Absolonovi zálohu 20 000 Kč a od dr. Fr. Matouše–Malbohana příslib dalších dotací. Otázka financování příprav však Absolona i tak značně tížila. Na tvorbě modelů a zejména pak na rekonstrukci mamuta, která se přesunula do prázdných prostor ve zrušeném cukrovaru vedle výstaviště, pracovalo současně až 10 lidí. Vzhledem k průtahům s uvolňováním prostředků na výstavu z Min. školství a národní osvěty byl Absolon nucen platit veškeré výdaje sám. Dne 23. 2. 1928 tak dle svého vyjádření vyplatil již 40 000 Kč tím, že „*drancoval své malé záloženské úspory*“.¹⁹

Pro propagaci Absolonových záměrů byl důležitý zájezd Syndikátu čs. novinářů a zahraničních dopisovatelů ve dnech 21.–22. 4. 1928, jehož organizace byla v rukou právě K. Absolona. Čtyřicítka žurnalistů zhlédla připravovanou expozici, speciálně vytvořenou výstavku v MZM a vyslechli si Absolonovu přednášku. Novináři též obdrželi speciálně vytvořené letáky obsahující seznámení se světovým významem našich sbírek a mj. i první oficiální oznámení o záměru vybudování ústavu o „paleontologii člověka“, jehož základem se chystaná expozice po skončení výstavy měla stát. Tento text pak vychází v řadě novinových článků.²⁰ Popularizační schopnosti Absolon prokazuje i druhý den, kdy pořádá exkurzi do Punkevních jeskyní, kde jsou novináři na popud K. Absolona přivítáni předsedou Krasové společnosti a zároveň poslancem Šamalíkem, jenž bydlel v Ostrově u Macochy.²¹ Byly navštíveny nově zpřístupněné prostory zbudovanými chodbami do zadních částí Macochy, oznámeny další dobovatelské záměry v Moravském krasu a podáváno náležité občerstvení. Obě akce vyvolaly značné nadšení a široký ohlas.

Příprava VSK se zdárně chýlila ke svému konci, až byla konečně 26. května 1928 oficiálně a slavnostně zahájena. Celkový náklad na expozici pavilónu s rozšířeným názvem „Pavillon Aleše Hrdličky, Člověk a jeho rod“ činil oproti Absolonovým původně proponovaným 90 000 (50 000 přislíbilo Ministerstvo školství a národní osvěty, 30 000 firma Baťa a 15 000 výstavní výbor) celkem 143 181 Kč. Tím vznikl schodek více než 45 000 Kč, který byl kryt půjčkou Výboru VSK a rozpočtem MZM. Celková suma na vybudování celého pavilónu pak byla vyčíslena na 400 000 Kč, přičemž 140 000 krylo opět MZM, zbytek byl financován prostřednictvím VSK Min. školství a nár. osvěty.²² Jak však uvidíme dále, s finančním krytím Absolonovy expozice byly i nadále problémy.

V konečné podobě expozice obsahovala zejména část prof. K. Absolona za MZM a geografický ústav UK. V této části, jež prezentovala zejména Absolonovy názory na vývoj paleolitického osídlení Moravy (k tomu např. *Skutil 1928*), byly představeny metody exkavace diluviálních stanic, populární diorama znázorňující život lovců pod Pavlovskými kopci a „odpadková jáma kjökkenmödding kostí, mamutích to zbytků po hodokvasu diluviálního člověka“ (*Skutil 1928*, 342) zvíci 40 m² z Dolních Věstonic, dále pak exponáty dokládající vznik a vývoj předchůdců člověka a paleolitických kultur (artefakty, odlitky, diagramy, mapy, rekonstrukce, obrazy, fotografie, stereoskopy). Šlo o výsledky výzkumu jeskyně Pekárny, Folprechtovy sbírky z Petřkovic, nálezy z Dolních Věstonic, Ondratice a Předmostí, pohřeb ze Žabovřesk (vykopán 1927), mimoevropské nálezy (Sahara, La Quina, Chel-

¹⁷ Jedná se zejména o články z Brněnské svobody ze 17. 2. 1928, Českého slova č. 47 z 24. 2. 1928, Lidových novin č. 88 ze 17. 2. 1928, Moravských novin č. 40 ze 17. 2. 1928, Stráže socialismu č. 42 z 18. 2. 1928 a v Tagesbote ze 17. 2. 1928.

¹⁸ Opis dopisu Matouši–Malbohanovi ze dne 16. 2. 1928. Archiv ústavu Anthropos MZM v Brně AR/21.

¹⁹ Opis dopisu Matouši–Malbohanovi ze dne 23. 3. 1928. Archiv ústavu Anthropos MZM v Brně AR/21.

²⁰ Např. v Českém slově z 1. 5. 1928 či Venkově č. 98 z 24. 5. 1928.

²¹ Dopis Karla Absolona poslanci Šamalíkovi ze dne 20. 4. 1928. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

²² Dopis K. Absolona adresovaný Výboru VSK ze dne 6. 11. 1928. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21. Pouze pro srovnání uvěďme, že průměrný měsíční plat na konci 20. let 20. století v Československu činil kolem 1 000 Kč. Za 30 000 Kč bylo možné pořídit si automobil (za tyto informace děkuji PhDr. L. Vykoupilovi, Ph.D.).

les, Abbeville atd.). Nechybělo na 241 diapozitivů různých paleolitických lokalit, umění, nálezů i podobizny věhlasných učenců. V neposlední řadě zde byla pochopitelně nejpřitažlivější rekonstrukce mamuta v životní velikosti, působící v proskleném moderním pavilónu pozoruhodným dojmem. Vedle toho byly ovšem obsaženy i prezentace Moravského archeologického klubu, realizované I. L. Červinkou. Ta sestávala z rekonstrukce 8 hrobů (kultury se šňůrovou keramikou, k. zvoncovitých pohárů, k. únětické, k. lužické, hrob laténský, germánský a velkomoravský). Antropologickou část výstavy zajišťoval prof. Matiegka, zastupující Univerzitu Karlovu. Předkládal doklady „plemenného složení obyvatel ČR“, vzorník vlasů, fotografie různých etnik či několik deformovaných lebek. Expozice byla dále doplněna sádrovými odlitky obličejů Eskymáků prof. V. Suka z antropologického ústavu MU a figurálním znázorněním naší populace s diagramy počtů porodů u různých národů, připravenými dr. F. Pachnerem z gynekologického odd. státní nem. v Moravské Ostravě²³ (Skutil 1928). Nerealizována byla plánovaná výstava vykopávek prof. B. Hrozného z Malé Asie.

II.2.2. Rekonstrukce mamuta pro expozici Anthropos na VSK v roce 1928

Myšlenka rekonstrukce mamuta v životní velikosti byla vskutku jedinečná. Absolon se mohl inspirovat jen vystavením podobného modelu v leningradském muzeu, podloženého nálezů těchto tvorů v sibiřských ledech. Vzhledem k ojedinělosti a značné výmluvnosti dochovaných dokumentů považujeme za užitečné na tomto místě citovat větší pasáže z korespondence. Mamut se stal symbolem celého ústavu a i dnes jeho nová rekonstrukce přitahuje řadu návštěvníků do expozice Anthropos v brněnských Pisárkách.

Karel Absolon při tomto projektu projevil své nemalé organizační a propagační schopnosti a se svými žádostmi se mimo oficiální místa obrací i na soukromé osoby. Tím do popisovaných událostí vstupuje postava průmyslníka T. Bati, kterého K. Absolon oslovil poprvé dopisem ze dne 21. března 1928:

Slovutný pane továrníku!

Odvolávaje se na náš dřívější dobrý styk v autoklubu a znaje Váš velkorysý způsob podnikání i reklamy činím Vám následující návrh.

Na výstavě soudobé kultury v Brně budu míti zvláštní pavillon vystavený nákladem 70 000 Kč, favorisovaný všemi úředními kruhy, v němž budou vystaveny naše poklady moravské ze života diluviálního lovce mamutů. Zde bude postavena ohromná rekonstrukce mamuta jak známo jednoho z největších zvířat, která kdy žila, 5 m vysoký a 9 m dlouhý, jak se říká bude jako živý napodobený v plné srsti. Bude to jedna z největších atrakcí na výstavě a něco tak populárního, že se už dnes stal předmětem kupletů a hovorů mezi lidem.

Činím Vám návrh, zdali by Jste nechtěl využít tohoto mamuta pro svoji reklamu, že byste zvlášť těžkou a trvanlivou obuv pro těžké práce dělníků, při pracích kanalizačních, horolezeckou obuv prostě nazval chráněným názvem „Mamutovky – Mammutstiefel“ chránil název i tuto sortu botů markou kresby mamuta a začal to tím, že by všechny ty statisíce lidí, od pana presidenta Masaryka až do posledního dítěte věděli, že mamuta dal vystavěti a výstavě soudobé kultury a československému státu daroval Tomáš Bata ve Zlíně.

Ujišťuji Vás, slovutný pane továrníku, že tato věc sedí a že by se Vám ta reklama vyplatila. Ovšem náklad na mamuta obnáší 30.000 Kč. a já jsem dostal bohužel tak málo subvence, že v tuto chvíli nevím, jak moravské zemské museum celý náklad ponese. Stal byste se takto zároveň tedy mecenářem české vědy. Prosím Vás, abyste mne laskavě brzy odpověděl a znamenám se Vám i milostivé paní v hluboké úctě oddaný

P.S. Dostanu li kladnou odpověď ihned zahájím zprávy v novinách o Vašem rozhodnutí.²⁴

²³ Hlavní průvodce, s. 96–98.

²⁴ Přepis dopisu Karla Absolona adresovaný Tomáši Baťovi ze dne 21. 3. 1928. Archiv ústavu Anthropos MZM v Brně AR/21.

Na tuto nabídku firma T. & A. Baťa – továrna obuvi a kůže – ve Zlíně reagovala kladně a považovala tento návrh za „velmi vtipný i zajímavý“. Konečné rozhodnutí však mělo padnout až po velikonočních svátcích – po návratu „*chěfa firmy*“ z cest.²⁵ Karel Absolon reaguje okamžitě dopisem, v němž informuje o postupu prací a opakovaně prozíravě ujišťuje, „... že to bude jeden z nejpobulárnějších předmětů, o němž se stále bude mluvit a kvůli němuž bude se do Brna jezdit, když výstava bude dávnou uzavřena.“ Opět nabízí popularizaci v aktuálních denících a týdenících.²⁶ Na dané podmínky T. Baťa reflektuje a přislubuje krytí nákladů až do žádané výše 30 000 Kč.²⁷ Tím se uvolnily nemalé prostředky určené původně na rekonstrukci, a mohly tak být použity k dalším účelům. Mamut byl hotov k 19. 4. 1928. Absolon to oznamuje Baťovi slovy:

Slovutný pane továrníku!

Děkuji Vám mnohokrát jménem moravského zemského musea za Vaše vzácné rozhodnutí, kterým Jste vyhověl naší prosbě nésti náklad na stavbu mamuta. Uvidíte, že Jste nepochybil, neboť toto rozmnoží nesmírnou popularitu Vašeho jména ještě více, což není už tak snadno.

Samo sebou se rozumí, že to rozvířím do veřejnosti, v denním tisku a v illustrovaných časopisech, na výstavě velká deska bude hlásat Váš dar a co hlavní: tuto sobotu, dne 21. dubna jest zde v Brně zájezd této korporace „Syndikát československého tisku, Reichsgewerkschaft der deutschen Presse, zahraniční dopisovatelé velkých listů a tiskový ataché pražských vyslanectví.“ Tito jsou sem pozváni výborem výstavy soudobé kultury, aby si prohlédli výstaviště a jako bod oficiálního programu jest zařazená prohlídka mamuta i dioramatu na výstavišti, přičemž oficiálně bude oznámeno, že jest to dar Baťův zemi Moravě a státu. Žurnalisti budou poděleni kovovým odznakem s mamutem, jehož originální plaketa zhotovená pouze ve třech exemplářích bude odevzdána panu továrníkovi Baťovi, panu prezidentovi Masarykovi a Dr. Absolonovi. Prosím, abyste delegoval, nemůžete-li se dostavit sám ku této oficiální prohlídce mamuta svého zástupce. Není dosud určeno v kolik hodin žurnalisti přijdou na výstaviště, ale dozvíte se to z novin anebo telefonicky na číslo Brno 3231. Současně oznamuji Vaše rozhodnutí o daru mamuta ministerstvu školství a národní osvěty (sekční šéf Dr. Matouš–Malbohan) a moravskému zemskému výboru. Na konec Vás prosím o sdělení, zda li použijete názu „Mamutovky“ pro označení oné zvlášť těžké obuvi, jak jsem navrhol.

V dokonalé úctě oddaný²⁸

Do vlastního pavilónu byl mamut dopraven 14. 5. 1928. Z podrobných rozpisů vyúčtování můžeme rekonstruovat postup prací prováděných na mamutovi, trvajících celkem 3 měsíce (podíleli se na nich mistr s 1 sochařem, 1 stolařem, 2 tovaryši a zámečník). Mamut byl vytvářen v prostorách bývalé kotelný zaniklého Bauerova cukrovaru vedle výstaviště. Za vzor modelu sloužila složená kostra mamuta instalovaná r. 1926 v MZM. Nejdříve byl zhotoven dřevěný skelet, potažený síťovým drátěným potahem. Poté byla nanesena juta a tvar domodelován 1 800 kg sádry a 80 kg klišu. Hlava byla nejdříve zhotovena ze sochařské hlíny a jako forma přenesena do sádry. Srst tvořila nabarvená dřevěná vlákna, kly byly zhotoveny z papírové hmoty. Mamut byl poté rozřezán na 8 dílů a po částech dopraven do pavilónu, kde byl za pomoci lešení opět instalován. Tělo bylo na závěr pokryto kokosovou srstí a impregnováno.²⁹

Bylo již řečeno, že tato akce, stejně jako celá expozice, byla výrazně medializována, což patřilo k podstatné stránce Absolonovy politiky. Za příkladný doklad slouží jak bohatá korespondence Ab-

²⁵ Dopis reklamního odd. firmy T. & A. Baťa, Zlín, adresovaný Karlu Absolonovi ze dne 7. 4. 1928. Archiv ústavu Anthropos MZM v Brně AR/21.

²⁶ Dopis Karla Absolona adresovaný firmě T. & A. Baťa, Zlín, ze dne 10. 4. 1928. Archiv ústavu Anthropos MZM v Brně AR/21.

²⁷ Dopis Reklamního odd. firmy T. & A. Baťa, Zlín, adresovaný Karlu Absolonovi ze dne 17. 4. 1928. Archiv ústavu Anthropos MZM v Brně AR/21.

²⁸ Přepis dopisu Karla Absolona adresovaný Tomáši Baťovi ze dne 10. 4. 1928. Archiv ústavu Anthropos MZM v Brně AR/21.

²⁹ Dopis Karla Absolona adresovaný Tomáši Baťovi ze dne 23. 5. 1928. Archiv ústavu Anthropos MZM v Brně AR/21.

Obr. 1. Práce na rekonstrukci mamuta, určené pro expozici „Člověk a jeho rod“ na Výstavě soudobé kultury v Československu v roce 1928. Rekonstrukce byly prováděny v prostorách bývalého Bauerova cukrovaru vedle brněnského výstviště (dnes ul. Bauerova, areál Velodromu). Foto archiv ústavu Anthropolos.

solona s šéfredaktorem pražského ilustrovaného časopisu *Pestrý týden* V. Neubertem, tak i vlastní publikace sérií fotografií zhotovení mamuta ve zvláštním brněnském vydání tohoto časopisu.³⁰

II.2.3. Průběh expozice a její dozvuky

Výstava soudobé kultury trvala od 26. května do 30. září 1928. K oficiálnímu otevření pavilónu však došlo až 8. června 1928 o 6. hodině večerní. Bylo totiž nutné dokončit dioramata, doplnit instalaci apod. Jen na okraj můžeme doplnit, že zákonem schválnosti byla v předvečer otevření silnou bouřkou rozbita 3 okna a nateklá voda poškodila interiér expozice.

Pro další vývoj událostí byla velmi důležitá oficiální návštěva hlavy státu – T. G. Masaryka, který náš pavilón navštívil 9. června 1928 spolu s ministrem vnitra J. Černým a řadou vysokých představitelů československého státu (jednalo se o náměstka předsedy vlády Mnsgr. dr. Šrámka, prezidiálního šéfa Drbala, předsedy zem. výboru Pluhaře a šéfa protokolu Strimpla). Absolon dovedl opět vyvolat značný dojem a hned 20. června, v rámci svého pobytu na židlochovickém zámku, navštívil T. G. Masaryk výzkumy v Dolních Věstonicích, kde Absolon opět nešetřil slovy o velkém významu své práce (*Absolon 1937; 1945a*, 29). Celá expozice měla značný ohlas a stala se přímo návštěvníkům magnetem. Do konce VSK bylo za čtyři měsíce vybráno na vstupném na 380 000 Kč, což samo o sobě svědčí o nadprůměrné návštěvnosti. Absolon k tomu sám poznamenává: „*Náš pavillon se*

³⁰ *Pestrý Týden* č. 3, červenec 1928.

*těší obrovské návštěvě, denně prochází kol 5.000 lidí až je mně z toho špatně.*³¹ Ovšem druhá strana tohoto úspěchu se nesla v rámci různých urgencí K. Absolona stran krytí jeho nákladů, což se neobešlo ani bez drobných úsměvných incidentů.³² Neustále zůstávaly nezaplacené různé účty a půjčky, což bylo řešeno i za asistence advokátů.³³

Rozpor vrcholil místy až ostrými vzájemnými výpady prof. K. Absolona a prof. Vl. Úlehly. Podstata sporu spočívala v právu na výdělek pavilónu ze vstupného. Ten připadl VSK, jež z něj mimo jiné platila schodek 91 000 Kč, vzniklý při budování a provozu expozice „Člověk a jeho rod“, která nadto nebyla dostatečně vyúčtována.³⁴ K. Absolon to však vnímal jako velké bezpráví a opakovaně urgoval Min. školství a nár. osvěty o právo na připadnutí tohoto výnosu muzeu. Za získané peníze měl být např. kryt náklad sporné koupě paleolitické sbírky markýze de Paniagua (169 000 Kč) a sbírky P. Girauze (vyplaceno 26 660 Kč), které dovezl J. Skutil v r. 1929 z Paříže. Ty po získání představovaly podstatnou část srovnávacího paleolitického materiálu z významných evropských lokalit v MZM až do roku 1945, kdy byly poškozeny požárem v mikulovském zámku. K. Absolon dokonce vyhrožoval žalobou na daný odbor VSK a na prof. Vl. Úlehlou. Spor se pak vyostřeně táhne až do letních měsíců 1929 a konečná likvidace účtů až do konce roku 1929.³⁵ Rozhodnutím ministerstva nakonec výnos expozice připadl ku prospěchu odboru vědy na VSK a na zakoupení sbírky Paniagovy byla uvolněna zvláštní dotace.³⁶

To je však již v době, kdy se chystá velkolepý projekt zbudování nového vědeckého ústavu, pro jehož význam byl úspěch expozice „Člověk a jeho rod“ silným argumentem. Éra celostátní výstavy končí 25. května, kdy se naposledy schází širší výstavní výbor, který podal konečnou bilanci a v lednu 1930 rozesílal děkovné dopisy jednotlivým účastníkům. Min. školství prof. K. Absolonovi děkuje za obětavou práci a zdar expozic, zároveň však s laskavým uvědoměním, že v postupu dr. Vl. Úlehlý nelze shledávat naprosto žádných závad, neb postupoval jak bylo jeho povinností, „*a jak bylo zjištěno z příslušného materiálu, projevil značnou benevolenci i při obtížné finanční likvidaci výstavní expozice Člověk a jeho rod a za jisté tuto i k tamní spokojenosti ukončil.*“³⁷

II.3. Počátky budování Ústavu pro bádání o původu člověka, vzniku lidské kultury a době ledové: vývoj do r. 1930

Dnes je již pochopitelně obtížné říci, kdy a za jakých okolností vznikl nápad vybudovat velkolepý „Ústav pro bádání o původu člověka, vzniku lidské kultury a době ledové“, jak jej ve svých plánech Karel Absolon zpočátku nazýval. Můžeme však říci, že na vybudování ústavu tohoto druhu Absolon myslel již dlouho před realizací expozice na VSK. Dokládá to dopis psaný ministru vnitra J. Černému z roku 1928: „*Dovoluji si připomenouti, že už před 5–ti lety, když jste byl naposled v muzeu návštěvou při odhalování veliké skupiny koster jeskynních medvědů, ponejprve jsem Vám oznámil*

³¹ Dopis K. Absolona adresovaný J. Matiegkovi ze dne 13. 6. 1928. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

³² Dopisy Výboru pro poř. VSK adresované K. Absolonovi ze dne 21. 7. a 29. 8. 1928. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

³³ Dopisy Výboru pro poř. VSK adresované K. Absolonovi ze dne 1. 8. a 24. 11. 1928; dopis Techn. kanceláře Pavel Meisel adresovaný K. Absolonovi ze dne 24. 8. 1928; dopis K. Absolona adresovaný výboru pro poř. VSK ze dne 28. 7. 1928; dopis K. Absolona adresovaný Min. školství a nár. osvěty ze dne 30. 10. 1928. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

³⁴ Závěrečné vyúčtování Výboru VSK k pavilónu Člověk a jeho rod. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

³⁵ Archiv ústavu Anthropos MZM, složka AK/4, čís. jedn. 81/1928, 32/1929, 46/1929, 62/1929, 90/1930; dopisy Min. školství a nár. osvěty adresované K. Absolonovi ze dne 3. 1. 1929, 5. 5. 1929 a 5. 6. 1929; dopisy Výboru pro poř. VSK adresované K. Absolonovi ze dne 5. 2. 1929 a 7. 6. 1929. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

³⁶ Žádost K. Absolona o zvýšení rozpočtu svého oddělení pro rok 1930 ze dne 19. 4. 1929. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

³⁷ Dopis Min. školství a nár. osvěty adresovaný ředitelství MZM ze dne 31. 1. 1930, č.j. 73.984/29–IV. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

Obr. 2. Tomáš Garrigue Masaryk v pavilónu „Člověk a jeho rod“ při své oficiální návštěvě Výstavy soudobé kultury 9. června 1928. Foto archiv ústavu Anthropos.

*možnost vývoje našeho musea v badací ústav toho druhu, jak dnes uzrál ku provedení.*³⁸ Vlastní realizace v pavilónu Člověk a jeho rod pak jistě sehrála důležitou roli při formování představ o budoucím pracovišti a zajistila Absolonovým plánům náležitou reklamu.

První oficiální návrh na zřízení takové instituce Karel Absolon zasílá ještě před otevřením svého pavilónu na výstavišti. Jedná se o dopis ze dne 6. 5. 1928 adresovaný děkanu Přírodovědecké fakul-

³⁸ Dopis Karla Absolona adresovaný ministru vnitra ČSR J. Černému ze dne 22. 11. 1928. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

ty Univerzity Karlovy v Praze. Jak sám poznamenává, první jasnější obrysy tohoto projektu vznikaly při rozhovorech s tehdejšími rektorem UK Niederlem, prof. Matiegkou, Švamberou, Němcem, Kettnerem, Danešem, sekčním šéfem Matoušem–Malbohanem a min. radou Havelkou.³⁹

Karel Absolon tento ústav totiž původně zamýšlel jako „pomocný celostátní při přírodovědecké fakultě Karlovy university, ponechaný však v rámci moravského zemského muzea“ (*Absolon 1930*, 174). Důvod, proč se Absolon obrací právě na děkanství PřF UK, lze vysvětlit tím, že právě zde pedagogicky působil a měl zde nejvíce kontaktů. Charakteristický však je i oboustranný přezíravý vztah k archeologickým ústavům univerzit jak v Praze, tak v Brně. Značnou roli zde jistě hrály špatné osobní vztahy s tehdejšími vedoucími pražského archeologického semináře prof. J. Schránilem, stejně jako s představiteli archeologie na Masarykově univerzitě. Příznačné pak je, že ačkoli Absolonova životní i vědecká dráha byla pevně spjata s Brnem, spolupráci s MU nikdy nenavázal.⁴⁰ Tento vztah však na druhou stranu vyvolával obavy i v Praze, neboť by případné kladné rozhodnutí UK mohla nelibě nést sesterská brněnská univerzita i moravská veřejnost.

Jasným vzorem pro „Ústav pro bádání o původu člověka, vzniku lidské kultury a době ledové“ byl evropsky ojedinělý a již zmiňovaný pařížský Institut de Paléontologie Humaine. Již první koncepce budoucího pracoviště propojovala funkce pedagogické, muzeologické a exploátorské. Personálně mělo být obsazeno stávajícími pracovníky muzea – preparátorem J. Mrázkem, asistentem J. Daniou, laborantem E. Daniou a pochopitelně K. Absolonom. Dvě nová místa „koncepčních úředníků“ měla být obsazena J. Skutilem (na přání prof. Niederleho) a K. Zapletalem (t. č. učitel na stříšské škole; žák dr. Kettnera). Hlavním problémem se stalo vlastní fyzické sídlo, kde měl být ústav zřízen. Absolonovy představy počítaly s postavením speciální budovy nákladem 5 000 000 Kč, které měly být získány z Rockefellerovy nadace, dotující nově zakládané ústavy, a od státu. Absolon pochopitelně ke svému návrhu neopomněl připojit důraz na světovost a výjimečnost svého ústavu, kde „odborníci světového jména by v rámci poslání tohoto ústavu přednášeli jednotlivé kursy. Jedním z prvních by byl abbé Henri Breuil“.⁴¹

Návrhem se 10. 6. 1928 zabývala na PřF UK komise, jejímž předsedou byl prof. Matiegka (ředitel do jisté míry konkurenčního Ústavu pro antropologii a demografii při UK) a členové komise zastoupení prof. Švamberou, Němcem, Kettnerem a Pernerem. Ti se na Absolona obraceli s žádostí o podrobnější načrtnutí statutu, upřesnění institucionálního zázemí a vyřešení vlastnictví sbírek.⁴² Byly totiž vysloveny oprávněné pochybnosti, zda má Absolon právo disponovat sbírkami zemského muzea. Komise nakonec nabídku K. Absolona odmítla, nicméně sbor profesorů PřF UK předkládá koncem roku memorandum Ministerstvu školství a národní osvěty s návrhem, aby projekt celostátního ústavu byl zřízen v Brně.⁴³ Tím počíná několikaletý kolotoč jednání, který žel nedošel jednoznačného konce. Avšak nyní celý projekt vypadá velmi optimisticky. „Mám dojem, že nestojí ničeho více v cestě ku zřízení tohoto ústavu“, píše K. Absolon děkanátu PřF UK v listopadu 1928. Dochází dokonce k příslibu stavební parcely i stavebního úvěru od Hypoteční banky moravské.⁴⁴ Moravskému zemskému výboru Absolon sděluje:

„Jest mně velikou ctí učiniti sdělení o událostech, které se sběhly minulého týdne a mají historický význam pro náš ústav a pro naši zemi.“

³⁹ Dopis Karla Absolona adresovaný děkanátu PřF UK ze dne 6. 5. 1928. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

⁴⁰ Za laskavé informace děkuji doc. PhDr. K. Valochovi, DrSc.

⁴¹ Dopis Karla Absolona adresovaný děkanátu PřF UK ze dne 6. 5. 1928. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21. O Absolonových plánech ihned informují noviny: „Významný návrh“ – Národní osvěta č. 132, 12. 5. 1928. Obsah toho článku je totožný s citovaným soukromým dopisem K. Absolona; „Antropologické muzeum bude zřízeno v Brně“, Říšská stráž č. 56, 27. 4. 1928.

⁴² Dopis děkanátu PřF UK č. j. 3632/28 adresovaný K. Absolonovi ze dne 24. 5. 1928. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

⁴³ Dopis K. Absolona adresovaný starostovi města Brna K. Tomešovi ze dne 20. 2. 1929. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

⁴⁴ Dopis K. Absolona adresovaný děkanátu PřF UK ze dne 13. 11. 1928. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

Nejedná se o nic menšího než, že můj plán vybudovati v rámci musea mezinárodní ústav státní pro nauku o původu člověka a vzniku lidské kultury s novou velikou musejní síní blíží se uskutečnění, ježto se mi podařilo sehnati kapitál potřebný 5 ti millionů Kč velikou ochotou hypoteční banky a příspěvím státu ...“ a na jiném místě „... Podávám zajisté zprávu dalekosáhlého významu tím významnější, že v podstatě nestojí ničeho v cestě ku provedení mého velikého projektu. Není potřeba ničeho jiného, než aby moravský zemský výbor schválil mravní, technické i finanční zásady tohoto projektu ..., takže slavnostní otevření našeho ústavu, svátek to celého kulturního světa za přítomnosti delegátů všech národů, bude moci býti uskutečněn roku 1932 při mezinárodním kongresu prehistoriků, který bude v našem státě zasedat.“⁴⁵

Přislíbení hypotéky Absolon získal za nabídku nezastavěného muzejního pozemku „mezi Petrovem, Zelným náměstím a klášterem kapucínským“, kde si novou budovu nejdříve představoval.⁴⁶ Podmínkou byly záruky ze strany státu a prvotní státní dotace v hodnotě 500 000 Kč. Ta byla zase podmínkou i pro případné financování výstavby Rockefellerovou nadací z Londýna, kam se Karel Absolon za účelem úspěšného vyjednávání co nejdříve chystal.⁴⁷

Diluvialní muzeum mělo být umístěno v obrovském jednotném sálu 120 m délky a 100 m šířky, „přičemž vzorem jest oceanografické museum v Monacu“.⁴⁸ Zde měla být řada dioramat předchůdců člověka a rekonstrukce vyhynulých zvířat, veliké malby i srovnávací etnologické sbírky primitivních národů. V zásadě sem měla být přesunuta expozice, která mezitím vznikala na výstavišti.

Státní dotace se i přes nadějně odezvy⁴⁹ zdržovala a navíc muzejní pozemek se ukázal jako nevhodný. Objevují se dokonce pochybnosti, zda se v Brně nějaký pozemek najde, a počínají opět vystupovat hlasy, zda by nebylo přece jen lépe ústav vybudovat v Praze.⁵⁰ S tím ovšem nyní Absolon již odmítl souhlasit a okamžitě začíná intenzivně jednat s brněnským starostou K. Tomešem o darování vhodného pozemku. Sám navrhuje vhodné místo na kraji Koliště – naproti Německému domu (stával na dnešním Moravském nám.) a budově zemské politické správy.⁵¹ U zástupců na brněnské radnici získává v zásadě kladný postoj. Radní však navrhují jiné prostory, a to: na brněnském výstavišti, v sadech na Kolišti (v prostoru pozdější Zemanovy kavárny), nebo v prostoru asanačního obvodu mezi ul. Husovou a Veselou.⁵² Tomuto jistě značnému úspěchu předcházely dva pozoruhodné dopisy adresované městské radě Brna a prezidentské kanceláři, které měly podstatně činitele přinutit k aktivní účasti na Absolonově projektu.⁵³ Jedná se o několikastránkové dokumenty, které jsou velmi pozoruhodným svědectvím o způsobu, jakým prof. Absolon dokázal přesvědčit ostatní pro svůj plán. Jsou přímo přeplněny vědeckým patosem, přesvědčením o výlučnosti moravských lokalit i o nepostradatelnosti jejich objevitele ...⁵⁴ K. Absolon za zdar vybudování ústavu – „jedinečného kulturního podniku na světě“ – veřejně agitoval na přednáškách, obraceje se přitom na přítomné zástupce městské rady⁵⁵

⁴⁵ Dopis Karla Absolona adresovaný Moravskoslezskému zemskému výboru ze dne 19. 11. 1928. Archiv ústavu Anthropolos MZM AR/21.

⁴⁶ Dopis Karla Absolona adresovaný ministru vnitra ze dne 22. 11. 1928. Archiv ústavu Anthropolos MZM AR/21.

⁴⁷ Dopis Karla Absolona adresovaný ministru vnitra ze dne 26. 11. 1928. Archiv ústavu Anthropolos MZM AR/21.

⁴⁸ Dopis Karla Absolona adresovaný Moravskému zemskému výboru ze dne 19. 11. 1928. Archiv ústavu Anthropolos MZM AR/21.

⁴⁹ „Moravsko–slezský rozpočet zvýšen o 25 milionů“, Moravské slovo č. 243, 26. 10. 1929.

⁵⁰ Dopis K. Absolona adresovaný starostovi města Brna K. Tomešovi ze dne 20. 2. 1929. Archiv ústavu Anthropolos MZM AR/21.

⁵¹ Tamtéž.

⁵² Dopis brněnské radnice adresovaný K. Absolonovi ze dne 19. 3. 1930. Archiv ústavu Anthropolos MZM AR/21.

⁵³ Dopisy K. Absolona adresované kanceláři presidenta republiky ze dne 13. 2. 1930 a městské radě hl. zemského města Brna ze dne 6. 3. 1930. Archiv ústavu Anthropolos MZM AR/21.

⁵⁴ Zajímavé je srovnání těchto dopisů s Absolonem publikovaným zněním některých pasáží ve studii z roku 1945 (*Absolon 1945a*, 31–32).

⁵⁵ „Výzkum moravského diluvia“, Lidové noviny č. 588, 22. 11. 1929.

(na které pravděpodobně působil i osobně, neboť v jeho archivu jsou dochována jednotlivá jména a adresy členů zastupitelstva a všech přísedících). V novinách vycházela celá série rozsáhlých článků o prehistorii Moravy a jejím výzkumu, které jednoznačně podporovaly vznik ústavu. Tato agitace byla vskutku dokonalá. Upozorňovalo se na strašný stav muzejních pracoven, dílen i budovy samotné (totožné se současným ústavem Anthropos, tehdy v havarijním stavu). Takové prostory dle autorů (autora) článků působí celému našemu národu ostudu a nejedná se o nic jiného než o „kulturní skandál“, jež lze napravit jedině vybudováním speciálního muzea nového s důstojnými prostory ... Značné obavy způsobovaly např. i představy náhodného požáru, před nímž sbírky nebyly nijak chráněny. To vedlo dokonce k vytištění jedinečně kuriózního mystifikačního článku, v němž profesor Absolon s věstonickou Venuší hyne v plamenech, všechny sbírky jsou zničeny a kde tragédie se rovná vyhoření Národního divadla v Praze.⁵⁶ Vše jen proto, aby byla vyburcována pozornost veřejnosti a věci nabraly u odpovědných kruhů rychlý spád.⁵⁷ A vskutku, všechny tyto aktivity posunuly otázku Anthroposu do popředí všeobecného zájmu, před nímž nebylo možné uhnout. Tomu nasvědčuje i rozhovor se starostou města Brna K. Tomešem, jenž zřízení nového muzea jednoznačně podporoval.⁵⁸

Výsledky byly opět velmi slibné. V dopise prezidentu republiky směřoval K. Absolon k možnosti získat prostředky z dvacetimilionového fondu, který dle denního tisku měl být u příležitosti 80. narozenin T.G.M. věnován na kulturní a dobročinné účely.⁵⁹ Měl v tomto případě vlivného přímluvce a rádce – bývalého spolužáka z gymnázia, s nímž seděl v jedné lavici, a svého přítele ministra m. sl. dr. Josefa Schiesla, jenž měl na rozdělování daru značný vliv.⁶⁰ A skutečně, 26. června 1930 T. G. Masaryk oficiálně přislíbil věnovat 500 000 Kč ve prospěch výstavy „Anthropos“, nově zakládáného ústavu a výzkumných prací.⁶¹ Moravskoslezská země navíc opět zařadila půlmilionovou splátku do plánu svého rozpočtu pro rok 1930, která byla vázána na vyplacení daru prezidenta republiky. Absolon tak mohl velkoryse rozvíjet své plány, v nichž předpokládané náklady stouply až na 15 mil. korun.⁶² Plány byly dokonce tak nepochybné, že termín otevření nového ústavu byl pevně stanoven pro rok 1933.⁶³

Tyto nadějně vyhlídky se objevily spolu s novou realizací expozice navazující na výstavu v pavilónu „Člověk a jeho rod“, nyní již pod názvem „Anthropos“. Vyplácení přislíbených dotací ovšem počalo váznout, K. Absolon navíc onemocněl a musel odjet z Brna na zotavenou. Na čem nakonec celý plán ztroskotal, popíšeme později.

⁵⁶ „Museum památek po pračlověku v Brně vyhořelo“, č. 169, Moravské slovo 27. 7. 1929.

⁵⁷ Články z deníku Moravské slovo z roku 1929: „Po stopách lovců mamutů“, č. 159, 16. 7.; „Mezinárodní vědecký ústav s odborným museem“, č. 161, 18. 7.; „Člověk – vzpřímená opice“, č. 163, 20. 7.; „Před desetitisíci lety zemřeli lidé ožívají“, č. 165, 23. 7.; „Stáda mamutů v pravěké přírodě“, č. 166, 24. 7.; „Museum památek po pračlověku v Brně vyhořelo“, č. 169, 27. 7.; „Praehistorické museum v Brně bude umístěno na výstavišti?“, č. 174, 2. 8.; „Plány prof. Absolona na vytvoření díluviální krajiny a zrekonstruování života v pravěké moravské džungli před uskutečněním?“, č. 291, 20. 12.

⁵⁸ „Praehistorické museum v Brně bude umístěno na výstavišti?“, Moravské slovo č. 174, 2. 8. 1929.

⁵⁹ Dopis K. Absolona adresovaný ministrowi m. sl. J. Schieslovi ze dne 14. 2. 1930. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

⁶⁰ Dopis J. Schiesla adresovaný K. Absolonovi ze dne 14. 2. 1930; dopis K. Absolona adresovaný J. Schieslovi ze dne 23. 2. 1930. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

⁶¹ Dopis K. Absolona adresovaný Moravskoslezskému zemskému úřadu ze dne 3. 7. 1930 a dopis adresovaný zemskému prezidentu J. Černému ze dne 14. 2. 1931. Dopis J. Schiesla adresovaný K. Absolonovi ze dne 10. 7. 1930. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

⁶² Dopis K. Absolona adresovaný Kanceláři prezidenta republiky ze dne 13. 2. 1930. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.; „Dr. Absolon oživuje a popularisuje život před desetitisíci lety“, Moravské slovo č. 115, 16. 5. 1930.

⁶³ „Dr. Absolon oživuje a popularisuje život před desetitisíci lety“, Moravské slovo č. 115, 16. 5. 1930.

II.4. Vznik trvalé expozice Anthroposu a její vývoj do r. 1938

V době jednání o existenci nové vědecké instituce dostávala novou podobu i expozice situovaná na brněnském výstavišti. Zde byl již v r. 1929 ustaven nový výstavní výbor, zajišťující správu celého areálu a pořádání nových výstav, reprezentovaný „Výstavní akciovou společností v Brně“ (dále jen VAS). První z brněnských „veletrhů“ (Brněnské výstavní trhy) byl naplánován na rok 1930. Právě zde měla být znovuotevřena nová a doplněná expozice o původu člověka. O ní počal K. Absolon vyjednávat s představiteli Moravského zemského výboru a VAS již koncem r. 1929, maje za sebou nepopíratelný zdar výstavy předešlé. Nová výstava se dle Absolonových návrhů měla přesunout z již nevyhovujícího pavilónu „Člověk a jeho rod“ do zděné stavby pavilónu Praha a později i do sousedního pavilónu Morava. Jednání byla velmi zdárná. Již 28. 11. 1929 bylo o realizaci Absolonovy expozice na správní schůzi VAS rozhodnuto⁶⁴ a svým doporučením ji podpořil i zemský výbor. O Absolonově pevné pozici a zároveň vědeckém rozmachu svědčí i sebejistě připojený návrh na zřízení „entomologické výstavy spojené s včelařstvím“ z depozitářů moravského muzea v některém z dalších pavilónů, kde by „každý užasl, když uvidí motýla skoro tak velkého jako 2/3 formátu Lidových Novin“.⁶⁵ Vedle prehistorického muzea byly na výstavišti ve stejné době uvedeny další dvě akce. Předně to bylo vystavení monumentální Slovanské epopoje Alfonse Muchy, jenž si jako sedmdesátiletý sám výstavu uváděl; druhou událostí bylo otevření Moravského hygienického muzea.⁶⁶

VAS se zavázal poskytnout zdarma jeden pavilón Praha (později byl ovšem přece jen zatížen sníženým nájmem), včetně půjčky 300 000 Kč na realizaci expozice, která měla být později kryta ze vstupného.⁶⁷ Ukázalo se však, že tento finanční příslib VAS nemůže splnit, a tak náklady přešly na zemský výbor, který tuto částku uvolnil z plánovaného půlmilionového rozpočtu určeného na zřízení celého ústavu. Stalo se tak z rozhodnutí zemského prezidenta J. Černého a přisedlího J. Kopečka, s odůvodněním, že projektovaná výstava je v podstatě totožná s novým ústavem.⁶⁸ Než se tak stalo, pokusil se Absolon získat prostředky jinak – a to opět soukromou cestou. Obrací se na již osvědčenou firmu T. & B. Baťa ve Zlíně dopisem z 5. ledna 1930, z něhož jsou přesněji patrné i Absolonovy úmysly:

Slovutný pane továrníku!

Jistě jste upozoroval, že postavením našeho slavného mamuta znovu a znovu Jste upozornil statisíce lidí na svoji velkomyslnost. Vaše popularita tím velmi získala. Posílám Vám číslo Illustrated London News, jak račte vědět největšího obrazového časopisu světa, kdež zase Vaše jméno jde světem. (Str. 938).

Dnes dovoluji si učiniti Vám návrh na novém díle, kterým nad vší míru upoutáme veřejnost naši i cizí, vyburcujeme veškeru občanstvo a Vy získáte reklamu, která Vás nebude stát ani haléře. Při letošním veletrhu bude prvního června otevřena výstava „Člověk a jeho původ, vznik lidské kultury“, ve velikých pavilonech Morava a Praha, kdež nákladem 300. 000. – Kč bude v padesátere násobném rozsahu vybudováno to co bylo v našem pavilonu před dvěma lety. Bude tam tisíce předmětů, které dosud ležely v zásuvkách, budou tam panoramatická dioramata jako „první lov člověka na jeskynní medvědy“, „lov na mamuty lstí“ atd. atd. V ohromných rekonstrukcích, jaké ani Američané si nikdy nedovolili, poněvadž jim schází jak materiál tak představa těchto věcí. Původně jsme mysleli, že obnos tento 300.000 nám dá k dispozici výbor veletrhu, ale v poslední chvíli se ukazuje, že chudáci ani tento nepatrný obnos nemohou sehnati, třeba se jedná jenom o pouhou půjčku, která bude ihned uhrazena ze vstupného, který se bude do těchto pavilonu vybírat. Navrhuji Vám: Tomáš Baťa zapůj-

⁶⁴ „Proposice univ. prof. dr. K. Absolona v Brně na zřízení vědeckých dioramat na výstavišti v Brně“, dokument Brněnských výstavních trhů ze dne 29. 11. 1929. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

⁶⁵ Dopis K. Absolona adresovaný VAS ze dne 16. 12. 1929. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

⁶⁶ „Brněnské výstavy otevřeny“, Moravské noviny č. 22 z 2. 6. 1930; „Zahájení brněnských výstav“; Lidové noviny č. 236 z 2. 6. 1930.

⁶⁷ Dopis VAS adresovaný K. Absolonovi ze dne 3. 12. 1929. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

⁶⁸ Dopis K. Absolona adresovaný Moravskému zemskému úřadu ze dne 5. 2. 1930. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

čuje zemskému museu obnos 300.000.–Kč splatný v šestiměsíčních splátkách po 50.000.–Kč za účelem vybudování nahoře zmíněné výstavy. Celý tento obnos bude zpět splacen ze vstupného, které se dnem 1. června 1930 počne v pavilonech vybírat. Dokud obnos nebude splacen patří všechny předměty za tyto peníze vybudované Tomáši Baťovi. Po splacení obnosu, který se bude splácet v tomže tempu, jak peníze se budou vybírat, případnou předměty, hlavně ona veliká dioramata automaticky moravskému zemskému muzeu. Navrhuji vstupné 3.–Kč za dospělé osoby, 2.–Kč hromadné návštěvy dospělých a 1.–Kč děti a hromadné návštěvy škol. Výstava potrvá od 1. června do 1. prosince a bude otevřena i večer, jelikož vše bude individuálně osvětleno. Město dá k dispozici světlo za výrobní cenu a budeme zbaveni veškerých poplatků. Návštěva této výstavy jest organizována současně s propagací Macochy a myslím, že vybereme vstupného při nejmenším 600.000.–Kč a jak řečeno Vaše půjčka by byla na první hypotéce.

Není možno abyste učinil této doby větším činem reklamu pro svoje velké jméno, která by Vás při tom ničeho nestála. Každý bude vědět: co nedovede velká obchodní korporace to svede jediným mocným slovem Tomáš Baťa. Přistupujete-li na můj návrh, prosím abyste mně lask. obratem odpověděl a pověřil osobním jednáním plukovníka Tušnera, abych mohl celé ujednání předložit zemskému výboru, který za předsednictví pana presidenta Černého bude zasedati 10. ledna.

V dokonalé úctě Vám oddaný⁶⁹

T. Baťa k uvolnění prostředků opět svolil. Měly být vypláceny od 1. ledna 1930, avšak nakonec celou sumu nesl, jak výše uvedeno, Moravskoslezský zemský výbor, jehož představitelé rozhodli, že „na velkomyslné rozhodnutí pana továrníka Bati nelze z prestižních důvodů přistoupiti a země bude obnos hraditi samostatně z vlastních prostředků...“⁷⁰

Vedle toho K. Absolon apeluje na VAS stran propůjčení vedle pavilónu Praha, který byl postupně adaptován, i pavilónu Morava, popřípadě i řadě výstavních vitrín. Ujišťuje při tom, že „... tato výstava jest tak vedena, že bude naprosto populární, aby nejširší publikum pochopilo o co se ve výstavě jedná; bude to, co Francouzi výborně vystihují slovem –le spectacl – a my to vyjadřujeme nejlépe slovem ‚zajímavá podívaná‘. Na druhé straně ale bude obsah takový, aby přísně vědecké kruhy zde nenalezali nejmenší chyby věcné a se zde dokonce učili.“⁷¹

Tato jednání byla prozatím neúspěšná a expozice se vtěsnila jen do pavilónu Praha, ale za podpory zemských orgánů bylo alespoň docíleno podstatné snížení nájemného za výstavní prostory, které musely být nadto podstatně opraveny. Navíc bylo doporučeno, aby byl pavilón propůjčen na další dva roky. Z toho je tedy patrné, že již v době realizace výstavy byl akcentován nárok na vytvoření stálejší expozice nezávislé přímo na programu a provozu na výstavišti.⁷² Výstava v pavilónu Praha měla být dvou– až tříletým provizoriem, které posléze mělo být *en bloc* přeneseno do nové budovy ústavu v centru Brna. Ten měl být dobudován v roce 1933 (*Absolon 1930*).⁷³

Dlužno dodat, že termín příslibené státní půjčky se oddaloval a opakovala se situace podobná roku 1928. K. Absolon si opět důrazně stěžuje, že veškeré výdaje byl nucen hradit ze svých soukromých fondů, které tím zcela vyčerpává. Půjčku u zemského úřadu bezprostředně urguje a prohlašuje, že je nucen se za takového stavu vzdát veškeré odpovědnosti nad celou expozicí.⁷⁴ Již 22. 2. 1930 však bylo vše napraveno a ze státního rozpočtu byla uvolněna první suma – 100 000 Kč – na účet

⁶⁹ Dopis K. Absolona adresovaný T. Baťovi ze dne 5. 1. 1929. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

⁷⁰ Dopis K. Absolona adresovaný Moravskému zemskému úřadu ze dne 5. 2. 1930. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.; „Velká prehistorická výstava v Brně“, Lidové noviny 26. 1. 1930.

⁷¹ Dopis K. Absolona adresovaný VAS ze dne 10. 1. 1930. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

⁷² Opis dopisu zemského prezidenta země Moravskoslezské adresovaný VAS ze dne 20. 2. 1930. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

⁷³ Dopis K. Absolona adresovaný Moravskoslezskému zemskému výboru ze dne 28. 10. 1930. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21; „Celý kulturní svět se zajímá o výstavu Anthrops v Brně“, Moravské slovo č. 109, 9. 5. 1930; „Dr. Absolon oživuje a popularisuje život před desetitisíci lety“, Moravské slovo č. 115, 16. 5. 1930.

⁷⁴ Dopis K. Absolona adresovaný zemskému úřadu v Brně ze dne 18. 2. 1930. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

Moravského zemského muzea na vrub investičního rozpočtu výstavy. Zároveň ovšem po K. Absolonovi zemský úřad žádal podrobné návrhy expozice.⁷⁵ Jen pro zajímavost (a pro současné srovnání) připojme, že ČSR při příležitosti Absolonovy výstavy na jeho žádost poskytla možnost zvláštního urychleného režimu na státní hranici při dovozu výstavních předmětů, zvláštní tarifní výhody na československých železnicích a dokonce i osvobození od daně z příjmu ze vstupného.⁷⁶

Nakonec však ani tato částka nestačila a Absolon byl nucen žádat zemský úřad o další finanční dotace. V pavilónu byly totiž prováděny rozsáhlé úpravy, bylo zřízeno elektrické osvětlení, kvůli tropickým vedrům a skleníkovému efektu uvnitř budovy muselo být zavedeno zvláštní větrací zařízení a speciálně ošetřeny některé předměty. Před otevřením bylo nutné pracovat přes čas, dokonce i v noci. Je však pravda, že zvýšenými náklady bylo docíleno nadstandardně vybavené expozice,⁷⁷ která tak mohla být 1. června 1930 slavnostně a za velké účasti zástupců všech úřadů otevřena. Expozice pod jménem „Anthropos – původ člověka a vznik kultury“ se po celou dobu nesla pod protektorátem ministra školství a národní osvěty dr. I. Déřera. Proslov zde např. vedl i O. Mengin jako reprezentant čestného předsednictva výstavy (viz *Příroda XXIII*, 171–174). Zahájení bylo dokonce vysíláno brněnským rozhlasem.⁷⁸

Při této příležitosti bude vhodné naznačit, jak se název celé výstavy v korespondenci K. Absolona vyvíjel, až ku pojmenování, který nese ústav při MZM dodnes. První verze se objevuje v korespondenci s T. Bařou, a to „Člověk a jeho původ, vznik lidské kultury“.⁷⁹ Poté se objevují obměny jako „Pračlověk, původ člověčenstva a vznik lidské kultury“⁸⁰ či poprvé „Anthropos. Původ člověka a vznik lidské kultury – naše vlast v době diluviální“.⁸¹ Nakonec se název ustálil na „Anthropos – původ člověka a vznik lidské kultury“ či běžně Absolonem používaný zkrácený termín „Anthropos“. Prozatím se nepodařilo potvrdit Absolonovo pozdější tvrzení, že pojem Anthropos poprvé použil již za výstavy na VSK v roce 1928, když představoval svoji ideu vybudování nového ústavu i muzea (*Absolon 1937*, 14; *1945a*, 29).

Prof. K. Absolonovi se zdařilo vytvořit muzeologicky velmi přitažlivou expozici, které se povedlo „vyhnout nesnesitelné profesorské nudě, s jakou už bylo tolik výstav u nás slepeno“, jak píše soudobý tisk.⁸² Při vstupu každý návštěvník procházel pod působivým a respekt vzbuzujícím nápisem „Gnóthi seautón“ – Poznej sebe sama.⁸³ Hned za vchodem návštěvník narazil na rekonstrukci známého mamuta, panorama boje šesti lidí s jeskynním medvědem v Moravském krasu a velkou rekonstrukci maleb z Altamiry. V přízemí byla názorně instalována evoluční linie člověka (končící antickou sochou Davida), odlitky lebek, koster a fotografie četných nalezišť. Byla zde umístěna i „vývojová řada“ lidského obličejů, začínající u ryb ap. Ve skříních pak byly vystaveny srovnávací sbírky štipané industrie z francouzských, španělských, anglických a německých nalezišť. Nechyběly zde lovecké trofeje Absolonova bratrance – velkého cestovatele a primáře J. Bakeše (mj. zakladatele „Masarykova domu útěchy“ – dnešního brněnského onkologického ústavu) – ze západní Kanady, mající ilustratvat glaciální zvířenu. Dále zde byla umístěna rekonstrukce diluviálního koně, kostra mamuta a pocho-

⁷⁵ Opis dopisu zemského presidia země Moravskoslezské adresovaný ředitelství MZM ze dne 22. 2. 1930. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

⁷⁶ Opisy dopisů ředitelství státních drah, berní správy Brno–město a zemského finančního ředitelství ze dne 3. 4. a 10. 3. 1930. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

⁷⁷ Dopis K. Absolona adresovaný Moravskoslezskému zemskému úřadu ze dne 27. 6. 1930. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

⁷⁸ „Zahájení brněnských výstav“, Lidové noviny č. 236 z 2. 6. 1930.

⁷⁹ Dopis K. Absolona adresovaný T. Bařovi ze dne 5. 1. 1930. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

⁸⁰ Dopis K. Absolona adresovaný VAS ze dne 10. 1. 1930. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

⁸¹ Dopis K. Absolona adresovaný Moravskoslezského zemskému úřadu ze dne 5. 2. 1930. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

⁸² „Výstava Anthropos v Brně“, Lidové noviny 30. 5. 1930.

⁸³ Chalupa, L.: „Anthropos čili poznej sebe sama!“, České slovo č. 137 ze 7. 6. 1930.

pitelně i známá skupina šesti jeskynních medvědů, která sem byla přemístěna z expozice v muzeu na Zelném trhu a instalována v pozicích tak, jak je prakticky známe i dnes ze současné instalace ústavu Anthropos. Spodní patro ještě doplňovaly nálezy z různých známých lokalit, basreliéf z jeskyně Cap Blanc, Du Roc a kresby z Niaux.

V prvním patře byly situovány moravské nálezy (zejm. Pekárna i s uměním, Dolní Věstonice, Předmostí, Ondratice), mapy diluviálních stanic v Evropě, na 300 fotografií a řada diagramů, rekonstrukce mamutí skládky, tři dioramata ze života lovců medvědů, lovců mamutů a stáda mamutů pod Pálavou (jejich tvůrcem byl akad. malíř Otto Völkel z Vídně). Velmi působivá byla šedesátimetrová rekonstrukce maleb z Font de Gaume a mladších maleb z Andalusie. Ve výstavní síni byly umístěny i dva modely našich nalezišť – Stránské skály a Předmostí (*Jevéas 1930*).

Jak je patrné z dochovaných materiálů, propagaci výstavy byla opět věnována velmi pečlivá pozornost, jež si nezadá s propagací dnešních největších výstavních akcí. Bylo vytištěno několik tisíc plakátů a ty rozvěšeny na řadě nádraží po celé Československé republice, ve vosech městských veřejných drah (nejen v Brně, ale i v Praze, Ostravě, Olomouci a Plzni) i v meziměstských autobusových linkách. Plakáty visely v restauracích a na všemožných plakátovacích místech. Na 300 plakátů viselo i na mezinárodním Dunajském veletrhu v Bratislavě. Na střeše budovy dnešní CKM (dříve Městské spořitelny) v Nádražní ul. čp. 2 byla umístěna velká modrá neonová reklama s nápisem ANTHROPOS (pronájem střechy vzhledem ke kulturnímu významu výstavy byl opět zdarma), u východu z hlavního nádraží byl zase instalován dlouhý plátěný reklamní pás. V rozhlasu byly pořádány tematické přednášky a pozvánky do Anthroposu byly promítány v brněnských kinech. Informace a reklamy se pochopitelně očitely v řadě novinových zpráv a českých i zahraničních periodikách (např. i *The New York Herald Tribune*, *The Christian Science Monitor* či *International Daily Newspaper*; *Absolon 1930*; *Jevéas 1930*). O výstavu jevila zájem celá řada kulturních i politických spolků. Z různých míst republiky byly dokonce vypravovány zvláštní vlaky dopravující členy těchto sdružení do Brna.⁸⁴ V novinách bychom se tehdy mohli dočíst, že „Anthropos měl by patřit k seznamu oněch věcí, které člověk musí vidět, chce-li mezi slušnými lidmi existovat ...“. Nicméně ani tak názor nebyl jednotný, neboť se objevovaly i skeptické hlasy, které zemskému výboru vytýkaly, že takovou výstavu finančně podporoval, i když by peníze zasloužili potřebnější.⁸⁵

Anthropos měl tedy opět velký úspěch, byť jej přirozeně nenavštívilo tolik lidí jako v roce 1928 při příležitosti VSK. Platících osob bylo přes 41 000, oproti přemrštěným předpokladům skutečný výnos činil jen 126 000 Kč.⁸⁶ Přičiněním prof. Absolona se na všechny okresní a městské školní výbory a ředitelství středních škol obrátila zemská školní rada s doporučením návštěvy Anthroposu, a tak o dorostenecké zájemce bylo postaráno⁸⁷ (výstavu navštívily i školy z Polska, Podkarpatské Rusi a dokonce až z Rotterdamu⁸⁸; *Skutil 1931*). Výstavu však shlédla i celá řada zahraničních badatelů a jiných významných osobností (např. francouzský generál Faucher, bratranec J. Décheletta, prof. J. B. Young z Kapského Města, hromadná návštěva rumunských akademiků, ale i účastnice sjezdu vysokoškolsky vzdělaných žen ze všech světadílů, opakovaně Anthropos navštívilo mužstvo posádkového velitelství v Brně; *Skutil 1930*). V čestném odborovém mezinárodním předsednictvu výstavy se objevují jména jako A. Keith, A. Penck, O. Mengin, A. de Mortillet, H. Martin, A. Hrdlička, F. Turville–Petre, M. Bégouen, R. Verneau a další.⁸⁹ Opravdu velkolepá snaha po všestranné propagaci však s sebou nesla i kritické hlasy. K. Absolon např. k čestnému členství výstavy zval sám

⁸⁴ Propagační materiály a související korespondence – viz archiv ústavu Anthropos MZM, složka IX „Anthropos 1930. Novinářské a reklamní akce“.

⁸⁵ Efendi: „Anthropos“, Svoboda č. 134 z 2. 6. 1930.

⁸⁶ Dopis K. Absolona adresovaný Moravskoslezskému zemskému výboru ze dne 28. 6. 1930. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

⁸⁷ Oběžník zemské školní rady v Brně č. 50392 ze dne 5. 9. 1930. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

⁸⁸ Absolonova zpráva o školské návštěvě ze dne 28. 10. 1930. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

⁸⁹ Seznam čestného předsednictva otištěn v čas. *Příroda* č. XXIII–5 1930; též J. Skutil: „Mezinárodní výstava Anthropos v Brně“, *České slovo* 30. 5. 1930.

Obr. 3. Expresivní diorama lovců mamutů pod Pavlovskými kopci v expozici „Anthropos – Původ člověka a vznik kultury“ instalované v roce 1930 v pavilónu Praha na brněnském výstavišti. Symptomatické je, že pro účinnost výjevu nebyl brán zřetel na autentické sídelní poměry v prostoru lokality, kde se podobné situace nevykytují ... Foto archiv ústavu Anthropos.

„jménem vlády“, přičemž automaticky sliboval i postup do čestného členství nového ústavu, který byl v Brně „již zřízen“ ... Tyto „nepřesnosti“ vyvolaly stížnosti některých badatelů a vedly dokonce až k disciplinárnímu řízení s K. Absolonom.⁹⁰

Celkově ovšem expozice učinila velmi kladný dojem, a to i na prezidenta republiky T. G. Masaryka, který ji opět navštívil 26. 6. 1930. Slavnostní atmosféru doprovázející prezidentův příjezd na výstaviště Absolon sám líčí ve svých vzpomínkách na budování ústavu (*Absolon 1931; 1937; 1945a*, 30–33; *Skutil 1930*). Při slavnostním projevu a uvítání našel plán pro výstavbu nového ústavu značně otevřeně podpory od oficiálních představitelů – v projevech zemského prezidenta Černého i kulturního referenta zemského výboru Kopečka (projevy přetištěny in: *Absolon 1937*). Prezidenta poté provázela po výstavě K. Absolon a jeho působení bylo natolik přesvědčivé, že hned na následující večerní recepci Masaryk přislíbil výše zmiňovanou dotaci 500 000 Kč na zbudování vědeckého ústavu. Jedná se o jeden z nejpodstatnějších momentů, které se k instituci Anthroposu váží. Masarykův dar byl později nejsilnějším Absolonovým argumentem. Absolon k tomu dodává: „Jako dlouholetý posluchač profesora Masaryka (skládal jsem u něho dokonce roku 1903 rigorosum z filozofie) znal jsem dobře způsob jeho mluvy, tentokrát zněl jeho hlas zvláště měkce, řekl bych otcovsky, že se mě až dech zatajil; byli jsme hluboce dojatí a pak pan zemský prezident Jan Černý i já jsme vroucně poděkovali“ (*Absolon 1945a*, 33). Velmi pozoruhodný a místy až veselý rozhovor s Masarykem Absolon sám líčí (*Absolon 1945a*, 32–33). Je však dobré podotknout, že je v jeho podání poněkud upraven, pokud lze soudit podle soudobého tisku.⁹¹ Několik dní poté do Anthroposu zavítal i ministr zahraničí

⁹⁰ Dopis ředitelství zemského muzea adresovaný zemskému úřadu ze dne 18. 11. 1938. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

⁹¹ „Pan prezident na výstavě Anthropos v Brně“, Brněnská svoboda č. 150, 27. 6. 1930; „President Masaryk v Brně“ Lidové noviny 27. 6. 1930. „President republiky návštěvou v Brně“, České slovo č. 150, 27. 6. 1930. Tyto reportáže si zasluhují zvláštní pozornosti. Dokládají totiž jedinečnou formu jednání mezi T.G.M. a K. Absolonom.

Obr. 4. Pohled do interiéru pavilónu Morava, kde byla od r. 1934 znovu instalována výstava „Anthropos“. Foto archiv ústavu Anthropos.

dr. E. Beneš.⁹² Podporu, prozatím opět jen přislíbenou, Absolon získává i od velkostatkáře Salma a ministerstva obchodu. Na všechny tyto události reaguje i městská rada, která se v zásadě vyjadřuje pro kladné rozhodnutí o darování pozemku na výstavbu ústavu. Stranou nezůstává ani továrník T. Bata, jenž výstavu také navštívil a znovu věnovaným obnosem 30 000 Kč pomohl zmenšit deficit výstavy, odhadem vyčíslený na 190 000.⁹³ Od K. Absolona předtím obdržel tento dopis:

Slovutný pane továrníku

Přesvědčil jste se znova při své návštěvě, že tvořím něco pevným plánem a důsledně a že moje počínání má jakousi podobnost s Vaším velikým podnikáním. Docílíme oba dva, že celý svět musí vědět, že na Moravě jsou Baťovy továrny a slavný diluviální člověk Moravský. Téhož roku co bude státi Váš mrakodrap chci odevzdati veřejnosti nový ústav s jeho muzeem o diluviálním člověku.

Váš mamut stojí, jak Jste viděl znova a úplně jsa předělán v novém rouše, a hlásá slávu Vašeho jména tisícům návštěvníků.

Prosím Vás, abyste dobrotivě, uznáte-li za vhodné, přispěl nám ku této výstavě, kde máme v tuto chvíli 200 000 Kč dluhů nějakým obnosem snad by to mohlo býti totéž, jako roku 1928. Výstava potrvá, jak jsem Vám sdělil, po 2 roky 1930 a 1931, a na podzim 1930 počneme dělat mezinárodní reklamu pro rok 1931.

⁹² Zpráva v Lidových novinách ze dne 2. 7. 1930.

⁹³ Kolaudační protokol státních technických služeb č. 43.315/III–5, 1930 ze dne 5. 11. 1930. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

Těšíme se, že brzy dostaneme zprávu, kdy sem přijede zvláštní vlak s dělnictvem Vašich továren. Prozatím se vám poroučím v hluboké úctě oddany⁹⁴

Dle Absolonových slov (*Absolon 1937*, 218) dokonce T. Baťa oznámil úmysl darovat do fondu T.G.M. obnos 1 mil. korun. Bylo-li tomu skutečně tak, nevíme. Další podpora od T. Bati již nebyla možná, neboť dne 12. 7. 1932 Anthropos ztratil štědrého mecenáše při tragické havárii letadla ...

Výstava byla 31. 10. 1930 obřadně uzavřena, avšak s vidinou další sezónní prezentace Anthroposu na stejném místě v roce 1931, o čemž již předem rozhodl Moravskoslezský zemský výbor, a to i přes její ztrátovost.⁹⁵ Provozní výdaje činily 75 000 Kč, příjmy ze vstupného byly ve výši 126 000 Kč. Zbylo tedy pouze na 50 000 Kč, které mohly být odvedeny (oproti optimistickým předpokladům) zemskému fondu jako krytí státní půjčky.⁹⁶ Tento stav sice Absolonovy vize přímo neohrozil, nicméně jednoznačně posunul názor zemského úřadu, jenž se napříště k Absolonovým prognózám stavěl již podstatně zdrženlivěji.

Přípravy na znovutevření výstavy začaly v lednu 1931. Výstava měla být ve velké míře opět přepracována, doplněna, nově instalována a rozmnožena, a to další zemskou dotací 150 000 Kč.⁹⁷ V žádosti Absolon zejména zdůrazňoval podstatné změny v expozici (zmnožení všeho materiálu, etnografická srovnání, mapy, kopie umění, nové rekonstrukce koster, diorama boje Eskymáků s ledními medvědy, umění „bušmanů“ z jižní Afriky, ale i muzeologické novinky jako otáčivé diorama ap.). A skutečně v průběhu příprav došlo k instalaci kreseb Křováků⁹⁸, dioramatu lovu v Solutré, štípaná industrie byla rozšířena o nálezy ze Sahary, Egypta, Indie, Konga, Pomořanska, Norska a Polska. Jako etnografické analogie byly použity staré livingstonovské litografie lovu kmene Hopi z Ameriky. U vchodu bylo instalováno na 200 ks fotografií badatelů, v obou patrech pak stereoskopické série, další reprodukce, fotografie, novotisky, odlitky lebek i zmíněné otáčivé diorama, nově byla zajištěna i kostra nosorožce (*Absolon 1931*).⁹⁹ Všechny změny byly umožněny opět jen díky vcelku bezproblémovému schválení rozpočtu zemským výborem, jenž výstavu kryl, tentokrát však pod podmínkou osobní garance prof. K. Absolona – aby nebyl rozpočet překročen a akce nebyla opakovaně ztrátová.¹⁰⁰

Anthropos byl oproti loňskému slavnostnímu zahájení otevřen 1. května 1931 velmi skromně, bez účasti oficiálních hostů.¹⁰¹ Z průběhu expozice nemáme žádných záznamů o nevšedních událostech. Výstava byla ukončena 30. září 1931 a částečně vyklizena, aby se sem mohla za rok opět vrátit. Zájem veřejnosti opět poněkud klesl (*Želízko 1933*). Přesto bylo prozatím možné hovořit stále o značném úspěchu. V této souvislosti, jak bylo již řečeno, nebylo počátkem 30. let ani pochyb o vzniku specializovaného mezinárodního vědeckého ústavu. Tento všeobecný úspěch dosvědčuje jak četná korespondence, tak i soudobý novinový tisk.¹⁰²

⁹⁴ Dopis K. Absolona adresovaný T. Baťovi ze dne 2. 7. 1930. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

⁹⁵ Dopis K. Absolona adresovaný Moravskoslezskému zemskému výboru ze dne 28. 10. 1930. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

⁹⁶ Vyúčtování provozu výstavy ze 7. 11. 1930, archiv ústavu Anthropos, složka AR/21.

⁹⁷ Dopis K. Absolona Moravskoslezskému zem. výboru ze dne 12. 2. 1931. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

⁹⁸ Jednalo se o řadu plně reprodukováných obrazů, instalovaných v 15 boxech, ilustrujících vedle dalších exponátů neobvyklou Absolonovu snahu o co nejživější interpretace archeologického materiálu, zejména pak za užití etnologických analogií.

⁹⁹ Dopis K. Absolona Moravskoslezskému zemskému výboru ze dne 14. 5. 1931; Program pro výstavu Anthropos ze dne 12. 2. 1931. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹⁰⁰ Dopis zemského prezidia adresovaný ředitelství MZM, č.j. 11.843/31/III–5, ze dne 25. 4. 1931. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹⁰¹ Dopis BVT adresovaný K. Absolonovi 11. 4. 1931. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21. Spolu s ním byly na výstavišti realizovány destinace Sdružení českých umělců grafiků „Hollar“ a Výstava odborného školství.

¹⁰² „Celý kulturní svět se zajímá o výstavu Anthropos v Brně“, Moravské slovo č. 109 ze dne 9. 5. 1930; „Die hauptlinien der heurigen Ausstellung“, Tagesbote N. 43 ze dne 26. 1. 1930; „Dr. Absolon oživuje a popularisuje život před desetitisíctiletí“, Moravské slovo č. 115 ze dne 16. 5. 1930; „Mezinárodní výstava Anthropos“, Ná-

V roce 1932 přípravné práce na otevření výstavy vyplnily opravy a opětovné sestavení modelu mamuta, úprava místností a především nastěhování exponátů na výstaviště z muzea, kde byly uchovány přes zimu. To bylo nutné především z toho důvodu, že pavilón Praha nebyl vytápěn a byl neustále stíhán protékající vodou při silnějších deštích, která poškozovala mj. dioramata i vystavované fotografie. Při těchto přesunech byl sestaven podrobný inventář vystavovaných předmětů, který je důležitým a zajímavým dokumentem stavu sbírek a tehdejšího přístupu k muzejnictví.¹⁰³

Celkově nebyla náplň expozice nijak měněna také z důvodu požadavku zemského výboru, jenž důrazně požadoval, aby veškeré práce byly placeny z režie muzea, popřípadě ze zisku ze vstupného. Výstava byla otevřena v letní sezóně ve dnech 10. 7. – 10. 9. 1932. Výstaviště obhospodařovala nově vzniklá společnost „Výstavní sbor“, která vedle Anthroposu zahájila v roce 1932 I. celostátní výstavu fotografií a Prodejní trhy nábytku. Na závěr roku pak opět počalo stěhování mobilních exponátů do omezených výstavních prostor zemského muzea nebo do depozitářů diluviálního odd.¹⁰⁴

V následující sezóně již i na expozici Anthroposu plně doléhala vrcholící hospodářská krize. Zemský úřad oznamuje, že pro rok 1933 není preliminována žádná částka na další ponechání výstavy Anthropos v pavilónu Praha, a žádá, aby vše bylo přestěhováno do budov muzea.¹⁰⁵ Na výstavě se snížila návštěvnost, a byla jí vytýkána ekonomická pasivnost. Proti tomuto rozhodnutí Absolon pochopitelně aktivně zakročil, v novinách se objevují články kritizující vládní rozhodnutí (zejména z pera J. Petrboka – viz níže).¹⁰⁶ K. Absolon oslovuje sekretariát připravované Výstavy stavebnictví a bydlení, která se toho roku měla na výstavišti konat, a žádá o intervence u zemského výboru. To se ukázalo jako velice prozíravé, neboť zástupci výstavy stavebnictví tuto možnost posoudili jako propagačně atraktivní a bylo rozhodnuto, že expozice Anthroposu bude k výstavě tematicky přičleněna pod názvem „Obydlí člověka v pravěku“.¹⁰⁷ S tímto řešením souhlasil i zemský výbor, jemuž tím nevznikly žádné náklady. Výstava stavebnictví a bydlení uhradila opravu pavilónu, pojištění i reklamní materiály.¹⁰⁸ Expozice byla upravena pouze formálně změnou některých popisů a přidáním náležitých komentářů a obrazů. Vzhledem k omezené finanční možnosti návštěvníků bylo sníženo i vstupné (ze 3 Kč na 2 Kč pro dospělé osoby), a výstava tak díky obratnému řešení mohla být zpřístupněna veřejnosti i v krizovém roce 1933.

Následující rok 1934 přinesl do podoby expozice Anthroposu podstatnou změnu. Celé přípravy na otevření výstavy v další sezóně se nesly v duchu stěhování do nových prostor. Pavilón Praha přestal již technicky vyhovovat potřebným podmínkám a expozice Anthroposu se musela stěhovat do sousedního, avšak menšího pavilónu Morava. Pavilón byl komisionálně předán ředitelství zemského muzea 30. 5. 1934¹⁰⁹ a pavilón Praha byl později zbořen. Finanční situace však byla obdobná jako předešlý rok. Zemský rozpočet opět nepřispěl na Anthropos žádnou částkou, a přestěhování, instalaci, provoz, nájem a pojištění bylo nutné hradit ze vstupného a z rozpočtových prostředků zool.

rodní osvobození č. 135 ze dne 17. 5. 1930; „Výstava Anthropos na B.V.T. v Brně“, Národní politika č. 146 ze dne 28. 5. 1930; „Anthropos“, Prager Tagblatt N. 125 ze dne 28. 5. 1930; „Výstava Anthropos v Brně“, Lidové noviny ze dne 30. 5. 1930; J. Skutil: „Mezinárodní výstava Anthropos v Brně“, České slovo ze dne 30. 5. 1930.

¹⁰³ Složka „XXI – Anthropos 1932“, Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹⁰⁴ Dopis K. Absolona adresovaný Moravskoslezskému zemskému úřadu ze dne 23. 2. 1933. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹⁰⁵ Dopis ředitelství zemského muzea adresovaný K. Absolonovi, č.j. 122, ze dne 28. 4. 1933. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹⁰⁶ Např. J. Petrbok: „Z moravské klenotnice“, Moravský přítel lidu ze dne 27. 4. 1933; „A ještě: Anthropos, Brno, Morava, CSR“, Moravský přítel lidu ze dne 30. 5. 1933.

¹⁰⁷ Dopis sekretariátu Výstavy stavebnictví a bydlení v Brně adresovaný K. Absolonovi ze dne 26. 5. 1933; „Výstavy na zemském výstavišti v Brně“, Národní střed ze dne 27. 7. 1933. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹⁰⁸ Dopis zemského prezidenta adresovaný K. Absolonovi, č.j. 39.088/III–6, ze dne 1. 9. 1933. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹⁰⁹ Dopis ředitelství MZM adresovaný K. Absolonovi, č.j. 300, ze dne 6. 6. 1934. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

a diluv. oddělení zemského muzea.¹¹⁰ Avšak ani tak nebyla situace zcela vyřešena. Zemský úřad poskytl na celý provoz muzea velmi malý úvěr a všechny aktivity v chystané nové expozici musely být omezeny na minimum. Přesto bylo nutné nejen pečlivě a opatrně rozmontovat dioramata, řadu modelů, přenést panely s obrazy jeskyně Altamiry o celkové váze 1 000 kg, ale provést i řadu oprav budovy, na čemž se podíleli pouze pracovníci zemského muzea. Výnosem zemského úřadu bylo také příkázáno, aby veškeré muzejní předměty (součásti sbírek) byly přeneseny a vystaveny v dosud zanedbávané trvalé expozici v budovách muzea na Zelném trhu. Samotná expozice Anthroposu tím byla značně ohrožena, stěhování se velmi protahovalo, a tak, ačkoli se předpokládalo její otevření v letní sezóně, zůstávala po celý rok 1934 pro veřejnost nepřístupná.¹¹¹ Díky obratným jednáním ovšem nakonec usnesením zemského výboru bylo uvolněno na 30 000 Kč určených na všechnu obnovu expozice, a přes zmíněné nesnáze byla likvidace pavilónu Praha 19. 12. 1934 ukončena a všechny předměty přestěhovány do „Moravy“. Práce to nebyla nikterak jednoduchá a vyžádala si i četné úpravy na budově, včetně vybudování podzemního úložiště. Vše přišlo na téměř 16 000 Kč.¹¹² Tehdejší čtenáři novin si ovšem mohli již druhý den přečíst „Anthropos – pýcha Moravy – zachráněna“ a těšit se na novou podobu výstavy v roce 1935.¹¹³

Vlastní instalace pak následovala od února do června 1935. Obsah výstavy zůstal bez výrazných zásahů, přibýlo nově vyhotovené diorama lovců mamutů pod Pavlovskými kopci, na druhou stranu si nedostatek místa vynutil uložit některé předměty v muzeu (některé kolekce štípaná industrie, mapy, diagramy, primitivní kresby). O zhoršující se situaci svědčí i opětovné snížení vstupného na 1,- Kč, zlevněného na 50 haléřů.¹¹⁴ V roce 1935 měla výstava „Anthropos“ jen krátkého trvání. Byla otevřena paralelně s II. výstavou práce a odpočinku, a to ve dnech 20. 6. – 7. 7. 1935.

Od roku 1936 všechny aktivity nabírají opět na obrátkách. Jak bude řečeno níže, koncem r. 1935 bylo definitivně rozhodnuto o uvolnění půlmilionového daru prezidenta T.G.M. Ten měl na expozici na výstavišti i přímý dopad, neboť z částí získaných úroků byla dostavována suterénní část (třetí podlaží) pavilónu, v němž byly umístěny prozatím deponované exponáty z původního pavilónu Praha.¹¹⁵ Navíc opět intenzivně ožila otázka založení vlastního ústavu Anthropos, v níž historie a význam výstavy na brněnském výstavišti hrály důležitou roli.

Do tohoto období patří i další etapa vývoje expozice. Ta se na návrh K. Absolona rozrostla i do sousedního pavilónu Brno. V obou budovách bylo navrženo nevyužitý prostor přebudovat na další výstavní sítě, laboratoria a byty personálu. Za souhlasu zemského úřadu a ministerstva kultury (zastoupeno min. radou Plachtou) byly všechny projekty stavebně realizovány. Kdy přesně se tak stalo, žel říci nemůžeme, neboť k této věci nebyly nalezeny další prameny. Je však pravděpodobné, že se tak stalo ještě před Absolonovým penzionováním v r. 1938 (*Absolon 1945a*, 34). Co se týče koncepce výstavy, máme k dispozici jen nerealizovaný Absolonův návrh na vybavení obou pavilónů, v němž se např. počítalo i s rekonstrukcí vesnice nákolních staveb švýcarských jezer na přirozené nádrže za pavilóny (*Absolon 1945a*, 35–36).

Snaha o konečné přesunutí sbírek z periferního výstaviště do reprezentativní budovy v centru města pak vrcholí v roce 1937, o čemž podrobně pojednáme v následující kapitole. Zde jen připo-

¹¹⁰ Dopis Moravskoslezského zemského úřadu v Brně adresovaný ředitelství zemského muzea, č.j. 28.339/III–6, z 21. 6. 1934. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹¹¹ Dopisy K. Absolona adresovaný Moravskoslezského zemského úřadu ze dne 25. 6. 1934; ředitelství zemského muzea adresované K. Absolonovi, č.j. 410, ze dne 24. 9. 1934 a 18. 10. 1934. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹¹² Dopis K. Absolona adresovaný ředitelství zemského muzea ze dne 19. 12. 1934. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹¹³ J. Petrbock: „Anthropos – pýcha Moravy – zachráněna“, *Moravský přítel lidu* č. 232 ze dne 20. 12. 1934.

¹¹⁴ „Zpráva o průběhu a instalaci výstavy ‚Anthropos‘ za rok 1935“, napsáno K. Absolonem 1. 1. 1937. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹¹⁵ Dopis Moravskoslezského zemského úřadu adresovaný ředitelství zemského muzea, č.j. 21.897/II–3, ze dne 22. 5. 1936. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

meneme, jakým způsobem neustále pracovala propagační lobby Anthroposu. Tak např. v dubnu 1937 byl anglickým reportérem sestavován týdeník „Československo“, promítaný poté v anglických kinech. V tomto snímku Anthropos představoval důležitou součást a naši čtenáři se mohli v novinách dočíst: „... zmíněný redaktor vyslovil podiv nad tím, v jakém ubohém prostředí je výstava tato umístěna, prohlásil, že výstava Anthropos je světovou atrakcí. Kdyby byla vhodně umístěna, zjedнала by Brnu světovou pověst a příliv cizinců“.¹¹⁶ Tedy vyjádření přesně v intencích Absolonovy argumentace, která se často objevuje v jeho korespondenci ... O výsledcích Absolonovy práce bylo informováno rozsáhlým článkem v *London News* z pera sira Arthura Keitha (článek ze dne 2. 10. 1937 byl vyvolán zejména nálezem vyřezávané hlavičky z Dolních Věstonic v roce 1936, čítal plných 6 stran a jak bylo poznamenáno, „až po něm přichází Hitler, Mussolini, pak teprve jest zde Amerika, Asie atd.“).¹¹⁷ Vskutku opěvný a heroizující příspěvek od Absolonova přítele senátora Jaroslava Marchy v *Československém venkově* apeluje na odkaz a závazky k zesnulému prezidentu osvoboditeli stran vystavení nového Anthroposu (T.G.M. umírá 14. 9. 1937).¹¹⁸ V tomto duchu bylo koncipováno i zvláštní číslo Absolonovy *Přírody*, věnované vzpomínce na T.G.M. (*Příroda XXX*, č. 7), které rozesílal na všemožná důležitá místa, což ovšem ne vždy vyvolávalo ty nejlepší konotace. Řada článků vychází pak v listopadu zejména v německém tisku.¹¹⁹

Osudy výstavy a potažmo celého ústavu v roce 1938 byly úzce spjaty s nepříznivými politickými událostmi. Expozice Anthropos na výstavišti poněkud ustoupila do pozadí a byly zde prováděny jen nepatrné změny a opravy budov pavilónů, které návštěvníkům sloužily i nadále. K. Absolon nyní veškerou pozornost směřoval k založení nového ústavu.

II.5. Ústav pro bádání o původu člověka, vzniku lidské kultury a době ledové: léta 1931–1938

Vratme se nyní zpět k počátkům 30. let a ke kořenům vznikající instituce vědeckého ústavu Anthropos. Slíbený finanční dar prezidenta T.G.M. na vybudování Anthroposu ještě prozatím roku 1930 do zemského rozpočtu zařazen nebyl – prý díky různým zájmům vehementně zastupovaným mocnými přímluvčími. Na opakované Absolonovy intervence bylo ovšem vždy odpovídáno kladně, vyplacení daru bylo opakovaně přislibováno, pouze s žádostí o potřebnou trpělivost.

Do tohoto zdárného vývoje náhle vstupují nečekané okolnosti. Počátkem roku 1931 se totiž K. Absolon ke svému překvapení od svého přítele ministra J. Schiesla soukromě dovídá, že „*pan ministerský rada dr. Říha se domnívá, že chceme v našem státu dělat tutěž věc dvakrát a že tím vlastně dar pana presidenta Masaryka jest ohrožen*“.¹²⁰ Připomeňme, že tímto darem byly podmíněny i další půjčky a v zásadě celý další příznivý postoj zemských úřadů.

Nečekanou událostí byl totiž jiný dar, a to 1 000 000 Kč toho času již věhlasného amerického antropologa A. Hrdličky, jenž měl sloužit k založení „Anthropologického musea“ při Univerzitě Karlově. To mělo být vybudováno prof. dr. J. Matiegkou a (alespoň dle svých slov) se na něm jistou měrou měl podílet také K. Absolon. Na nevyplacení „své“ částky Absolon ihned reaguje dopisem zemskému prezidentu J. Černému, v němž ho ujišťuje, že pražské muzeum je rázu zcela jiného – lékařského – a žádá o osobní intervence u min. Schiesla i min. rady Říhy.¹²¹ Z novinových zpráv však takový rozdíl jednoznačně nevyplývá. Náplní antropologického ústavu v Praze mělo být kromě zaměřením na

¹¹⁶ „Film o Československu bude promítán v 6000 anglických kinech“, *Moravský přítel lidu* č. 130, 4. 4. 1937.

¹¹⁷ Zápis ze zasedání zemského zastupitelstva ze dne 21. 10. 1937. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹¹⁸ J. Marcha: „Marné snahy o světové učiliště v Československu“, *Venkov* ze dne 21. 11. 1937.

¹¹⁹ Za všechny jmenujme článek prof. J. Freisinga „Für ein mährisches Vorgeschichtsmuseum“, *Tagesbote N.* 561 ze dne 4. 12. 1937.

¹²⁰ Dopis min. sl. J. Schiesla adresovaný K. Absolonovi ze dne 10. 8. 1930; Dopis K. Absolona adresovaný Moravskému zemskému výboru ze dne 13. 11. 1930. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21. „Mezinárodní výstava Anthropos“, *Národní osvobození* č. 135 ze dne 17. 5. 1930.

¹²¹ Dopis K. Absolona adresovaný zemskému prezidentovi J. Černému ze dne 14. 2. 1931. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

Obr. 5. Pohled do expozice Anthropos v pavilónu Morava na brněnském výstavišti. Obnovená expozice byla do pavilónu nastěhována v roce 1935. Foto archiv ústavu Anthropos.

vývoj lidské individuality, rasové otázky a patologie také zaměřeni na vznik a vývoj člověka.¹²² Přesto však zásah zemského prezidia, stále nakloněného vybudování ústavu Anthropos, byl značně rychlý. K. Absolon byl ujišťován, že slíbený prezidentův dar bude uvolněn později z jiných zdrojů.¹²³

Situace v přidělování státních dotací, stejně jako dnes, nebyla pochopitelně jednoduchá. O jednom brněnském konkurenčním žadateli se rozepisuje ve svém dopise adresovaném přisedicimu J. Kopečkoví i K. Absolon. Vyplyvá z něj neoblomná snaha prosadit svůj projekt a neotřesitelně přesvědčení o významu svého plánu:

Slovutný pane přisedící!

Výsledek hlasování o divadle mně rozrušil jen v tom smyslu, že se obávám nezpůsobí-li Vám to bolest. Jinak jsem ale velmi potěšen z egoismu. Náš ústav, náš „Anthropos“ to je jiné dílo, hodné energie celých mužů, než-li hádat se s histriony. Uznávám plně význam divadla, ale je to jen význam věci místní. „Anthropos“ je věc všesvětová, která bude-li budována tak, jak jsme několikrát již mluvili, uvede Vás ve styk s celým světem a vystavíte si pomník, o kterém se nikomu nezdá. Nyní kojím se nadějí, že celou svoji lásku, intelekt a přízeň věnujete „Anthroposu“ a že ukážeme městu, zemi, národu, státu a světu v kratičké době nepatrným nákladem něco co nám budou závidět na celém světě.

Proto očekávám dychtivě, že nyní jsa zbaven nepříjemností s divadlem postavíte se nám, hloučku Vám oddaných mužů, v čelo. Jest třeba, aby nyní mého života bylo plně využito, již se připozdívá a já nevidím nikoho z mladší generace, který by byl v nejbližších šesti–osmi letech schopen na moje místo vkročit, po případě mně nahraditi.

¹²² „Anthropologické museum Hrdličkovo“, Lidové noviny ze dne 10. 11. 1931.

¹²³ Dopis prezidia zem. úřadu (psán kom. pol. správou V. Kargerem) adresovaný K. Absolonovi ze dne 21. 2. 1931. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

Obr. 6. Pohled do expozice Anthropos v pavilónu Morava na brněnském výstavišti, I. patro. Obnovená expozice byla do pavilónu nastěhována v roce 1935. Foto archiv ústavu Anthropos.

*Prosím abyste přijal výraz mých hlubokých sympatií*¹²⁴

Avšak ani přes všechna ubezpečení stále nedošlo v případě Anthroposu k žádným podstatným změnám. Aktuální starosti se přenesly na realizaci obnovené expozice na výstavišti, otevřené 1. června 1930. Přesto se Absolon obrací na zemský výbor s novou urgencí, s žádostí o intervence zemského prezidia v kanceláři prezidenta republiky.¹²⁵ Na tuto urgenci však nepřichází žádná odpověď.

Za zmínku stojí poznámka napsaná Absolonovou rukou na strojopisný opis citovaného dopisu. V ní si stěžuje na útoky na svou osobu v „revolverovém a hakenkreuzlerovském tisku“ vedené po odeslání jeho urgency. Absolon tuto situaci řeší podáním čtyř žalob, přičemž „oba vydavatelé byli odsouzeni nepodmíněně ku těžkým žalářům“.¹²⁶

Aktivity vedoucí k realizaci ústavu poté do značné míry utichají. Značnou měrou to jistě zapříčinily problémy celospolečenské, které následovaly po „zlatých létech“ první republiky. Od roku 1931 výrazně přibývá nezaměstnanosti, od r. 1932 dochází k prudkému poklesu průmyslové produkce. V roce 1933 se čím dál tím hlasitěji prosazují hlasy fašistických skupin (např. 21. ledna „útok“ na židenická kasárna v Brně), nezaměstnanost dosahuje vrcholu. Navíc 17. 2. 1934 přichází první devalvace koruny, jejíž zlatý obsah byl snížen o 1/6 předešlého stavu (Olivová 2000).

¹²⁴ Dopis K. Absolona adresovaný předsedícímu J. Kopečkovi ze dne 28. 2. 1931. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹²⁵ Dopis K. Absolona adresovaný prezidiu Moravskoslezskému zemského výboru ze dne 25. 6. 1931. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹²⁶ Tamtéž.

Ale i přes tyto nepříznivé okolnosti si myšlenka Anthroposu dokázala postupně získat další příznivce. Příkladem zajímavé spolupráce od r. 1933 je výrazná podpora K. Absolona J. Petrbokem. Ten mimo svoji práci v Národním muzeu v Praze byl i politicky aktivní ve straně soc. demokratické a byl stálým příspěvatelem soc. dem. tisku. Zde se ústavu i expozice Anthroposu velmi otevřeně zastává, pečlivě vysvětluje jeho nezastupitelnost a ostře kritizuje jakékoli hlasy, které by snad chtěly celý záměr zmařit.¹²⁷ Zároveň Absolonovi spiklenecky sděluje: „Mám jednoho mocného člověka, který je ochoten sám zakročit ...“¹²⁸ Jaroslav Petrbok za věc Anthroposu i osobně agitoval jak u min. Schiesla, tak u min. rady Říhy.

Prakticky po tříleté přestávce se věci dávají opět do pohybu a objevuje se nová naděje. J. Petrbok po svých zásazích v říjnu 1934 Absolonovi v dopise konečně sděluje, že „subvence je rezervována ku vyplacení“. Za jakých okolností k tomuto obratu došlo a proč bylo nutné takové zdržení, se nám zřejmě již nepodaří zjistit, neboť jak J. Petrbok zdůrazňuje, „vše si co nejdříve řekneme ústně“. Jak ovšem z kontextu věci vyplývá, značnou roli zde hrál konkurenční pražský podnik i „tajný a skrytý boj, řízený odtud z Brna“.¹²⁹

Ačkoli totiž vlivné osoby jako Matouš–Malbohan, Niederle i Matiegka původně stály více či méně na straně zakládaného Anthroposu, nyní – po daru A. Hrdličky – všichni shodně poukazovali na neúčelnost a nemožnost zřizovat muzea dvě a počali si slíbený Masarykův dar nárokovat. Situace byla opět řešena na nejvyšších místech. Mimo min. Schiesla a min. rady Říhy do jednání vstupuje i poslanec dr. J. Stránský (byl Absolonovým bratrancem). Ti v listopadu 1934 opakovaně jednají s prezidentem, jenž své slovo nechtěl měnit a opakoval, že na svém daru trvá. O vlivu J. Petrboka může svědčit i skutečnost, že o výsledku tohoto jednání informuje Absolona v soukromém dopise o týden dříve¹³⁰, než mu bylo sděleno oficiální cestou.¹³¹

Podmínkou vyplacení slíbené částky nyní bylo, aby zemský úřad převzal finanční správu Anthroposu, neboť „Důvod toho [dosavadního nevyplacení částky – pozn. P. K.] byl svého času také v aféře dr. Absolona, ale hlavní příčina je v tom, že tu nebylo korporace, které by peněz mohl být odevzdán. Svěřit jej jednotlivci není v zájmu veřejném a ani v zájmu tohoto jednotlivce“.¹³² Další podmínkou se stala nutnost přesného vymezení náplně Anthroposu oproti pražskému antropologickému ústavu „Člověk“. V tomto směru se prozatím výrazně prosazoval J. Petrbok, a to jak řadou novinových článků, tak i intervencemi u zemského prezidenta. Prozatím bylo ovšem rozhodnuto tak, že bude nutné vyčkat, až se všechny otázky „nějakým způsobem zjednoduší“.¹³³

V roce 1935 nastoupily jiné starosti. Počaly terénní výzkumy ap. a otázka Anthroposu se začala opětovně řešit až koncem roku. K vnějším nepříznivým okolnostem ohrožujícím Absolonův záměr můžeme mimo stále se zhoršující situaci ve společnosti přiřadit jak oficiální abdikaci prezidenta T. G. Masaryka, tak zejména 2. devalvací československé koruny 9. 10. 1936, která nyní ztratila plných 30 % svého původního zlatého obsahu z roku 1933. I přes všechny tyto okolnosti se peněz k rukám K. Absolona dostalo. Značný význam zřejmě učinil osobní dojem J. Schiesla i J. Říhy, kteří přijali Absolonovo pozvání (více méně vynucené narůstajícími pochybnostmi) a navštívili jak výzkumy

¹²⁷ Např. J. Petrbok: „Z moravské klenotnice“, Moravský přítel lidu ze dne 27. 4. 1933; „A ještě: Anthropos, Brno, Morava, ČSR“, Moravský přítel lidu ze dne 30. 5. 1933. „Anthropos zachráněn“, Ranní noviny Praha č. 263 ze dne 14. 11. 1935.

¹²⁸ Dopis J. Petrboka adresovaný K. Absolonovi ze dne 22. 6. 1934. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹²⁹ J. Petrbok: „Anthropos – pýcha Moravy – zachráněna“, Moravský přítel lidu č. 232 ze dne 20. 12. 1934; Dopis K. Absolona adresovaný přis. F. Loubalovi ze dne 14. 1. 1936.

¹³⁰ Dopis J. Petrboka adresovaný K. Absolonovi ze dne 28. 11. 1934. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹³¹ Dopis tajemníka J. Stránského adresovaný K. Absolonovi ze dne 3. 12. 1934. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹³² Dopis tajemníka J. Stránského adresovaný K. Absolonovi ze dne 3. 12. 1934. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹³³ Dopis tajemníka J. Stránského adresovaný K. Absolonovi ze dne 3. 12. 1934. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

v Dolních Věstonicích či jeskyně u Macochy, tak i Absolonovu rodinu, jejíž přátelské přijetí si obzvláště pochvalovali.¹³⁴

Ihned po této návštěvě totiž min. rada Říha Absolonovi píše: „*Věnování 500.000 Kč je již provedeno a pan zem. president Černý zítra nebo pozítří dostane od nás věnovací přípis.*“ Peněžní dar byl splatný k 1. 5. 1936.¹³⁵ Podstatné je, že na žádost K. Absolona byl nyní účel věnování naznačen co nejšířěji. U zemského výboru byl založen „Fond presidenta republiky T. G. Masaryka při Zemském muzeu v Brně pro výzkumné práce o původu člověka a vzniku lidské kultury“. Zdá se totiž, že se v této době poněkud pozměnily Absolonovy priority. Absolon mohl konečně dobudovat nové prostory v pavilónu Morava a pomýšlet na zahájení jednání o další příspěvek z Rockefellerovy nadace. Rozhodl se ovšem z darovaného fondu nejdříve krýt výzkumy v Dolních Věstonicích, které se dostaly v r. 1935 do finančních nesnází.¹³⁶ Pro tento účel stačila částka získaná z úrokové sazby, čímž nebyla narušena kmenová podstata daru, nicméně otázka Anthroposu tím byla opět na jistý čas odložena.¹³⁷

Poslední, avšak nejvýraznější Absolonovy aktivity v dobách svobodné republiky směřující k založení vědeckého ústavu počínají až v roce 1937 a vrcholí o rok později.

K. Absolon připravuje nový návrh na zřízení Anthroposu a při svých veřejných vystoupeních dokonce šíří zprávy, že v blízké době bude ústav konečně založen a uveden v činnost. Tato skutečnost se odráží i na předčasné rozdělování funkcí soudobých zaměstnanců diluviálního odd. moravského muzea. Absolon např. stanovil za svého nástupce ve vedení ústavu J. Skutila, jenž v oficiálních tiskovinách začíná vystupovat jako „*sous-directeur du Musée d'anthropologie de Brno*“. Takové aktivity však přirozeně se značnou nelibostí nese ředitelství muzea, které není o Absolonových aktivitách zásadně informováno. Proti projektu opakovaně vystupují i Národní muzeum a Státní archeologický ústav v Praze.¹³⁸ Počátkem roku 1938 totiž mělo být otevřeno již komentované pražské „Muzeum člověka“ se zaměřením na genetiku, vývoj jedince, evoluci člověka, patologii a studium lidských ras (zajímavé mohlo být oddělení zevní podoby člověka ve vztahu k jeho charakterovým vlastnostem).¹³⁹

Karel Absolon však těchto výtek nedbá a zasílá v červnu 1937 Moravskoslezskému zemskému úřadu a radě města Brna zmíněný nový návrh na zřízení „Masarykova mezinárodního ústavu a muzea Anthropos, učiliště pro bádání o původu člověka a vzniku lidské kultury“. Požaduje uvolnění prostor pro stavbu nové budovy, přičemž se odvolává na příznivá jednání z roku 1930. Ve spolupráci s architektem J. Valešem je vypracován i projekt novostavby, jež měla být umístěna vedle hotelu Slaviva. Absolon vede nová jednání se starostou města Brna R. Spazierem, jenž, stejně jako někteří členové městské rady, tento projekt prozatím v principu schvaloval, přičemž byla nabídnuta alternativa budovy městského domu vedle Denisových sadů. Financování, jak již bylo několikrát uvedeno, mělo být kryto z části Masarykova daru, obnosem Moravskoslezského výboru a zemského úřadu (Absolon požadoval 4 mil. korun, vč. pozemku), Rockefellerovou nadací, sponzorskými dary, ale i výnosem z chystané likvidace akciové spol. Moravský kras (800 000 Kč), popřípadě i z plánovaného prodeje domů na Zelném trhu. Případné půjčky K. Absolon údajně domluvil s ředitelem Moravské hypoteční banky. Celý projekt byl opět vskutku grandiózní a kladl na odpovědné činitele nemalé nároky. Je zjevné, že Absolon s realizací značně spěchal (mj. také proto, že dosáhl šedesátky a blížila se pen-

¹³⁴ Dopis J. Schiesla adresovaný K. Absolonovi ze dne 4. 11. 1935; Dopis J. Říhy adresovaný K. Absolonovi ze dne 5. 11. 1935. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹³⁵ Dopis J. Říhy adresovaný K. Absolonovi ze dne 5. 11. 1935. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹³⁶ Dopis K. Absolona adresovaný min. radovi J. Říhovi ze dne 4. 11. 1935; dopis K. Absolona adresovaný Moravskoslezskému zemskému výboru ze dne 1. 7. 1936. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹³⁷ Pro rok 1936 se jednalo celkem o 25 800 Kč. Dopis Moravskoslezského zemského úřadu adresovaný ředitelství zemského muzea č.j. 34.839/II–3 ze dne 4. 9. 1936. Dopis K. Absolona adresovaný Moravskoslezskému zemskému úřadu ze dne 22. 4. 1936. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹³⁸ Dopis ředitele MZM J. Helferta adresovaný Moravskoslezského zemskému úřadu ze dne 14. 4. 1937. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹³⁹ „Budeme mít v Praze Muzeum člověka“, Telegraf ze dne 23. 10. 1937.

Obr. 7. V expozicích Anthroposu nechyběly moderní muzeologické prvky. Na fotografii řada stereoskopických přístrojů s kolorovanými diapozitivy našich i evropských paleolitických lokalit. Pavilón Morava – 1935. Foto archiv ústavu Anthropos.

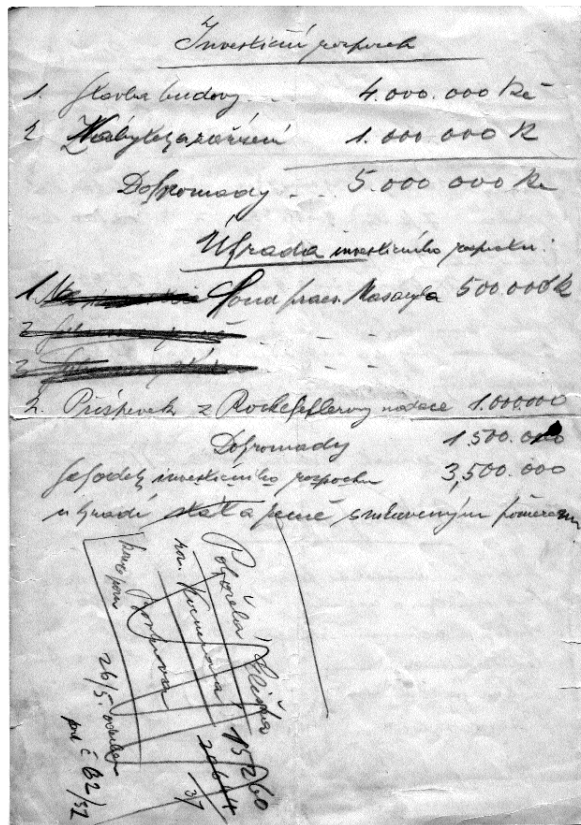
ze) a otevření budovy si představoval již roku 1938, nejlépe při internacionální slavnosti 28. října u příležitosti dvacátého výročí existence republiky.¹⁴⁰ Zemský úřad s rozhodnutím ovšem zjevně otálel a zasilal K. Absolonovi řadu připomínek (první odezva přišla až v lednu 1938¹⁴¹). Tento stav „na mrtvém bodě“ způsobilo několik skutečností. Absolonovi jistě nebylo ku prospěchu, že jeho velkolepé plány sice nepostrádaly odvážných myšlenek, ale byly prosty návrhů a reálných koncepcí (chybělo např. vyřešení poměru k muzeu, statutu sbírek, přesná náplň činnosti, návrh personálního obsazení a konečně reálné financování). Přínosem jistě nebyla ani skutečnost, že všechny plány stran realizace Anthroposu byly víceméně uskutečňovány bez vědomí vedení muzea, čímž se zhoršovaly již tak napjaté vzájemné vztahy.

Vzájemné problematické postoje vedení muzea a K. Absolona by mohly být vůbec tématem pro samostatnou práci. Zde jen uvedme, že se nejednalo pouze o ojedinělé konflikty, ale o dlouhodobější neshody. Můžeme se o nich, z různých stran, dočíst na mnoha místech (např. *Knies 1927*, 3). Karel Absolon sám na své působiště vzpomíná v medailonku dr. A. Hrdličky těmito slovy: „Je vždy povznášející, octnete-li se ve společnosti muže osvíceného [myšlen A. Hrdlička – pozn. P. K.] a šlechtetného, zejména žijete-li po léta v prostředí zlobném a méně intelektuálním“ (*Absolon 1943*, 66). Při obdivu Hrdličkovy práce dodává: „Všechny úřední povinnosti Hrdličkovy splývají v jedno s jeho největšími zálibami a tužbami. Není to osud záviděníhodný? To dovedu já sám nejvíce oceniti, vzpomenu-li s hořkostí na ta dlouhá léta zimniční práce v moravském muzeu a její výsledky, jež mohly býti větší, ó, mno-

¹⁴⁰ „Návrh na zřízení“ – opis určený pro viceprezidenta K. Drbala a přisedícího prof. F. Loubala, odevzdán 10. 6. 1937; dopis Karla Absolona adresovaný Moravskoslezskému zemskému výboru (přís. F. Loubal) ze dne 10. 6. 1937. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹⁴¹ Dopis zemského úřadu adresovaný K. Absolonovi ze dne 10. 1. 1938. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

Obr. 8. Ukázka Absolonova dynamického rukopisu z roku 1937, svědčící o energičnosti i značné sebejistotě pisatele. Karel Absolon si zde dělal poznámky k investičnímu rozpočtu plánovaného ústavu Anthropos. Archiv ústavu Anthropos, kart. AR/21.

hem větší, kdyby nebyly bývaly brzděny treštuhodně neblahými vlivy v moravském zemském muzeu samém – nevím, není-li mojí povinností nezamlčeti je před soudem dějin“ (Absolon 1943, 67).

Do této jistě nesnadné pozice navíc zasahuje náhlé úmrtí T. G. Masaryka (14. 9. 1937), na které Absolon ihned reaguje vydáním zvláštního čísla *Přírody* (číslo XXX-7), v němž spíše než smuteční vzpomínce věnuje prostor agitaci za ústav Anthropos. Je pak přirozené, že ani tato záležitost se neobešla bez kritických hlasů. Absolon zde líčí celou historii vedoucí k Masarykově daru, přetiskuje osobní rozhovory apod. Končí slovy: „Fond presidenta Masaryka jest svatým odkazem zemi Moravské, který zavazuje k činu ty, kteří spravují její a hlavního města osudy, zemské zastupitelstvo, mor.–slezský zemský výbor, městský výbor brněnský, jest odkazem, který bude hlásati na věky veliké jméno dárcovo před světem mezinárodním v tom oboru, kterým jest Morava ve světě vzdělaném nejvíce proslavena“ (Absolon 1937, 220).¹⁴²

Karel Absolon se ocitl v situaci již nepřilíš nakloněné realizaci jeho plánů. Moravské muzeum dokonce pokládalo „zvolenou cestu dr. Absolona“ za značně nevhodnou, porušující všechny obvyklé postupy a zejména pak směřující k narušení celistvosti muzejních sbírek.¹⁴³ Postoj, který v r. 1938 muzeum k plánům K. Absolona zastávalo, nejlépe vysvítá z části citovaného dopisu J. Helferta:

¹⁴² Ru: „Odkaz, který zavazuje“, Lidové noviny 26. 10. 1937.

¹⁴³ Dopis starosty města Brna B. Spaziera adresovaný zemskému úřadu, č.j. I-9647/9.6, ze dne 13. 10. 1937; dopis řed. moravského muzea adresovaný zemskému úřadu, č.j. 45.468/III-6, ze dne 27. 10. 1937. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

Vážený pane ministerský rado,

Za poslední Vaší návštěvy zde jste se mne ptal na plán dr. Absolona se zřízením „Ústavu“. Nemohl jsem Vám dát podrobnější informace, protože dr. A. vede jednání o tom mimo cestu naším ústavem.

Zatím jsem měl příležitost do věci podrobněji nahlédnout a podávám Vám o tom hned zprávu. Prosim, abyste ji zatím považoval za důvěrnou. Důvěrnou co se týče mé osoby jako informátora. Věc samu dávám Vám k dispozici, bylo-li by třeba.

Především poznamenávám – za svoji osobu – že po dlouholetých zkušenostech znám slabiny A–ových plánů a podniků: nepropracovanost a improvisace, při tom velmi úspěšné prostředky propagace a reklamy a z toho na konec rozčarování a rozpaky těch, kteří byli do věci angažováni. Otázku „Ústavu“ sleduji už od r. 1928 (výstava soudobé kultury a pavilon Anthropos) s prehistorií této akce od 1924 (začátek výzkumů ve Věstonicích). Leč o tom se zde nebudu šířit, povím jen o dnešním stavu otázky:

O plánu zřídit „Ústav“ vyslovil se dr. A. úředně v podání zem. výb. mor. slez. 10. IV. 1937 (opis přikládám).

U zem. úřadu v Brně zůstala věc ležet, nebyla dosud úředně projednávána, protože byly rozpaky, jistě po dřívějších zkušenostech, co s tím? K těm rozpakům přispělo jistě stanovisko, které jsem měl příležitost v soukromých hovorech s pp. referenty u nadřízeného úřadu vyznačit, že plán A–ův je třeba řešit ze stanoviska zdejšího musea a jeho zájmů po stránce administrativní i odborné, založití na konkrétních základech.

Byl jsem proto požádán – jen osobně – abych vyznačil body, ve kterých by bylo třeba žádati doplnění. Učinil jsem tak a dnes jsme dostali na vědomí výnos zem. úřadu v Brně dr. A–ovi. ¹⁴⁴

V poznámkách bylo dále udáváno, že ústav může být jako výzkumný vřazen do muzea a je naprosto zbytečné, aby jeho založení šlo mnohem složitější administrativní cestou, zvláště když bylo nutné dobudovat dlouhou uzavřenou diluviální expozici v prostorách muzea. Poměrně chladně byly hodnoceny i finanční plány K. Absolona, jenž od začátku počítal s darem Rockefellerovy nadace a s neurčitelnými dary jednotlivců. Bez potvrzení konečné sumy byly tyto plány přirozeně považovány za značně iluzorní.¹⁴⁵

Zdá se tedy, že k jednoznačnému rozhodnutí na počátku roku 1938 vedla ještě dlouhá cesta jednání a možná chyběl i dostatek vůle zemských úřadů. K. Absolon ovšem věc nevzdával, v tisku se neustále objevovaly zprávy, které nepochybovaly o tom, že ústav bude uskutečněn.¹⁴⁶ Absolonovi se dokonce daří svůj ústav zařadit do programu podpory Zemského cizineckého svazu, usilujícího o povznesení cizineckého ruchu na Moravě.¹⁴⁷

Na výtky a dotazy Absolon reaguje tím, že v březnu 1938 svolává poradou hlavních spolupracovníků diluviálního oddělení, a to kromě sebe dr. K. Zapletala (mineralogicko–geologické odd. MZM), dr. A. Stehlíka a dr. J. Skutíla (pravěké odd. MZM), kteří společně vypracovávají odpovědi na nahromaděné otázky a nejasnosti pro zemský úřad.¹⁴⁸

Jednalo se zejména o tyto čtyři body:

Bylo jednoznačně stanoveno, že do nového pracoviště mají být převedeny veškeré diluviální sbírky, toho času spravované MZM.

¹⁴⁴ Dopis ředitele MZM J. Helferta ze dne 13. 1. 1938. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹⁴⁵ Poznámky k návrhu na zřízení ústavu pro výzkum člověka z pera ředitele MZM J. Helferta ze dne 13. 1. 1938. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹⁴⁶ „Anthropos, mezinárodní museum a ústav pro bádání o původu člověka“, Moravská orlice r. 76, ze dne 13. 2. 1938.

¹⁴⁷ „Anketa Zemského cizineckého svazu“, Lidové noviny ze dne 21. 2. 1938; „Brněnský poklad v ceně 50 mil.“, Moravské slovo ze dne 23. 3. 1938; „Budování musea a ústavu Anthropos v Brně“, Universal–Bulletin roč. 5, čís. 73 ze dne 1. 4. 1938.

¹⁴⁸ Opis dokumentu zasláný zemskému úřadu 7. 3. 1938, podepsaný K. Absolonem. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

Obr. 9. Pohled do hlavní výstavní síně pavilonu Morava (po roce 1934). Nemotorně působící dominanta mamuta je obklopena vitrínami zahlcenými množstvím artefaktů a dokresluje představu o prvorepublikovém „vědeckém“ muzejnictví. Foto archiv ústavu Anthropos.

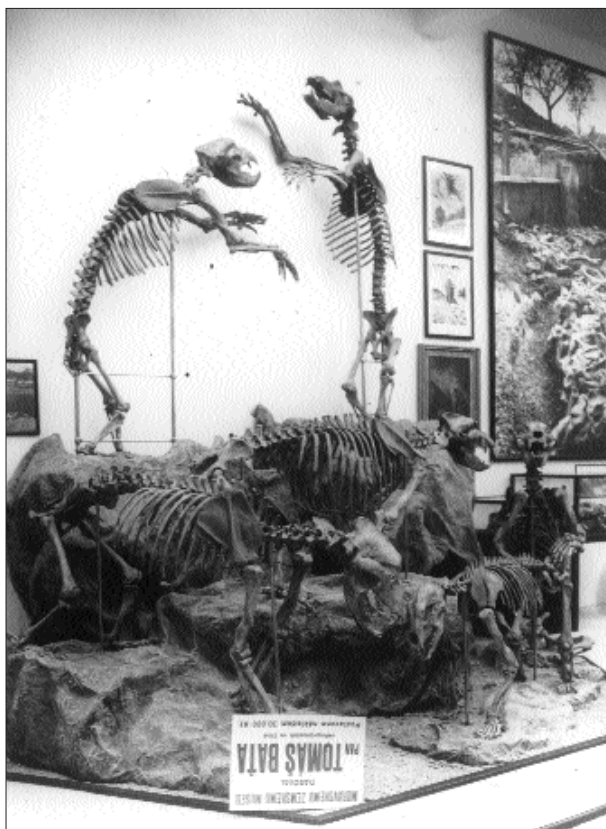
Poměr k muzeu byl naznačen zcela jasně. Ústav měl být samostatný se svojí státní subvencí a měl nést konečný název „Masarykův mezinárodní ústav Anthropos pro bádání o původu člověka a vzniku lidské kultury“.

Program ústavu byl stanoven značně široce a na svoji dobu zcela originálně. Základním principem zde měla totiž být interdisciplinarita usilující o komplexní poznání pleistocénu. Tento přístup se obecně prosazuje až později a v zásadě Absolonovy představy korespondují s pojetím současného pracoviště Anthroposu (Valoch 1993). Do nového pracoviště měli přejít všichni tři výše zmiňovaní zaměstnanci muzea ve funkci správců zřizovaných oddělení, a to odd. pro geologii, geomorfologii a petrografii (K. Zapletal), odd. pro paleontologii (A. Stehlík), odd. pro diluviální archeologii (J. Skutíl); neobsazena prozatím zůstávala odd. pro srovnávací etnologii, antropologii a fylogenetiku – ta prozatím měl obstarávat K. Absolon, jenž měl být přirozeně i „přednostou celého ústavu“. Technický personál byl osazen J. Mrázkem (vrchní preparátor), E. Daniou (ter. technik, výroba modelů), jeho bratrancem J. Daniou (kreslič) a V. Helánem (zřízenec). Další síly měli obstarávat dlouholetí Absolonovi spolupracovníci – F. Ševčík (preparátor) a F. Dobrovolný (malíř, restaurátor). Ústav měl loajálně spolupracovat se všemi zainteresovanými pracovišti a jeho dosah měl být i v univerzitní oblasti.

Poslední bod se týkal pracovního řádu, jenž se neměl lišit od již zavedeného v MZM.

Závěrem K. Absolon zdůrazňuje, že „*Anthropos jest věcí cti kultury tohoto státu před zraky celého světa .... Položení základního kamene ku nové budově dne 28. října 1938 bude při oslavě dvacetiletého trvání našeho státu událostí, kterou zaznamená celý svět*“.

Je jistě smutné, že k realizaci této myšlenky by ani při jiném Absolonově postoji nemohlo již dojít. Prozatím jen připomeňme, že 4 dny po odeslání tohoto dopisu jsou rakouská území anektována Německem a 30. 5. 1938 A. Hitler vydává směrnice ku provedení obsazení československého území (plán Fall Grün). Dochází k první mobilizaci ...

Obr. 10. Skupina sestavených koster šesti jeskynních medvědů s umístěnou reklamní tabulkou sponzora Anthroposu T. Bati. Fotograf nejen že tabulku umístil převráceně, ale finanční dar T. Bati se na tyto rekonstrukce vůbec nevztahoval, neboť byly vyhotoveny již v roce 1923 (srov. Mrázek 1930). Foto archiv ústavu Anthropos.

Vraťme se však k reakci, jakou tato stanoviska vyvolala. Předně zasláná odpověď pracovníky zemského úřadu neuspokojila, neboť byla opakovaně posouzena jako zcela nekonkrétní pro řešení žádaných otázek. Hlavním problémem bylo, že potenciálně převáděné sbírky nebyly zdaleka všechny inventarizovány a konzervovány, nebylo také jasné, jak by byl zajištěn chod muzejních pracovišť poté, co by je opustila řada zaměstnanců. Neustále zůstávaly neznámé všechny zdroje, z nichž mělo být vše vybudováno. Nebyl předložen ani žádaný rozpočet. Absolon byl též opakovaně vyzván k instalaci chybějící a dlouho očekávané diluviální expozice v budovách muzea. Přesto v tuto chvíli zemský úřad stále považuje zřízení ústavu, po splnění zadaných podmínek a dalším vyjasnění dotazovaných problémů, za reálnou věc. K založení by došlo toliko konečným usnesením Zemského zastupitelstva země Moravskoslezské. Že se nejednalo o plané sliby, dokazuje rozhodnutí MIn. školství a nár. osvěty a potažmo schválení vlády (až v červnu 1938) o zařazení částky 100 000 Kč do státního rozpočtu pro rok 1938. Příspěvek měl sloužit k vybudování novostavby zemského muzea, v níž – dle představ zemského výboru – by Absolonův ústav mohl získat důstojné místo. Tato částka měla být pak vyplácena pravidelně po dobu desíti let.¹⁴⁹

K. Absolon obratem vypracovává nový „Průvodní spis ku návrhu o zřízení ústavu i musea Anthropos, služební instrukce, návrh rozpočtu a statut ústavu v Brně“. Ty na 8 stranách, spolu s předchozím

¹⁴⁹ Dopis Moravskoslezského zemského výboru adresovaný K. Absolonovi, č.j. 13.189/III-6/38, ze dne 3. 4. 1938; Dopis zemského prezidia adresovaný K. Absolonovi, č.j. 25080/III-6. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21; „Brněnský poklad v ceně 50 mil.“, Moravské slovo č. 68 ze dne 23. 3. 1938.

vyjádřením, obsahují nejuplněnější známý materiál, který Absolon k realizaci svého plánu předložil. Obsah tohoto dokumentu v jednotlivých bodech je zde proto nutné v zkrácené podobě uvést:¹⁵⁰

Absolon s hlubokou vědomostí bere na vědomí fin. dotaci 100 000 Kč určených na zahájení novostavby, avšak jednoznačně konstatuje, že v přístavbě zem. muzea jeho ústav nemůže najít dostatečné umístění, a je proto nutné najít speciální místo pro novostavbu.¹⁵¹ K tomu dodává: „*Otázka výstavby Anthroposu musí být všemi nadřízenými úřady pokládána za velmi blízkou – jest to záležitost všesvětové kultury. Sbírký jsou za současného uložení neustále ohroženy. Jest též třeba, aby otázka novostavby byla vyřešena v době co nejkratší, aby bylo využito mého života tak, abych ještě v plné síle duševní i tělesné mohl odevzdati dílo celé generace, kterou s pýchou i ve zdravém sebevědomí reprezentuji, do rukou svých žáků a nástupců, jimž hodlám toto dílo odevzdati, jakmile zemský úřad to uzná za vhodné.*“

K otázce finančního rozpočtu (jenž byl stanoven na 217.600 Kč ročně, budova měla být vybudována za 5 mil. Kč) podává následující komentář: „*Pan prezident Osvoboditel daroval po dlouhém mém i bývalého předsedícího J. Kopečka úsilí, jež ze smutných důvodů udržovali jsme v tajnosti a jež při věrném vylíčení četly by se jako román, zemí Moravskoslezské obnos 500 000 Kč na založení ústavu i musea Anthropos. Celou historii jsem vylíčil v brožurě, předložené na mnoha místech [mj. zde byla i reinterpetována věta T.G.M z roku 1930: „Rozhodl jsem se Vaší žádosti vyhověti, dávám Vám na budoucí ústav Anthropos půl milionu korun, já vím, že to nestačí, jest třeba, aby každoročně stejný obnos se dával do rozpočtu na vybudování ústavu“ – pozn. P. K.]. Nevím tedy z jakých důvodů nezaměnitelné vyjádření a vůle pana presidenta Osvoboditele T.G.Masaryka bylo později vyjádřeno v jiné formě.*“ [Brožurou bylo myšleno výše popsané zvláštní číslo *Přírody* XXX–7 z r. 1937 – pozn. P. K.]

K několikrát zmíněné finanční podpoře nadace Rockefellerovy (Absolon dar stanovil na 1 mil. Kč) jen poznamenává: „*O podpoře internac. společnosti je možno podat zprávu pouze ústně – ze zlé vůle či indiskrétnosti by mohlo dojít předem k nezdaru.*“

Své odhodlání K. Absolon dále sugestivně vyjadřuje slovy: „*Jest mojí povinností přesvědčovati nadřízený úřad, jehož jsem věrným a oddaným služebníkem, veškeru veřejnost, celý kulturní svět o významu musea i ústavu Anthropos. Povinnost tato nevyplývala ze statutu povinnosti museální. Ta vyplývala z daleka vyššího dějinného poslání, jež bývá údělem jen málo osudově i jinak vyvoleným jedincům ... Prosím, aby o tom byl čten hlas velmi významný, jež jest otištěn na místě kompetentním v časopisu *Antropologie*, sv. XV, str. 153–156, jež právě vyšel.*“

Statut ústavu a muzea obsahoval 15 bodů. V nich je opět zdůrazňována úplná samostatnost, podléhající přímo zemskému úřadu, jenž měl nést i zbývající náklady, které budou doplňovány tržbou a dary. Je zde vylíčen význam a pracovní náplň jednotlivých odd. (výzkumy, publikace, přednášky, vybudování muzea), kterých mělo být zřízeno celkem pět (uvedeny výše). Dále byl vysvětlen statut sbírek a obecný poměr k jiným badatelským institucím.

V Absolonově archivu je přiložen i opis kritických poznámek, jež byly vyvolány předloženými nekompromisními požadavky. Žel není signován ani datován, je však velmi pravděpodobné, že se jedná o přepis vyjádření zemského úřadu, velmi pravděpodobně z května r. 1938. Pro dokreslení situace i tento dokument uvádíme v zestručněném obsahu:

V poznámkách k rozpočtu ústavu a vlastnímu investičnímu rozpočtu bylo Absolonovi zejména vytýkáno, že nepamatoval na publikační činnost, ani na zdroje platů zaměstnanců, kterých je nadto mnoho. Dále nebylo zcela jasné, z čeho by byl placen celkový roční náklad (217.600 Kč), když by to nebylo ani z fondu presidenta Masaryka, ani z dotace ministerstva školství, z kterých se má platit podle Absolonova návrhu stavba budovy pro ústav. A již vůbec nebylo jasné, kdo by zajišťoval odborný chod muzejního pracoviště, kdyby všechny síly přešly do Anthroposu. Co se týče financování stavby, je v odpovědi jen poznamenáno „*Fond presidenta Masaryka je určen na výzkum a ne na stavbu. Dotace min. škol. byla by po 100.000 ročně a ne 1 mil. Kč najednou. Dotace Rockefellerova není zajištěna. Jak se uhradí i v nejpříznivějším případě zbytek 2.500.000 Kč?*“

¹⁵⁰ „Průvodní spis ku návrhu o zřízení ústavu i musea Anthropos v Brně“, návrh rozpočtu a statut ústavu (8 str.), odpověď na dopis zem. Úřadu, č.j. 13.189/III–6/38, přesně nedatováno, konec dubna 1938 (?). Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹⁵¹ Dle zápisu ze schůze komise zemského výboru dne 25. 4. 1938; Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

K vlastním poznámkám k průvodnímu Absolonově spisu se mimo jiné dočteme: „*Že by ústav nemohl být v přístavbě musea, myslil pouze prof. Absolon, nikoliv ostatní členové komise, konané 25. dubna 1938 v zemském museu (viz. protokol). Proč budova nemůže být při museu, není nikde odůvodněno, ani to nemůže vyplývat ze statutu, ani z programu. Stejný program jako ústav Anthropos mají i ostatní odd. zemského musea.*“

Na oprávněné výtky poukazující na nikdy neprovedenou řádnou inventarizaci sbírek Absolon reagoval slovy, „*že se jedná o práci vysoce odbornou a nelze ji žádným způsobem zanedbat*“. Zemský úřad odpovídá: „*Invent. sbírek dil. je stejně odborná otázka jako u jiných odd. Nelze utvořit samostatný ústav, aniž je známo jaký inventář do něho přejde. Není pravda, že ve Věstonicích chtějí kopat cizí odborníci, ostatně se letos ve Věstonicích vůbec nekopalo. Není pravda, že by zemský úřad měl ve věci odkryných prací nesprávné, neodborné informace. Z komisionálního šetření je zemskému úřadu známo, že materiál vykopaný je nahromaděn nekonservován ve sklepích, jak přiznává i zpráva prof. Absolona. Nemá smyslu hromadit materiál, když se během času nekonservován ničí. Rovněž není pravda, že se zemskému úřadu nedostalo reálně odborné informace ve věci inventarisace. Z komisionálního šetření je zem. úřadu známo, že haldy materiálu bez označení pohromadě leží v zásuvkách. Inventován je předmět teprve tehdy, jestli je opatřen etiketou. Co pomohou fotografie, obrazy a tlusté katalogy, když se dnes sotva najde originál příslušné fotografie. Není pravda, že sbírky diluviální vznikly samostatně. Byly součástí oddělení geologického.*“

A již zcela úsměvně působí poznámky jako:

„*Není úkolem zemského úřadu dodávat úředníkům chuť k práci a dokonce i k životu. Tu musí každý úředník mít sám, má-li být jeho práce úspěšná.*“

„*Co myslí Absolon zlou vůlí nebo indiskrecí a čím ve věci podpory zvláštní internacionální společnosti?*“

„*Z kterých smutných důvodů udržoval prof. Absolon v tajnosti rozhodnutí presidenta Masaryka?*“

„*Co by se četlo jako román při věrném vylíčení?*“

„*Brožura, již Absolon využil smrti presidenta Masaryka k osobním plánům, je nevkus. Absolon tvrdí, že prezident Masaryk řekl, že se bude dávat půl mil. Kč každoročně do rozpočtu ústavu. Víme, že v žádném rozpočtu taková položka neexistuje [reakce na číslo Přírody XXX-7 z r. 1937 – pozn. P. K.].*“

„*Při projektech je potřeba autokritiky a ne mluvit o osobním dějinném poslání. Objednané pochvaly nemohou mít rozhodující vliv na zřízení ústavu Anthropos.*“

„*Jaký by byl poměr prof. Absolona k zoologickému odd. zem. musea, když by byl ředitelem ústavu Anthropos?*“

Bohužel, další běh událostí je již výrazně poznamenán nastupujícími změnami a politickými událostmi, jimž nemohli čelit ani prof. K. Absolon či státní úřady. Další změny a vývoj postojů ve vztahu k Anthroposu je v Absolonově archivu zachycen již pouze zlomkovitě. Nicméně ještě koncem června zemský úřad vyzývá K. Absolona k opětovnému zaslání statutu ústavu. Ten však takový návrh již nepředložil. Proto zemský úřad vyzval 20. června ředitelství MZM, aby tyto návrhy samo vypracovalo a předložilo, k čemuž připsal 2. července 1938 určil zemský úřad směrnice (návrh podepsán vládním radou K. Rotterem).¹⁵² Instituce měla být skutečně postavena na roveň zemskému muzeu a nebyla by jeho součástí. Mělo se jednat o ústav zemský a jako takový podřízený přímo zemskému výboru. Hospodaření ústavu by bylo součástí zemského rozpočtu.¹⁵³

Toto velmi pozitivní oficiální rozhodnutí však ve skutečnosti bylo posledním, které se přímo založení „Masarykova mezinárodního ústavu Anthropos pro bádání o původu člověka a vzniku lidské kultury“ týkalo. 23. 9. 1938 je zahájena obecná mobilizace, 30. 9. 1938 přijat mnichovský diktát, 30. 11. 1938 zvolen prezidentem republiky E. Hácha. K. Absolon navíc právě v tomto roce dosáhl důchodového věku (bylo mu 61 let) a je nutno poznamenat, že bylo více hlasů, které si přály jeho odchod z aktivní služby nijak nezdržovat. Na návrh referenta prof. F. Loubala byl přednostou oddělení stanoven prof. K. Zapletal. Přesto i z této doby máme dochováno několik zajímavých dokumentů, které svědčí o naprosto nezdolné Absolonově snaze realizovat své životní dílo i za tak ztížených okolností.

¹⁵² Dopis Moravskoslezského zemského úřadu adresovaný ředitelství MZM ze dne 20. 6. 1938; „Ústav Anthropos zajištěn“, Lidové noviny č. 319 ze dne 26. 6. 1938. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹⁵³ Dopis zemského výboru adresovaný řed. MZM č.j. 27.868/III-6 ze dne 2. 7. 1938. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

Tak se 23. října 1938 K. Absolon snaží na ministerstvu obchodu získat vlivnou přímluvu u zemského výboru. Na tomto ministerstvu mělo místo odd. pro cizinecký ruch a právě ústav Anthropos (spolu s Macochou) se měl stát „*vůdčím bodem mezinárodního ruchu cizineckého*“. Ve svém dopise Absolon mimo jiné píše: „*Jest třeba, aby ministerství obchodu společně s ministerstvem školství prohlásily svůj živelný intereseмент o Anthropos, zdůraznily zemskému úřadu v Brně celostátní význam vybudování Anthroposu, zdůraznily cenu budovatele tohoto ústavu dr. K. Absolona, za něhož není v tuto chvíli v mladší generaci náhrady s vyzváním aby tomuto případu pensionování jako zemského úředníka bylo svěřeno bezplatně vybudování ústavu i musea Anthropos. K vybudování potřebuje dr. K. Absolon od chvíle, kdy mu bude dána k dispozici budova 1–2 let, poněvadž celý materiál jest připraven.*“¹⁵⁴

Se stejným záměrem píše i další osobněji laděný dopis odborovému radovi min. obchodu Broulovi, v němž vystupuje na povrch i vleklý spor K. Absolona se spol. Moravský kras, stojící na pokračování likvidace. K. Absolon, jak bylo již uvedeno, tuto likvidaci podporoval a uvažoval o využití prostorů tím získaných mimo jiné i na výstavbu Anthroposu.¹⁵⁵ K. Absolonovi přichází brzy reakce, v níž je ubezpečen, že min. obchodu i min. školství stran věci Anthroposu předložilo zemskému úřadu jednoznačné doporučení jak ve věci umožnění práce v penzi, tak i v zajištění budovy.¹⁵⁶

Povzbuzen touto zprávou obrací se K. Absolon 6. listopadu 1938 dopisem zemskému úřadu, k rukám vládního rady K. Rottera, v němž se odvolává na uvedená jednání, v nichž min. školství i obchodu neustále přikládaly zřízení Anthroposu velký význam a projekt podporovaly. Absolon žádá, aby bylo zahájeno další jednání o Anthroposu, „*kteřého náš stát i naše vlast mají nyní dvojnásob zapotřebí ..., jako důkazu pro celý svět, jak vysoká jest kulturní úroveň českého národa.*“ Zároveň navrhuje, aby se zemský úřad postavil za myšlenku přidělení jedné z budov právě likvidované německé techniky v Brně pro tento účel.¹⁵⁷

Osud si však opět vybral zcela jiné cesty. Odpověď na tento dopis byla již jen velmi stručná. Zemský úřad ji zaslal ředitelství zemského muzea spolu s Absolonovým dopisem určeným k nahlédnutí. Zemský úřad jen poznamenává, že sám K. Absolon již 10. října 1938 podal min. školství zcela jinou zprávu a další jednání bylo zastaveno. Odpověď končí slovy: „*Po rozmluvě s Drem Absolonom dne 7. října 1938 došel zemský úřad k přesvědčení, že dr. Absolon ani vzhledem k nynějším veřejným poměrům nepovažuje svůj projekt výstavby Musea pro studium o původu a vývoji člověka za naléhavý, aby byl projednáván a že se shoduje s tím, aby jednání o tom bylo odloženo na dobu příhodnější.*“¹⁵⁸

Tato poslední fáze historie Anthroposu za éry Československé republiky je v našem archivu dále dokumentována poněkud nekompromisním vyjádřením ředitelství muzea k zmíněnému přípisu K. Absolona ze 6. 11. 1938 ze dne 18. 11. 1938 (psán J. Helfertem), zasláným zemskému úřadu. V tomto dopise je nejdříve kriticky shrnuta historie snah o založení Anthroposu od roku 1928. Kritika spočívá zejména v Absolonově „*přivlastnění*“ si diluviálních sbírek, jež náležely muzeu. Ostrá kritika se v dopise snáší i na realizaci expozice na výstavišti v roce 1930, která se oproti Absolonovým propozicím stala značně ztrátovou. Poukazuje se zde na nedostatečné právní, správní a finanční záruky Absolonových projektů. Není opomenuto ani upozornění na disciplinární řízení vedené proti Absolonovi v roce 1930 (Absolon byl obviněn z nepovoleného nákupu sbírek, dvojitého účet-

¹⁵⁴ Dopis K. Absolona adresovaný ministerstvu obchodu, odd. cizineckého ruchu, ze dne 23. 10. 1938. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹⁵⁵ Dopis K. Absolona adresovaný odbor. radovi Broulovi ze dne 23. 10. 1938. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹⁵⁶ Dopis min. obchodu adresovaný K. Absolonovi, č.j. 107.478/38 IV/F, ze dne 2. 11. 1938. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹⁵⁷ Dopis K. Absolona adresovaný Moravskoslezskému zemskému úřadu (K. Rotter) ze dne 6. 11. 1938. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹⁵⁸ Dopis Moravskoslezského zemského úřadu adresovaný ředitelství MZM, č.j. 44.171/III/6, ze dne 10. 11. 1938. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

nictví výzkumu v Dolních Věstonicích a v r. 1930 k tomu navíc přistoupilo problematické členství světových badatelů v ještě neexistujícím ústavu ...). Nelichotivý text, svědčící opět o značně napjatých vztazích v muzeu, končí těmito řádky: „*Další průběh podniku je znám z obsáhlých fasciкул spisů zemského úřadu i zdejšího ústavu. Bral se stejnými metodami, jakými se začal, metodami neukázněného dynamismu a agresivnosti, které nerespektovaly platné řády a dávaly neustále příležitosti ke stížnostem a výtkám.*“¹⁵⁹

Avšak ani tato otevřená negativní reakce neznamenalala – oproti dřívějším prohlášením – konec Absolonových aktivit. Po vánocích r. 1938 zve zemského prezidenta k návštěvě speciálně upraveného diluviálního oddělení v muzeu a expozice na výstavišti. Neopomene vyjmenovat všechny dosažené úspěchy směřující k ústavu Anthropos, ubezpečuje, že je v plném proudu žádost o získání dotace z Rockefellerovy nadace a přirozeně se opět snaží získat příznivý názor na svůj záměr zřízení ústavu, které se „*dnes stává současně činem vysoce politickým*“.¹⁶⁰ Ještě předtím se obrací i na nově zvoleného ministra školství a nár. osvěty právě ustanovené Beranovy vlády (od 1. 12. 1938), svého bývalého přítele J. Kaprase, s emotivním blahopřáním k nové funkci, pozváním do Brna a v neposlední řadě s dalším pokusem o získání finančních prostředků pro Anthropos.¹⁶¹

Výše uvedené snahy byly i v těchto dnech velmi přesvědčivé a vedly dokonce až k tomu, že zemský výbor konečně vyhověl žádosti prof. Absolona, jenž byl k 1. 1. 1939 oficiálně zemským prezidentem pověřen bezplatnou vědeckou organizací a řízením ústavu „Anthropos“ (!) v rámci dosavadního zoologicko–diluviálního odd. zemského muzea s povinností podávat zprávy o postupu prací na ústavu každého čtvrt roku (*Absolon 1945a*, 34–35).¹⁶² Stalo se tak po intervencích Absolona bratrance dr. Stránského a vládního rady dr. Bumby i přes odpor F. Loubala, jenž byl referentem muzea v zemském výboru, a tedy jeho nejvyšším představitelem; F. Loubal vedl s Absolonem řadu sporů a zaujímal k němu značně kritické postoje (srov. *Loubal 1945*, 16–17). Za Absolonovy zástupce byli jmenováni K. Zapletal a A. Stehlík. Tento velmi nadějný krok byl zároveň posledním, jenž byl učiněn v rámci okleštěného, avšak prozatím svobodného Československa. Jedná se však o nejstarší úřední dokument, jenž institucionalizuje deset let žádaný ústav. Je otázkou, do jaké míry toto rozhodnutí bylo ovlivněno např. politickými aktivitami zemského výboru či do jaké míry bylo toto omezené řešení Absolonovy žádosti propracováno. Doba již těmito myšlenkám nepřála. Žádná částka do rozpočtu pro budování ústavu zařazena nebyla. Všechny naděje byly rázem ukončeny okupací Československé republiky dne 14. 3. 1938.

III. MORAVSKÉ ZEMSKÉ MUZEUM A ANTHROPOS ZA NACISTICKÉ OKUPACE

Již v březnu prvního roku nacistické okupace počaly být intenzivně prosazovány principy kulturní politiky Velkoněmecké říše. Nepříznivý osud se tak pochopitelně nevyhnul ani Moravskému zemskému muzeu a s ním i projektu ústavu Anthropos a všem veřejným aktivitám prof. K. Absolona. Veškerá kulturní a vědecká zařízení měla být převedena do správy německých institucí, i když ještě do konce září 1941 byla oficiálně řízena českou protektorátní vládou (*Břečka 2002*).

Březnové události ve skutečnosti zasáhly MZM ještě před příchodem hlavních německých jednotek do Brna. Veškeré sbírky byly uzamčeny a klíče dostal do úschovy pracovník diluviálního odd. Josef Dania (národnostně Němec). Již 16. 3. 1939 se k řediteli muzea Jaroslavu Helfertovi dostavil středoškolský prof. v. v. Josef Freising v doprovodu gestapa a na improvizovaném shromáždění prohlásil, že z pověření Služebny říšského protektora pro Moravu se ujímá vedení zemského muzea ja-

¹⁵⁹ Dopis ředitelství MZM, č.j. 272, adresovaný zemskému úřadu, ze dne 18. 11. 1938. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹⁶⁰ „Memorandum pro pana prezidenta Viktora Stoupala“ napsané v dopise K. Absolona ze dne 26. 11. 1938. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹⁶¹ Dopis K. Absolona adresovaný J. Kaprasovi ze dne 6. 12. 1938. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹⁶² Dopis presidia Moravskoslezského zemského úřadu, č.j. 51.376/38, adresovaný K. Absolonovi ze dne 31. 12. 1938. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

ko určený komisařský správce.¹⁶³ J. Dania, jenž projev tlumočil, se vzhledem k dobré znalosti místních poměrů dočasně stal Freisingovým zástupcem (*Brodesser – Břečka – Mikulka 2002; Břečka 2002; Nekuda 1969*, 41–42). Prof. Absolon prozatím zůstával ve své funkci organizátora zřízení ústavu Anthropos, kterou vykonával v podstatě bez výraznějších omezení. Rok 1939 však pro Absolona znamenal i konec jeho působení na Univerzitě Karlově, kde poslední přednášku proslavil v zimním semestru 1939. Poté byly vysoké školy uzavřeny (*Häufler 1967*, 222).

Freisingovo více než dvouleté působení (do listopadu 1941) v čele muzea se vyznačovalo výraznými tendencemi germanizačními (20. 5. 1940 MZM vystoupilo ze Svazu českých muzeí) i byrokratickými průtahy (např. J. Skutil, vedoucí pravěkého odd., byl v r. 1941 postaven před disciplinární řízení kvůli třem tiskopisům, na nichž bylo razítko s německým názvem umístěno až pod česky tištěným záhlavím). Muzeum navštěvovala řada oficiálních delegací, členů armádního sboru i členů vědecké a pedagogické společnosti „Das Ahnenerbe“, kteří přijeli z pověření SS–Reichsführera H. Himmlera. Zvláštní zájem těchto návštěvníků vyvolávaly zejména nálezy z Dolních Věstonic, doplňované patřičným výkladem K. Absolona.

Bylo již řečeno, že přestože K. Absolon odešel k 1. 1. 1939 do výslužby, byl nadále pověřen organizací a vědeckou správou muzea Anthropos. Na místo přednosta diluviálního odd. byl jmenován prof. dr. K. Zapletal. Expozice na výstavišti byly upraveny a 6. 5. 1939 slavnostně znovuotevřeny. Program zahájil úvodním slovem J. Freising a K. Zapletal, jenž vyzdvíhal zejména zásluhu prof. K. Absolona, který pak přednesl odbornou přednášku a provedl návštěvníky sbírkami. Vlastní činnost diluviálního odd. se soustředila zejména na inventarizaci sbírek (doposud žádná ucelená neexistovala), prováděnou J. Daniou. Byly vyčleněny zvláštní sklepní prostory pro vzácné exponáty a unikátní nálezy (např. Věstonická venuše) byly uloženy v Cyrillo–Methodějské záložně na Želném trhu. Pokračovalo se však také v archeologických výzkumech v Dolních Věstonicích, nyní ovšem pod jiným vedením (viz níže; *Brodesser – Břečka – Mikulka 2002; Břečka 2002; Nekuda 1969*, 41–42). O tom, že prof. K. Absolon nebyl se svým postavením spokojen a cítil se značně ukřivděn, svědčí i jeden z dopisů, které odeslal do redakce chystaného encyklopedického díla (jistě se silným vlasteneckým významem) „Československo“:

Slovutný pane rado!

Obdržel jsem korekturu mého životopisu pro dílo Československo. Je psané jistě v dobrém úmyslu, ale je nepřesné, neúplné a pisatel neví v čem spočívá moje práce.

Prosím Vás však co nejuctivěji abyste vypustil zcela moji osobnost z tohoto díla, nemám u nás žádného významu, můj význam začíná teprve od hranic našeho státu a roste čím blíže ku Berlínu, Paříži a Londýnu. Moje nadlidská práce, kterou jsem pokryl rodnou zemí světovou slávou nebyla oceněna ve vlasti – nemo in patria propheta – a nemám proto ani nejmenšího zájmu na tom, abych byl zařazen do díla Československo.

*Kojím se nadějí, že blahovolně vyhovíte mé žádosti.*¹⁶⁴

Z dochovaných archivních materiálů vnitřní zprávy MZM totiž do značné míry vyplývá formálnost Absolonova pověření „bezplatnou vědeckou organizací a řízením ústavu Anthropos“. Ačkoli totiž výnosem zemského výboru z 1. 1. 1939 byl *de iure* položen oficiální základní kámen Anthroposu, *de facto* nebyla tato skutečnost zpočátku nikým brána příliš na vědomí. Veškerá úřední jednání byla vedena s „přednostou“ zoologicko–diluviálního odd. K. Zapletalem a i úřední korespondence byla adresována výhradně do tohoto oddělení.

¹⁶³ I. Helfert byl poté pod stálým dozorem gestapa (mj. i proto, že byl představitelem brněnské lóže svobodných zednářů), nuceně odstoupil z funkce inspektora zemských muzeí a v následujících letech navíc vážně onemocněl. Koncem války byl zatčen a odvezen do koncentračního tábora v Terezíně, kde jeho zdraví bylo ještě více podlomeno. Přesto se v letech 1946–1948 ujal opět vedení MZM a poté odešel do penze. Zemřel 14. 9. 1972 (*Břečka 2002*).

¹⁶⁴ Dopis K. Absolona adresovaný odborovému radovi a knihovníku Tiskového odboru presidia minist. rady Bohuslavu Koutníkovi ze dne 12. 2. 1939. V archivu jsou přiloženy i dvě další výzvy, na které Absolon zřejmě již nereagoval. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

Od prvních dnů J. Freising usiloval o umístění německých badatelů v jednotlivých oborech. Tak se v diluviálním odd. počaly postupně objevovat návrhy k zařazení německých pracovníků ing. J. Simona, prof. dr. H. Mohra z něm. techniky a laboranta R. Sylvestra. Odborně byl s Anthroposem spojen i badatel Dr. A. Bohmers (nebyl kmenovým zaměstnancem, prováděl výzkumy v Dolních Věstonicích). Na pracovní místa nakonec nastoupili antropoložka Dr. G. Asmusová a archeolog Dr. H. Schwabedissen. Nové poměry významně zasáhly i do výzkumu v Dolních Věstonicích. Naleziště bylo zařazeno mezi 24 vybraných archeologických lokalit, jejichž výzkum přímo organizovala SS prostřednictvím organizace „Ahnenerbe“ (mezi další paleolitické lokality byly zařazeny Mauern a Moravany n. Váhom). Cílem takto podporovaných prací bylo dokázat – dle zásad kossinnovské sídlištní archeologie – vazbu rozšíření anatomicky moderního člověka v Evropě na formování indogermánské (popřípadě přímo nordické) rasy v oblastech geopolitického zájmu nacistického Německa. Výzkum zde pokračoval v letech 1939–1942 a byl jím pověřen A. Bohmers, jenž vedl vykopávky i v Mauernu (*Bohmers 1944; Svoboda 2000, 23–24*). Aktivity řízené „učenou“ společností Ahnenerbe, jejíž hlavou byl oficiálně říšský vůdce SS H. Himmler, byly štědře podporovány, ovšem za cenu silné poplatnosti ideologii a tehdejšímu politickým i společenským potřebám. Je však nutno podotknout, že výzkumy – o nichž svědčí dochovaná dokumentace – byly vedeny velmi pečlivě a se značným odborným vkladem. Poprvé byl např. zhotoven podrobný planimetrický (vrstevnicový) plán lokality, za spolupráce L. Laise byly rozpoznány významné geologické jevy na nalezišti (zejména geliflukce a jiné periglaciální jevy). Bylo provedeno nové typologické vyhodnocení a reinventarizace nálezů z Absolonových výzkumů (srov. *Oliva 2000*). Na druhou stranu zajímavým svědečtím o atmosféře, v níž tyto práce probíhaly, je osud neznámé sošky tura (bizona) z pálené hlíny. Bez jakékoli dokumentace (neexistuje např. ani fotografie) byla darována H. Himmlerovi k narozeninám a poté nenávratně ztracena.

O komplikované situaci německých badatelů a značném ideologickém tlaku svědčí např. osudy výzkumu L. F. Zotze v Moravanech nad Váhom (*Hromada 2000, 12–22; Valoch 2002*). Kritickému zhodnocení válečného období prozatím zůstává mnoho dlužna nejen archeologická věda (srov. *Vencl 2002*). K. Absolon k tomu po válce poznamenává, že byl Bohmersem i Sieversem, jenž v D. Věstonicích také působil, vyzván ke spolupráci, čemuž se „přirozeně absolutně vyhnul“ (*Absolon 1945b, 36*). Na těchto výzkumech byl však angažován odborný personál diluv. odd., který dokonce pracoval i v Mauernu. Bohmers se dále měl zmocnit Absolonových atlantů kreseb, plánů, fotografií ap., s nimiž přednášel i publikoval (*Absolon 1945b, 36*).

K. Absolon svou činnost v roce 1939 a 1940 omezil pouze na práci v připravovaném ústavu Anthropos, o níž nás informují zprávy pravidelně zasílané zemskému úřadu. Z nich vyplývá, že prof. K. Absolon soustředil svoji pozornost zejména na zpracování nálezového fondu z Dolních Věstonic (sezóna 1926), Ondratice i nových lokalit v Moravském krasu. Práce probíhaly za pomoci E. Dании, A. Stehlíka a F. Dobrovolného. Opakovaně si také K. Absolon stěžuje na odvolání J. Dании ze služeb diluv. odd. kvůli jeho povinnostem na ředitelství muzea.¹⁶⁵

Dochované dokumenty nás ovšem informují i o nastalých změnách v expozici na výstavišti a částečně i o samotných aktivitách směřujících k institucionalizování ústavu Anthropos. Expozice Anthropos během tohoto období došla podstatnějších změn, které byly vynuceny jednak ideologickými nároky, jednak i jistým zanedbáním v posledních letech. V roce 1939 se totiž opět projevil naprosto nereprezentativní stav expozice diluviálních sbírek v budovách MZM. Vzhledem k tomu, že se pavilón Morava na výstavišti začal opět potýkat s technickými problémy, bylo J. Freisingem přikázáno, aby byly nejatraktivnější exponáty – kostry medvědů, nosorožce ap., „jež byly kdysi atrakcí musea a dnes stojí takřka nepovšimnuty v rozpadající se budově, jež je daleko od nádraží, z něhož větší část výprav na prohlídku sbírek přichází“, přeneseny právě do výstavního prostoru na Zelném trhu. Opatření byla vykonávána prof. K. Zaplatalem (v zásadě tím bylo konečně naplněno nařízení

¹⁶⁵ Jednotlivé zprávy o postupu prací v muzeu a ústavu Anthropos č. I pro čtvrtletí 1. 1. – 1. 4. 1939; č. II pro čtvrtletí 1. 4. – 1. 7. 1939; č. III pro čtvrtletí 1. 7. – 1. 10. 1939; č. IV pro čtvrtletí 1. 10. – 31. 12. 1939; č. VI pro čtvrtletí 1. 4. – 30. 6. 1940; č. VII pro čtvrtletí 1. 7. – 1. 10. 1939. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

zem. úřadu z 16. 10. 1931 o úpravě sbírek v MZM ...) a personálem zool.–díl. odd., neboť K. Absolon od data svého pensionování odmítal jakoukoli zodpovědnost za sbírky „s výjimkou odpovědnosti vědecké“ (ve skutečnosti však nikdy nebyl zbaven osobní zodpovědnosti za výstavu, kterou přijal v roce 1930).¹⁶⁶ Ovšem ani prostory na brněnském výstavišti nezůstaly ležet ladem a nové realizace se dočkaly již příštího roku.

Počátkem roku 1940 germanizační tlak na Anthropos zesílil, když se J. Freising pravidelně obracel na Služebnu říšského protektora s návrhem přeměny Anthroposu na německý výzkumný ústav, který měl být převzat do německé správy a v budoucnu předán proponovanému učilišti prehistorie při německé technice v Brně. K realizaci nakonec nedošlo jen vzhledem k vývoji válečných událostí. Jedním z dalších projevů germanizačního tlaku se stalo i vypuštění jména prvního čl. prezidenta z názvu „Fondu T. G. Masaryka při zemském muzeu v Brně pro výzkumné práce o původu člověka a vzniku lidské kultury“. Další podobné změny se týkaly přímo expozice Anthropos. Po celý rok 1940 zde byla instalována nová podoba výstavy dle direktivy J. Freisinga, jenž prosazoval pojetí muzea v „lidověvýchovném“ duchu. V pavilónu Morava bylo situováno oddělení přírodovědecké (ve spodním patře sbírky geografické a paleontologické, v prvním patře sbírky antropologické a fylogenetické; novou zajímavostí se stala např. monumentální rekonstrukce jelena velkorohého) a v pavilónu Brno oddělení kulturněhistorické (soustředěné z obou pavilónů). Obě budovy byly navíc stavebně upraveny (opraveny střechy, zdvojnásobena okna, postaven byt pro správce, vybudovány ateliery), což vrcholilo projektem propojení obou budov visutou krytou lávkou.¹⁶⁷ Vlastní předměty z depozitářů MZM byly přestěhovány do prostor bývalé přednáškové síně, vesměs z důvodů havarijního stavu původní budovy na Zelném trhu č. 7, kde zůstala jen pracovna K. Absolona, který ji směl nadále využívat pouze „na vlastní nebezpečí“ (Břečka 2002).

Také plán založení nového ústavu a muzea Anthropos i v této době naposledy ožil. Zdá se, že o něj prof. Absolon usiloval s nezmenšenou vervou. K. Absolon vycházel z opakovaných sdělení J. Freisinga, „že němečtí činitelé hodlají zde co nejdříve uskutečnit zřízení musea i ústavu Anthropos na základě dosavadních ode mně [K. Absolona – pozn. P. K.] během 30 let vybudovaných sbírek v zemském muzeu. Pan prof. Dr. K. Zapletal oznámil mě dne 7. 8. že ústav tento má být pouze německý“.¹⁶⁸ Na zemském prezidiu žádal od prezidenta dr. J. Cacha, aby jmenoval čtyřčlenný výbor (vrchní technický rada Mrkva, Absolon, účetní ředitel Burianek a zástupce zemského prezidia), jenž by co nejdříve předložil návrhy vedoucím k založení ústavu, stanovení vhodného pozemku ap. Nezměněn zůstal návrh na využití základní dotace T.G.M., uložené stále v zemské pokladně, a obnovily se žádosti o státní dotace. Dopis zemskému prezidiu končí ne příliš jasnými slovy: „Toto vše možno učiniti ihned, bez jakýchkoliv úvěrů a tím strhne se veškerá iniciativa do rukou zemského úřadu. Páni činitelé z německé národnosti, jejichž spolupráce je ovšem jen vítána, potom jíti jen se zemským úřadem a ne naopak.“¹⁶⁹ K. Absolonovi nelze upřít skutečnou obratnost, s níž svůj plán uváděl neustále v život. Návrh, předložený mj. i J. Freisingovi, se v podstatě neodlišoval od nastíněných stanov z roku 1938, nyní však byl psán německy. J. Freising v reakci na to 27. 10. 1939 svolává všechny úředníky muzea, kde opět zdůrazňoval, že je třeba „pohnout otázkou vybudování známého Vám musea a ústavu Anthropos“.¹⁷⁰ Karel Absolon žádá zemského prezidenta o osobní slyšení v této věci a koncem roku dokonce žádá speciální měsíční „remuneraci“ 2 000 Kč určenou pro jeho osobu, která by pokryla jeho náklady, jež byl nucen vynaložit ve své funkci organizace ústavu Anthropos ...¹⁷¹

¹⁶⁶ Archiv MZM, č.j. 205/1939, „Instalace diluviálních sbírek“.

¹⁶⁷ Zprávy o postupu prací v muzeu a ústavu Anthropos č. VI pro čtvrtletí 1. 4. – 30. 6. 1940; č. VII pro čtvrtletí 1. 7. – 1. 10. 1939. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹⁶⁸ Dopis K. Absolona adresovaný Presidiu zemského úřadu (dr. J. Cachovi) ze dne 14. 8. 1939. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹⁶⁹ Tamtéž.

¹⁷⁰ Dopis K. Absolona adresovaný zemskému prezidentu ze dne 31. 10. 1939. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹⁷¹ Dopis K. Absolona adresovaný zemskému úřadu ze dne 22. 12. 1939. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

Prof. Absolon si opět obdivuhodně dokázal získat podporu zemských úřadů, které formulovaly tuto žádost vládnímu komisaři města Brna, jenž měl laskavě posoudit, „zda by bylo možno počítati s tím, že by město Brno v zásadě projevilo ochotu odevzdati zemi místo, pro vystavení pavilonu pro *Anthropos* potřebné. Zemský úřad prosí, aby toto podání bylo zkoumáno blahovlnně a přehlédnuto bylo k významu, který by měl řádně vybudovaný vědecký ústav toho druhu pro zdejší město“.¹⁷² Je možné, že pozitivní roli v tomto postoji určoval i v zásadě bezkonfliktní vztah K. Absolona s ředitelem muzea J. Freisingem, podpořený navíc Absolonovým a Zapletalovým návrhem na jmenování Freisingova syna ing. Hanse Freisinga¹⁷³ do řad zool.–diluv. oddělení jako dalšího odborného úředníka pro obor prehistorie.¹⁷⁴

Pramenná základna k tomuto období není již zdaleka tak bohatá jako k době před 2. světovou válkou. Nicméně je zjevné, že i v této „pohnuté době“ se Absolonovi podařilo prosadit závažné projednávání výstavby nového muzea, nyní však pod novou patronací. Celý projekt vyplývá z korespondence mezi J. Freisingem a K. Absolonem. Tehdejší ředitel muzea se na Absolona pravidelně obrací s žádostmi o jednotlivé návrhy, slibuje vzájemnou pomoc a poznamenává, že se o celé věci začíná jednat na nejvyšších místech.¹⁷⁵ Již v září roku 1939 začíná oficiální jednání se stavebním úřadem, vládním komisariátem hl. zemského města Brna, vedením muzea a K. Absolonem o výsledné podobě budovy.¹⁷⁶ Přípravy k vybudování nové instituce jdou dokonce tak daleko, že úřad starosty města Brna s Absolonem předběžně projednává charakter slavnosti položení základního kamene *Anthroposu* (!).¹⁷⁷ Politická situace i poměry uvnitř muzea se však počaly podstatně měnit a k výstavbě nedošlo.

Podstatné změny v celém zemském muzeu nastávají jmenováním (13. 1. 1941) nového ředitele – bývalého kustoda zemského úřadu v Breslau (Vratislavi) a prehistorika dr. K. Huckeho (kvůli vojenským povinnostem nastoupil svoji funkci až v listopadu 1941). Obecně se jeho působení v muzeu uvádí jako méně kontroverzní, s větší pozorností věnovanou odborným otázkám. Za jeho vedení ubylo stížností a počala se dokonce rozvíjet spolupráce s českými institucemi (*Břečka 2002*). Pro diluviální oddělení však nové vedení muzea znamenalo podstatné změny a pro prof. K. Absolona dokonce ztrátu vlivu v muzeu.

K. Hucke počátkem roku 1942 svolal schůzi a prohlásil na ní před všemi přednosty oddělení, že z diluviálního odd., které vedl prof. dr. K. Zapletal, vyjme paleolitické arteficiální sbírky včetně lidského kosterního materiálu a přidělí je oddělení prehistorickému. Toto oddělení spravoval K. Hucke sám a jeho zástupcem se stal J. Skutil. Karla Zapletala zbavil vedení diluv. odd. a správu přidělil J. Freisingovi. Ten však byl již 26. 5. 1942 z této funkce odvolán (*Šimek 1948, 156*).¹⁷⁸ Můžeme se domnívat, že toto jmenování bylo i vhodným prozatímním politickým tahem, určeným jako odstupné pro bývalého ředitele muzea ...

K. Absolon ovšem hodnotí „z Kielu došlého, sotva škoře poodrostlého Dr. K. Huckeho“ ve svých poválečných textech ve velmi temných barvách (*Absolon 1945a; 1945b*). Udává, že mu byl zamezen vstup do pracovny, byl mu zabaven archiv, kresby a knihovna (*Absolon 1945a, 37; 1945b, 3–4; Kett-*

¹⁷² Dopis zemského prezidia, č.j. 14.332/40–III/6, „Museum Anthropos v Brně. Vybudování“, adresovaný vládnímu komisaři města Brna ze dne 7. 3. 1940. Dopis byl opisem zaslán i Min. školství a nár. osvěty. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹⁷³ H. Freising, v té době kustod říšského muzea v Opavě, pracoval již řadu let v oblasti moravské prehistorie. Jako první začal kopat v Dolních Věstonicích a objevil zde první sošku mamuta. Stal se objevitelem i jiných paleolitických stanic a byl ve stálém spojení s MZM, pro které příležitostně i pracoval.

¹⁷⁴ Dopis K. Absolona adresovaný zemskému úřadu ze dne 6. 6. 1940. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹⁷⁵ Dopis J. Freisinga adresovaný K. Absolonovi ze dne 15. 1. 1939. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹⁷⁶ Dopis vládního komisaře hl. zemského města Brna O. Judexe adresovaný J. Freisingovi ze dne 11. 9. 1939; dopis J. Freisinga adresovaný K. Absolonovi ze dne 12. 9. 1939; dopis J. Freisinga adresovaný O. Judexovi ze dne 20. 9. 1939. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹⁷⁷ Dopis úřadu hl. zemského města Brna adresovaný K. Absolonovi ze dne 13. 12. 1939. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹⁷⁸ Protokol odvolání J. Freisinga z vedení Anthropos–Landes–Forschungsinstitut und Museum ze dne 27. 5. 1942. Archiv MZM, č.j. 77/42–K7.

ner 1961b, 168). Dostupné materiály z archivu MZM nám dnes umožňují rekonstruovat události poněkud přesněji.

Ještě na počátku roku 1942 Absolon v ústavu Anthropos neztrácí svoji pozici. Koncem února je vyzván J. Freisingem (nyní již správcem Anthroposu), aby sepsal stručné dějiny zakládání ústavu i muzejní expozice při příležitosti chystané pamětní knihy založení zemského badatelského institutu a muzea Anthropos (kniha nikdy nebyla vydána). Na tomto místě je Absolon osloven jako osoba nejpovolanejší, která tomuto projektu věnovala podstatnou část svého života.¹⁷⁹

O Karlu Absolonovi jednoznačné mínění neměl ani K. Hucke, jak vyplývá z jeho korespondence s prof. G. Schwantesem z Kielu, jenž Absolona znal z četných konferencí. V dopisech G. Schwantes informuje K. Huckeho o charakterových vlastnostech K. Absolona a charakterizuje ho jednak jako velmi vzdělaného, možná až geniálního badatele s ohromným vnitřním zápalem, jednak však také jako někdy roztěkaného až chvilkově apatického člověka. K. Hucke v zásadě souhlasně poznamenává, že jednání s prof. K. Absolonem je značně obtížné, neboť je v Brně komplikováno přímo „mystickou hradbou jeho osobnosti“. Nicméně neopomíná vážně dodat, že moravské bádání mu vděčí za mnohé ...¹⁸⁰

V průběhu roku se však situace začíná značně vyostřovat. K. Hucke nařídil revizi sbírek, za které byl K. Absolon zodpovědný. Výsledky však byly značně neuspokojivé a K. Hucke si (snad až příliš iniciativně) stěžuje na tuto skutečnost šefovi prezidia zem. úřadu H. Marcusovi. Udává, že kontrola sbírek je díky K. Absolonovi značně obtížná a některé, i zvláště cenné věci jsou nezvěstné. To vyvolává reakci, která vede k uzavření Absolonovy pracovny v budově na Zelném trhu č. 7, odůvodněné ochranou předmětů zde uložených. Absolonovi je ovšem přístup do pracovny povolen v běžných úředních hodinách.

Na počátku července 1942 je však Absolon nucen čelit dalším problémům. Po revizi sbírek byla zjištěna absence cca 6 000 kusů artefaktů získaných v roce 1927 v Dolních Věstonicích a uváděných i v Absolonově publikaci. Po neúspěšném vysvětlení K. Absolona (tvrdil, že počet kusů určoval pouze odhadem) je mu vstup do pracovny zcela zakázán a své pracoviště je nucen do 1. 8. 1942 vyklidit. Do doby, než se celá věc vysvětlí, je mu zabavena i celá rozsáhlá knihovna.¹⁸¹

Je přirozené, že tato situace u prof. Absolona vyvolala značný nesouhlas. Celou věc se snaží zachránit intervencemi na ředitelství muzea i zemských úřadech. Mašinérii německého režimu se však K. Absolonovi již nepodařilo zdolat. Starosta města Brna O. Judex si naopak řediteli zemského muzea stěžuje na „intrikářství“ K. Absolona a ve stejném duchu jsou i dostupná vyjádření H. Marcuse a zemského prezidenta SS–Standarteführera Schwabeho. Rozpory se značně vyostřují v červenci téhož roku, kdy je řešena až se složkami SS (jmenovitě doloženo korespondencí s SS–Oberstumbannführerem H. Sieversem), přičemž je prof. Absolonovi vyhrožováno gestapem.¹⁸²

Karel Absolon je pozván k pohovoru s prof. MUDr. W. Marquortem¹⁸³ na zemském úřadě a lze říci, že tato zkušenost zlomila i tak silnou osobnost, jakou bezesporu byl. Absolon ji vnímá jako velkou osobní tragédii a zmar všech svých životních plánů, z čehož se jen s obtížemi vzpamatoval. Po těchto zkušenostech a po dalším nátlaku K. Huckeho i W. Marquorta (o celou věc se začalo zajímat velení SS–Ahnenerbe v Berlíně) se se svou ženou uchýlil do Skalního mlýna v Moravském krasu.¹⁸⁴ Na zprávy o zájmu o svou osobu ze strany německých funkcionářů údajně reagoval tak, že se ukrýval dokonce i v jeskyních ...

¹⁷⁹ Dopis J. Freisinga adresovaný K. Absolonovi ze dne 26. 2. 1942. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

¹⁸⁰ Korespondence K. Huckeho a G. Schwantese. Archiv MZM č.j. 51/42–K7; sign. II–3–LM/18.

¹⁸¹ Korespondence O. Judexe, H. Marcuse, K. Huckeho a K. Absolona. Archiv MZM č.j. 72/42–K7; sign. II–3–LM/19.

¹⁸² Korespondence K. Huckeho, G. Schwabeho a H. Sieverse. Archiv MZM č.j. 113/1942–K7, sign. II–3–LM/20.

¹⁸³ Prof. MUDr. Walter Marquort byl přednostou I. interní kliniky nemocnice U sv. Anny a smluvním lékařem gestapa (účastnil se např. poprav na Kounicových kolejích v Brně za heydrichiády). Po válce popraven, jeho tělo bylo využito ke studijním účelům v nem. U sv. Anny. Proč a za jakých okolností proběhlo setkání K. Absolona právě s ním, je prozatím hádankou. Za laskavé informace děkuji Mgr. J. Břečkoví.

¹⁸⁴ Záznam svědectví V. Absolonové, nedatováno (po r. 1966). Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

Všechny události se odehrávají na pozadí dramatického politického vývoje, který mění celý život protektorátu. Po atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha (27. 5. 1942) je prozatímní spolupráce s českými politickými i kulturními institucemi přerušena. Osudy celé země se tak výrazně dotkly i života K. Absolona (k politickému i kulturnímu životu za protektorátu nově např. *Maršálek 2002; Pasák 1998*).

Těmito smutnými souvislostmi byla ukončena těsná vazba prof. K. Absolona s Moravským zemským muzeem a především mu bylo znemožněno dokončit svůj celoživotní cíl – vybudovat mezinárodní vědecký ústav pro výzkum vývoje lidstva a jeho kultury – ANTHROPOS. Absolonovým nuceným odchodem z muzea a z kulturního života města Brna se uzavírá i téma tohoto příspěvku. V dalších řádcích se již jen stručně zmíníme o osudech muzea i Anthroposu v posledních letech války a v období následujícím. Zaměříme se zejména na souvislosti, k nimž je v archivu MZM i archivu ústavu Anthropos dochováno nemnoho protokolárních zápisů a výsledků.

Dr. K. Huckle musel 7. 12. 1942 znovu narukovat a další vedení muzea bylo až do konce války spojeno se jménem jeho zástupce dr. Edmunda Küttlera, jenž již od roku 1926 působil v národopisném odd. MZM. Po celou dobu zůstal mezi českými zaměstnanci oblíben mj. proto, že se všemožně v kritických letech války snažil zabránit jejich odchodu na frontu či k totálnímu nasazení (*Brodesser – Břečka – Mikulka 2002; Břečka 2002; Nekuda 1969*, 41–42). V prehistorickém odd. byl K. Huckle zastoupen H. Schwabedissenem (*Šimek 1948*, 156–157).¹⁸⁵ Ten byl navíc na jaře 1943 jmenován i vedoucím ústavu „Anthropos – Landes–Forschungsinstitut und Museum“. Součástí tohoto pracoviště, které nyní bylo považováno za samostatné a s MZM bylo pouze „ve spojení“, bylo i oddělení pro „prehistorickou rasovou nauku“, vedené antropoložkou G. Asmusovou.¹⁸⁶

V následujícím roce 1943 překvapivě vzniklo z rozhodnutí zemského úřadu v muzeu nové oddělení pro výzkum jeskyň v protektorátu, zvláště pak Moravského krasu, pod vedením K. Zlamala. Oddělení mělo navazovat na činnost předválečné akciové společnosti Moravský kras. K. Absolon po válce píše, že to bylo zejména proto, aby byl zbaven svého vlivu (byť kontroverzního) ve zmíněné akciové společnosti (*Absolon 1945a*, 37; *1945b; Břečka 2002*). O zmírnění napětí mezi K. Absolonem a muzeem naopak svědčí pobídky vedení muzea (E. Küttler, po rozhodnutí zemského úřadu), aby si Absolon po provedení soupisu svou knihovnu odvezl. V květnu 1944 je Absolon varován, že muzeum nemůže ručit za knihovnu proti případným leteckým útokům, a opět je vyzván, aby si pro knihy našel vhodnější místo. K. Absolon však prohlásil, že takové místo nemá, a dostal od dr. Küttlera svolení pro zabezpečení knihovny ve sklepech muzea, kde část zůstala až do konce války a menší část byla odvezena do mikulovského zámku (*Šimek 1948*, 157).¹⁸⁷

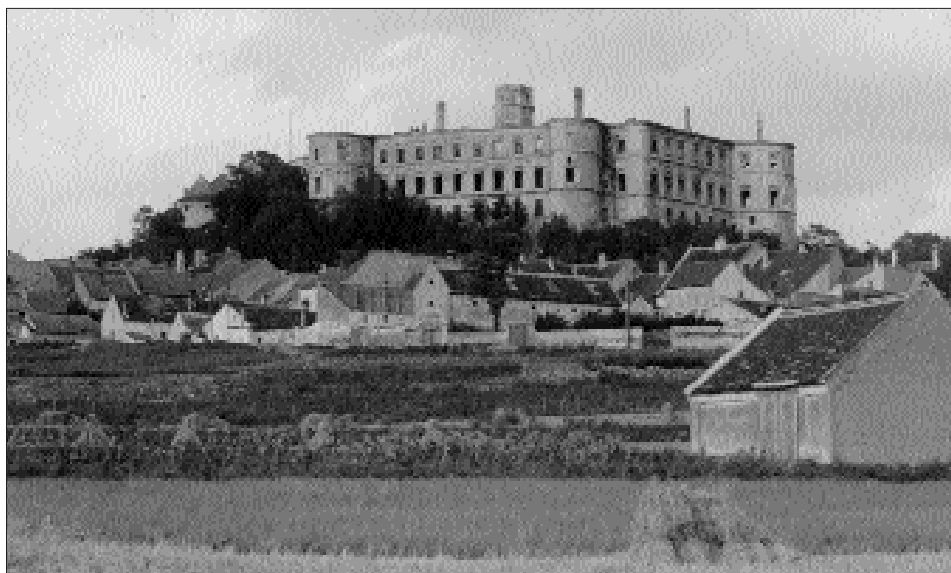
Obrat válečné štěstěny a postupující fronta si vynucovaly stále nová mimořádná opatření, která vrcholila výnosem min. školství ze dne 22. 8. 1944, jímž byla všechna muzea v protektorátě uzavřena. Hektické období konce války v našem archivu již není zachyceno. 25. 8. 1944 bylo Brno zasaženo prvním spojeneckým leteckým úderem, po němž následovaly nálety další (nejsilnější 20. 11. 1944). Tato kritická situace si však vyžádala i manipulaci se sbírkami, která se stala pro moravské diluviální nálezy osudnou.

Všechny do té doby nahromaděné pleistocénní archeologické nálezy (mimo originály vystavené v Anthroposu na výstavišti) byly totiž kvůli ochraně před leteckými útoky odváženy do sklepů zámku v Mikulově, jenž ležel již mimo protektorát, na území Ostmarky. Sem byly přesouvány od podzimu roku 1943 do léta roku 1944. Odpovědnými za tuto činnost se stali vedoucí prehistorického odd. dr. Schwabedissen, dr. Bohmers a poté dr. Asmusová, přidělená MZM. Ta je přebírala od dr. Skutila jako zástupce přednosty prehistorického odd. Stěhování probíhalo ve značném chvatu, neby-

¹⁸⁵ H. Schwabedissen ve své funkci zůstával díky tomu, že si ho „vyžádalo“ říšské vedení SS pro „válečně důležité politicko–historické práce“. Podobně jako K. Zapletal, jenž „pracoval na výzkumu nerostných surovin na území protektorátu“ (*Břečka 2002*).

¹⁸⁶ „Das Werden des nordischen Menschen. Aufgaben der mährischen Vorgeschichtsforschung“, *Deu Neue Tag* Nr. 144 ze dne 26. 5. 1943.

¹⁸⁷ Dopis E. Küttlera adresovaný K. Absolonovi ze dne 31. 5. 1944. Archiv MZM č.j. 72/42–K7; sign. II–3–LM/19.

Obr. 11. Trosky vyhořelého zámku v Mikulově, v němž v roce 1945 podlehy zkáze mj. moravské paleolitické sbírky a část Absolonovy knihovny. Foto archiv ústavu Anthropos.

la pořizována žádná řádná dokumentace odvezených předmětů, a tak ani dnes již zcela přesně nevíme, co vše bylo z muzea odstěhováno (srov. *Šimek 1948*).¹⁸⁸ Žel, při ústupu německých vojsk před osvobozující Rudou armádou vypjatá situace nechala průchod zlé vůli a celý mikulovský zámek i se sklepními prostorami byl úmyslně zapálen, čímž došlo k nenahraditelným a osudným ztrátám na moravském prehistorickém materiálu. K. Absolon škodu na své knihovně poněkud nadneseně vyčíslil na 1 milion korun ...

Pouze za šťastných a dnes již ne zcela jasných okolností bylo zachráněno vzácné diluviální umění, uložené původně v trezoru Cyrillo–Method. spořitelny a poté v trezoru MZM v Brně. Všechny unikátní paleolitické umělecké artefakty byly totiž s vědomím dr. Küttlera zazděny ve sklepech moravského muzea (dnes depozitář zoologického odd. pod kaplí v Biskupském dvoře), a zachráněny tak pro budoucnost.¹⁸⁹ Z trosk mikulovského zámku byly po osvobození vyzvednuty již jen fragmenty přepálených kusů štípané industrie a spálených kostí. Jen zcela nepatrnou kompenzací této ztráty byly snahy Státního archeologického ústavu uplatnit vyčíslené škody při reparačních jednáních ...¹⁹⁰

IV. ZÁKLADNÍ RYSY POVÁLEČNÉHO VÝVOJE

Budova muzea při osvobozujících bojích (počaly 8. dubna 1945 prvním náletem sovětských letadel) naštěstí nebyla přímo zasažena, nicméně byla na mnoha místech poškozena. Konec války si vybral z řad muzea i oběti nejvyšší. Jednou z nich byl externí spolupracovník diluviálního odd. doc. dr. A. Stehlík, jenž byl smrtelně zraněn střepinou granátu 27. 4. 1945. Definitivní konec německé

¹⁸⁸ Opis dopis StAÚ v Praze, č.j. 513/45, adresovaný Ministerstvu školství a nár. osvěty ze dne 19. 8. 1945. Archiv MZM K 153/45 – č.j. 183; sign. II/ Anthr. – 153/45.

¹⁸⁹ Srov. K. Zapletal: „Zpráva o přestěhování sbírek paleolitu a lidských diluviálních koster ze zemského muzea v Brně do Mikulova“ (*Zapletal 1947; Šimek 1948*, 156–158).

¹⁹⁰ Opis dopisu StAÚ v Praze (J. Böhm) adresovaný ředitelství MZM ze dne 30. 8. 1945. Archiv MZM K 153, č.j. 104/45; sign. II-ZM-1945-1.

vlády nad Brnem byl učiněn příchodem vojsk 2. ukrajinského frontu pod velením maršála Malinovského 26. 4. 1945 (*Brodesser – Břečka – Mikulka 2002; Břečka 2002; Nekuda 1969*, 41–42). Co tyto události znamenaly přímo pro Anthrosos?

Dr. E. Küttler 2. 5. 1945 odevzdává správu muzea do rukou etnografa a hist. umění dr. K. Černohorského, který byl funkcí ředitele muzea pověřen nově zvoleným Zemským národním výborem již 29. dubna. Záhy však byl vyslán do muzea v Opavě a na ředitelské křeslo byl povolán 3. srpna opět J. Helfert. Jeho nástupcem se stal Fr. Skýva. Funkci přednosta oddělení „mineralogicko–geologického, diluvia a Moravského krasu“ znovu nastoupil K. Zapletal (*Mikulka 1995*).

Prof. K. Absolon, ztělesňující prvorepublikový výzkum moravského pleistocénu, byl po osvobození nucen čelit nářecím z kolaborace s Němci, a to zejména ve sporech s bývalými funkcionáři zemských úřadů (s nimiž měl Absolon četné kontroverze před svým penzionováním), kteří opět zaujali významná postavení (srov. např. vzpomínky *F. Loubala /1946*, 14–16/, jenž se navrátil z koncentračního tábora v Buchenwaldu). Obvinění bylo založeno zejména na údajných Absolonových hanlivých výrociích o T. G. Masarykovi a E. Benešovi a zejména pak na oficiální spolupráci s Němci za protektorátu. Z dochovaného materiálu nelze již stanovit míru oprávnění takového obvinění. Celý spor byl několikrát převrácen v novinách a soukromé korespondenci. Skutečnost zůstane skryta pod nánosy silných emocí a překrucování výrociů v poválečné vypjaté době ...¹⁹¹

K. Absolon navíc ve své korespondenci neskrývá neshody a vzájemné napětí jak mezi jím a K. Zaplalem, tak i mnohými zemskými úředníky.¹⁹² Jeho situace mu znemožnila přístup do muzea a ani brněnská či pražská vědecká pracoviště s ním oficiálně nenavázala spolupráci. Prof. Absolon však přijal nabídku ze Slovenska k provedení výzkumu v Moravanech nad Váhom, kde pracoval v r. 1946 a naposledy se tak aktivně zapojil do výzkumu paleolitu (*Hromada 2000; Valoch 2002; Archiv ústavu Anthrosos MZM; soukromý archiv K. Absolona*).

Další styk K. Absolona s MZM se v následujícím roce omezil pouze na složité jednání o navrácení jeho předmětů uložených stále v prostorách muzea. Jednalo se zejména o již zmiňovanou Absolonovu knihovnu, atlanty kreseb paleolitických nálezů, které se po tragedii v Mikulově staly jediným dokladem zničených nálezů, a řadu dalších věcí (diapozitivy, negativy, fotografie). MZM v zásadě vyšlo K. Absolonovi velmi vstříc, neboť mu rozhodnutím zástupce ředitele F. Skyvy, přednosta dil. odd. K. Zapletala, správce sbírek M. Pokorného a účetního řed. K. Fibicha byly všechny věci v srpnu 1947 navráceny. Stalo se tak i navzdory tomu, že mnohé bylo pořízeno za muzejní (zemské) finance a odd. pro diuvium tím v podstatě ztratilo celou knihovnu.¹⁹³ Tento akt můžeme vlastně považovat za definitivní rozvázání těsného svazku, jímž byl po tak dlouhou dobu spojen prof. K. Absolon s diluviálními odd. MZM, jehož osudy byly nadále již v jiných rukou.

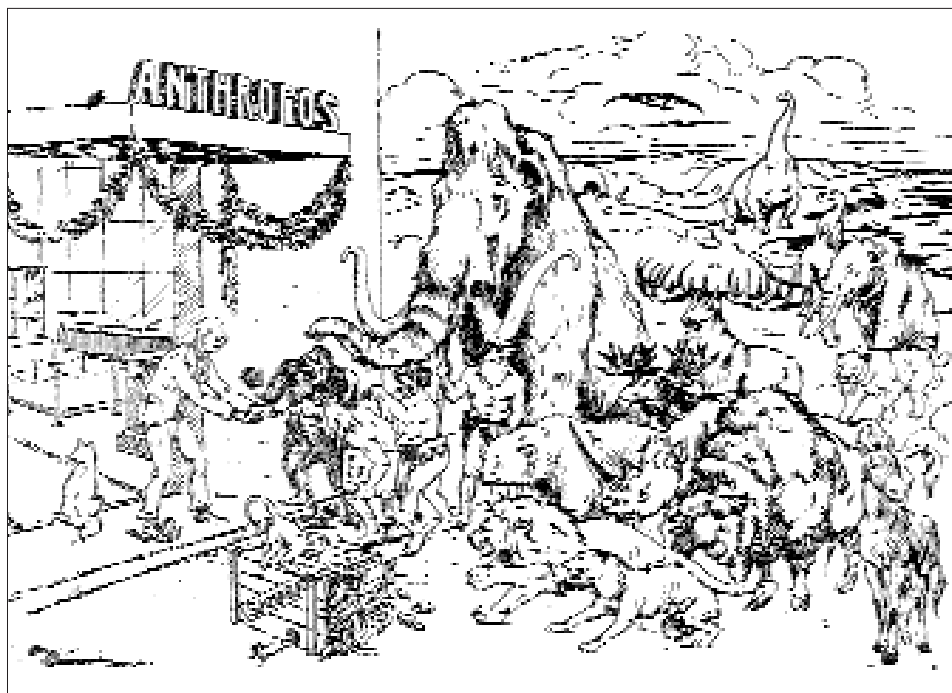
Smutný osud stihl i Absolonem vybudovanou slavnou expozici na brněnském výstavišti, která velmi utrpěla za osvobozujících bojů. Jak dokládají tehdejší záznamy, na zničení a rozkradení velké části vybavení obou pavilónů se nepodílela jen sovětská armáda, ale i místní občané. Vedení muzea i diluviálního odd. se snažilo za těchto okolností získat alespoň část sbírek, které v podstatě představovaly jeden z mála zachráněných materiálů z moravských nalezišť! Bohužel stav expozic byl natolik žalostný, že obnovu výstavy nikdo nepovažoval za reálnou a oba pavilóny byly rozhodnutím ředitelství muzea 10. 12. 1945 odevzdány do pronájmu družstvu zvěrolékařů v Brně ...¹⁹⁴

¹⁹¹ „Pravda o dr. Absolonovi“, Svobodné noviny 20. 9. 1946; Zpráva ze Svobodných novin ze dne 19. 9. 1946; „Pravda o dr. Absolonovi“, Svobodné noviny 2. 10. 1946; „Pravda ve věci prof. dr. K. Absolona“, Svobodné noviny 11. 10. 1946; „Případ zrady na dlouhé lokte – Absolon a autonomie Němců v ČSR“, Rovnost 16. 10. 1946; opis konceptu dopisu K. Absolona adresovaný J. Kopečkovi (8. 10. 1946), Archiv ústavu Anthrosos MZM.

¹⁹² Opis konceptu dopisu K. Absolona adresovaný J. Kopečkovi (8. 10. 1946), Archiv ústavu Anthrosos MZM.

¹⁹³ Zápis z jednání o odevzdání předmětů uložených v zemském museu v Brně prof. dr. K. Absolona ze dne 29. srpna 1947, č.j. 574/1947. Archiv ústavu Anthrosos MZM.

¹⁹⁴ Zpráva bezpečnostního referátu NV města Brna zaslaná MZM ze dne 19. 9. 1945; odpověď MZM adresovaná ZNV IV/6, č.j. 183 ze dne 10. 12. 1945; závěrečná zpráva o stavu výstavy Anthrosos ze dne 21. 12. 1945. Archiv MZM K 153, č.j. 183/45; sign. II/Anthr.–5.

Obr. 12. Karel Absolon byl vděčný objekt novinové karikatury. Tato vznikla při příležitosti znovuotevření výstavy Anthropos. Autorem kresby byl Absolonův spolupracovník, malíř a restaurátor F. Dobrovolný.

Definitivní předěl ve vývoji celé instituce poté znamenal „únorové vítězství pracujícího lidu“ v roce 1948. V muzeu vznikl akční výbor Národní fronty. Na základě jeho rozhodnutí museli někteří pracovníci muzea opustit svá pracoviště (např. J. Skutil, jenž byl nahrazen K. Tihelkou), odejít do penze (J. Helfert) či na jiná místa (K. Zapletal). Dne 19. června 1948 byl odeslán ředitelstvím návrh na reorganizaci přírodovědného oddělení. Přes počáteční odpor tím vzniklo samostatné oddělení moravského diluvia (přednostou se stal dr. Bohuslav Klíma, před ním na krátkou dobu M. Pokorný), odd. entomologické (dr. Jaroslav Stehlík), odd. mineralogické (dr. Tomáš Kruša) a odd. kryptogamické. Ředitelem muzea se stal vrátivší se dr. Černohorský, který však byl již v březnu 1949 vyloučen z KSČ. Vedení muzea převzal botanik dr. J. Šmarda. K 1. lednu 1949 bylo zrušeno zemské zřízení a tím zrušena i činnost Zemského národního výboru – tedy instituce, pod jejíž správou více než 40 let patřilo i MZM. Od této doby bylo nuceno změnit i svůj název na „firmu“ Moravského muzea (Brodesser – Břečka – Mikulka 2002; Mikulka 1995).

Svědectví o stavu celého diluviálního odd. v poválečném období nám podává protokolární zápis komise ze 6. května 1949, sestavené z členů akademické obce MU (E. Šimek, Fr. Kalousek, V. Kalabis), pracovníků muzea (J. Šmarda, Fr. Zvejška, B. Klíma), představitelů KNV v Brně (V. Reizetaler, J. Korejs) a za závodní org. KSČ (V. Hladík). Komise konstatovala stav celého odd. jako dezolátní. Materiál byl rozptýlen a uložen ve zcela nevyhovujících podmínkách, kde postupně podléhal zkáze, osteologický materiál byl konzervován jen nedostatečně, nebo vůbec. Hlavní výtka však opět směřovala k neexistenci řádné inventarizace sbírek (např. paleolitické umění bylo přebíráno bez jakéhokoliv seznamu). Za změněných podmínek se radikalizoval i postoj k osobnosti K. Absolona, jemuž byly nedostatky kladeny bez výjimky za vinu. V zápisu z komisionálního řízení je i návrh na zrušení rozhodnutí z r. 1947, jímž byla Absolonovi vrácena knihovna, která by se měla opět vrátit do vlast-

Obr. 13. Karel Absolon, pravděpodobně 1919.

nictví muzea (v této době knihovna odd. obsahovala pouze 360 svazků a malý počet separátů).¹⁹⁵ Kritické postoje v roce 1948 k Absolonově práci se objevují i v odborné literatuře (srov. *Kettner 1948*; *Kratochvíl 1948*).

Muzeum i diluviální oddělení, které se později zejména zásluhou prof. dr. J. Jelínka přeměnilo ve známý ústav Anthropos, se tedy začalo vyvíjet ve zcela jiných politických, společenských a kulturních podmínkách. Počalo tím psát zcela novou kapitolu v dějinách naší archeologické vědy, která by si zasloužila jiné pojednání (k poválečným dějinám Anthroposu viz *Brodesser – Břečka – Mikulka 2002*; *Jelínek 1964*; *1980*; *1987*; *Nekuda 1969*).

POST SCRIPTUM

Po osvobození je K. Absolon se svou rodinou nucen přestěhovat se z bytu v ul. Koliště, jenž byl zasažen leteckým náletem, do nového bytu v ul. Všetičkova v Masarykově čtvrti. Zde se věnuje zpracování svých výzkumů (v roce 1945 vychází jeho práce o Býčí skále a Dolních Věstonicích), vydává drobnější časopisecké studie moravského paleolitika, řada jeho článků se objevuje v zahraničních časopisech. Zabývá se také přednáškovou činností pro veřejnost a píše články do novin. Svoji energii ovšem z velké části věnuje přípravě velkých prací o Moravském a Dinárském krasu do tisku, jichž se bohužel již nedočká (kniha *Moravský kras* vychází až 10 let po jeho smrti).

S prof. K. Absolonem ovšem v této době začíná spolupracovat nastupující mladá vědecká generace, v níž se objevují jména Jana Jelínka a Karla Valocha. A právě títo, v následujících letech proslavivší se odborníci přejali symbolickou pochodeň a stáli u vybudování moderního vědeckého ústavu

¹⁹⁵ Protokol o zjištění povšechného stavu odd. pro diluvium zemského muzea v Brně ze dne 6. 5. 1949, 5 stran. Archiv ústavu Anthropos MZM AR/21.

i muzejní expozice Anthroposu. Jan Jelínek, jenž se stal přímo zakladatelem této instituce, přichází do Moravského muzea v roce 1948, do diluv. odd. nastupuje jako antropolog v roce 1950. Po odchodu B. Klímy v roce 1951 se stává přednostou oddělení a předkládá nový návrh na vybudování ústavu Anthropos. 1. 12. 1952 byl do ústavu přijat archeolog Karel Valoch a v roce 1953 paleontolog Rudolf Musil. V letech 1958–1964 byl postaven a instalován nový moderní pavilón v Brně–Pisárkách s expozicí „O původu a vývoji člověka a počátcích jeho kultury“. V témže roce J. Jelínek také definitivně přejmenoval diluviální odd. na ústav Anthropos, jenž nachází nový prostor v adaptovaných budovách na Zelném trhu č. 7 a Muzejní ul. 1 a 4 a velice brzy si získává úctyhodný mezinárodní ohlas (prof. J. Jelínek se v letech 1958–1968 stává ředitelem Moravského muzea, roku 1971 dokonce prezidentem org. ICOM při UNESCO). Záhy se počíná rozvíjet bohatý teoretický i praktický multidisciplinární výzkum pleistocénu, pořádají se mezinárodní konference, je založen specializovaný časopis *Anthropologie*, organizují se zahraniční expedice ...

K. Absolon se vědeckého rozkvětu Anthroposu již nedožil. Dne 6. 9. 1960 podléhá zhoubné a bolestivé chorobě na onkologické klinice v Brně na Žlutém kopci a je pohřben na českém místě brněnského Ústředního hřbitova. Zanechal za sebou monumentální dílo i obrovskou osobní legendu.

Dochované archivní materiály nám především umožnily nahlédnout do prozatím málo známé kapitoly dějin našeho oboru, které napomáhají k nutné sebereflexi. Z kontextu osudů brněnského Anthroposu jasně vyplývají kontury společenského (politického i kulturního) pozadí, na němž byla a jistě doposud je archeologická věda jednoznačně závislá. Tato skutečnost vyplývá zejména z obratné a mistrné Absolonovy propagace svého záměru, hledající podporu na nejrůznějších místech politického života tehdejší Československé republiky. Míra úspěchu sebeprosazení v kulturní sféře země pak byla (a stále je) přímo úměrná přiděleným finančním dotacím, jejichž výše je v porovnání se současností v mnohých případech až překvapivá.

Můžeme si klást i známou otázku, nakolik je archeologie a její interpretace závislá na vědomém, možná i nevědomém přizpůsobování požadavkům dané doby (v extrémním případě tento aspekt vystupuje v období nacistické okupace, kdy moravské pleistocénní nálezy byly v ohnisku pozornosti). Takové problémy jsou dnes jistě stejně aktuální jako před 70 lety. Absolonova „metoda“ se prokázala jako velice úspěšná, vzbuzující nevídaný zájem široké veřejnosti, s níž jen málokterý současný podnik může soupeřit. Jinou otázkou zůstává disproporce mezi uspokojením a potřebami běžného diváka a specializovanými, mnohdy již méně srozumitelnými potřebami samotné archeologické vědy.

Snažil jsem se však především předložit méně známou epochu vzniku dnešního známého ústavu Anthropos při Moravském zemském muzeu. Jeho kořeny sahají hluboko do obecných dějin evropské archeologie a příbuzných oborů v první polovině 20. století. Prof. K. Absolon byl jedním z jejich významných představitelů, což dosvědčuje řada vzpomínek na jeho práci (publikace, přednášky, výstavy; *Oliva 1997*). Tyto snahy prozatím vyvrcholily otevřením památníku prof. Karla Absolona vybudovaném v Ditrichštejnském paláci v Brně díky štědré podpoře jeho dcery Ali Block–Absolonové, kam byla přesunuta i celá pozůstalost (*Oliva 2001; 2002*). Byla tím šťastně potvrzena bohatá kontinuita rozvíjející se vědy na poli našeho paleolitu od dob Absolonova děda J. Wankla až na práh 21. století, kdy byl připraven k realizaci projekt nové moderní expozice Anthroposu, jež by měla v blízké budoucnosti výsledky našeho poznání důstojně reprezentovat a v níž by nechyběl ani tolik oblíbený mamut – Absolonův nápad z roku 1928.

Text končím citací jednoho z dopisů z r. 1952, jež si Karel Absolon vyměňoval s Janem Jelínkem.¹⁹⁶ Symbolicky dokazuje pevné sepjetí nového Anthroposu s předválečnými Absolonovými ideály:

Nenechejte se ve svém boji o vzkříšení „Anthroposu“ ničím mýlití, vytrvejte, bojujte a zůstaňte si věrným sám sobě. Nakonec zvítězíte. Per aspera ad astra.

Srdečně Vás zdraví K. Absolon

¹⁹⁶ Text pohlednice K. Absolona adresované J. Jelínkovi ze dne 7. 7. 1952. Archiv ústavu Anthropos.

DALŠÍ PRAMENY A LITERATURA

- Absolon, K. 1924:* Moravské diluvium. In: Průvodce po sbírkách Moravského Zemského muzea v Brně, Brno, 7–38.
- 1930: Mezinárodní výstava „Anthropos“, Příroda XXIII–5/1930, 169–174.
- 1931: Mezinárodní výstava „Anthropos“, Příroda XXIV–6, 201–203.
- 1936: Dr. Jindřich Wankel. In: Zlatá rodina (usp. B. Kladivo), Blansko, 5–12.
- 1937: President Osvoboditel T. G. Masaryk položil základ k vybudování mezinárodního ústavu a muzea „Anthropos“, ústavu pro bádání o původu člověka a vzniku lidské kultury, Příroda XXX–7, 210–220.
- 1943: Dr. Aleš Hrdlička, Příroda XXXVI–3, 66–67.
- 1945a: Výzkum diluviální stanice lovců mamutů v Dolních Věstonicích na Pavlovských kopcích na Moravě. Pracovní zpráva za třetí rok 1926. Brno.
- 1945b: Praehistorický výzkum jeskyně Býčí skály na Moravě na srovnávacím základě. III. kritický příspěvek k poznání praeaurignacienu — Die Prähistorische Erforschung der Býčí skála–Höhle in Mähren vergleichend dargestellt. III. Kritischer Beitrag zur Kenntnis des Uraurignaciens. Brünn.
- Absolon, K. – Zapletal, K. – Skutil, J. – Stehlík, A. 1933:* Bericht der cechoslovakischen Subkommission der „The international Commission for the Study of the fossil Man“ bei den internationalen geologischen Kongressen. Brno.
- Anonymus 1906:* Kniesovo museum Moravského krasu, Příroda V–1, 13–16.
- Bass, E. 1956:* Povídky (edice Dílo Eduarda Basse, sv. druhý). Československý spisovatel, Praha.
- Bohmers, A. 1944:* Die Erforschung des altsteinzeitlichen Lagerplatzes Unterwisternitz. Berichte die Ausgrabungen der Jahre 1939–1942. Anthropos–Forschungen, Band 1, Rohrer, Brünn (korektura v archivu ústavu Anthropos MZM).
- Brandstätter, Vl. – Ondroušek, Vl. 1921:* K objevům nových jeskyň v Mor. Krasu. Olomouc.
- Brodesser, S. – Břečka, J. – Mikulka, J. 2002:* K poznání a slávě země. Dějiny Moravského zemského muzea. Brno.
- Břečka, J. 2002:* Moravské zemské muzeum v období německé okupace, Acta Musei Moraviae – sci. soc. LXXXVII, 203–218.
- Buřková–Wanklová, K. 1936:* Vzpomínky. In: Zlatá rodina (usp. B. Kladivo), Blansko, 35–42.
- Crhonek, I. 1968:* Brněnské výstaviště. Výstavba areálu 1928–1968. Brno.
- Dokládál, M. 1957:* Profesor Dr. Karel Absolon osmdesátníkem, Zpravodaj Anthropologické společnosti v Brně X–1, 1–3.
- Hájek, J. 2002:* Karel Absolon, Akad. bulletin AV ČR 5, 18.
- Häufler, V. 1967:* Dějiny geografie na Universitě Karlově 1348–1967. Praha.
- Hlavní průvodce:* Hlavní průvodce – Výstava soudobé kultury v ČSR, květen–září 1928. Brno.
- Hromada, J. 2000:* Moravany nad Váhom. Táboriska lovcov mamutov na Pováží. Bratislava.
- Jelínek, J. 1960:* Prof. Dr. Karel Absolon, Acta Musei Moraviae – sci. nat. XLV, 265–268.
- 1964: Historie ústavu a expozice Anthropos v Brně. Brno.
- 1980: 30 let ústavu Anthropos. Brno.
- 1987: Z historie ústavu a pavilónu Anthropos. In: 25 let pavilónu Anthropos 1961–1986, MZM, Brno, 9–32.
- Jevécs 1930:* Výstava „Anthropos“ v Brně, Příroda XXIII–6, 240–242.
- Kačer, J. 1993:* Výstava soudobé kultury v Brně 1928, Bulletin Moravské galerie 49, 162–166.
- Kárník, Z. 2000:* České země v éře první republiky (1918–1938). Díl první – vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929). Praha.
- Kettner, R. 1948:* Pavlovské kopce jak nevypadaly a nevypadají, Sborník Československé společnosti zeměpisné 53, 58–60.
- 1961a: Prof. dr. Karel Absolon mrtev, Sborník Československé společnosti zeměpisné 66, 147–151.
- 1961b: Profesor PhDr. Karel Absolon zemřel, Československý kras 13 1960/1961, 163–169.
- 1970: Život a dílo prof. dr. Karla Absolona. In: K. Absolon, Moravský kras 1, Praha, 11–14.
- Knies, J. 1910:* Přátelům turistiky v Mor. Krase. Sloup.
- 1927: Dějiny výzkumu moravského diluvia se soupisem literatury. Brno. Rukopis, uložen v knihovně ÚAM FF MU v Brně.
- Kladivo, B. ed. 1936:* Zlatá rodina. Blansko.
- Klíma, B. 1962:* Za prof. dr. Karlem Absolonem, Anthropozoikum X/1960, 7–23.
- Kratochvíl, J. 1948:* Unfair činy v naší speleologii, Československý kras 1, 123–128.

- Kříž, M. 1900: Příspěvek k jeskynní literatuře. Brno.
- Loubal, F. 1946: Lidé beze jména. Brno.
- Maršálek, P. 2002: Protektorát Čechy a Morava. Praha.
- Mikulka, J. 1995: K historii Moravského zemského muzea v letech 1945–1949, *Acta Musei Moraviae – sci. soc.* LXXX, 253–261.
- Mrázek, J. 1930: Konservování a sestavování koster medvědů jeskynních, *Příroda* XXIII, 195–198.
- Nekuda, V. 1969: 150 let Moravského muzea v Brně. Stručný přehled historického vývoje. Brno.
- Nesvadbík, Fr. – Boček, A. 1913: Moravský kras aneb dr. Karel Absolon v pravém světle. Praha.
- Oliva, M. 1997: Za prof. Karlem Absolonem, *Pravěk* NŘ 7, 463–468.
- 1998: Výstava k jubileu profesora Karla Absolona, *Acta Musei Moraviae – sci. soc.* LXXXIII 1/2, 179.
- 2000: Gravettienská sídliště u Dolních Věstonic, *Acta Musei Moraviae – sci. soc.* LXXXV, 29–108.
- 2001: Karel Absolon 1877–1960 (tisk k v výstavě MZM 2001). Brno.
- 2002: Slavnostní otevření památníku prof. Karla Absolona, *Acta Musei Moraviae – sci. soc.* LXXXVII, 219–220.
- Olivová, V. 2000: Dějiny první republiky. Praha.
- Pasák, T. 1998: Pod ochranou Říše. Praha.
- Peigerová, J. 1997: Cesta Moravského muzea k vědecko–výzkumnému pracovišti. In: Hledání kontinuity vědeckého poznání na Moravě a ve Slezsku, Brno, 112–117.
- Příbyl, L. 1976: Sto let prof. K. Absolona, *Československý kras* 28, 6–12.
- Riedel, L. 1947: Čtení o profesoru Karlu Absolonovi, *Národní obroda* 26. 6. 1947, Brno (též sep. 8 str).
- Rubín, J. 1977a: Karel Absolon jako geograf a velká osobnost České přírodovědy, *Sborník Československé společnosti zeměpisné* 82/2, 103–124.
- 1977b: 100. výročí narození přemožitele Macochy, *Lidé a země* 25, 261–264.
- Rusek, J. 1977: The Centennial of Prof. Dr. K. Absolon birthday, *Revue d'ecologie et de biologie du sol* 14, 263–266.
- Sach, V. 1913: Za dosažení přístupu na dno Macochy. Brno.
- Skutíl, J. 1928: Moravské paleolithikum na Výstavě soudobé kultury, *Příroda* XXI–12, 341–343.
- 1930: Živý zájem veřejnosti a vědeckého světa o výstavu Anthropos, *Příroda* XXIII–7-8, 325–326.
- 1931: Školy a Výstava „Anthropos“, *Příroda* XXIV–7, 261.
- 1965: Bibliografie moravského pleistocénu. ČSAV, Brno.
- Skutíl, J. – Skutíl, Jos. 1967: Moravský kras ve své kulturní historii a v beletrii. Blansko.
- Stehlík, A. 1930: Výstava „Anthropos“ v Brně, *Příroda* XXIII–6, 240–242.
- Svoboda, J. ed. 1994: Paleolit Moravy a Slezska. ARÚ AV ČR, Brno.
- 2000: Dolní Věstonice – Pavlov. Historie a současnost archeologického fenoménu, *Jižní Morava* 36, 21–45.
- Svrčka, J. B. red. 1928a: Katalog odboru vědy, duchové a technické kultury a školství vysokého. Brno.
- 1928b: Expozice odboru vědy, duchové a technické kultury a školství vysokého, *Publikace č. 1, Výstavy soudobé kultury v ČSR, Brno 1928*, zvl. otisk *Revue Horizont* čís. 14–16, Brno.
- Sýkora, J. 1911: Kapitoly za očistou v Mor. Krasu. Brno.
- Šimek, Em. 1948: Furor teutonicus v Mikulově. Ke zkázce moravských diluviálních památek. In: *Z dávných věků I–1947/48*, Brno, 153–164.
- Teyrovský, V. 1961: Ze vzpomínek na prof. Dr. Karla Absolona, *Sborník Klubu přírodovědeckého v Brně* XXXIII, 125–129.
- Úlehla, V. 1928: Informace divákovi. In: *Katalog odboru vědy, duchové a technické kultury a školství vysokého – Výstava soudobé kultury v ČSR, Brno*, 3–27.
- Valoch, K. 1993: Prof. K. Absolon a jeho schopnost integrace vědních oborů. In: *Sborník příspěvků z konference MU – Brněnská věda a umění meziválečného období (1918–1939) v evropském kontextu*, Brno, 210–212.
- 2002: Na okraj historie paleolitického výzkumu v Moravanech nad Váhom, *Archeologické rozhledy* 54, 326–327.
- Vencl, Sl. 2002: Lothar Zotz: o něm i o nás, *Archeologické rozhledy* 54, 837–850.
- Zapletal, K. 1947: Zprávy o činnosti oddělení Zemského muzea v Brně v letech 1939–1947, *Acta Musei Moraviae* XXXIII–1, 13–15.
- Vicherová, M. – Cetl, I. 1993: Prof. Dr. Vladimír Úlehla: Osobnost a dílo. In: *Sborník příspěvků z konference MU – Brněnská věda a umění meziválečného období (1918–1939) v evropském kontextu*, Brno, 198–200.
- Želízko, J. V. 1933: Pravěký člověk moravské tundry a stepi, *Zvon* XXXIII–17, 229–231.
- Žlábek, K. 1960: Vzpomínka na profesora PhDr. Karla Absolona, *Zpravodaj Antropologické spol.* XIII 2/3, 1–2.

Karel Absolon's Mammoth Projects

This article concerns the notable efforts made by Prof. Karel Absolon, curator of the Palaeolithic collections at the Moravian Museum, towards the establishment of the international and interdisciplinary Anthropos institute and museum in Brno, which is involved in complex research into the development of Man and his culture. The study describes the period of the Czechoslovak First Republic and the German Protectorate, i.e. from 1918 to 1945. It draws in particular upon on the rich Absolon archive in the Anthropos institute and the Central Archive of the Moravian Museum.

The life and works of Karel Absolon (b. June 16th 1877 Boskovice, d. Sept. 6th 1960 Brno) have already been the subject of a whole range of publications (among the most substantial of which are, e.g., *Jelínek 1960; Kettner 1961a; 1961b; 1970; Klíma 1960; Oliva 1997; Příbyl 1976; Rubín 1977b; 1977c; Rusek 1977; Valoch 1993*). Having studied at Charles University Absolon joined the Moravian Museum in 1907, where he served until 1942 as custodian of the Zoological/Palaeontological (later Diluvial) Dept. He enriched the Palaeolithic collections through a series of archaeological excavations at Palaeolithic sites and is credited in particular with the discovery of new caves in the Moravian Karst, which he was later able to suitably popularise. Even at this time he was a very well-known figure in cultural life, but his controversial bearing earned him a number of enemies (cf. *Brandstätter – Ondroušek 1921; Knies 1910; Kratochvíl 1948; Kříž 1900; Nesvadbík – Boček 1913; Sach 1913; Sýkora 1911*).

The 1928 annual national Exhibition of Contemporary Culture in Czechoslovakia provided Absolon with an opportunity to present his investigations of Moravian Palaeolithic sites more widely in a specialist exposition. Absolon managed to organise a very popular exhibition in a separate pavilion entitled „Man and his Family“ at the exhibition ground in Brno, while deftly demonstrating his talent with the media. The greatest success with the public was a life-sized reconstruction of a mammoth, financed by a donation from industrialist Tomáš Baťa. The exposition was intended to go on to form the basis of the planned „Anthropos“ institute, to be devoted to the complex study of human development and culture at a scale almost without parallel in Europe. Thanks to its success the entire exhibition remained at the Brno grounds; it was expanded and altered several times and moved into a larger exhibition space. This success was extremely important to the realisation of Absolon's plans. The President of the Czechoslovak Republic T. G. Masaryk visited the exhibition twice, and promised Absolon financing to the tune of 500.000 Crowns to be used for the construction of the aforementioned institute.

Absolon immediately began to prepare extensive plans, grandiose in intent if not overly clear in conception. Thanks to the conspicuous uncertainties and delays, not helped by the controversial approach adopted by Absolon – who had problems with both the management of the Museum and the Provincial bureaucracy, these preparations became bogged down. Nevertheless, the plan as a whole attracted the support of a range of figures in contemporary Czechoslovak cultural and political life, and so for the whole time, up until 1938, the realisation of Anthropos seemed highly likely. Structural designs were completed for new buildings, and both a list of staff and the articles of the institution were drawn up. Beyond the personal problems, however, there was also the parallel development of a similar institute prepared by Charles University in Prague, and last but not least a number of unfortunate events associated with the onset of the political and economic crisis of the second half of the 1930's, peaking in the German Occupation of Czechoslovakia on March 14th 1938, after which Absolon was pensioned off on January 1st 1939.

Even these complications, however, could not separate Absolon from his vision. Important political and cultural functions within the state were occupied by officials loyal to the German government, and necessarily germanised. The new director of the Provincial Museum was J. Freising, with whom Absolon soon established a working relationship and by whom he was entrusted with the unsalaried organisation and scientific administration of the Anthropos museum. The exposition at the Brno Exhibition Grounds was amended to reflect racist Nazi ideology, and the plan to build a new scientific institution resurrected once more. Absolon thus gained the support of not only the Muse-

um's management, but also of the German provincial bureaucracy, which led after the war to his conviction for collaboration, although he was later acquitted on this charge. Absolon remained in his function until the middle of the 1942, when conditions in the Museum and in the Protectorate as a whole changed radically (i.e. in terms of the situation at the Front, the assassination of *Reichsprotektor* R. Heydrich). The post of director of the Moravian Museum was taken by K. Hucce, one of Absolon's critics, who accused him of inconsistencies in the running of his department and of certain „intrigues“. Absolon was unable to withstand these charges, left the Museum and for the rest of the War divided his time between Brno and the Moravian Karst. In the Anthropos institute and at other archaeological institutions German researchers appeared who were linked to the SS–Ahnenerbe, aiming to scientifically affirm the German nationalist ideology. Absolon's departure also meant the end of his efforts to realise the Anthropos institute and museum (*Břečka 2002; Brodesser – Břečka – Mikulka 2002*).

Absolon did not return to the Moravian Museum after the end of the Second World War, and for a short while in 1946 worked at the Slovak site of Moravany nad Váhom. He was required to clear out the whole of his former workplace, his extensive library was returned to him and his place was taken by K. Zapletal and later B. Klíma. The deliberate fire at Mikulov Château, where the majority of the Palaeolithic finds had been hidden (including, e.g., the anthropological material from Předmostí u Přerova; *Šimek 1948*) was fateful for the Moravian Diluvial collections. Absolon's exposition at the Brno Exhibition Grounds also met a sad fate – in May 1945 the pavilion was occupied by soldiers of the Red Army who caused considerable damage to the whole display, and this was followed by the looting of the pavilion's fittings by the local populace. Even the famous mammoth reconstruction was not spared.

A definitive break with pre-war development was brought by the victory of the working classes in February 1948. All co-operation with Absolon was broken off, and he was forced to the side in his apartment on Všeňčková ul. in Brno; here he devoted himself to processing his pre-war excavations. (Býčí skála, Dolní Věstonice, Moravian Karst) and to popularisation. Co-operation with Absolon was, however, re-established by the next generation of scientists (Jan Jelínek, Karel Valoch), who were later responsible for creating the modern Anthropos institute and museum, confirming the pre-war tradition that Absolon represented (*Brodesser – Břečka – Mikulka 2002; Jelínek 1964; 1980; 1987; Mikulka 1995*). Absolon himself, however, did not live to see this – he died of a painful illness on September 6th 1960 at the Žlutý kopec surgical clinic in Brno.

This article presents in particular the environment in Czechoslovakia which after 1918 gave rise to specialised archaeological disciplines, and considers the role of particular individuals in this process. Karel Absolon's life and efforts are indelibly inscribed into the cultural history of the Czechoslovak First Republic, and for a certain time his name became synonymous with research into the Moravian Palaeolithic. He left a monumental body of work behind him, and a personal legend that he himself to a great extent created.

ARCHEOLOGIE A JEJÍ JEDNA MIKROHISTORIE

Habilitace Jana Filipa

Zdeněk Smetánka

1. Úvodní úvaha

Mnozí z nás, kteří v současné době postupně opouštíme svět aktivní vědecké práce a výchovy k ní, si přirozeně přejeme, aby zůstala zachována kontinuita našeho někdejšího snažení. Kontinuita nikoliv ovšem jen jako pouhé mechanické prodloužení známých koncepcí a interpretací, ale jejich překonávání, to jest povyšování na novou, vyšší rovinu poznání, než bylo v minulém čase a v daném prostoru dopřáno naší generaci. Bez nejmenšího zaváhání tvrdím, že podstatným prostředkem, možná nejdůležitějším, jak toho dosáhnout, jsou kvalitní habilitace, velkorysé a vstřícné k nadaným, badatelské činnosti oddaným a připraveným mladým kandidátům, srozuměným se skutečností, že případně *trvalé* budoucí působení při výchově k vědecké práci na vysoké škole jim může ve srovnání třeba s AV ČR stále ještě přinášet různá technická i jiná omezení, jež se zatím na našich vysokých školách zmenšují jen tempem pohybu ochablého hlemýždě.

Platný habilitační řád, určený stávajícím vysokoškolským zákonem a navazujícími pravidly a zvyklostmi, potřebě zkvalitnění personálního stavu, především některých humanitních fakult, podle mého názoru nemůže moc vyhovovat a dříve či později budeme muset o něm asi znovu diskutovat. Některými svými rysy může totiž připomínat spíše běžné, administrativně propracované kvalifikační řízení, k jehož pozitivnímu výsledku je možno, nebo dokonce nutno, se složitě proadministrovat a někdy také prosedět.

Současný stav habilitačního řízení je často deklarován jako obnova zdravých demokratických poměrů a náprava chyb v části systému vzdělání. Ve srovnání s minulostí starou patnáct let tomu tak jistě je. Ale může nás to uspokojit? Pohled zpět do starších časů naznačí, že byly i jiné možnosti, jak dosáhnout žádoucího, a domnívám se, že snad i spolehlivějšího výsledku.

Republika, jejímž prvním prezidentem byl známý vysokoškolský profesor, o jehož nástupnictví se jednalo, pokud vím, se dvěma profesně stejně kvalifikovanými muži, jistě nebyla republikou nedemokratickou, i když tvrzení o opaku jsme v minulosti četli a čteme, nejspíš účelově, ještě dnes. Pohlédnout tedy na jeden pozapomenutý habilitační řád z první republiky, tedy na ono *conditio sine qua non*, očima jednoho případu, vypovídajícího o minulých dobrých mravech, nemůže uškodit, i když se při povrchním pohledu a ve srovnání se současností může zdát, že řízení samo bylo méně demokratické a méně přísné než způsob habilitace současné.

2. O materiálu a trochu bez metody

K posouzení procesu habilitace mého učitele archeologie Jana Filipa (1900–1981) jsem použil pro srovnání současný habilitační řád daný zákonem,¹ k tomu doplňující pravidla platná nyní na Univerzitě Karlově² a habilitační řád a související zvyklosti z doby minulé, kdy se Filozofická fakulta University Karlovy těšila neobyčejné vážnosti, tedy řád platný ve 30. letech 20. století. Zde jsem patrně sám porušil dobrý mrav. Místo prodírání se spleť původních paragrafů a doplňujících vyhlášek, z nichž některé ještě navazují na časy monarchie, využil jsem jen tlustého manuálu, v němž je popsán a komentován administrativní systém a provoz všech vzdělávacích zařízení první republiky, včetně jednotného habilitačního řízení.³ Řád popsáný v manuálu platil s malými odliš-

¹ Zákon ze dne 22. dubna 1998 o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), Sbírka zákonů č. 111/1998, částka 39, s. 5388–5417. Citace z dokumentů jsou vyjádřeny uvozovkami.

² Řád habilitačního řízení a řízení ke jmenování profesorem UK v Praze z 17. 6. 1999. Výtah – kdo může být docentem; doklady, schéma seznamu publikační činnosti.

³ *O. Pacht – F. Havelka: Příručka školské a osvětové správy*, Praha 1934, s. 1373–1378; článek 2. Soukromí docenti, habilitační řád, honorování docenti.

nostmi škol technického směru pro všechny vysoké školy v celé republice. Ta republika sahala tenkrát od Aše až po kopec plný hořců zvaný Pop Ivan, kde ovšem tenkrát žádná škola, natož škola vysoká, nestála, ale kdyby tam časem třeba vznikla, užíval by se ten manuál asi i tam. Zkrátka, byla to taková kuchařská kniha, podle níž se napomáhalo vyřizování standardních záležitostí úřední povahy. Škoda, že jsme ho v diskusi o vysokých školách patrně přehlédli nebo nedocenili.

Druhým zdrojem byla archivní složka Jana Filipa, uložená v univerzitním archivu,⁴ pro kontrolu alespoň letný náhled do složek jeho předchůdců i současníků⁵ a do kartonu se zápisy jednání profesorského sboru pražské filosofické fakulty.⁶ Tiskem vyšly i vzpomínky paní Aleny Filipové,⁷ a konečně jsou tu i občas mezi řečí utroušené glosy samotného Jana Filipa a zprostředkovaně sdílená epizodická vyprávění jeho asistentů, kolegů a žáků, jak ke mně za uplynulých padesát let dospěly. Často takové půvabné smetí minulosti, měnící se občas v legendu.

Habilitační proces se rozvíjel v době nelehké pro všechny zúčastněné, ale v dokumentech ani ve vzpomínkách není nic, co by svědčilo o tom, že by nějak došlo k jeho zjevnému poškození. Obtíže, s nimiž se setkáváme dnes my, jsou možná proti tehdejšímu nicotné. Žádost o habilitaci je psána tři dny poté, co britský ministr zahraničí lord Halifax během schůzky s A. Hitlerem na jeho soukromém alpském sídle Berghofu naznačil jen matný zájem Británie na dění ve střední Evropě. V den, kdy děkan Vincenc Lesný dopisem zval Jana Filipa a členy komise znalců na habilitační přednášku, byla vyhlášena první, menší mobilizace, která měla čelit pohybům nacistických vojsk na vnější straně československé hranice a henleinovským bojůvkám podněcovaným ze zahraničí na straně vnitřní. Stále společenské napětí a vzrušení v té nelehké době je známo – nikde však ani známka vybočení ze zavedeného řádu nebo snad nějaká improvizace, ač všichni profesori, a historici zvláště, jistě dobře věděli, oč jde. Žádné zbytečné prodlení, žádná uspěchanost, žádná výjimka nebo opomenutí.

3. Habilitační proces a jeho výsledek

Dne 22. listopadu 1937 sepsal Jan Filip, „vědecká síla ústavu a semináře pro praehistorickou archeologii“ a zároveň „st. profesor st. čsl. reálky v Praze X.“ několikařádkovou žádost, aby mu byla udělena „venia docendi z oboru praehistorie a protohistorie na filosofické fakultě Karlovy university“. Podnět k habilitaci pocházel velmi pravděpodobně od tehdy již penzionovaného vynikajícího profesora, archeologa a slavisty Lubora Niederla, jehož autorita byla v odborných kruzích obrovská. Ostatně byl to také svého času jeden z blízkých žáků, téměř chráněnců, profesora Tomáše Masaryka, což ovšem v dobách, kdy T. G. Masaryk profesoroval a vedl jednu polemiku za druhou, nebylo aktuálně zrovna nejlepší doporučením. Myslím, že tak L. Niederle naplnil záměr od roku 1934 již zesnulého, dlouho těžce nemocného profesora a svého následníka na fakultě, Albína Stockého, který Jana Filipa habilitovat zamýšlel a podle vzpomínek mu byl až otcovsky nakloněn. Habilitační proces však realizoval stávající ordinář Josef Schráníl.

Žádost adresoval Jan Filip „slavnému profesorskému sboru filosofické fakulty Karlovy university“. Oslovení prostřednictvím adjektiva „slavný“ bylo tenkrát asi nejspíše formální věcí, ale odpovídalo skutečnosti; téměř co jméno v tom sboru, to pojem české vědy a kultury nebo žák od takového jména odvozený.

⁴ Vyhledání osobních složek usnadňuje katalog *O. Polišínský: Inventář Filozofické fakulty University Karlovy 1882–1966* (1970), Praha 1982; Osobní složka (OS) Jana Filipa, inv. č. 200, č. kartonu 17. Archiv Univerzity Karlovy, Praha.

⁵ Cibulka Josef, inv. č. 128, č. kartonu 12; Čadík Jindřich, inv. č. 139, č. kartonu 13; Eisner Jan, inv. č. 188, č. kartonu 17; Květ Jan, inv. č. 435, č. kartonu 37; Lesný Vincenc, inv. č. 446, č. kartonu 37; Matějček Antonín, inv. č. 473, č. kartonu 40; Neustupný Jiří, inv. č. 521, č. kartonu 43; Niederle Lubor, inv. č. 524, č. kartonu 44; Salač Antonín, inv. č. 637, č. kartonu 55; Schráníl Josef, inv. č. 644, č. kartonu 56; Stocký Albín, inv. č. 668, č. kartonu 58; Šimák Josef Vítězslav, inv. č. 710, č. kartonu 62; Šimek Emanuel, inv. č. 711, č. kartonu 62.

⁶ Protokoly schůzí profesorského sboru z let 1936–1937, inv. č. 55; 1937–1938, inv. č. 56; 1938–1939, inv. č. 57 – vše karton č. 6. K tomu složka Seminář čsl. archeologie 1919–1940, inv. č. 1204, č. kartonu 98.

⁷ *A. Filipová: Jeden lidský život*. Praha 1985; *A. Filipová: Archeolog Jan Filip ve vzpomínkách*. Praha 1995.

Žádost byla podána 24. 11. 1937. Orazítkováno, evidováno pod spisovým číslem 873, počet příloh 8. Seznam příloh, které uvádí Jan Filip, však udává číslo 19. Některými přílohami navíc tedy podpořil uchazeč svoji žádost *ex privata industria*, ale kterých 8 bylo těch rozhodujících, to tu není nikde zaznamenáno. Domýšlíme se toho částečně pomocí zmíněného manuálu.

První nezbytností byly čtyři výtisky habilitačního spisu. Doktor filosofie Filip předložil publikaci „Popelnicová pole a počátky železné doby v Čechách“ (Praha 1936/1937). Jeho částí byla nevelká úvodní kapitola „Hallstattská kultura v Čechách“, publikovaná již krátce před tím v *Památkách archeologických* (40, NŘ 4, 1934/1935, 34–72), tehdy nejvýznamnějším československém archeologickém časopise. Kapitoly další, dosud nezveřejněné, pak měly charakter více analytický, chronologicky orientovaný a přesvědčovaly o habilitantových důkladných znalostech „evropských skupin soudobých“, a také vytýčily „vývojovou souvislost oblastí na půdě české s kulturními skupinami v střední Evropě“. Spis splňoval podmínku, že je to spis větší, nebo alespoň podstatnější rozprava, a že je vědecké veřejnosti obecně přístupný. Žadatel též diplomem doložil, že má doktorát té fakulty (1928), ke které předmět habilitace náleží, a dalším dokladem potvrdil podmínku, že od jeho absolutoria (v akademickém roce 1924/25) uplynuly alespoň dva (!) roky. Nezbytné bylo i CV, zaměřené ovšem na život z hlediska odbornosti, návrh tří témat habilitační přednášky⁸ a návrh toho, co uchazeč hodlá jako soukromý docent přednášet v nejbližších semestrech,⁹ nikoliv jen tak něco nezávazného, příležitostného, ale to, čím opravdu hodlá soustavně fakultě přispívat. Jak dále zjistíme, nedodržení příslibu by mělo vážné následky. Významnou podmínkou, i když se zdá být jen formální, byl pro obory, kde je zapotřebí užít demonstračního materiálu, případně laboratoře, předem písemný souhlas přednosty ústavu pro užití sbírek a potřebného dalšího vybavení.¹⁰ Mimo pochybnost je nezbytnost seznamu vědecké produkce, který je zde spojen s kvalifikačním formulářem. Počty publikací určeny nebyly, to by se tenkrát zdálo bizarní, neboť přednost měla kritéria kvalita- tivní; rozhodnout, co stačí a co již ne, bylo vyhrazeno pouze komisi znalců.

Do osmi registrovaných příloh nejsou započteny nejspíše doklady, které se po nahlédnutí vracejí (např. křestní list, osvědčení o státním občanství, originál maturitního vysvědčení). Předloženy byly i doklady o praxi,¹¹ o členství v odborných organizacích, spolcích apod.¹² Jistou váhu měl patrně i osobní, to jest služební výkaz Jana Filipa o činnosti jako ustanovená vědecká pomocná síla. Práci pomocné síly na Filosofické fakultě vykonával středoškolský profesor Jan Filip vedle svého zaměstnání nepřetržitě od roku 1926 až do habilitace – za plat zcela symbolický. Když v květnu 1931 žádal bezvýsledně profesor Stocký o zvýšení jeho odměny za správu sbírek, knihovny, kolekce dia- pozitivů a za pomoc při seminářích a cvičeních, což představovalo asi čtyři hodiny denně, neváhal

⁸ J. Filip navrhl tato témata: 1. Problém slavnosti popelnicových polí. 2. Kulturní styky Československa s ostatní Evropou v době bronzové a železné. 3. Základy absolutní chronologie v pravěku střední Evropy. Není bez zajímavosti, že učitel Jana Filipa A. Stocký při své žádosti o habilitaci navrhl jako jedno z témat 18. 5. 1920 „O hranicích poznání ve vědě praehistorické“, které nebylo přijato.

⁹ Návrh přednášek pro nejbližší semestry: 1. Popelnicová pole (2 hod). 2. Střední a jižní Evropa v době hallstattské (2 hod). 3. Kultura doby laténské (2 hod). 4. Ethnické problémy čl. pravěku (2 hod). 5. Úvod do nejnovější literatury o pravěku Evropy (1 hod). 6. Vůz a spřežení v pravěku Evropy (1 hod). Ohlášení přednášek pro jednotlivé semestry mělo být provedeno vždy po předběžné dohodě s ordinářem, tj. prof. J. Schránilem.

¹⁰ Svolení k užití knihovny a seminární sbírky, které je podepsáno prof. J. Schránilem, je součástí žádosti.

¹¹ Praxe v prehistorickém oddělení Národního muzea 1923; výkopy na Vyšehradě 1924 a na Pražském hradě 1925.

¹² Uvedeno stručně jako: „člen Archeol. komise při České akademii (1932); člen komise pro Limes Romanus při Šafaříkově učené spol. (1936); Redaktor Památek archeol., skup. pravěká; Jednatel st. arch. ústavu pro okresy Ml. Boleslav a Mnich. Hradiště (1935); čestný člen mus. spolku v Mnich. Hradišti. Mezinárodního sjezdu pro prehistorickou archeologii v Oslo v roce 1935 se účastnil přednáškou „Die Wagenbestattungen aus der älteren Eisenzeit“. Z formulace v CV ani z posudku komise znalců nelze vyčíst, zda byl J. Filip v Oslo přítomen, nebo zda byl příspěvek písemně zaslán a pojat do protokolu. V žádosti se též uvádí studijní cesta v roce 1929 (Mnichov, Norimberk, Řezno), 1930 (Drážďany, Lipsko, Halle, Magdeburg), 1931 (Brémy, Hamburk, Lübeck); zvláště Berlín s cílem zjišťovat bohemia; v letech 1931–1937 všechny „své středoškolské prázdniny (věnoval) podrobnému studiu pravěkých sbírek v museích českých, moravských i slovenských.“

do zdůvodnění žádosti napsat, že veškerá dosavadní odměna se téměř zcela spotřebuje „k úhradě jízdného elektrickou drahou do ústavu a zpět“.¹³ Přes evidentní nesnáze byly jeho občasně krátké vzpomínky na tuto činnost na Filozofické fakultě UK do roku 1934 vlídné, po tomto roce ne sice bez nadhledu a úsměvu, ale občas přece jen s troškou zdrženlivosti. Služba za J. Schráníla asi nebyla totéž co za A. Stockého. Věděli jsme to i my mladší, ale nepřísluší nám to soudit.

Jan Filip se svou žádostí ucházel o veniam docendi jako soukromý docent. Dnes se tomuto pojmu blíží institut externích učitelů, někdy docentů, jindy i profesorů, ale není to zcela totéž a instituci soukromých docentů minulosti dnes již asi dobře nerozumíme. Někteří to označení mylně považují dokonce za směšné, za něco, z čeho vane jakási druhořadost. Ve skutečnosti to byla startovní čára účinného systému, jak zvyšovat kvalitu vysokých škol, rezervoár, odkud bylo možno čerpat nejschopnější pro trvalé vysokoškolské působení. Také na středních školách, kde vyučovali soukromí docenti, třeba češtinu, latinu nebo třeba i fyziku, jako tomu bylo tam, kde jsem usedl do primánské lavice, udávaly tyto pedagogické síly měřítko.

Soukromí docenti zmizeli v roce 1951 ze světa po reformě vzdělávacího systému a někteří z nich v důsledku dalších, rychle přicházejících pohrom i ve druhé emigraci. Jiní, kteří měli méně štěstí, jako jeden z mých skvělých středoškolských profesorů, klasický filolog a filosof, soukromý docent František Jiránek, museli přežít komunistický žalář.

Na nejbližší schůzi, 2. prosince 1937, profesorský sbor po prozkoumání formálních náležitostí schválil zahájení habilitačního řízení a stanovil ze svého středu komisi znalců, v níž zasedal prehistorik Josef Schráníl, mimořádně nadaný analytik se schopností vyvážené syntetické práce, jmenování jsou i dva archeologové klasičtí, Jindřich Čadík a Antonín Salač. Volba těchto dvou klasických archeologů byla samozřejmostí. Od Jana Filipa, který směřoval ke studiu mladšího pravěku, profesorský sbor jistě právem požadoval znalosti antického světa, na jehož periferii vyrůstaly zaalpské kultury, jimiž se Jan Filip zabýval a jež bude i nadále studovat. Přítomnost Josefa Vítězslava Šimáka zastupovala geografický aspekt uchazečova snažení. J. V. Šimák, vynikající historický topograf, do komise náležel i proto, že mu byl znalecky blízký region Pojizeří, o němž se kandidát docentury rovněž zajímal. Ale jak ještě uvidíme, roli posuzovatele, kterou jistě rád jako Filipův krajan z Turnovska přijal, se rozhodl plnit velmi obezřetně, aby nechtěně Jana Filipa nepoškodil. Konečně Antonín Matějček, tehdy vůdčí osobnost československého dějepisu umění – snad se můžeme domýšlet – zastupoval něco, co je poněkud mimo vlastní archeologické prameny a problémy, ale co k jejich pochopení rovněž náleží. Zdráhám se to pojmenovat, neboť si nejsem jist, zda mám k dispozici správná slova; je to něco, co souvisí s chápáním kultury nejen ve smyslu archeologickém, ale prostřednictvím výtvarného umění obecně lidském. Při kvalitách profesorského sboru tehdejší Filozofické fakulty UK snad něco takového můžeme předpokládat. Do vlastního řízení asi A. Matějček mnoho nezasahoval, neboť v době jeho průběhu patrně onemocněl.

Členové komise zvolili mezi sebou referenta, jímž se stal Josef Schráníl. Komisi požádal děkan, významný indolog a překladatel krásné literatury z bengálštiny Vincenc Lesný, o vypracování posudku habilitačního spisu a o charakteristiku vědecké osobnosti žadatele. Žádost o posouzení napsal vlastní rukou (tak se v té době ještě běžně interně ůřadovalo), ale zprávu o výsledku si tímto nedatovaným přípisem, vypraveným 7. prosince 1937, vyžádal takovou, aby byla „podána na stroji“.

Podrobnou zprávu zpracovali všichni „proff. Dři“ pod vedením J. Schráníla. Posudek je takový, jaký obvykle čítáme při podobných příležitostech i dnes, a jeho jádrem je podrobný pozitivně vyznívající rozbor habilitačního spisu. Ale liší se od většiny dnešních nepatrně ve dvou znacích. Již v úvodu se vypočítává, jaké semináře navštěvoval a či přednášky J. Filip poslouchal. Ze seminářů se uvádějí kolegia Lubora Niederla, Albína Stockého, Josefa Pekaře a Josefa V. Šimáka. Z přednášejících jsou jmenováni navíc Josef Schráníl, Emanuel Šimek, Václav Novotný, Josef Šusta, Karel Chytil, Jaroslav Bidlo. Charakteristika vzdělání je zde podrobnější, než uvádí sám žadatel, a váha školení zaručeného zvučnými jmény byla tehdy zřejmě značná. Komise si některé údaje patrně dodatečně zjišťovala sama. Překvapující je absence na seminářích Josefa Šusty, o nichž se Jan Filip zmiňoval

¹³ Inv. č. 1204, karton č. 98, dopis ze dne 11. 5. 1931.

s velkým respektem. Jednou i připomenul, že právě již z nich se datovalo jeho zdrženlivé, spíše kolegiální než osobní, ale pevné přátelství naplňované solidaritou s historikem umění Janem Květem, který u J. Šusty působil rovněž jako pomocná síla.

Druhou odlišností je uvedení ohlasů habilitačního spisu, které rovněž nenalzáme v samotné Filipově žádosti. Ohlasy byly pozitivní jak v odborných časopisech, tak v denním tisku. Přihlédnutí k ohlasům z běžných denních tiskovin ovšem splňuje vždy jedno zásadní pravidlo: referát musí být podepsán odborníkem. Z domácích badatelů tedy pod řádky referátů čteme jména jako Ivan Borkovský, Růžena Vacková, Jiří Neustupný, Bedřich Svoboda.¹⁴ Profese nespecializovaného nebo příležitostného vědeckého komentátora, který se vyjádří kdykoliv k čemukoliv a také občas něco důležitého pomine, nebyla tehdy příliš pěstována. Z dochovaných materiálů můžeme vyzorovat, že redakce známých pražských deníků i v jiných případech vítaly články a glosy odborníků. Ale ani tenkrát, i když to asi bylo lepší než dnes, nedosahovaly nejspíše vztahy mezi novinami a vědeckými pracovníky té úrovně, o níž jsem se dozvěděl za svého pobytu na pařížské EHESS. Ten vztah charakterizuje zvyklost, že jestliže některý z předních vědců, řekněme například formátu G. Dumézila, Cl. Lévi-Strausse, G. Dubyho, J. Le Goffa nebo někoho podobného, poslal do redakce prestižního *Le Monde* něco, co se týkalo třeba jen velmi nepřímo jejich oboru, a tedy vlastně stále ještě zájmů francouzské kultury a tím i společenského klimatu, v němž se utvářela, tisklo se to druhý den v některé z dobrých rubrik, ne-li na první stránce, nikoliv až za týden zkráceno v čtenářském „zaslánu“. A již jen představa, že by některý z redakčních pracovníků chtěl něco opravit nebo vynechat, pokud by se to proneslo, vyvolala by prý značnou veřejnou nevoli, ne-li skandál. Nevím, jestli to platí ještě dnes, v každém případě to v naší současné situaci je spíše vzácný jev. Bez povšimnutí nezůstal habilitační spis ani v zahraničí.¹⁵

Pozitivní posouzení habilitačního spisu (25. 3. 1938) mělo za následek další postup. V nejbližší schůzi profesorského sboru dne 7. dubna 1938 byla zpráva komise schválena a děkan prof. Lesný vyrozuměl uchazeče i komisi znalců o dalším postupu habilitace, to jest o konání habilitačního kolokvia, což učinil dopisem ze dne 12. dubna 1938. Pozvánky byly vypraveny a odeslány ještě téhož dne, a tak byla dodržena obvyklá měsíční lhůta. Kolokvium se mělo konat 12. května o třetí hodině odpolední při zasedání profesorského sboru.

Dr. Jana Filipa čekal obtížný, asi nejobtížnější krok habilitačního řízení, kolokvium, v němž měla komise znalců před profesorským sborem ověřit uchazečovy znalosti. Ale ještě dříve, než byla položena první otázka, došlo, jak vzpomínal Jan Filip, k zajímavé příhodě charakterizující noblesu profesora Schráníla. Vzájemný vztah obou pánů byl samozřejmě korektní, domnívám se však, že bez konfliktů zůstal díky trpělivosti Jana Filipa. Oba byli, jak vyplývá ze vzpomínek jejich současníků, velmi odlišné osobnosti. Uchazeč o soukromou docenturu se právě chystal opustit svůj psací stůl v Břehové ulici a z této v padesátých letech zcizené vedlejší budovy Filosofické fakulty UK přejít do budovy hlavní, na někdejší Smetanově náměstí, kde se mělo konat kolokvium. Profesor Schráníl vstoupil nečekaně do pracovny, vzal Jana Filipa pod paži a řekl mu něco jako, že na to kolokvium si ho doveďte sám. Těch pár společných kroků mezi oběma blízkými místy byla asi důležitá věc pro oba pány.

Protokol kolokvia z 12. května je krátký, ale hutný. Komise prostě uchazeče důkladně vyzkoušela z oboru, pro který se chtěl habilitovat. Zkouška před profesorským sborem byla vyhrazena jedna hodina a komise položila kandidátovi, pokud se dobře dopočítáváme, třináct otázek. Některé z nich zasahovaly rozsáhlou geografickou oblast, například „o sponách na Balkáně, v Itálii, našich

¹⁴ Pozitivní ohlasy jsou vyjmenovány v dokumentu „Zpráva komise (proff. Dři. Schráníl, Čadík, Matějček, Šimák a Salač) o habilitační žádosti PhDr. Jana Filipa pro obor prehistorická archeologie“ jen zběžně – J. Eisner tedy profesor prehistorie na Komenského universitě v Bratislavě (Naše věda 1937, 95–99, a Český časopis historický 43, 1937, 557–561); I. Borkovský (Národní listy 11. 11. 1937); R. Vacková (Národní střed 17. 1. 1937 a 24. 10. 1937); J. Neustupný (Prager Presse 1937, č. 333); B. Svoboda (České slovo 29. 12. 1937).

¹⁵ R. Beninger (Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 68, 1938, 116–117); R. Pittioni (Wiener prähistorische Zeitschrift 25, 1938, 170–172); zmíněn je bez bibliografických údajů dr. F. Holste. Z pražských německých kruhů viz: C. Streit, Sudeta 1938, 14, 29–32.

zemích, v jižním Rusku“, nebo „o vlivech gotských v pozdním provinciálním umění římském na Balkáně a v západní Evropě“. Také další příležitostné otázky týkající se vědecké literatury zodpověděl pan kandidát tak, „že i po této stránce jsou jeho vědomosti té povahy, že nejenom zcela uspokojují, ale dokazují velmi dokonalé ovládnání vědního oboru ...“. Když skončila komisionální část zkoušky, mohli položit otázky i ostatní členové profesorského sboru. Zda tak učinili, nevíme, většinou se prý tak nedělo; kompetentní odborníci byli přece členy komise a důvěra v jejich kvalifikaci a odpovědnost byla asi samozřejmostí.

Závěrem této zkoušky komise jednomyslně dospěla k názoru, že navrhne přítomnému profesorskému sboru, „aby bylo dále postupováno ve věci habilitačního procesu“. Znamenalo to pozvání k habilitační přednášce. Habilitační řízení již prakticky končilo, přednáška sice teoreticky mohla ještě přinést nějaké překvapení, ale dvě nejobtížnější části byly již hotovy.

Pod protokolem jsou podepsáni jen tři členové komise. A. Matějček chybí, ač den Filipova kolokvia byl zároveň dnem jeho volby jako děkana pro akademický rok 1938/39. Byl nejspíše nemocen, a byl pro nemoc omluven i z habilitační přednášky. Přijetí volby potvrdil písemně později. Chybí též J. V. Šimák. Ten zůstal po celé kolokvium před dveřmi zasedací síně, aby byl v případě potřeby k dispozici, ale sám se kolokvia nezúčastnil. Podle vzpomínky Jana Filipa čekal na chodbě před zasedací síní proto, aby někdo nemohl pomyslet, že zkouší mírně, když jsou oba rodáci z téhož kraje. A s blahopřáním mu předal na památku své poslední separáty a měl při tom poznamenat, že přece páni kolegové poznají i bez něho, jak to s tím Filipem stojí.

O osm dní později koncipoval, a za další čtyři dny, dne 24. 5. 1938, rozesílal děkan prof. Lesný další pozvánky, tentokrát k habilitační přednášce. Ze tří nabídnutých témat zvolil profesorský sbor na návrh J. Schránila „Problém slavinity popelnicových polí“. Ve vzrušených dnech ohrožení roku 1938 nás volba konfliktního tématu mezi německými nacionálně orientovanými badateli a badateli polskými, zastávajícími slavinitu lužické kultury doby bronzové, neudivuje. Jan Filip tento spor znal a pečlivě sledoval. Dochovaný protokol o habilitační přednášce, podobně jako jiné protokoly o habilitačních přednáškách, datovaný 17. červnem 1938, je neobyčejně stručný. Obsahoval jediné důležité sdělení: „Přednáška jednomyslně schválena“. Jaké názory asi v přednášce J. Filip zastával, nevíme. Domnívat se můžeme, že se asi mnoho nelišily od jeho pozdějších názorů a od studie, kterou k tomuto tématu vydal brzy po skončení okupace v roce 1946.¹⁶ Tehdy nejspíš plně stál na straně polské vědy, ale později nebyl zastáncem přímočarého výkladu lužické kultury a jí blízkých variant jako předchůdců slovanského etnika. Opatrněji se domníval, že tento rozsáhlý a relativně homogenní kulturní komplex, pokrývající značnou část východní střední Evropy a území dále na východ, a podle tehdejších představ zasahující až k připeřským bažinám, nemohl zůstat bez vlivu na utváření etnických poměrů v pozdějších dobách.

Po schválení přednášky se profesorský sbor ihned usnesl na příznání veniae docendi a děkan Lesný 24. června sepsal zprávu o jejím udělení pro Ministerstvo školství a národní osvěty. Stručně v ní popsal průběh a výsledky řízení a připojil ke zprávě habilitační spis a ostatní přílohy. Byl to důležitý dopis a jeho kopie je v tomto jediném případě opatřena razítkem, které ještě z habilitačního řízení neznáme. „Dáno k visu dne 27. června 1938“ a teprve potom následuje další obvyklé razítko „Vypraveno dne 1. červce 1938“.

Přibližně za měsíc bylo zpět několikařádkové potvrzení veniae docendi, podepsané ministrem Emilem Frankem, datované 5. srpna 1938. Byl to asi jeden z posledních podobných přípisů tohoto ministra, který na pražskou Filosofickou fakultu UK odeslal. Za sedm neděl byla vláda Milana Hodži, jejímž byl E. Franke členem, vystřídána vládou generála Syrového a o týden později přestalo Československo existovat ve svých původních hranicích.

Děkan Lesný napsal 11. 8. 1938 docentu Filipovi zprávu o ministrově potvrzení habilitace, čj. 102933/38–IV/3, a nechal přiložit k úřednímu oznámení dokumenty o řízení, které již fakulta nepotřebovala. Připojil též osobní dopis, o jehož obsahu zatím nic nevíme. Brzy nato, 22. 8., oznámil nový soukromý docent Jan Filip pro zimní běh 1938/39 přednášku „Popelnicová pole“, 2 hodiny týdně.

¹⁶ J. Filip: Počátky slovanského osídlení v Československu. Praha 1946.

ně a požádal, „aby děkanství laskavě zařídilo vše potřebné.“ Nad tímto přípisem začínajícího soukromého docenta trochu žasnu, neboť z mnoha postesknutí kolegů vím, že dnes jsou to občas pedagogické síly, aby si samy zařizovaly mnohé potřebné a někdy i nepotřebné.

Přípisek na oznámení přednášky nového soukromého docenta uvádí, že tato byla zaznamenána do připravovaného „Seznamu přednášek“, kterýžto tisk byl již ve zlomené korektuře. Přípis doc. Filipa byl odložen ad acta jako vyřízený 25. srpna 1938. Jan Filip zahájil s počátkem zimního akademického semestru 1938/39 své první čtení.

Snad nemáme velkou fantazii, když z fakultního administrativního zpracování Frankeho oznámení, jímž se potvrzuje habilitace soukromého docenta Filipa, výjimečně vytušíme přece jen něco zvláštního. V celém habilitačním procesu nenacházíme žádnou nelogickou proluku, všechno probíhá tak, jak má a jak bychom u stabilizované instituce předpokládali. Asi ve víru dramatických mezinárodních politických událostí došlo přece jen k jednomu vykojení ze zavedených zvyklostí. Důležitý Frankeho list se dostal na vědomí sboru profesorů s neobvykle dlouhým zpožděním, a to až 17. 11. 1938. Ad acta byl odložen 21. 11. 1938, čímž se habilitační řízení Jana Filipa definitivně stalo záležitostí pro archivaci. Do uzavření českých vysokých škol nacisty zbývalo o několik dnů méně než rok.

4. Minulost a současnost

Jestliže přijmeme za správné tvrzení Jacquese Le Goffa, že „úkolem historika je bez ustání putovat mezi minulostí a přítomností“, pak nezbyvá než se pokusit o několik poznámek k současnému habilitačnímu řízení očima vzdálenější minulosti. Výsledky srovnání nejsou možná bez zajímavosti.

Získání *veniae docendi* znamenalo za první republiky získání *práva* a zároveň *povinnost* pravidelně sdělovat na univerzitní půdě své myšlenky, výsledky a názory, a tak vyučovat a vychovávat studenty k samostatnému myšlení a tvůrčí práci. Zároveň, ale až v druhé řadě, to představovalo možnost být snad i někdy na univerzitě trvale zaměstnán. Nebylo to tedy převážně kvalifikační řízení pro síly na fakultách a v jejich ústavech již působící, ale jeho dosah byl mnohem širší.

Nepožadovala se předem žádná pedagogická praxe, ale o to větší byl položen důraz na *následný* výkon pedagogické práce – tedy přesný opak toho, co platí dnes. Kromě kolokvia souvisela přímo s budoucí pedagogickou činností při vlastním habilitačním procesu pouze přednáška, která měla prokázat, že uchazeč je opravdu schopen přednášet a tlumočit přiměřeným způsobem své myšlenky. Tam, kde byla schopnost přednášet zjevná a osvědčená, mohl být tento krok habilitačního řízení vypuštěn.¹⁷ Z hlediska dnes uplatňovaného požadavku nutné předchozí pedagogické praxe připomíná zákonem stanovená habilitační přednáška spíše jen formálně z minulosti převzatý prvek, přeměněný nyní v pouhý rituální úkon, případně nedokonalým způsobem supluje evidentně chybějící habilitační kolokvium. Toho se minulý režim, zejména u humanitních oborů, zbavil z pochopitelných důvodů s velkou chutí.

Požadavek předcházející tříleté pedagogické praxe, jako je tomu v současnosti na UK Praha, může být paradoxně jednou ze závažných překážek rozvoje pestré volné nabídky, a tím i kvality základního pedagogického procesu. Svým důrazem na *pregraduální* studium ochuzuje výchovu k vědecké práci, jež se soustřeďuje ve výběrovém studiu *postgraduálním*. Vše může být ještě zhoršováno konstrukcí konkrétních studijních programů a jejich předepsanými časovými rozsahy. To vše nepřeje volné, konzultované volbě a jen nepřímému řízenému hledání vlastní cesty, jak je žádoucí pro vážné zájemce o budoucí vědeckou práci. Rozvrhy jsou ovšem plné, studenti mají být nadále vedeni pokud možno za ruku, neboť za ně přece zodpovídáme, což je deklarováno jako partnerství při vzdělávání. Nemají být přetěžováni, a vůbec už ne nějakou nabídkou něčeho navíc, co sice nutí k vlastnímu postoji a přemýšlení o tom, co vlastně chtějí – ale je toho všeho nějak moc. Někdy se mi zdálo, že chybí už jen ten klasický gymnaziální zvonek, odměřující čas přednášky. To není okamžitý sarkastický

¹⁷ Op. cit. v pozn. 3, s. 1376, § 12. V žádném případě nebylo možno ani u nejrenomovanějších uchazečů vypustit habilitační spis běžně přístupný odborné veřejnosti. *Venia docendi* mohla být udělena na ucelený širší úsek vědní disciplíny, nikoliv na dílčí specializaci a ani pro technické obory nepřicházelo v úvahu udělení *veniae docendi* vztahující se k nějakému umění „nebo k zběhlosti nějaké“, ale výhradně k předmětům vědecké povahy.

výmysl, zažil jsem to na FF UK počátkem 50. let. a nejsem si jist, zda jsme se, přes neustálé proklamace o nových možnostech, dokázali od té trapné minulosti dostatečně vzdálit, i když na vnější symbol toho všeho, čím zvonek je, jistě již nikdo ani nepomyslí. Jeho stín tady straší občas dál. V takové situaci je získání předběžné pedagogické praxe jen s obtížemi uskutečnitelné.

Při diskusích o problému předhabilitační pedagogické praxe zachycuji také občas spíše potichu sdílené mínění, že s habilitacemi se nemá plýtvat, protože pro část uchazečů, zejména z některých vybraných oborů, k nimž má ovšem archeologie velmi daleko, je motivem habilitace spíše snaha o zlepšení vlastní „firmy“ než o zlepšení úrovně obecné vzdělanosti. Zkrátka, že po habilitaci některý docent na univerzitu a výchovu ani nevzpomene.

Zkušenost učí, že i dobře míněná negativní, blokační opatření mohou nadělat, a také zpravidla nadělají, více škody než užítku. Podobné situace a případy řešil starý habilitační řád mnohem důkladněji a zároveň opět přesně opačně než řád dnes užívaný. Venia docendi totiž neplatila na věčnost. Nevypsal-li soukromý docent po čtyři semestry přednášku, venia docendi „minula“. ¹⁸ Bylo automaticky po docentu, pouze se ten fakt administrativně zpracoval. Výjimkou rušící toto nařízení mohla ovšem být předem dohodnutá pauza, krytá vynikajícím vědeckým výkonem. Ale i tak bylo třeba nového usnesení profesorského sboru fakulty a sdělení ministerstvu. Tedy nejen ke zrušení, nebo lépe propadnutí veniae docendi, ale i k jejímu obnovení.

Zaznamenal jsem však i případ opačný. Docent E. Šimek sám zodpovědně žádal o zrušení veniae docendi na UK v Praze, protože byl již se svolením profesorského sboru fakulty, kde byl habilitován, instalován jako profesor na nově zřízené univerzitě v Brně. Nemohl tedy již pro nával práce vykonávat povinnosti docenta na univerzitě mateřské. ¹⁹ Venia docendi samozřejmě platila totiž jen na té fakultě a té univerzitě, pro kterou byla udělena, a přirozeně pouze a jen pro ten obor, na nějž byla původně požadována a přijata. A povinnost s tím nepominutelně spojená musela být plněna. Odchylky, které byly zapotřebí pro vznik nových systemizovaných míst na případných nových ústavech a univerzitách, byly možné jen se schválením profesorského sboru mateřské fakulty a ministerstva (tehdy MŠNO).

Tato pravidla, jakkoliv se mohou zdát nepružná, měla svůj dobrý smysl. Umožňovala postupný vznik fakult a ústavů z přetlaku kvalitních sil, nikoliv překotně, podle hesla „vem kde vem“. Tehdejší venia docendi také bránila nedávno ještě rozvinutému, nyní již naštěstí slábnoucímu nešvaru „cestujících“, ba i „okružních“ pedagogických sil, a také znemožňovala, aby na kvalitní fakultu vstoupil přednášející, o jehož kvalifikaci fakulta neměla vlastní podrobnější představu.

Dnes je docentům přiznána celostátní aproba, mohou docenturu získat kdekoliv a potom působit kdykoliv a kdekoliv. Formálně může vyhovět též habilitace v zahraničí, třeba v Paříži nebo Prašově. Mohou též, a také se to přichází, jen formálně naplňovat kolonky žádostí o rozšíření akreditace různých oborů, což je vážnější. ²⁰ Měl jsem bohužel povinnost se i o podobných nepěkných případech přesvědčit. Státní docentura je také tak pevná, že nelze bez problémů ani prokazatelně selhávajícímu jedinci kvalifikaci docenta pozastavit, natož zrušit. Co by musel docent udělat nebo neudělat, aby jeho jmenování (záměrně teď neužívám venia docendi, neboť to bylo zjevně něco jiného než dnešní jmenování) mohlo být zrušeno, když tak nelze učinit ani v případě jedince, který svého akademického statusu užívá jako štít patrně pekuniárně motivovaného nabízení pavědy, to tedy již nevím. ²¹

Žadatel o venia docendi je konkrétně i obecně představen v předcházející části této úvahy, a domnívám se, že dostatečně. Druhým účastníkem řízení, a to účastníkem rozhodujícím, je těleso zvané „profesorský sbor“. Jeho váha v celém řízení byla taková, že někdejší ministerstvo (MŠNO) považuje obecně za nutné připomenout profesorským sborům, že je tu i ono, kdo má k habilitacím co říci.

¹⁸ Op. cit. v pozn. 3, s. 1376, § 14.

¹⁹ Korespondence z 21. 12. 1934; OS E. Šimek, inv. č. 711, č. kartonu 62.

²⁰ Rukopis „Poznámky ke stavu školství především vysokého na přelomu let 2001 a 2002“; text určený jako podklad pro diskusi Učené společnosti ČR.

²¹ Výslovně a rád konstatuji, že se jedná o případ mimo archeologii.

Bývalý sbor profesorů je těleso trvalého charakteru, organicky rostlé, složené výhradně z profesorů dané fakulty. Docenti mají při jednání profesorského sboru svého (své) zástupce. Předsedá mu děkan, který je pouze *primus inter pares*. Je volen výhradně profesory, tedy členy profesorského sboru, a to na FF UK v době předválečné zásadně jen na jedno roční období. Sbor rozhoduje všechny závažné záležitosti fakulty, tedy i habilitace. Zasedá nejméně jednou za měsíc a o jednání se pořizuje, jak ukazuje náhled do archiválií, přiměřeně podrobný zápis. Sbor je homogenní těleso, kontinuita je jeho předností a velkou hodnotou, ale oborová rozmanitost chrání sbor před strnulostí. Přirozené věkové složení umožňuje vyváženost přístupů k problémům, a to všechno dohromady dává naději na vysokou kompetenci. Tam, kde sám nestačí, má *možnost* při habilitacích požádat jinde o expertní dobré zdání.²² Měl jsem možná takové dobré a elegantní zdání v ruce ještě jako student a škoda, že se kamsi zatoulalo. Zůstalo až do počátku 50. let založeno, možná zapomenuto, v knize I. L. Červinky „Slované na Moravě a Říše Velkomoravská“ z roku 1928, která patřila L. Niederlemu. Mladá brněnská Masarykova univerzita se úředním dopisem obrátila na L. Niederla s žádostí o posouzení této knihy, na níž se jeden z tvůrců moravské archeologie chtěl habilitovat. L. Niederle tuto možnost zamítl, když odpověděl v tom smyslu, že kdyby byl tázán, zda má být I. L. Červinka habilitován, odpověděl by, že ano, ale že předložený spis se mu nezdá pro tento účel vhodný. Bylo to pro mne jedno z prvních cenných, rozvrhem přednášek nepředpokládaných poučení o taktu při věcném posuzování cizího odborného díla, a zřetelně kontrastovalo s tehdy před očima valem zaničujícím světem kvality a slušnosti na vysokých školách. Nikoliv ovšem ve „Filipově semináři“, který i v nejsložitějších dobách, v 50. letech, sloužil jako neuvěřitelné útočiště pro všechny, kteří brali studium vážně a nechtěli se účastnit „revolučních“ hrátek.

Někdejší profesorský sbor je dnes ve všem důležitém, a tedy i při habilitacích, nahrazen vědeckou radou. Procházet v žádostech o různé akreditace seznamy členů vědeckých a jiných rad nemusí být vždy nutně zcela jen potěšitelná četba, neboť lze nalézt i jedince, který neumí sestavit základní, formálním pravidlům odpovídající bibliografický kompilát, charakterizující vlastní práci, což je pro seminární záležitost, nebo prostě věnuje této věci jen malou pozornost. Nevím, co je vlastně horší.

Představovat a srovnávat ještě další významné účastníky habilitačního řízení, respektive jejich skupiny (komise, nebo nově zřízené oponenty), nemá v této souvislosti smysl. Mnoho se neliší od dnes působících, jen složení těch dnešních je komplikovanější. Zda je to vždy k prospěchu věci tam, kde je vědecká komunita nevelká, může být předmětem diskuse.

5. Epilog

Platný habilitační řád je pozoruhodným hybridem částí starého habilitačního řádu, patrně zřetelně neuvědomělé reprodukce prvků, které přišly postupně na svět v uplynulých čtyřiceti letech, a účtyhodné, ale ne vždy šťastně dopadající snahy posledního desetiletí napravit něco, co bylo naprosto zjevně vadné. V době stále ještě nedokončené transformace a „usazení“ celého vysokoškolského systému může v jistých případech snad současný habilitační řád, a s ním spojená praxe, plnit pozitivní úlohu. Nejsem si však jist, zda opravdu skutečnou transformaci vždy naplňuje a zda ji opravdu urychluje, jak by bylo patrně potřebné. Nemohu se zbavit dojmu, že potřeba rychlejšího rozvoje kvality výuky možná vyžaduje, zvláště ve studiu postgraduálním, návrat k institutu dnes již zapomenutých soukromých docentů – se vším všudy, co to pro studium a vzdělání znamenalo. Neprospělo by to jen postgraduálnímu studiu, tomu možná především, ale možná celému univerzitnímu systému.²³

ZDENĚK SMETÁNKA, Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou FF UK, Celetná 20, 116 42 Praha 1

²² Op. cit. v pozn. 3, s. 1375, § 7, poznámka 1.

²³ Za pomoc při zpracování tohoto tématu děkuji pracovníkům Ústavu dějin UK a archivu UK, především řediteli univ. prof. dr. Josefu Petráňovi, DrSc.; za některé cenné informace vděčím Mgr. Z. Sklenářové a za přečtení rukopisu T. Klírovi; za přečtení oddílů 1–3 děkuji PhDr. Václavu Mouchovi, CSc.

VZPOMÍNKY PRACOVNÍKŮ STÁTNÍHO ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU V PRAZE

Jan Rataj – Miloš Šolla – Slavomil Vencel

1. ÚVOD

Většina z nás poslouchá nejen s potěšením, ale i s odborným zájmem vyprávění pamětníků o někdejších podmínkách provozování našeho řemesla. Ty příběhy totiž postihují opomíjené nebo přímo zamlčované informační vrstvy, které se mýjejí s účelově formulovaným obsahem publikovaných úředních přehledů o činnosti institucí, s údaji v lichotivě oslavných životopisech, motivovaných životními výročími nebo skonem archeologů, případně v přehledech dějin bádání (např. *Krumphanzlová, red. 1972*). Oficiální institucionální texty se nesou převážně v odosobněné rovině, vztahují se spíše k historickým událostem vyššího řádu a kalkulují s následným chováním nadřazených složek, takže nejenže zdůrazňují pozitiva, ale zcela pomíjejí z hlediska výkaznictví nevýznamnou každodennost, a tím nereflektují aktivní podíl všech zúčastněných na jejím utváření. Komplementární pohled na minulost zdola, z hlediska malých dějin každodennosti a rovněž z úhlu osobních osudů, alespoň do jisté míry usnadňuje pochopení možných souvislostí a zdánlivě nelogických událostí, resp. iracionálních způsobů chování jednotlivců, profesních skupin nebo institucí. Pro uchování údajů každodennosti však schází standardizovaný veřejný prostor. Navíc bohužel žádný protagonista vývoje našeho oboru po sobě nezanechal paměti¹, které by zasvěceně doplnily pozadí událostí a umožnily chápání souvislostí, jakkoli zároveň lze pochybovat o tom, že bychom ve výpovědi kteréhokoli jednotlivce našli objektivní a úplné informace. Nevyhnutelnou složku jakéhokoli svědectví totiž tvoří perspektiva: úhel osobního pohledu, objektivně podmíněný zrozením do národní, sociální a náboženské skupiny, citovou výchovou v raném dětství, navíc měnící se věkem, zkušenostmi, vzděláním, funkcí, postavením, mírou vrozené sociální inteligence, schopností chápání a vidění souvislostí a následků, intenzitou a agresivitou touhy po osobním úspěchu a prospěchu, nepříznanými aspiracemi nebo naopak jejich kompenzacemi, účelovým lhaním pro zakrytí skutečných nízkých motivů jednání, ale i subjektivními až iracionálními faktory (jako např. všudypřítomnými osobními sympatiemi a antipatiemi, ať působenými feromony nebo předsudky). To všechno podstatně ovlivňuje vnímání reality, resp. formuje žebříčky osobních priorit, prezentovaných vlivnými jedinci (ať úmyslně nebo neúmyslně) jako neosobní priority skupinové nebo institucionální.

Nevyhnutelné ubývání pamětníků stále zužuje prostor k poznání těchto převážně skrytých, oficiálně se neprojevujících faktorů, komplementárně se podílejících na utváření minulých dějů, což vede k úvahám o způsobech, jak zachovat alespoň zbývající torza těchto vrstev minulosti. Jen malé a nesouvislé útržky z nich zachytily – někdy víceméně bezděky, neboť neverbálně – filmové kamery, fotografie a značně mezerovitá listinná dokumentace. Pokus o doplnění oborové paměti o polohu každodennosti představují dva návazné texty dlouholetých pracovníků Archeologického ústavu v Praze Jana Rataje² a Miloše Šolla, které vznikly během druhé poloviny roku 2001 z podnětu

¹ Ústního podání pamětníků časného období StAÚ využil V. Spurný (1975, 156, pozn. 1) při rekonstrukci vzniku a vývoje archivu nálezových zpráv. Svědectví o životě prof. Jana Filipa vydala jeho druhá manželka (*Filipová 1985*; nepatrně rozšířená verze 1995). Zatím v rukopisu zůstává retrospektivní text Evžena Neustupného, jemuž děkuji za jeho zpřístupnění.

² PhDr. Jan Rataj (1913–2002) působil v ARÚ (1937–1939 a 1950–1979), ale až do 90. let pracoval jako bibliograf v rámci dohod o pracovní činnosti. Byl posledním přímým pamětníkem poměrů ve StAÚ za ředitelování K. Buchtely. Ratajova přezdívka „Státník“ se podle jedné verze vztahovala k jeho titulu státní profesor, podle druhé verze souvisela s volbami v roce 1946, kdy ve svém volebním obvodu v Břevnově smluvil jako reprezentant Čs. strany lidové vítěznou koalici nekomunistických stran.

Původní texty J. Rataje (ze dne 10. 8. 2001), M. Šolla (z 8. 11. 2001) a L. Píplové (z dubna 2002) jsou archivovány v ARÚ AV ČR v Praze. Editorem stylisticky upravená, zde otištěná verze těchto vzpomínek je rozšířena o vysvětlující poznámky a vsuvky s informacemi získanými upřesňujícími dotazy a rozhovory, resp. dohledáním

N. Venclové. Zmíněné výchozí texty přečetli a svými znalostmi rozšířili jejich vrstevníci a spoluza-městnanci, a to zejména Ludmila Píplová a Václav Spurný (jehož paměť nachází oporu v heslovitých denních záznamech v jeho diářích); jednotlivé zprostředkované informace poskytli i další v textu uvedení pracovníci Archeologického ústavu v Praze, kteří je získali z rozhovorů s již nežijícími pamětníky. Většina komentářů vznikala spontánně během rozprav s editorem (jenž sepsal úvod a závěr) a byla využita v poznámkách k předloženému textu: s konečným zněním tohoto textu se všichni zúčastnění seznámili. Časový úsek vzpomínek uzavírá smrt třetího ředitele ARÚ Jaroslava Böhma v r. 1962, jakkoli některá data zmíněnou mez nutně přesahují. Za hranice vzpomínek žijících pamětníků sahající nejstarší osudy našeho ústavu pokrývají přehledy činnosti Čsl. státního archeologického ústavu za léta 1919 až 1931, uveřejňované ve Zprávách Čsl. státního archeologického ústavu v Praze³, jakkoli zachycují jen úředně hubenou a neúplnou informační kostru.

Bylo by zbytečné zdůrazňovat, že hodnota vzpomínek není limitována jen odlišnou perspektivou pohledu účastníků týchž dějů, ale primárně charakterem lidské paměti, která má – podle současných poznatků – ve vztahu k minulosti spíše rekonstruktivní než záznamový charakter. Se značnou věrností však paměť uchovává emočně naléhavé události, a to v příjemném i nepříjemném smyslu (lidé si pamatují nejlépe situace, v nichž hráli role hrdinů, vítězů, anebo naopak obětí). Proto je třeba vzpomínky jakožto dodatečné záznamy minulosti ověřovat z více nezávislých zdrojů, např. archivními dokumenty nebo dobovými publikacemi. (Dohledání některých vágně určených údajů např. v denním tisku by si však vyžádalo vynaložení neúměrného množství energie, a to ještě s nejistým výsledkem.) Na druhé straně lze nezastupitelnost a komplementaritu ústní tradice vůči písemnostem podepřít nikoli vzácnými případy, kdy k oficiálnímu písemnému záznamu nedošlo (ať proto, že jednání proběhla osobně nebo telefonicky a nezanechala hmotný korelát, anebo proto, že se publikace faktu nejevila v dobách blízkých události jako závažná nebo byla politicky nebo společensky vyloučená), případně kdy byly písemné dokumenty dodatečně cílevědomě skartovány (např. kádrovými pracovníky, sekretariáty Komunistické strany Československa – dále KSČ – a aparátem Státní bezpečnosti čili StB na sklonku roku 1989, kteří věděli, že případné zachování stop po jejich činnosti neohrožuje jen jejich pověst, ale i beztrestnost). Ústní tradici jako součást mechanismu společenské paměti na jedné straně nevyhnutelně ohrožuje působení kolektivní fantazie, promítají se do ní dobové sdílené naděje i obavy, fakta i předsudky, klepy, anekdoty a šeptanda, ale na druhé straně vždy měla příležitost přecházet do různých vrstev písemnictví odlišné legendotvorné schopnosti a závažnosti: zaznamenal-li ústní tradici kronikář relativně brzy po událostech, vznikla z ní účtyhodná historická data, která obstála i po kritickém zhodnocení; využili-li však ústně tradovaných dat srovnatelné důvěryhodnosti literáři později, staly se z nich jen složky krásné literatury, a po případné ztrátě časoprostorového kontextu jen pověsti nebo pohádky (tyto úvahy rozvádí podrobně *Krejčí 1981*, 5–12).

SV

---

v archivech i v literatuře. Zdroje ústních, přímých i nepřímých svědectví, komentující Ratajovy a Šollovy vzpomínky, jsou důsledně určovány uvedením jmen informátorů. (Několik málo s tématem věcně nesouvisejících pasáží bylo z rukopisů J. Rataje a M. Šolla pro tisk vypuštěno.) – Užívání akademických titulů nebylo v textech důsledně sjednocováno (většinou bývají vypouštěny při opakování), někdy vyjadřují osobní vztah pisatele k jmenované osobě, jindy ilustrují dobově proměnlivé zvyklosti (cf. zánik rozlišování slečen od paní u dospělých žen).

³ Zprávy Čsl. státního archeologického ústavu vyšly jen třikrát: v roce 1929 první svazek s přehledem činnosti za léta 1919–1929, v roce 1931 dvousvazek s přehledy za roky 1929 a 1930, v roce 1934 čtvrtý svazek s přehledem za rok 1931; všechny přehledy o činnosti StAÚ jsou sice anonymní (podle článku III1d Statutu StAÚ: viz *Anonym 1934a*, 6, je měl ředitel ústavu předkládat na MŠANO); od druhého svazku Zpráv je jako redaktor uváděn J. Böhm. – Zprávy Čsl. StAÚ za léta 1932–1934 se pro Buchtelovy obstrukce dochovaly jen v neúplných korekturách až do války, kdy byly okupanty zastaveny a sazba rozmetána; příslušné přehledy o činnosti StAÚ v nich scházejí. Korektury Zpráv Čsl. StAÚ 1932–1934 byly uloženy v knihovně ARÚ. Originální zprávy o činnosti StAÚ se v úplnosti nedochovaly ani v ARÚ Praha, ani v archivech, např. ve fondech nadřízeného MŠANO. – Kromě archivních pramenů lze za autentické zdroje považovat zejména všechny Böhmovy publikace o činnosti StAÚ a ARÚ ČSAV (*Böhm 1940; 1946; 1958; 1959a; 1959b*), jakkoli jsou stručné a formulovány značně neosobně.

2. VZPOMÍNKY JANA RATAJE NA LÉTA 1932 AŽ 1939

2.1. Prehistorická archeologie na Univerzitě Karlově v letech 1932–1939

Přednášky se konaly v posledním patře univerzitní budovy v Břehové ulici (za zadním traktem právnické fakulty v čp. 7 s výhledem na Vltavu, kde sídlil Prehistorický ústav také v poválečné době). Byla tam menší ředitelna a přednášková místnost, malá a nezařízená fotokomora (pouze s promítačkou) a knihovna, která byla přístupná každé úterý po celý den. V čele katedry stál univ. prof. ing. Albín Stocký (1876–1934⁴), asistentem byl dr. Jan Filip (1900–1981), který vykonával i veškeré fotografické práce (a v letech 1932–1941 vyučoval na karlínské reálce).

V semináři se jako posluchači sešli Rudolf Turek (1910–1991), Bedřich Svoboda (1910–1975), Oldřich Říha (v poválečné době profesor českých dějin na Filosofické fakultě UK), Jan Rataj (1913–2002), Josef Vacek (později správce musea v Děčíně), Olga Šafaříková (z Jugoslávie, vnučka P. J. Šafaříka), A. Sommerschuh (poslední tři se v archeologii výrazněji neuplatnili); mimo ročník docházeli dr. Libuše Jansová (1904–1996, která v roce 1928 promovala jako první česká archeoložka, v StAÚ Praha zaměstnána v letech 1929–1934 a 1950–1973) a emigrant dr. Ivan Borkovskij (1897–1976, v StAÚ zaměstnán poprvé jako volontér v r. 1923, r. 1925 se poprvé zúčastnil výzkumu Pražského hradu, který později dlouhá léta vedl).

Tříhodinovou přednášku zahájil v r. 1932 prof. A. Stocký rozvrhem práce na celý rok s úmyslem přednést celý pravěk za čtyři roky. Přednášky tehdy započal geologickým přehledem vývoje Země a nejstarších antropologických nálezů. Existenci eolitů v terciéru zamítl. Paleolit omezil na základní názvosloví, tvary pěstních klínů a uštepové industrie podle francouzské literatury. Po další dva roky byl hlavním námětem neolit, ale Stocký pro nemoc už přednášky nedokončil. Všechny posluchače překvapila práce v laboratoři, kde každý z nás zpracovával hromádku střepů od umytí po event. doplnění sádrou nebo sestavení celé nádoby, kterou připravil i ke zhotovení odlitků. Cvičilo se detailní seznamování s pravěkým materiálem. V té době jsme už užívali Stockého přehledy (*Čechy v době kamenné*, Praha 1924; *Pravěk země české I*, Praha 1926; *Čechy v době bronzové*, Praha 1928; *Čechy v době železné*, Praha 1933). Profesor Stocký se často zmiňoval o muzejní práci s archeologickým materiálem a seznamoval nás s instalacemi sbírek (včetně návštěvy musea v Kolíně). Plán výuky měl dobře promyšlený, jenže již v druhém roce mého studia onemocněl cukrovkou, která mu postupně stále více bránila v práci na univerzitě, a po delší absenci zemřel. (Jeho urna byla až do začátku 40. let umístěna v kolumbáriu krematoria ve Strašnicích.) Po smrti prof. Stockého se přednášky nějaký čas nekonaly, v semináři zastupoval do konce letního semestru dr. Jan Filip. Po prázdninách nastoupil doc. (od 1935 prof.) dr. Josef Schráníl (1893–1940), do té doby vedoucí pravěkého oddělení Národního musea v Praze. Převzal vedení ústavu i přednášky, nikoli však původní Stockého studijní plán, takže nepokračoval v přednáškách o neolitu. Rovněž zaměření semináře se změnilo, vedl debaty o pravlasti Slovanů a o československém pravěku, zavedl referáty o knihách a publikacích A. Stockého a základním zájmem se stalo Schránílovo základní dílo *Vorgeschichte Böhmens und Mährens* (Berlin – Leipzig 1932). Témata přednášek odpovídala jeho publikacím (např. České země za doby knížecí, O korunovačních klenotech českých, O zbroji sv. Václava, O meči svatováclavském, Význam numismatiky pro českou archeologii – se zdůrazněním významu nálezů antických mincí v Čechách, O době stěhování národů). V r. 1937 přistoupil do semináře Miloš Šolle (nar. 1916), který značně oživil naše debaty.

2.2. Československý státní archeologický ústav v Praze

Z hlediska organizace vědecké práce na sebe v letech 1932–1939 upozorňoval Čsl. státní archeologický ústav (dále StAÚ), sídlící od r. 1930 v Lobkovickém paláci ve Vlašské ulici čp. 19 pod svahy Petřína na Malé Straně. StAÚ byl umístěn v překrásném a prostorném barokním paláci (nyní ambasáda Německa) s přepychovou štukovou výzdobou interiérů. Rozsáhlý palác zároveň hostil rovněž Státní památkový ústav a ještě Masarykovu knihovnu. StAÚ zaujal větší část přízemí a celé druhé

⁴ Rušivě působící data narození a smrti za jmény mají umožnit okamžitou orientaci v generační příslušnosti osob; většinu dat a další údaje obsahuje *Filip 1966; 1969; 1998*.

patro. Vlevo za vchodem do sally tereny byla zřízena prostorná laboratoř se silným zdrojem vody z petřínských zahrad. V sousední stejně rozlehlé podatelně se ukládaly veškeré písemnosti. Z podatelny dvě místnosti vlevo sloužily jako kancelář a menší fotokomora, vpravo od podatelny byla ředitelna. Krátká chodba vedla k pracovně J. Böhma a ke schodišti do 1. patra a ke knihovně Památkového ústavu. Vpravo od hlavního vchodu do paláce spravoval StAÚ ještě přístavek s větší přízemní místností, která sloužila k rozkládání map. Z přízemí vedlo do 2. poschodí paláce široké schodiště do tří reprezentačních sálů, v nichž se konaly přednášky, a kde byla uložena příruční knihovna a šatna se sociálním zařízením. Elektrický výtah vedl až do rozlehlého podkroví (3. patro) s knihovnou a fotoarchivem s přílehlou dokonale zařízenou fotolaboratoří. StAÚ užíval v Lobkovickém paláci 12 sálů a místností a navíc ještě bývalou konírnu jako depozitář archeologických nálezů⁵.

2.2.1. Personální obsazení StAÚ v letech 1932–1939

Po prof. Luboru Niederlovi se ředitelem StAÚ stal v letech 1924–1939 Karel Buchtela (1864–1946), Niederlův spolupracovník, spoluvůdce českého archeologického systému a *Rukověti české archeologie* (Praha 1910). Byl vyhlášeným sběratelem umění a znalcem starožitností⁶. Mladším a daleko modernějším pracovníkem StAÚ byl PhDr. Jaroslav Böhm (1901–1962) s titulem vrchního komisaře správní osvětové služby (SOS), což byl odbor Ministerstva školství a národní osvěty (MŠANO). Třetím pracovníkem byl komisař SOS dr. (později prof.) Vojtech Budaváry/Budinský–Krička (1903–1993, ve StAÚ činný v letech 1933–1939). Středoškolský profesor Anton Gnirs (1873–1933 byl konservátorem⁷ StAÚ pro antické památky, po něm dr. (později univ. prof.) Helmut Preidel (1900–1980). V letech 1929–1934 pracovala v StAÚ PhDr. Libuše Jansová (1904–1996), poslední pamětnice prvního desetiletí existence StAÚ ve Strahovském klášteře (*Spurný 1975*). Dne 1. 4. 1937 byl dekretem MŠANO do StAÚ přijat absolvent Filosofické fakulty UK Jan Rataj (1913) na uvolněné volontérské⁸

⁵ V. Spurný se později od technických pracovníků StAÚ dověděl, že po StAÚ zůstalo kdesi v zahradě Lobkovického paláce sekundární pravěké naleziště: Při náhlém stěhování r. 1941 (na příkaz okupantů) se rozpadla dna některých dřevěných bedniček s převážně střepevým materiálem. Jednotlivě nepopsané nálezy se tak smísily a jako znehodnocené už nebyly odstěhovány, ale naopak nasypány do vyhloubené jámy na zahradě.

⁶ Vlastnil rozsáhlé, značně rozmanité, ale znalecky shromažďované kolekce (mincí, porcelánu, kreseb), včetně sbírky vybraných archeologických artefaktů (zvláště bronzových), kterou podle informace V. Spurného odkázal své sekretářce M. Bařtipánové. Ve střetu zájmů mezi postavením ředitele a soukromého sběratele zjevně ke škodě StAÚ vítězil sběratel, neboť podle pamětníků (např. J. Rataje) začínal svůj pracovní den standardním dotazem: „Tak co je nového u Chaury, slečno Bařtipánová?“ (Chaura byl významným pražským antikvářem na Národní třídě v sousedství Národního divadla.) V. Spurný pamatuje stesky pracovníků StAÚ, kteří mívali potíže např. s proplacením tramvajového lístku za dopravu pytle stěrů z výzkumu kdesi v Dejvicích, a to v důsledku skutečnosti, že prostředky StAÚ na cestovné byly vyčerpány příkazy ředitele sekretářce, která z jeho pověření nakupovala na uměleckých aukcích, a to i v zahraničí.

⁷ Konservátory byli jmenováni dílem interní úředníci StAÚ (např. A. J. Jíra, 1868–1930, rada správní osvětové služby a konservátor v letech 1919 až 1930; dr. J. Böhm) a dílem odborníci s mimopražským působištěm (dr. Anton Gnirs, 1873–1933, konservátor pro antické památky v l. 1925–1933, doc. dr. E. Šimek, konservátor pro památkovou agendu, I. L. Červinka, 1869–1952, prof. dr. Jan Eisner, 1885–1967; cf. *Anonym 1929*, 42); jednatelé a dopisovatelé StAÚ byli do čestné funkce externích spolupracovníků ustanovováni dekretem ministra MŠANO na období pěti let. Většinou se rekrutovali z řad učitelů, jimž to zaměstnavatel započítával jako žádoucí mimoškolní činnost. (Cf. Statut StAÚ, hlava II, článek 6: *Anonym 1934a*, 6.) – Výčet konservátorů a jednatelů StAÚ implicitně zahrnuje rejstřík nálezových zpráv z let 1919 až 1952; cf. *Charvátová – Spurný – Venclová 1992*, 237–254. Úřední seznamy a jmenování konservátorů, jednatelů a dopisovatelů obsahují inv. č. 29–32 ve fondu StAÚ 1919–1952 (*Pytlíček 1996*).

⁸ Postavení volontéra (spojené s platem ca 500 Kč) neznamenovalo řádné stálé místo (započítávalo se však do penzijního pojištění), ale ve 20. letech se používalo pro přechodné zaměstnání studentů, kdežto ve 30. letech hlavně představovalo formu nouzového řešení nezaměstnanosti mladé inteligence (cf. *Pytlíček 1996*, inv. č. 40); v téže době bývali starší zaměstnanci z potřeby omezení státních výdajů často penzionováni a provdané ženy, pokud jejich manželé pracovali rovněž ve státních službách, byly jakožto ekonomicky zaopatřené propouštěny. (Roku 1934 z tohoto důvodu opustila StAÚ dr. L. Jansová.)

místo po dr. Rudolfovi Turkovi (1910–1991, ve StAÚ v letech 1935–1937), jenž získal pedagogický úvazek na Slovensku. Jako laboranti byli v StAÚ zaměstnáni Antonín Miler (technik při zpracovávání archeologického materiálu), vedoucí laboratoře Antonín Knor (1908–1971, v StAÚ od r. 1930), jenž se zapracoval i v terénním výzkumu a některé své výzkumy publikoval, a pomáhal i Miroslav Netáhlík, pomocný laborant ve fotodílně.

Podatelnu ústavu perfektně vládla sekretářka ředitele sl. Marie Bařtipánová (1910–1954, cf. *Archeologické rozhledy* 6 1954, 397), jež vedla denní protokol a sledovala denní tisk, který excerpovala a zaznamenávala zprávy o nových archeologických nalezištích, porušených orbou nebo jinak. Zprávy o nich předávala K. Buchtelovi nebo J. Böhmovi a poté archivovala. Knihovny StAÚ a Památkového úřadu spravovala V. Paulová, každou z nich na polovinu úvazku; kromě toho pečovala o archiv negativů StAÚ. Ve velké fotokomoře v podkroví pracoval pečlivý fotograf Rudolf Podzemný (bývalý ruský legionář), který spolu s fotografem Josefem Škodou a truhlářem Málkem (italský legionář) přišel do StAÚ ze žižkovského historického ústavu čsl. armády⁹.

2.2.2. Všední den ve StAÚ

O práci StAÚ jsem byl částečně informován dr. Janem Filipem ještě při studiu na fakultě. Při nástupu do zaměstnání jsem zastihl celý ústav při čaji v 10 hodin dopoledne. Poté, co jsem se představil, mne přivítal ředitel K. Buchtela a dr. J. Böhm. V ředitelně jsem předložil doklady z fakulty a ministerské ustanovení volontérem. Byl jsem uveden do své pracovny k psacímu stolu s psacím strojem. Byl jsem představen komisaři SOS dr. Vojtechovi Budavárymu, s nímž jsem pracovnu sdílel. Pracovní doba trvala od 7.30 do 16.00, v sobotu jen do 12.30 hod. Každý den ráno o sedmé přicházeli jako první laboranti (vesměs dojíždějící), pak přicházel volontér a další pracovníci, dr. J. Böhm po půl deváté a pan ředitel kolem deváté. Denně jsme se shromažďovali v 10.00 v laboratoři, kde se podával čaj a probíraly denní problémy. Pak ředitel se sekretářkou odešli do ředitelny a já s dr. J. Böhem do jeho pracovny k převzetí úkolů.

Dr. J. Böhm mne instruoval: „*Rád bych Vás seznámil s úkoly a plány ústavu, a tím vymezil Vaše budoucí úkoly. Jako geograf znáte rozlohu našeho státu (ca 140.000 km²), tedy země Českou, Moravskoslezskou, Slovenskou a Podkarpatskou Rus. O všechny nálezy z tohoto území se máme starat, všechny je chránit, kulturně zařadit a pak je předat centrálním nebo oblastním muzeím. StAÚ nemá právo uchovávat jakékoli sbírky a nálezy, s výhradou doby zpracovávání. Je zřejmé, že na plnění všech těchto úkolů nestačíme. Nemáme dosud zpracovanou takovou síť spolupracovníků, abychom byli schopni zabránit neustálému ničení nálezů. Na ochrannou práci na území státu prostě nestačíme, o nedostatku finančních prostředků nemluvě. Spolupracujeme s nejdůležitějšími, vesměs amatérskými archeologickými spolky a společnostmi na území celého státu. Nejlépe se daří spolupráce s učiteli obecných (nyní: základních) škol. Na Moravě jsme ve styku s Moravským archeologickým klubem (MAK) a z jednotlivců zvláště s konservátorem Inocencem Ladislavem Červinkou (1869–1952), jenž o nálezech vede přesné písemné zprávy; založil časopis *Pravěk* a vede pravěké oddělení Moravského zemského musea v Brně. Na Slovensku působí od 20. let prof. dr. Jan Eisner (1885–1967), jenž získal řadu místních spolupracovníků.*

Ve snaze vybudovat v StAÚ vědecké pracoviště, budujeme archiv, a na něm budete pracovat. Ve spolupráci se mnou vynesete na plán pravěké osídlení Prahy: zítra Vám proto předám podklady o všech nálezech a nalezištích.

*Ještě poznámku k ústavní publikační činnosti: Až do r. 1934 vycházel náš časopis *Zprávy* čs. státního archeologického ústavu. Přípravený ročník V/1933 nevyšel pro potíže finančního rázu. Náš časopis nevychází, ačkoliv se o to snažím. Vedeme s p. ředitelem, který o vydání *Zpráv* nedbá, skrytou válku na půdě ministerstva.“*

Z výkladu dr. Böhma pro mne vyplynuly úkoly:

1. Plán Prahy (vynesení archeologických nálezů a jejich kulturní odlišení barevnými značkami nebo kovovými špendlíky).

⁹ Seznamy a osobní spisy zaměstnanců obsahují inv. č. 27 a 28 in: *Pytlíček 1996*.

2. Práce na archivu¹⁰ (základní formát spisů folio, kulturní rejstřík samostatně ve formátu menším než A5¹¹; za základní jednotku zvoleno katastrální území; spisy v kartonových obálkách, barevně rozlišených podle zemí, nesly název obce a okresu). Archiv bude uložen do normalizovaných plechových skříní.

3. Zvýšení počtu spolupracovníků (z řad učitelů, jejich základní školení, vybavení pravomocemi; výhodou učitelů je znalost místních dějů; tato funkce by zvyšovala ochranu učitele před přeložením; spolupracovníkům StAÚ bude třeba vydat legitimace s fotografií, s vyznačením pravomocí) předpokládá projednání a souhlas MŠANO.

4. Rozpis části archivu I. L. Červinky, jehož koupi uskutečnil s vědomím MŠANO dr. J. Böhm. Šlo o detailní zprávy o moravských nálezech. Práce na rozpisu se stala mojí základní a stálou činností ve StAÚ v letech 1937–1939.

Tento plán práce dr. Böhm schválil. Nábytek pro zařízení archivu v krátké době a s vědomím dr. Böhma obstarala sekretářka StAÚ M. Bařtipánová. Práce na pravěkém plánu Prahy probíhala v místnosti, kde byl plán 230 x 230 cm trvale rozložen a přístupný¹². Přírůstky zpráv o archeologických nálezech byly evidovány i v samostatném kulturním rejstříku formátu A5. Evidence zpráv z denního tisku byla rozdělena mezi členy ústavu, jejich archivováním pověřena sekretářka. Zprávy z tisku denně posuzoval ředitel StAÚ K. Buchtela nebo vrchní komisař dr. Böhm, kteří okamžitě zařizovali vše potřebné¹³.

2.2.3. Návštěvy

Za nepřítomnosti ředitele Buchtely nebo vrchního komisaře Böhma přijímal návštěvy dr. Budařáry a vyhotovoval hlášení pro ředitele.

Při návštěvě učitele Rudolfa Šanovce z Tišic u Neratovic (přinesl neolitickou a eneolitickou keramiku, nasbíranou na poli u školy, prostor byl k výzkumu volný ke konci srpna) jsem s ním dojednal funkci jednatele StAÚ; největší problém spočíval v prosazení práva na omezení nebo zastavení prací do doby příchodu pracovníka StAÚ. Učitel Václav Resl z Horek nad Jizerou oznámil ničení žárového pohřebiště lužické kultury v pískovně v Hrušově. Dohodou s dělníky dosáhl dočasné pozastavení těžby v místě nálezu a na záchranný výzkum byl ze StAÚ okamžitě vyslán Antonín Knor, jenž už takovou práci dříve vykonával. V. Resl se stal dalším spolupracovníkem StAÚ. Dr. Böhm vyjednal během krátké doby na MŠANO pověřující legitimace pro pracovníky a spolupracovníky StAÚ s právem ochraňovat v souladu s památkovým zákonem ohrožená naleziště po krátkou dobu, potřebnou k jejich prozkoumání. Nábor spolupracovníků, který jsem ve vybraných okresech zahájil, byl úspěšný, neboť jejich počet záhy stoupl na třicet¹⁴.

2.2.4. Výzkumná činnost StAÚ

Představa o modernizaci výzkumu nebyla v StAÚ jednotná. Jednání v tom směru vedl pouze dr. Böhm, zatímco ředitel Buchtela mu trvale oponoval, čímž se vše komplikovalo. Byl založen archiv

¹⁰ Práce na budování samostatného archivu probíhaly od r. 1930 (L. Jansová) průběžně i v dalších letech (viz hlavu IV Statutu StAÚ: *Anonym 1934a*, 9; cf. *Spurný 1975*, 150; *Charvátová – Spurný – Venclová 1992*, 5–8), od r. 1937 v nich pokračoval J. Rataj (podíl předchozích let na utváření archivu jeho původní text zjevně nedoceňuje), od r. 1939 M. Šolle atd.

¹¹ Podle údajů V. Spurného se v archivu NZ přešlo na formát A4 za války a kartotéční listky formátu A5 navrhl až r. 1945.

¹² Podle vzpomínek J. Rataje i V. Spurného prosazoval J. Böhm záměr vynášet archeologické lokality přímo do map už ve 30. letech, jenže od okupace podléhaly mapy utajování, takže se tato praxe nerozvinula.

¹³ Na dolních okrajích spisů z té doby lze v archivu ARÚ běžně nalézt Böhmovy parafy s poznámkou o způsobu vyřízení.

¹⁴ Mnohé z nich eviduje rejstřík autorů nálezových zpráv z archivu StAÚ: cf. *Charvátová – Spurný – Venclová 1992*, 237–254.

nálezových zpráv, spolupracovníci začali posílat zprávy (které se pro nedostatek pracovníků hromadily), archeologii se začal zabývat denní tisk, poučený dr. Böhmem. Zprávy tisku byly často nepřesné, takže dr. Budaváry a Rataj měli plno práce s vyvracením omylů. Organizační opatření dr. Böhma naštěstí MŠANO schvalovalo. V StAÚ se začalo pracovat systematicky, některá hlášení o nálezech nebylo možné odkládat, a tak došlo i na nás dva. Jednoho dne v srpnu 1937 vešel do naší pracovny ředitel Buchtela v doprovodu sekretářky sl. Bařtipánové: „*Pane volontéře, v dnešním tisku je zpráva o nálezu kostry v ulici Vě svahu na Vyšehradě. Policie bude žádat o urychlené vyšetření případu, ne-jde-li o zločin. Pan komisař Budaváry byl již několikrát v podobné situaci a poučí vás. Prosím vás, pane volontéře, ujměte se ihned případu!*“

A pro vás, pane komisaři, mám závažnou zprávu od prof. Eisnera z Bratislavy, který pro vás chystá jezdecké kethelyské hroby v Radvani nad Dunajom. Jde o avarské pohřebiště, informujte se písemně a dojednejte podrobnosti výzkumu na jaro až léto 1938.“

Dr. Budaváry měl velikou radost, že bude pracovat na Slovensku, a navíc v avarském, tedy málo prozkoumaném období. Po odchodu ředitele mne instruoval: „*Pane kolego, vezměte si ihned tašku s nástroji a odjeďte na místo nálezů, tam kostru vyfotografujte a hledejte součásti vojenské výstroje a knoflíky. Tamní policista od Vás přijme písemné vyjádření o stáří hrobu (přes 90 let) nebo použijte pro tisk termín hrob z tereziánské doby a policie přestane o hrob jevit zájem. Dopis vám již sl. sekretářka přichystala.“*

Brzy poté přišel do StAÚ učitel Šanovec se zprávou o porušení kostrového hrobu na okraji Tišic a žádal ředitelství o provedení výzkumu, přičemž zajistil dělníky, ubytování i stravování. Dr. Böhmm pověřil dr. Budaváryho a mne zahájením výzkumu průzkumem porušeného hrobu. Ředitel Buchtela navíc požádal dr. Budaváryho o provedení sběrů na okolních polích. Vzhledem k pokročilé době předpokládal dr. Böhmm jen zjišťovací výzkum.

Ve skladu StAÚ jsem dostal celé vybavení včetně fotoaparátu a druhý den v 9.30 jsme s dr. Budavárym vystupovali z vlaku v Tišicích, kde na nás už očekával učitel Šanovec se dvěma dělníky. Tišice byly malou obcí, již procházela silnice směrem ke kafilerii, vzdálené 2 km. Na poli přiléhajícím k severnímu okraji obce v poloze Kaberna nám majitel pozemku ukázal hrob. Položili jsme sondu 5 m dlouhou na sever od nálezů: pod černozemí do hl. 40 cm do ležela v hl. 170 cm vrstva žlutavé hlíny. Hrob sahal do nezvyklé hl. 200 cm, obsahoval kostru ve skrčené poloze směrem S–J, s kulatou lebkou tvářičkou k východu (jako v únětické kultuře, kamenné obložení ovšem scházelo). U hlavy se našel zvoncovitý pohár s kolkovanou výzdobou a džbáněk, šlo tedy o eneolit. S majitelem jsme dohodli pokračování výzkumu na srpen–září 1938, kdy jsme s dr. Budavárym vytyčili 6 paralelních sond o šířce 1 m a našli další hroby: č. 2 obsahoval špatně zachovanou skrčenou kostru se 6 nádobami včetně zdobeného zvoncovitého poháru s ouškem, č. 3 byl dětský bez milodarů, č. 4 měl prostornou jámu hl. 130 cm bez kostry i milodarů, č. 5 s téměř zetlelou kostrou s několika střepy nesl stopy vykradení již v pravěku. Ředitel Buchtela přijel na výzkum v kočáře¹⁵, vyjádřil uspokojení nad nálezy a s ohledem na ohrožení státu nařídil výzkum ukončit. Po záhozu sond jsem 3. 9. 1938 výzkum uzavřel. Nálezovou zprávu měl v zimním období vypracovat dr. Budaváry¹⁶, jenž mezitím odjel do Bratislavy za prof. Eisnerem. Při závěrečném hodnocení výzkumu dr. Böhmm poznamenal,

¹⁵ Použití kočáru pro cesty do terénu odpovídalo tehdejšímu předpisům. V. Spurný vzpomíná, že K. Slepčka jako účetní ředitel MŠANO upravoval v r. 1941 jeho cestovní účty doplněním tzv. kočárného. Tento druh cestovních výloh, které v praxi zažil i M. Šolle, zanikl až po válce.

¹⁶ Prof. Vojtěch Budinský–Krička (původně Budaváry; 1903–1993: *Filip 1966*, 180, a *1998*, 57), žák Eisnerův, byl laskavý člověk a znamenitý odborník. Třebaže se v Praze těšil dobrému postavení a prominentním konexím (býval např. hostem Masarykovy rodiny na Hradě), zjevně se v Čechách necítil doma. Stal se členem Hlinkovy strany a se StAÚ se v r. 1939 k údivu svých tehdejších spoluzaměstnanců rozloučil sražením podpatků, zvednutím pravice a pozdravem „Na stráž!“ (vzpomínku techniků StAÚ uchoval V. Spurný). – Tento fakt obsahuje ducha doby, tedy individuální projev dobového kolektivně sdíleného přesvědčení. Třebaže pozdější historické události, z nichž některé Budinského zasáhly osobně, jej vedly k přehodnocení někdejších názorů, jeho předchozí jednání se následnými změnami neanuluje: retušování nebo zamlčování individuálních změn postojů by jen znemožnilo pochopení zvrátů, resp. procesů vývoje kolektivního chování.

že je škoda, že pro špatný stav zachování nebyly vyzvednuty kostry; od budoucnosti si sliboval hodnocení nejen špatně zachovaných koster, ale i pozůstatků žárových pohřbů. Dr. Böhm vyžadoval zdokonalení nálezových zpráv, aby z nich byla možná budoucí rekonstrukce nálezové situace.

V září 1938 se v StAÚ pracovalo na všech úkolech, ale vzhledem ke státní krizi spolupracovali StAÚ (výhradně prostřednictvím dr. Böhma) s nadřízeným 5. oddělením MŠANO, které s obtížemi zvládalo chaos ve školství (rušení škol, přemístování učitelů) vzniklý odstoupením pohraničí. Dne 1. 4. 1939 jsem v StAÚ skončil vzhledem k nástupu služby na reálné gymnasium na Letné. Po oficiálním rozloučení s ředitelem Buchtelou a vrchním komisařem dr. Böhmem mi zůstala práce na Čs. bibliografii archeologické literatury. Místo volentéra v StAÚ později obsadil Miloš Šolle.

JR

3. VZPOMÍNKY MILOŠE ŠOLLA NA LÉTA 1939 AŽ 1962

3.1. Období počátků studia a zaměstnání za války

Jako absolvent klasického arcibiskupského gymnasia v Praze jsem od r. 1936 studoval na pražské Filosofické fakultě klasickou archeologii a dějiny umění, pracoval v semináři prof. Josefa Cibulky (1886–1968) a poslouchal přednášky z estetiky prof. Jana Mukařovského (1891–1975) aj. Archeologického výzkumu v našich zemích se týkaly přednášky doc. Karla Gutha (1883–1943; cf. *Archeologické rozhledy* 25 1973, 552sq.), zkoumajícího tehdy Levý Hradec, a doc. Václava Mencla (1905–1978). Prehistorii přednášel prof. Josef Schráníl (1893–1940; cf. *Filip* 1969, 1247). Tematicky nejbližší mi zůstaly přednášky klasické archeologie prof. Jindřicha Čadíka (1891–1979)¹⁷ a doc. Růženy Vackové (1901–1982, z politických důvodů vězněna již za války, kdy byl její bratr popraven, a znovu odsouzena v 50. letech – ve vězení pobyla dlouhých 15 roků), zvláště pak problematika počátků řecké kultury ve vztahu k halštatské oblasti.

Z existenčních důvodů jsem v době, než jsem mohl pomyslet na celoživotní působení v archeologii, denně navštěvoval jazykovou školu v Anglickém ústavu a zároveň jsem se věnoval i francouzštině; z obou jazyků jsem v letech 1937 a 1938 složil universitní zkoušky.

Profesní zájem o studium humanitních oborů na Filosofické fakultě byl ve srovnání s dneškem minimální, omezoval se především na potřebu výuky na středních školách. Obor dějiny umění studovali především posluchači z rodin umělecky činných, případně zaměřených památkářsky. Přijímacích zkoušek nebylo, k zápisu na fakultu dostačovala maturita, posluchači byli často zaměstnání a většinou platili školné únosné výše. Prostředí mi připadalo velmi kultivované, posluchači se oslovovali „kolego, kolegyně“ a vykání bylo téměř pravidlem. Pamatuji, že prof. Čadík oslovoval posluchače „dámo a pane“, pokud se v posluchárně sešli jen tři, a při kolokviu nabídl někdy i cigaretu.

Dne 1. června 1939 jsem jako student prehistorie nastoupil (na základě doporučení prof. J. Schráníla a doc. J. Filipa) na místo volentéra (se stipendiem 500 Kč měsíčně) v StAÚ v Lobkovickém paláci ve Vlašské ulici na Malé straně, kde se v tom roce (od 1. března) stal ředitelem J. Böhm. Ten mne tehdy oficiálně, ale velmi laskavě a přátelsky přijal s tím, že budu pracovat v terénu (např. při stavbách dálnice). Ředitel Böhm mne představil dr. I. Borkovskému, který mne změřil pohledem přes brýle (zdálo se mi, že trochu nedůvěřivě), A. Knorovi (jenž mne později zaučoval do měření a terénních prací), A. Milerovi, M. Netáhlíkovi a sekretářce M. Bařtipánové. Byla mi svěřena péče o archiv nálezových zpráv, jenž tenkrát sestával ze 20 zásuvek velkého formátu.

¹⁷ Prof. Čadík byl za odbojovou činnost odsouzen Němci k smrti v r. 1944 a z cely smrti šťastně osvobozen postupem americké armády; druhého odsouzení k smrti se dočkal v r. 1950 a ze sníženého dvacetiletého trestu odseděl polovinu, a to ve věku 60 až 70 let. Mezi chováním nacistů a komunistů však podle svědectví Jana Bouzka shledával výrazný rozdíl, neboť opakovaně vyprávěl, že Němci ho ještě ani nepopravili a už začali jeho ženě vyplácet vdovský důchod, kdežto komunisté ho ještě ani neodsoudili a už rozkradli jejich rodinný majetek. – Demokraté překáželi stejně totalitě nacistické jako komunistické. Křivdy zůstávaly ne toliko nenapraveny, ale nezřídka i zamlčovány: v Čadíkově nekrologu (R. Turek, *Archeologické rozhledy* 31 1979, 431sq.) z dob totality čteme jen vynucené bezobsažné – v tehdejších podmínkách však politicky korektní – sdělení, že „prožíval těžký život“.

Po zřízení Protektorátu Čechy a Morava v r. 1939 přijal dr. Böhm do laboratoře a administrativy další pracovníky ze zrušených čl. institucí. Tak do StAÚ¹⁸ nastoupil bývalý poddůstojník Josef Kabát (1913–1982; viz *Archeologické rozhledy* 35 1983, 214–215), který se plně osvědčil v keramické laboratoři i v terénu, měřič F. Buřil aj.; akademický malíř Jan Benda¹⁹ a Rudolf Jelínek byli přijati pro kreslírnou. (Někteří noví zaměstnanci přicházeli jako středoškoláci s doporučením prof. J. Filipa.) Během války měl StAÚ kolem 30 stálých zaměstnanců.

Po uzavření českých vysokých škol v listopadu 1939 se StAÚ stal mým jediným pracovištěm, kde jsem se mohl do značné míry prakticky i teoreticky věnovat archeologii. Tématem mého prvního odborného článku byla zpráva o archeologických objevech na stavbě dálnice ve Zprávách památkové péče 1940.

Byl jsem šťasten, že jsem se během válečných let mohl účastnit archeologických akcí a výzkumů. R. 1939 jsme s A. Knorem z podnětu jednatele StAÚ učitele Šanovce zkoumali žárové pohřebiště z doby bronzové v Tišicích, v Přívorech u Všetat jsme kopali staroslovanské hrazené sídliště, r. 1940 jsme s A. Knorem sondaovali slezsko–platěnické hradiště na Holém kopci u Buchlovic na Moravě. Potom následovalo jednání v Uherském Hradišti a výzkum na Velehradě, kde jsem se setkal s učitelem Vilémem Hrubým, později univ. profesorem (1912–1985), a s učitelem Antonínem Zelničem (1876–1957). V r. 1941 jsem prováděl svůj první samostatný výzkum, a to na vnějším valu staroslavné Budče, kde se mnou pracoval Václav Kuchař, který tehdy přešel do StAÚ z NM. (Bylo to v době procesu s předsedou vlády gen. Eliášem, kdy rozhlas každého rána oznamoval jména popravených českých vlastenců.) Pod občasným dohledem prof. Lothara Zotze (1899–1967), ordináře oboru archeologie německé university v Praze (která po uzavření českých vysokých škol převzala prostory i inventář českého semináře), jsem spolu s Jaroslavem Petrbohem (1881–1960, který k archeologii přivedl řadu adeptů včetně F. Proška, V. Ložka, E. Vlčka aj.) pracoval na výzkumech v jeskyních Nad Kačákem a Na průchodě v Českém krasu. Při cestách vlakem z Prahy do Srbska jsem měl příležitost s prof. Zotzem neformálně mluvit. Veřejně tvrdil, že jako sociální demokrat válku neschvaluje. Podobně i jeho asistentka Gisela Freund (nar. 1920, specialista na paleolit, později profesorka university v Erlangen) se (alespoň v mé přítomnosti) od války spíše distancovala.

¹⁸ Zkratka StAÚ není pro dobu Protektorátu správná, protože ústav nesl od jara 1941 oficiální dvoujazyčný název „Anstalt für Vor- und Frühgeschichte in Prag – Archeologický ústav“ (cf. přepis MŠANO, č.j. 11.563/41–IV/1 z 10. 3. 1941), užíváme ji však pro vyjádření reálné kontinuity této instituce.

¹⁹ Jan Benda (1897–1967), Brunnerův a Kyselův žák na Uměleckoprůmyslové škole v Praze, byl blízkým přítelem fotografa Josefa Sudka (s jehož pozůstalostí se část Bendova díla dostala do NG a dalších státních sbírek; Sudek sám pro StAÚ příležitostně pracoval i v poválečné době) i malířů Františka Tichého a také Viléma Plocka (1905–2001), kterého – podle jeho sdělení S. Venclovi v r. 1998 – za války lákal do StAÚ ředitel Böhm neúspěšně. Böhmovy styky s F. Tichým dokládá pro stejnou dobu pouze Böhmova novoročenka pro rok 1943 (jde o rozměrnou akvarelem kolorovanou suchou jehlu s námětem letící holubice s kotvou v pařátech, směřující z tmavé noci ke slunci, která průhledně alegoricky vyjadřuje naději v budoucnost), zachovaná spolu s perokresebným návrhem, doprovázeným rovněž připsaným věnováním grafika Jaroslavu Böhmovi 1942 (uchováno v osobním fondu J. Böhma pod i. č. 437; ostatní novoročenky archivář bohužel skartoval: cf. *Kodera 1999*). Böhm vlastnil i další novoročenky (pod inv. č. G–750 je v Uměleckoprůmyslovém muzeu v Praze uložena jeho PF 1944, fotokopie kresby neurčeného autora s motivem stojící venuše z Hlubokých Mašůvek aj.); o jeho výtvarných zájmech svědčila i rozsáhlá pražská výstava paleolitického umění v roce 1949. J. Böhm byl nepochybně osobností všestranně kultivovanou a v kulturních kruzích dokonale integrovanou, a to nejen sešvagřením s ředitelem NG, akademikem Vladimírem Novotným; přímé stopy jeho intelektuálních kontaktů však objevujeme pouze náhodou, takže je známe jen neúplně. Podle vzpomínek Zdeňka Kalisty (1900–1982) patřil již v polovině 20. let do okruhu autorů časopisu *Demokratický střed*, kam (asi z podnětu historika prof. Karla Stloukala) přispívali kromě Kalisty rovněž režisér Jiří Frejka (1904–1952), básník Vladimír Holan (1905–1980), architekt a scénograf František Zelenka (1904–1944), malíř Zdeněk Rykr (1900–1940), hudebník a divadelník E. F. Burian (1904–1959), historik umění Vojtěch Volavka (1899–1985) a další (*Holan 1988*, 458). Z Böhmova vlastního životopisu z července 1945 navíc víme, že rukopis *Kroniky objeveného věku* doporučil k vydání v Družstevní práci jeden z největších českých prozaiků Vladislav Vančura (1891, zastřelen za hejdrichiády 1942).

V r. 1940 přibyl do StAÚ jako stipendista MŠANO můj přítel Václav Spurný, který r. 1939 začal studium historie. Pro nás dva a také pro K. Koupila (jenž později vystudoval elektrotechniku) a Jana Havle (který záhy ze StAÚ odešel na studia do Vídně a po válce v Brně; pak pracoval jako bibliograf v Geologickém ústavu v Praze) pořádal J. Böhm soukromý seminář, kde jsme referovali o nové literatuře a diskutovali o archeologii; na základě udání, že dr. Böhm vzdělává vysokoškoláky, musel seminární cvičení skončit²⁰. V roce 1941 nastoupila do StAÚ bezvadně česky mluvící Němka z Liberce, dr. Camilla Streit²¹ (1903–1950; cf. *Filip 1969*, 1392) jako „kommisarische Leiterin“, která během války organizačně StAÚ vedla. Vzhledem ke znalosti češtiny mohla mnohé zaslechnout (podle V. Spurného obcházel dr. Böhm pravidelně po ránu spoluzaměstnance, aby si doplnil zprávy z londýnského a moskevského vysílání), ale není známo, že by někoho z Čechů udala. Kromě ní pracoval v StAÚ určitou dobu i dr. Werner Mähling²² (*Filip 1969*, 755) a dr. Helmut Preidel²³, jemuž C. Streit nebyla ochotna pro jeho rasové „poskvrnění“ manželstvím s Židovkou ani podat ruku. H. Preidel s Čechy za války sympatizoval, po válce kriticky až nedůvěřivě komentoval velkomoravské objevy a interpretace. Začátkem r. 1942 se StAÚ na příkaz okupantů přestěhoval do

²⁰ Škrcení StAÚ (resp. celé české vzdělanosti) okupanty dokládají písemnosti ve fondu PMR, tj. Předsednictva ministerské rady v SÚA Praha: např. dopis říšského protektora předsedovi protektorátní vlády Nr. V/5–3a–103/40 z 10. 1. 1941 urguje obsazení dvou míst ve StAÚ Němci, vyražuje si právo L. Zotze na informace o činnosti StAÚ, právo dohlížet a účastnit se výzkumů na účet StAÚ; von Burgsdorff napsal 20. 3. 1941 říšskému protektorovi dopis, v němž pověřuje L. Zotze dohledem nad zájmy německé archeologie v Čechách a výslovně žádá zamezení další práce českých vysokoškoláků ve StAÚ: obsah těchto dopisů dostával Böhm v české verzi z MŠANO příkazem (cf. např. č. 38.609/41–IV.1 ve fondu PMR v SÚA). Jakékoli vzdělávání českých vysokoškoláků Němci přísně zakazovali proto, aby zbavili národ inteligence. Hybatelem okupačních aktivit, které směřovaly k ovládnutí české archeologie, byl evidentně prof. L. Zotz, jehož proklamace o spolupráci představovaly účelovou propagandistickou kamufláž. Navzdory zákazům okupantů však studenti archeologie pracovali ve StAÚ nadále jako asistenti a dokumentátoři na terénních výzkumech, ovšem za dělnický plat, a objevila-li se dr. Streit, měli příkaz ihned se vmísit a ztratit mezi dělníky (vzpomínka V. Spurného). – Podobně i doc. R. Vacková vedla ve svém domě U Štýdlů na Malostranském náměstí čp. 4 seminář pro starší žáky a zájemce o klasickou archeologii a dějiny umění; dr. Šolle tam docházel např. s manželkou prof. O. Stefana aj.

²¹ Ve vlastním životopisu k dotazníku ze 17. 7. 1945 ji J. Böhm označil za vášnivou nacistku. C. Streit od podřízených někdy vyžadovala (podle svědectví M. Šolla), aby přichozí do její pracovny zdravil zdviženou pravicí a árijským pozdravem *Sieg heil!* Na jaře 1945 nechápala situaci a byla by v Praze zůstala, kdyby jí Filip nedoporučil, aby tu na konec války nečekala; odjela do Německa s jedním z posledních transportů ještě před květnovým povstáním (údaje M. Šolla a V. Spurného).

²² V. Moucha slyšel o W. Mählingovi (*Filip 1969*, 755) z SS–Hauptamt, jež po většinu války držely v zázemí potíže s páteří, vyprávět od Ladislava Hájka (1909–1987), jak za války prodlužoval svůj pobyt v Čechách: od berlínských centrály měl úkol dokumentovat archeologické nálezy v severočeských sbírkách a data postupně odesílat do Berlína. Součástí dokumentace tvořily skleněné fotografické negativy, které balil zvláště pečlivě, ale před odevzdáním na poštu s každým balíčkem důkladně uhodil o zem. Berlín příjem jeho zásilek potvrdoval s očekávaným sdělením, že negativy došly rozbité, že je třeba fotografování opakovat. Tím Mähling pravidelně získával další týdny odkladů. (Válečnému nasazení se na konci války přece jen nevyhnul, podle M. Šolla utrpěl zranění při náletu na válečné lodi u břehů Norska; po válce žil v SRN, ale do oboru se už nevrátil.) Podle vzpomínek L. Píplové sedával za války s hromádkou knih ve studovně StAÚ, takže nejspíš do jeho bibliografie by mohla náležet před rokem 1945 anonymně SS–Hauptamtem vydaná monografie o našem pravěku s četnými fotografiemi (*Der Reichsführer, Hrsg. s.d.*).

²³ Zasloužilý severočeský archeolog Helmut Preidel (1900–1980; cf. *Filip 1969*, 1089sq.; 1998, 279; *Blažek 2000*) spolupracoval se StAÚ už v meziválečném období (působil jako středoškolský profesor, pracoval v muzejních sbírkách, později získal titul univ. profesora). Jeho kádrovému profilu škodil za nacistů neárijský původ manželky, s níž se nenechal rozvést. Mezi Čechy neskrýval svůj protihitlerovský postoj (podle svědectví M. Šolla i V. Spurného se např. v laboratoři StAÚ zúčastnil oslav německé porážky před Stalingradem a opakovaně se podílel na tehdy smrtelně nebezpečném vykládání protihitlerovských vtípů). Po skončení války mu ředitel Böhm písemně nabídl pokračování spolupráce, ale Preidel dal přednost vystěhování, aby svým dětem zajistil německé vzdělání (vzpomínka S. Vencla na vyprávění L. Hájka, kterého Böhm po písemném Preidelově odmítnutí za ním vyslal osobně, a to s úkolem přemluvit ho k setrvání v Čechách).

budovy po Akademii architektury v ulici U Akademie čp. 2 na Letné, kde byla zřízena i keramická laboratoř a fotolaboratoř. V r. 1941 jsem jako smluvní státní úředník pobíral plat 1000 K měsíčně. Větší část knihovny semináře klasické archeologie UK byla po dobu války uložena jako depositum v StAÚ, což mi značně usnadnilo přípravu mé disertace.

Začátkem roku 1942 navštívili StAÚ bývalí ředitelé prof. L. Niederle a K. Buchtela. Během roku 1942 nastoupil do StAÚ jako externí zaměstnanec doc. dr. Jan Filip (1900–1981), jenž po nebezpečných konfliktech s nacisty, zejména se školním inspektorem Wernerem (to byl Němec ze severních Čech, popravený po skončení války), byl suspendován z místa zemského školního inspektora a musel opustit školství (cf. *Filipová 1985*, 28–30), a to shodou okolností právě před vražedně nebezpečným obdobím heydrichiády. S prof. Filipem jsme tehdy pracovali v téže kanceláři. S dr. C. Streit, alespoň za války členkou nacistické strany, se Filip znal ze 30. let, kdy jí sociálně pomáhal, takže se mu cítila zavázána (jedině s ním v StAÚ mluvila česky, kdežto s ostatními zaměstnanci německy; za Filipovu žádost se po zatčení MUDr. F. Dvořáka informovala na jeho případ, ale byla gestapem stroze odmítnuta) a z její strany Filipovi v StAÚ nehrozilo nebezpečí. Nicméně se prof. Filip raději věnoval inventarizaci venkovských muzeí (zvláště v sv. Čechách), kde byl Němcům na očích méně než v Praze. Početní stav StAÚ v r. 1942 rozšířily mladé administrativní pracovnice, zejména Ludmila Píplová (nar. 1923), která se osvědčila jako sekretářka a později referentka pro zahraniční styky tak, že setrvala na svém místě až do odchodu do důchodu v r. 1981; kratší dobu v StAÚ pracovaly Dagmar Weissová a Jindřiška Macháčková (dnes známá spisovatelka Smetanová).

V říjnu 1942 bylo pod předsednictvím L. Zotze zorganizováno společné zasedání německých a českých archeologů (tzv. *Tagung*; cf. *Zotz 1942*), kterému nebylo radno se vyhnout. Tehdy jsem se poprvé setkal s Josefem Poulíkem, později profesorem a akademikem (1910–1998), jenž přešel z Moravského zemského musea do brněnské odbočky StAÚ, kterou založil a zpočátku vedl dr. Karl Hucke (*Filip 1969*, 1733), v r. 1943 dr. H. Schwabedissen (prominentní důstojník SS), 1944 dr. W. Mähling z Hauptamt–SS a nakonec dr. C. Streit. Po návratu ze studií v Lipsku se v Praze objevil Anton Točík (1918–1994), později docent a hlavně zakladatel i ředitel nitranského Archeologického ústavu SAV.

V letech 1942–1943 jsem vedl výzkum na Klamorně a v Drábských světničkách pod Mužským na Turnovsku (kam docházel prof. Filip). O prázdninách 1944 jsem pracoval na hradišti Kozel u Srbska v Českém krasu, na podzim jsem byl nuceně nasazen jako hlídač čili Werkschutzmann v Deutsche Lufthansa v Praze–Ruzyni, kdežto většina zaměstnanců StAÚ byla poslána do značně rizikového provozu Fanto–Werke v Pardubicích. Ve StAÚ tehdy setrvalo jen pět osob²⁴.

Po skončení války jsem ukončil universitní studium (letní semestr započal už v červnu 1945) a byl jsem povolán k vojenskému výcviku, do StAÚ přicházeli noví zaměstnanci (např. Renata Faběšová). Některé z mých starších kolegů Němci zastřelili jako odbojáře (dr. Kropáčka a Lakomého), další z řad studentů (např. Z. Váňa) i učitelů byli vězněni. Kromě popraveného MUDr. F. Dvořáka zahynul za války ještě O. Kandyba²⁵.

²⁴ Podle vzpomínek L. Píplové byl v listopadu 1944 StAÚ stejně jako řada dalších vědeckých a kulturních institucí uzavřen (oficiálně šlo o tzv. „*Stillegung*“, tj. o omezení činnosti v důsledku totální války); ač C. Streit argumentovala, že jeho existence je „*politisch wichtig*“, byla i s Böhmem mezi 15 zaměstnanci StAÚ, které Němci nasadili do výroby (další tři odešli do důchodu a o dalších čtyřech úřad práce do prosince nerozhodl). Pro přechodnou dobu zůstalo pět zaměstnanců (prof. J. Filip jako vedoucí, pro nutné záchranné práce A. Knor, dva starší pracovníci Theodor Javůrek jako účetní a kreslič Rudolf Jelínek; administrativu vedla L. Píplová místo nemocné M. Bařtipánové), kteří byli přestěhováni do dvou kanceláří Státního fotoměřického ústavu v Karmelitské ulici 13. (Podrobné hlášení o omezení činnosti StAÚ podal Ministerstvu školství dne 9. 12. 1944 pod č.j. 93778/44 J. Filip; elaborát obsahuje jmenný seznam zaměstnanců – včetně V. Tůmy, zmizelého od 3. 10. 1944 –, jejich funkci aj.: viz Státní ústřední archiv, 3. oddělení, fond MŠ, skupina 30.)

²⁵ Oleh Kandyba (1907 v Kyjevě nebo Žitomiru – buď popraven ve vězení Moabit v Berlíně 1944 nebo zemřel v koncentračním táboře Sachsenhausen 9. 6. 1944), byl synem známého ukrajinského básníka Alexandra Kandyby (pseudonym O. Oles). Přešel do Prahy v r. 1923, maturoval tu, 1925–1929 studoval u Stockého a Schránila, získal doktorát na UK 1929. V letech 1929–1932 pracoval jako výpomocná vědecká síla v archeologickém odděle-

Ke květnu 1945 se váže i vzpomínka na neradostný, pro tu dobu však charakteristický projev revolučního radikalismu: kancelářský pomocník StAÚ Václav Tůma²⁶, který pracoval jako laborant na konzervaci kovů (podle vzpomínky L. Píplové byl během války oblíbencem – a informátorem? – dr. C. Streit, která ho často v laboratoři navštěvovala), zmizel dne 3. října 1944; údajně odešel k partyzánům (když odložením svých šatů na náplavce předstíral utonutí ve Vltavě). Po svém návratu obvinil dr. Ivana Borkovského, že jako bělogvardějec bojoval proti Rudé armádě osvoboditelce.

V letním semestru 1945 byli mými kolegy Václav Spurný, Jaroslav Kudrnáč (nar. 1922), Zdeněk Váňa (1924–1994), Eva Pelantová (nar. 1922), později provdaná za Bohumila Soudského (1922–1976, profesora Sorbonny od 1971), jenž za války unikl totálnímu nasazení noviciátem v premonstrátském klášteře na Strahově, kde se již začal zabývat orientalistikou. Dne 31. října 1945 jsem jako první poválečný archeolog ukončil studium UK doktorátem; moje disertace, pojednávající geometrické období v Řecku, Itálii a halštatské období u nás, vyšla v r. 1949 knižně nákladem UK pod titulem *Počátky helénské civilizace*. Po dosažení doktorátu jsem v StAÚ zastával místo vrchního komisaře správní osvětové služby.

3.2. StAÚ po válce

Naplnlo jsem v StAÚ začal znovu pracovat až po návratu z vojenského cvičení na jaře 1946. V letech 1946–1947 jsem redigoval interní „Informační službu“, kterou v r. 1949 nahradily Archeologické rozhledy. Na podzim (27.–29. září) 1946 se konala první pracovní konference spolupracovníků StAÚ v Hradci Králové, kde se referovalo o nových objevech, vyplývajících vesměs za záchranných akcí. Druhou podobnou konferenci uspořádal StAÚ v Karlově Studánce v r. 1947 a třetí, které se zúčastnilo 200 lidí, v Luhačovicích a Uherském Hradišti r. 1948²⁷ atd. V té době se prováděla inventarizace regionálních muzeí a celých regionů. Podílel jsem se na inventarizaci Kroměřížska a také – s V. Spurným a L. Hájkem – muzea na Hluboké nad Vlt.

Prostředí StAÚ, přestěhovaného z provizorního umístění v budově bývalého Státního fotoměřického ústavu vedle kláštera u Jezulátka v Karmelitské ulici zpět do Lobkovického paláce ve Vlašské ulici, bylo radostné a takřka rodinné. To se projevilo 6. prosince 1946 na mikulášské zábavě za účasti studentů prehistorického semináře: pan A. Miler tehdy čepoval víno ze sudu v místnosti, do níž se z druhé místnosti sjíždělo tobogánem (jízdy tobogánem byl ušetřen toliko prof. Jan Eisner²⁸, tehdy již šedesátník, nikoli manželé Böhmovi a Filipovi). Totéž se opakovalo ještě o mikulášské zábavě v r. 1947, kdy byl v jedné místnosti navíc zbudován stan. V následujících letech již pro politické události k opakování zábav nedošlo.

V roce 1947 byly již (nebo spíše ještě) umožněny zahraniční studijní cesty. V mém případě šlo o tříměsíční pobyt v Itálii, kde jsem studoval villanovskou kulturu, řecké a etruské památky. Podobné cesty byly od r. 1948 na dobu osmi let znemožněny (za výjimečnou pak platila první cesta Böhma a Borkovského do Polska i pozdější návštěvy polských a sovětských odborníků u nás).

ní NM v Praze, v letech 1931–1934 se účastnil archeologické expedice Peabody Museum Harvardské university, s Američany kopal i v Bulharsku, Rumunsku a v Jugoslávii, uveřejnil přes 30 prací (cf. *Filip 1966*, 575 a 1998, 166 s lit.). – Byl jedním z úspěšných, resp. k poznání motivovaných zahraničních žáků pražského archeologického semináře, z nichž kromě I. Borkovského lze připomenout Miodraga Grbiće (*Filip 1966*, 434), Josipa Korošce (1909–1966, cf. *Filip 1966*, 625, a 1998, 183) a Jaroslava Pasternaka (*Filip 1969*, 1002).

²⁶ Předválečný zřízenec ministerstva zahraničí Václav Tůma odešel po válce ze StAÚ údajně do armády. Část pamětníků však připisuje udání na dr. Borkovského spíše zřizenci StAÚ Palmovi, členu KSČ, jenž po únoru 1948 přešel do diplomatických služeb, po kratším pobytu v Moskvě, kde se mu údajně nelíbilo (pro ekonomické poměry), se stal prvním dělnickým konsulem v Pittsburghu, kde asi za rok zemřel, a to údajně na infarkt v důsledku přepracování (podle oficiální verze známé V. Spurnému a L. Píplové).

²⁷ Materiály o 7 výročních konferencích StAÚ z let 1946 až 1952 jsou uloženy ve fondu StAÚ v Archivu AV ČR pod signaturou B25A, oddíl VII, inv. č. 89 až 95.

²⁸ Prof. Jan Eisner (1885–1967), jeden z nejlaskavějších lidí, které jsme v životě poznali, první profesor archeologie v Bratislavě a autor monografie zakladatelského významu o pravěku Slovenska, jemuž věnoval mužná léta svého života, dostal jako děkan Filozofické fakulty po vyhlášení slovenské samostatnosti příkaz propustit všechny české pedagogy. S nimi ze Slovenska odešel, ač sám by býval směl zůstat. Za války byl pensionován, v letech 1945–1956 působil jako profesor slovenské archeologie na UK v Praze.

Rok 1948 znamenal nástup tvrdé komunistické diktatury, která vyvrcholila v 50. letech hrdelními politickými procesy. Atmosféra doby nalézala odezvu i v StAÚ. Tragikomicky se projevil zvláště oficiál Miroslav Netáhlík²⁹, jenž z pověření „od Prašné brány“ (kde tehdy sídlil Ústřední výbor KSČ) seval zaměstnance, aby jim promluvil do duše. Zapisovatelem této schůze se na (domluvený?) návrh ředitelovy sekretářky Bařtipánové stal sám ředitel Böhm. Netáhlík ukončil svůj hřímavý projev slovy: „Kdo stojí na této straně barikády a kdo na druhé straně?“

V této době vytyčil ředitel J. Böhm ochranné heslo: *Ad fontes*, k pramenům! Ve srovnání s jinými ústavami (včetně historického) tento úhybný manévr účinně chránil prostor pro plodnou výzkumnou práci ve StAÚ. Důsledkem nastoupené linie byla řada rozsáhlých systematických výzkumů v celém Československu. V Čechách se zkoumala zejména centra z doby počátků českého státu (Pražský hrad, Levý Hradec, Libice, Stará Kouřim, Klučov, Vlastislav), přičemž se archeologie prosazovala jako plnohodnotná věda a přestala sloužit jen k ilustraci písemných zpráv.

Kolem roku 1948 byli v StAÚ členy KSČ vesměs nearcheologové. Böhm se stal komunistou až sloučením sociální demokracie s KSČ. (Teprve r. 1950 přišli komunisté dr. J. Chochole a 1953 L. Hájek.) Mnozí archeologové proto roku 1949 procházeli dvoutýdenním politickým školením v Praze–Ruzyni, Dejvicích nebo Bubenči, pořádaným ministerstvem školství. Před zahájením se zpívaly písně typu „Kalinka maja.“ K počtům návštěv sovětských archeologů bývaly vztyčovány naše a sovětské vlajky.

Nastalo období schůzí³⁰. Na jedné z nich se rozhodovalo např. o nasazení jednoho z archeologů do výroby, kde se rozhodovalo vylučovací metodou, až jsme zbyli s dr. Kudrnáčem. Jako na nejmladšího nakonec padl úděl odejít ze StAÚ na kolegu Kudrnáče, ale ten se naštěstí už asi za měsíc ze zdravotních důvodů vrátil. Odchod do výroby hrozil ovšem více zaměstnancům³¹, které zachránila účast na výzkumech v areálu staveniště HUKO, kde pod vedením L. Hájky (1909–1987), jediného člena

²⁹ M. Netáhlík se po válce stal tragikomickým typem, hybatelem i plodem doby společenských turbulencí. Jako nepovedený syn (nevyučený, jen se základním vzděláním) váženého řídícího učitele z Kouřimi, se stal zaměstnancem MŠANO pod ochranou rady Maximoviče, který jej překládal jako pomocného laboranta do StAÚ vždy, když s ním na ministerstvu ztratili trpělivost. Po čase zas putoval za stejných důvodů ze StAÚ zpět, nikdo se však neodhodlal jej propustit s ohledem na jeho početnou rodinu. V trestním rejstříku měl z meziválečného období několik záznamů o podvodech. Po roce 1945 se nicméně ve StAÚ stal předsedou KSČ a ROH, po únoru 1948 se účastnil tzv. očištných akcí akčního výboru Národní fronty. Jeho velké mocenské ambice charakteristicky provázela pramalá náklonnost k práci (podle vzpomínky L. Píplové prokázal k pobavení všech účastníků až komickou manuální nešikovnost na ústavní řepné brigádě na podzim 1946, kdy si hned první den usekl špičku nosu). V podvodech pokračoval: přidělen na výzkum v Lobčích klamal místní občany slibem s poukazem na své údajně vlivné postavení v Praze (což důvěřivá místní učitelka, které přislíbil zařadit její přeložení, vyjevila při urgentní návštěvě StAÚ), na výzkumu Staré Kouřimi se prohlašoval politickým vedoucím archeologického výzkumu apod. Na přelomu 40. a 50. let budil mezi zaměstnanci StAÚ oprávněné obavy, protože měl z titulu svých funkcí přístup k nadřízeným stranickým složkám; neváhal intrikovat i proti svým spolustraníkům J. Škodovi a O. Pražákovi, jichž se z osobních důvodů pokoušel zbavit převedením do výroby (podle vzpomínek V. Spurného Netáhlíka iritovali svou pracovitostí; cf. inv. č. 44 a 45 in: *Pytlíček 1996*).

³⁰ Prof. J. Eisner charakteristicky omlouval osobním dopisem Böhmovi ze 22. 7. 1951 svou nepřítomnost na II. archeologickém týdnu odborně politického školení v Dolních Věstonicích: „... Co neudělám v červenci a v srpnu, neudělám vůbec. V září začne 10 měsíců samých schůzí a příprav k přednáškám, a někdy se za celý den nedostanu ke svým hlavním úkolům“ (inv. č. 96 ve fondu StAÚ: *Pytlíček 1996*).

³¹ Podle L. Píplové spadal StAÚ v letech 1950–1952 personálně pod Ústřední národní výbor v Praze, jenž v létě 1951 zahájil velkou akci „převodu pracovníků do výroby.“ Někteří zaměstnanci StAÚ dostali od ÚNV tříměsíční výpověď s povinností zařadit se 1. září do produkce. Zachránil je ředitel dr. Böhm, jemuž se podařilo vyjednat vládní usnesení o provedení rozsáhlého záchranného výzkumu – za účasti všech archeologických ústavů v Československu – na výstavbě obrovského hutního kombinátu (HUKO) u Košic. (Drsné životní podmínky – včetně nedostatku základních potravin – na této stavbě socialismu pamatuje ještě V. Vokolek, který se tam jako gymnasta dostal na pozvání dr. Rataje v r. 1951.) Díky rozsahu záchranných výzkumů u Košic byli místo propouštění naopak do StAÚ přijímáni další pracovníci. – Hrozbu propouštění zaměstnanců StAÚ však vnímali i mimoústavní archeologové: Prof. J. Eisner děkoval v listu ze 22. července 1951 Böhmovi za to, že v ústavu udržel J. Rataje, který byl v r. 1950 pro politickou nespolehlivost zbaven místa středoškolského profesora, ale byl Böhmem ihned přijat do StAÚ (cf. inv. č. 96 ve fondu StAÚ: *Pytlíček 1996*).

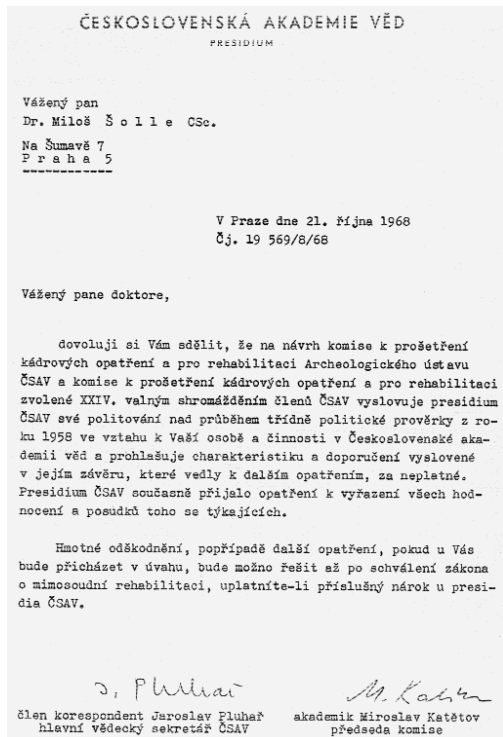
KSČ v expedičním týmu, pracovali E. Čujanová (nar. 1928), F. Prošek (1922–1958), J. Rataj, V. Spurný, Josef Kabát a řada zkušených laborantů (např. Václav Kuchař, 1912–1958, viz *Archeologické rozhledy* 10 1958, 734). Jiná schůze byla věnována otázce třídního pohledu na jazykovědu na základě spisu J. V. Stalina. Jindy byla schůze svolána proto, abychom spontánně protestovali proti příliš mírným trestům pro představitel náboženského myšlení, z nichž každý byl odsouzen jakožto hierarcha a špion Vatikánu na ca 20 let vězení. Šlo o lidi mně blízké, nebo alespoň známé (Růžena Vacková, Josef Zvěřina, 1913–1990, O. Mádr aj.), takže jsem ruku nezvedl, což předseda závodní rady ROH, bývalý štábní důstojník dr. Vincenc Vojáček, který se kryl na obě strany, vědomě přehlédl (jak by si totiž pak zodpověděl, že hlasování neproběhlo jednomyslně?). Vojáček měl v StAÚ zřejmě zvláštní poslání, úkoly a cíle. Jiní vyšší důstojníci, propuštění z armády rovněž pro politickou nespolehlivost, konali pro StAÚ užitečné práce (např. výrazně protirežimně orientovaný major E. Plodek vedl po technické stránce výzkum na Staré Kouřimi). Duchu doby odpovídaly i pomluvy: ředitel Böhme mne upozornil, že schůzky u B. Novotného na Hanspaulce (v pravěkém oddělení Muzea hl. města Prahy), jichž se kromě mne účastnil i V. Spurný a etnograf dr. Baran, jsou vykládány jako komplot proti němu. Sdílel mi to sám, a mně se podařilo jeho nedůvěru zahladit jen zčásti. Vcelku však přes obecně nepříznivou politickou situaci 50. let nedošlo v StAÚ díky Böhmovi a jeho orientaci na rozsáhlé soustavné výzkumy k zásadně negativnímu vývoji³².

Období 50. let bylo dobou velkých archeologických objevů, které jsme prezentovali spoustou populárních veřejných přednášek, a to jednotlivých badatelů v regionech, nebo formou konferencí a hojně obecenstvem navštěvovaných přednáškových cyklů doplňovaných diapositivy nebo i filmem (cf. *Pytlíček* 1996, inv. č. 101–104). R. 1951 došlo k zatím poslednímu stěhování StAÚ do budovy po Zemské školní radě v Letenské ulici čp. 4 na Malé Straně, kde se StAÚ usídlil společně s Ústavem pro jazyk český. Spolupráce byla zahájena společným plesem ve velkém sále, který pak sloužil k oslavám i domácím divadelním představením.

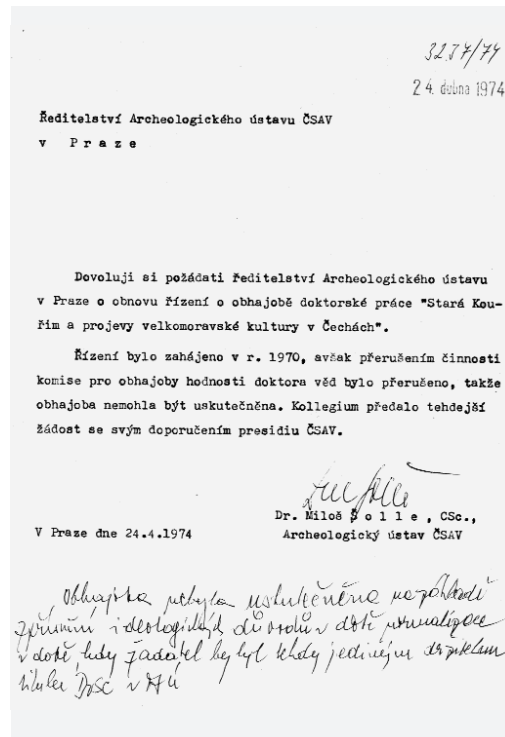
Dne 17. listopadu 1952 vznikla Československá akademie věd (ČSAV), po začlenění StAÚ do struktury ČSAV odpadlo 1. 1. 1953 v názvu ARÚ označení Státní. Podle sovětských vzorů se změnil dosavadní klasifikační systém odborných a vědeckých pracovníků, vznikly nové vědecké hodnosti kandidát věd (CSc.) a doktor věd (DrSc.), které se udílely nejen na základě obhajoby odborné práce, ale také na základě zkoušek z ruštiny a marxismu, a představovaly zároveň kvalifikační a platové stupně. R. 1953 přešli do ARÚ z pravěkého oddělení NM L. Hájek a doc. dr. Bedřich Svoboda (1910–1975), jenž zastupoval ředitele Böhma při jeho častějších onemocněních. V ARÚ vzniklo samostatné hospodářské vedení (nejdříve v čele s JUDr. L. Javůrkem) a byla rozšířena administrativa ústavu (např. o Irenu Krejčovou). V té době jsem ještě byl členem vědecké rady, vedl jsem vědecké a později pravěké oddělení ARÚ, r. 1956/1957 přednášel na oddělení prehistorie na Filozofické fakultě UK. Původní Böhmuv úmysl, abych se ujal vedení brněnské pobočky a přednášel na olomoucké universitě, ovšem již nebyl z politických důvodů uskutečnitelný. Svě kariéře jsem ovšem uškodil svým filmem a přednáškou o SSSR a Jugoslávii, které jsem krátce předtím navštívil. Ohlas této mé přednášky se stal předmětem jednání stranické organizace KSČ v ARÚ. Zásadní změnu mého postavení však způsobily třídně politické prověrky³³, po nichž jsem již nesměl zastávat jakékoli vedoucí místo v ARÚ ne-

³² Pamětníci by ovšem v této souvislosti mohli připomenout nepříjemnosti z anonymních udání zaměstnanců StAÚ aktivisty nebo uličními výbory z místa bydliště, event. zvláště trpká občasná udání mezi spoluzaměstnanci StAÚ, případně činnost StB a jejich informátorů.

³³ Podle E. Neustupného prováděla třídně politické prověrky v ARÚ Praha r. 1958 (v rámci celostátní akce) komise složená převážně z členů ústavu (ředitele Böhma, předsedy místní organizace KSČ M. Ríchna, kádrového referenta B. Pešičky), ale za účasti zástupců nadřízených složek KSČ (jistě v ní působil dr. Čestmír Amort). Prověrkám byli podrobeni všichni pracovníci ústavu, menší část z nich však patřila do zvláštní kádrově problémové skupiny, a to jmenovitě Ivan Borkovský, Antonín Hejna (1920–1986), Evžen Neustupný (nar. 1933), Emilie Pleslová (nar. 1930), Květa Reichertová (nar. 1921) a Miloš Šolle; v případě Hejny, Reichertové a Šolla byla jejich kádrová problematičnost dána jejich neskrývaným příznáním k náboženství, u Pleslové šlo zřejmě o tzv. závadný třídní původ, v případě Borkovského se patrně sčítala jeho tzv. bělogvardějská minulost s předúnorovou angažovaností v národně socialistické straně. Pokračování práce jmenovaných odborníků v ARÚ byla prověrkami sice ohrožena, ale nikdo

Obr. 1. Oznámení presidia ČSAV o neplatnosti zá-
věrů třídně politických prověrek č.j. 19 569/8/68.

Obr. 2. Žádost dr. M. Šolla o obnovu řízení k obha-
jobě DrSc. (č.j. 3237/74 ARÚ ČSAV Praha).

bo vyučovat na univerzitě, abych svými filosofickými a náboženskými názory neohrožoval výchovu mládeže. Byl jsem přerazen do časné historického oddělení (které vedl Jiří Zeman a později Magdalena Beranová), což však tematicky odpovídalo mým výzkumům na Budči a na Kouřimi.

V roce 1962 ředitel Böhme zemřel, spolu s Rudolfem Turkem jsme stáli čestnou stráž u jeho rakve. Ředitelem ústavu se stal prof. Jan Filip.

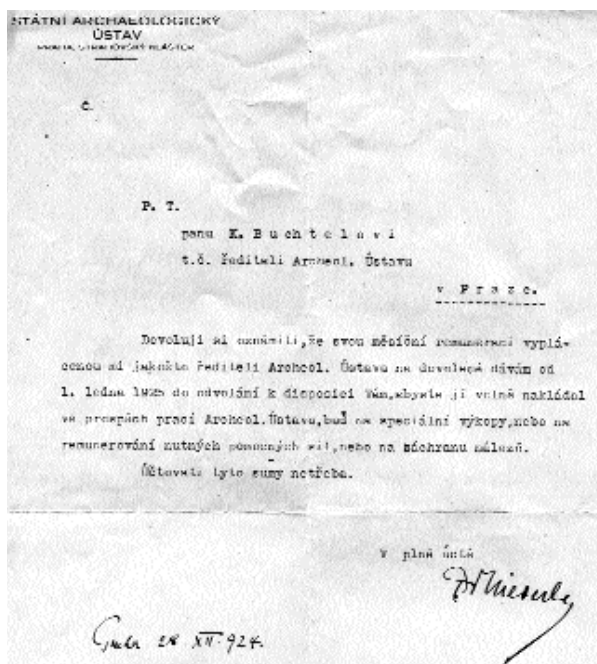
Během dočasné liberalizace v roce 1968 jsem byl písemnou formou politicky rehabilitován (stejně jako Ivan Borkovský): výsledky prověrek z r. 1958 byly anulovány (cf. obr. 1). Proces ideologickeho utužování režimu mi v r. 1970 zabránil asi 14 dnů před obhajobou získat titul doktora věd (obr. 2) a moje žádost na ředitelství ARÚ ČSAV o obnovu řízení (č.j. 3237/74 ze 24. dubna 1974) zůstala již bez odpovědi.

MŠ

4. POHLED ZPĚT

Zpráva o revizi Nejvyššího kontrolního úřadu Republiky Československé (Sdělení o poznatcích a vadách, zjištěných při dohlídce v Archeologickém ústavu v Praze, zaslané 7. 5. 1928 presidiu MŠANO, č.j. 13/4-III-1928, uložené ve Státním ústředním archivu v Praze, 3. oddělení, fond MŠ 1918-1949, skupina 30) konstatuje, že o „zřízení StAÚ nebyl vyhotoven správní spis a schválen sta-

z nich nakonec propuštěn nebyl, a to díky pevnému postoji J. Böhme (podle mínění E. Neustupného). Někteří z tzv. problémových jedinců (jistě I. Borkovský a M. Šolle) obdrželi v roce 1968 od presidia ČSAV omluvu a oznámení o anulaci závěrů těchto prověrek.

Obr. 3. Prof. Lubor Niederle se velkoryse vzdal svého nároku na ředitelský plat ve prospěch archeologie.

tut.“ Několik konceptů dopisů dr. Zdeňka Wirtha (1878–1961, cf. *Filip 1969*, 1642), ministerského rady a šéfa kulturního odboru MŠANO, adresovaných od dubna do listopadu 1919 prof. L. Niederlovi, titulovanému jako budoucí ředitel StAÚ, obsahuje poukazy na finanční prostředky pro nákup zařízení kanceláře, laboratoře a řemeslnické dílny StAÚ (např. č.j. 49383/5353 ze 14. 10. 1919 ve fondu MŠ v SÚA Praha). Dochované účty o realizaci těchto nákupů v r. 1919 dokládají, že subvence 40.000,– Kč, udělená L. Niederlovi na základě jeho návrhu na založení StAÚ presidiu MŠANO, byla skutečně čerpána. Další důvěryhodné podrobnosti o počátcích StAÚ obsahují rekapitulační partie Niederlovy I. zprávy o činnosti StAÚ za rok 1920 (č.j. 266 StAÚ ze 31. 1. 1921, č.j. MŠANO 33486/21); z ní mimo jiné vyplývá, že Niederle obdržel ředitelské pověření výnosem č. 18017/1891 n. o. ze 26. 4. 1919 (které by se snad mohlo nalézt v jeho osobní pozůstalosti?) a že v říjnu zabral podle tehdy platného zákona dvě místnosti v klášteře na Strahově. Fungování StAÚ už v r. 1919 prokazuje nepřímo, ale velmi pádně fakt, že od r. 1920 se StAÚ ocitl jako samostatná položka ve státním rozpočtu. Činnost StAÚ v letech 1920–1923 popisují dochované několikastránkové Niederlovy výroční zprávy (II. zpráva za rok 1921, č.j. 36622/22 MŠANO; III. zpráva za rok 1922, č.j. 23755/23; IV. zpráva za rok 1923, č.j. 31440/24), z nichž vyplývají personální (v r. 1922 nastoupil jako výpomocná síla student M. Grbić, r. 1923 byli jako placení volontéři přijati Böhm, Borkovský a Pasternak, bezplatně občas pracovali Jansová a Müller), prostorové i finanční limity aktivit ještě nestabilizované instituce. V r. 1922 L. Niederle sice získal mimořádnou subvenci 10.000,– Kč pro zahraniční výzkum doc. dr. A. Salače, ale ve zprávě za rok 1923 si stěžuje na snížení rozpočtu pro tuzemské výzkumy.

Karel Buchtela (1864–1946) nastoupil v r. 1924 funkci ředitele StAÚ jako šedesátiletý pensionovaný vrchní finanční rada, tedy za zenitem svých sil. Funkci převzal po prof. L. Niederlovi (1865–1944), zakladateli a prvním řediteli v letech 1919–1924, jenž se vedení StAÚ vzdal proto, že vývoj instituce neodpovídal jeho představám (*Pytlíček 1996*, 4). Buchtela pracoval celý život jako správní úředník. Ačkoli absolvoval dějiny umění a klasickou archeologii, z existenčních důvodů dodatečně vystudoval práva (*Böhm 1954*, 25–29; 1958). Pro zastávání místa ředitele StAÚ měl především od-

povídající administrativní předpoklady, navíc podepřené významným doporučením, jaké představovalo osobní přátelství s prof. Luborem Niederlem. V době Buchtelova nástupu do funkce ředitele StAÚ se zřejmě výrazně lepší personální alternativa objektivně nerýsovala. Z hlediska odbornosti však ústav vedl jako informovaný neprofesionál bez vlastní terénní praxe, třebaže v mládí prokázal vynikající teoretické a kritické schopnosti, zjevné z obsahově významných, ač nečetných archeologických publikací ze sklonku 19. století a z období před 1. světovou válkou (cf. *Böhm 1936* a bibliografii v *Památkách archeologických 39 1933*, 2–3). V době ředitelování StAÚ se Buchtela věnoval normalizaci vztahů StAÚ s památkovými a muzejními pracovišti (které směřoval k historické archeologii), podařilo se mu také dosáhnout přestěhování StAÚ z nevyhovujících a stísněných prostor ve Strahovském klášteře do Lobkovického paláce ve Vlašské ulici (cf. např. č.j. 956/30 StAÚ ze 24. 6. 1930, oznámení Zemskému úřadu v Praze o přestěhování: uloženo ve fondu MŠANO v SÚA Praha), ale již po léta odborně nepublikoval a prakticky ustrnul na pozici artefaktuálního sběratelství na úrovni 19. století. V rozporu s profesní etikou (cf. článek 7 Statutu StAÚ: *Anonym 1934a*, 7) bohužel pokračoval ve svém rozsáhlém a diferencovaném soukromém sběratelství včetně archeologie, a to za využití zázemí a prostředků StAÚ (podle údajů J. Rataje a V. Spurného).

Aniž bych se vystavoval pokušení na základě neúplných dat vyslovovat závěry příslušné Poslednímu soudu, úřední zprávy ze 20. a 30. let i převážně již nepřímá dochovaná vzpomínka dávají vystupovat K. Buchtelovi, druhému řediteli StAÚ, v nepřilíh přívětivém světle, zatímco progresivní činy mladého J. Böhma mají mladší archeologové tendenci nedoceňovat (neplatí to však všeobecně: cf. *Bouzek 2001*, 756; *Čížmář 2001*, 762; *Janák 2001*), protože jejich zkušenost k nim nedosahuje: paměť, resp. osobní zkušenost, má totiž výrazně generační charakter. Böhmovo konstruktivní, iniciační a vynalézavé jednání ve 20. až 40. letech, jehož pamětníci již většinou nežijí, nám totiž překrývají vzpomínky na jeho činnost v závěrečné fázi jeho kariéry, kterou limitoval jeho zdravotní stav. Mladší Böhmovi pamětníci jej už v plné síle nepoznali, takže jejich omezená osobní zkušenost prezentuje Böhma neúmyslně zkráceně.

Jaroslav Böhm (1901–1962; cf. *Filip – Rataj 1961*), třetí ředitel StAÚ, představoval oproti Buchtelovi zcela odlišný typ, a to od mládí specializovaného profesionála (cf. *Kodera 1999*³⁴ a *2001*; *Číž-*

³⁴ Osobní pozůstalost J. Böhma v Archivu AV ČR představuje torzo: kromě věcí, které jako osobní památky zůstaly v majetku širší rodiny, byly materiály v ARÚ ČSAV redukovány. Několik desítek kusů významné oboustranné korespondence mezi J. Böhmem a V. G. Childem z poválečných let se připravuje pro tisk (cf. *Smetánka 1968*), další – pro zvláštní zajímavost vydělaná – část zůstává nezpracována uložená v ARÚ AV ČR v Praze a konečně některé z předaných materiálů skartoval archivář při inventarizaci: cf. *Kodera 1999*, komentář k inv. č. 437. – *Dodatek*: Pro rukopis těchto vzpomínek, dokončený v únoru 2002, jsem ještě nemohl využít neutříděnou část Böhmovy pozůstalosti, kterou R. Fabešová zpřístupnila 22. ledna 2003 (zpráva č.j. 335/03 v ARÚ Praha). Zmíněné písemnosti o objemu jedné registratury budou z ARÚ Praha předány – bez amatérské skartace – ke zpracování do Archivu AV ČR, v němž podstatně doplní již existující fondy ARÚ Praha a J. Böhma, resp. J. Filipa. Při předběžné prohlídce v ARÚ byla vydělena pouze nečetná hlášení a zprávy o nálezech, které převzal archiv náleзовých zpráv ARÚ Praha. Písemnosti obsahují jednak originály důležitých osobních dokladů J. Böhma (dekrety, jmenování, vlastní životopisy a dotazníky, fotografie apod.; jen několik z nich jsem dodatečně použil k ilustraci tohoto textu). Balíky tuzemské i zahraniční korespondence obsahují část dosud postrádaných dopisů (např. J. Filipa). Významnou položku souboru tvoří i několik verzí rukopisů a strojopisů nedokončené Böhmovy knihy „Lidská historie“. Další balíky Böhmových a ústavních písemností se sice nevyznačují výhradně nejvyšší závažností, ale např. obsáhlý soubor písemností z vládních komisí (komentované verze návrhu zákona o ČSAV apod.) mohou obsahovat unikátní materiály, třebaže přesahující zájmy ARÚ. Nevelké množství nalezených písemností pak doplní i osobní fond J. Filipa.

S ohledem na nedávný článek o L. Zotzovi (cf. *Vencl 2002*) podotýkám, že tato dosud nezpracovaná část Böhmovy pozůstalosti obsahuje nejméně 6 dosud neznámých, ale obsahově nepodstatných dopisů L. Zotze Böhmovi z let 1940–1943 a 1 dopis z roku 1960, jímž byl již nemocný J. Böhm zván k (nerealizované) přednášce do Erlangen. Podle mínění R. Fabešové není tato korespondence úplná, neboť v ní chybí při nejmenším stopa po kladném dobrozdání, které J. Böhm Zotzovi na jeho žádost poskytl brzy po válce (zřejmě pro konkurs o stolicí na univerzitě v Erlangen). Obsah zmíněného, ovšem zatím neobjeveného Böhmova dopisu vyvolává otázku, zda jej Böhm psal se znalostí Zotzových nepřátelských přípisů na úřad říšského protektora, které jsou nyní uloženy v SÚA Praha.

Obr. 4. J. Böhm. Podobenka na tramvajence z r. 1923: „Lístek tento platí jen pro nemojetné řádné posluchače vysokých škol ...“. Z pozůstalosti.

mář 2001). Jako gymnazista spolupracoval od r. 1916 nejen s kustodem olomouckého musea Filipem Kovářem, ale zároveň myšlenkově těžil z prázdninových kontaktů s vynikajícím moravským autodiaktem Jaroslavem Palliardim (1861–1922), jenž jej doporučil prof. Niederlovi. (Kromě toho se v letech 1917–1919 tak aktivně angažoval při založení organizace středoškolského studentstva, že se 1918 stal jednatelem olomouckého ústředí.) Po maturitě v r. 1919 si na Filosofické fakultě UK zapsal přednášky z historie, geografie a hlavně archeologie (Niederle, Stocký, Schránil, Šimek). V letech 1920–1921 pracoval jako volentér v pravěkém oddělení NM, 1921–1925 se jako nadějný adept archeologie stal pomocnou silou v Niederlově semináři, od 1923 pracoval jako placený volentér ve StAÚ, kde nastoupil v říjnu 1924 jako výpomocná síla (č.j. StAÚ 648 ze 12. 11. 1924 ve fondu MŠ v SÚA Praha, 3. odd.). Ve StAÚ prováděl hlavně terénní výzkumy. Disertaci předložil a promován byl v r. 1924. (V r. 1928 se stal komisařem SOS, podle R. W. Ehricha už působil jako zástupce ředitele, 1934 postoupil na vrchního komisaře, 1939 se stal ředitelem, 1941 radou, pak vrchním radou a 1949 vládním radou: cf. *Kodera 1999*, 3.) Byl zjevně nejbystřejším duchem své generace: již jako pětadvacetiletý psal syntetické studie (např. třídění bylanské kultury – cf. *Koutecký 2001* – nebo přehled pravěku Slezska – cf. *Janák 2001*). Z pověření StAÚ uskutečňoval od 20. let na území celého Československa velké terénní objevy, které vzorně dokumentoval (perfektní dokumentaci nadčasové hodnoty má – podle laskavého upozornění L. Hrdličky – např. již jeho nálezoá zpráva o výzkumu u kostela sv. Benedikta v Praze: cf. *Böhm 1927*; jeho kvalitní plány objevu druhé gravettské stanice v Lubné z r. 1932 zase např. umožnily dodatečnou interpretaci nálezu: cf. *Prošek 1961*; na Starém Hradisku realizoval v letech 1934–1937 největší sídlištní výzkum v meziválečném období u nás, přičemž jde jen o torzo projektu, jehož pokračování přerušily jen vnější okolnosti: cf. *Čižmář 2001*, 758). Není docela zřejmé, kde a jak všechny tyto znalosti a dovednosti Böhm získal: podle svědectví L. Píplové ovládal plynně němčinu a dorozuměl se anglicky i francouzsky. *M. Čižmář (2001, 758)* usoudil z korespondence s G. Bersu (1889–1964) na rozhodující vliv výzkumu na Goldbergu, realizovaném v letech 1925–1929 (korespondence je uložena v Archivu AV ČR: cf. *Kodera*

1999), významný však byl pro Böhma důvěrný osobní styk se členy americké expedice od r. 1928 (viz Ehrich in: *Ehrich – Pleslová–Štiková 1968*, 11 sq.), na kterou často vzpomínal. Retrospektivně *J. Böhm (1959, 145 sq.)* přiznal inspiraci velkými výzkumy v zahraničí, např. na římském limitu v Porýní, výkopy antických lokalit a objevy na Blízkém východu; podle jeho názoru se metoda plošných odkryvů rodila začátkem 20. století v cizině, přičemž metodický a tematický přelom nastal na rozhraní 20. a 30. let. Na domácí půdě ostatně zastával koncept velkých základních výzkumů již r. 1919 při zakládání StAÚ velký Böhmův vzor prof. L. Niederle (v opozici vůči Šimkově památkářské koncepci) a uznání zasluhuje podle Böhma i A. Stocký, který náš terénní výzkum obohatil zavedením geodetických metod a hledáním aplikací pro metody přírodovědecké (*Böhm 1959*). V každém případě však je zřejmé, že terénní dokumentace mladého Böhma už od 20. let nepochybně předčila nejen domácí soudobou, ale nezdá se i pozdější dokumentaci jeho vrstevníků (např. J. Filipa, jak zjistil V. Vokolek). J. Böhm u nás zkrátka založil, vlastní praxí ověřil, kodifikoval a prosadil metodu moderního výzkumu až do fáze publikace (cf. níže pasáž o Statutu StAÚ: *Anonym 1934a*). Mladý J. Böhm stál v čele profesionalizace oboru a byl zakladatelem a organizátorem našeho moderního sídlištního archeologického výzkumu (*Čižmář 2001, 762*). Na Böhmův odborný růst a zrání měly kromě učitelů a četby³⁵ vliv i další faktory, jako zahraniční cesty (během meziválečného období cestoval po střední Evropě od východní Francie, severní Itálie a Jugoslávie až po Norsko) a návštěvy cizích odborníků, ale především styk se silnou a soutěživou generací vrstevníků s Janem Filipem (1901–1981) a Jiřím Neustupným (1905–1981) v čele, významně obohacenou studenty archeologie ze slovanských zemí (I. Borkovský, M. Grbić, J. Korošec, O. Kandyba a J. Pasternak), kteří svými zájmy a znalostmi přirozeně rozšiřovali obzor svých českých druhů.

Zatímco ředitel K. Buchtela byl schopen administrovat, resp. udržovat chod StAÚ jako nevelkého úřadu, J. Böhm se i v podřízeném postavení pokoušel budovat jej jako expandující a moderní ústav badatelského i památkářského charakteru. Buchtelovy názory postupem času retardovaly vývoj StAÚ takřka ve všech směrech: Buchtelovy intervence na MŠANO brzdily Böhmovy organizační iniciativy, prakticky zabránily dalšímu vydávání Böhmem redigovaného ústavního časopisu, až po zdánlivě nedůležitě maličkosti, jako bylo odmítání milimetrového papíru pro terénní dokumentaci nálezových situací³⁶. Časté srážky Böhmových snah o prosazení nové koncepce StAÚ a Buchtelovy absence jakékoli vize se nakonec změnily v osobní nesnášenlivost. Ve chvíli, kdy jejich vzájemné potyčky přesáhly stěny StAÚ a pronikly až do denního tisku, kde se oba účastníci konfliktu častovali dehonestujícími výrazy (podle svědectví V. Spurného), se stala situace nadále neúnosnou. Zveřejnění otevřeného konfliktu bezpochyby uspíšilo výměnu na místě ředitele StAÚ, k níž muselo beztak dojít vzhledem ke značně pokročilému věku K. Buchtely; ten si však do té míry nepřál, aby se jeho nástupcem stal J. Böhm, že mu při svém odchodu záměrně svoji funkci nepředal, takže nový ředitel byl instalován ministerským úředníkem (podle M. Šolla a Z. Smetánky – viz obr. 6). O pozdějším formálním smíru svědčí společná návštěva StAÚ bývalými řediteli prof. L. Niederlem a K. Buchtelou v novém sídle roku 1942; ředitel J. Böhm tehdy přizval M. Šolla, aby předvedl svoji novou nálezovou zprávu, přičemž se Niederle choval srdečně, kdežto Buchtela rezervovaně.

Podle formulace úřední zprávy o činnosti StAÚ v letech 1919–1929 lze „...“ prvých deset let ústavní činnosti označiti právem za etapu přípravnou ...“ (*Anonym 1929, 36*), kdy nedostatek personálního vybavení, finančních prostředků, absence zákona o ochraně památek, stísněné umístění ve Strahovském klášteře v letech 1919 až 1930 apod. nedovolovalo plné rozvinutí pracovního programu. StAÚ kladl od doby svého vzniku důraz na záchranu nálezů (*Anonym 1929, 36*). Jako druhou dominantní progresivní myšlenkurazil realizaci rozsáhlých odkryvů: „Vlastním úkolem ústavu by-

³⁵ V. Vokolek listoval před lety v knihovně ARÚ německými a anglickými publikacemi (na jména autorů – mohl by to být Bersu? – si však nevzpomíná) o metodice terénního výzkumu ze 20. let a nalézal v nich Böhmovy rukopisné poznámky.

³⁶ Je ovšem pravdou, že nešlo o osobní názor: V. Vokolek vzpomíná na líčení prof. J. Neustupného, že i prof. Schránil soudil, že dobrý archeolog si všechno pamatuje, takže terénní nálezové situace zásadně nekreslí; proto prý před ním jeho podřízení svou vlastní měřickou a kresebnou dokumentaci skrývali.

Obr. 5. Libušín, obr. Kladno. T. G. Masaryk s doprovodem na Böhmově výzkumu, který financoval. 1929 nebo 1930? Z pozůstalosti J. Böhma.

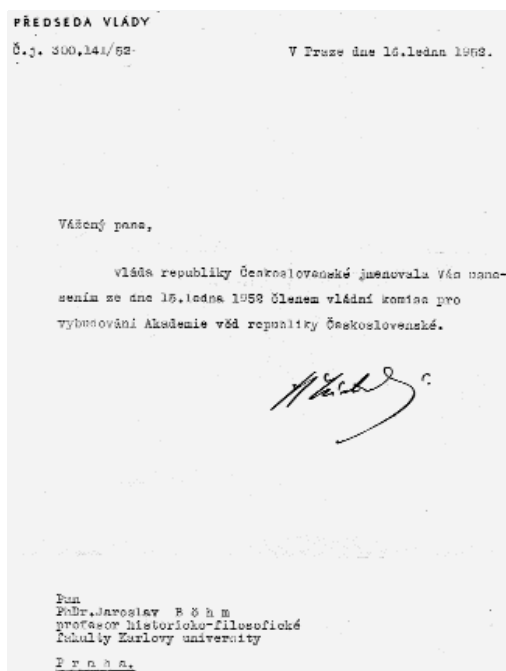
lo provádění velkých soustavných výkopů, při nichž by bylo dbáno především dvou zřetelů, a to ohrožení naleziště a potřeb současného vědeckého bádání“ (*Anonym 1929*, 37). Význačným rysem práce StAÚ byla od počátku ochota k aktivní spolupráci, a to zejména s muzejními pracovníci (*Anonym 1929*, 37–38), a schopnost získat ve prospěch rozsáhlých terénních odkryvů mimorozpočtové příjmy³⁷: zprávy o činnosti StAÚ opakovaně přinášely informace o velkorysé podpoře archeologického výzkumu prezidentem T. G. Masarykem (*Anonym 1929*, 38 a 40: Libušín, Stradonice, Mušov; *Anonym 1931*, 97 a 98: Libušín, Stradonice; *Anonym 1931a*, 101: Stradonice, Mušov, Stupava, Děvínská Nová Ves, Staré Město; prezidentské subvence pokračovaly i v dalších letech: cf. č.j. 1003/33 ze 23. 5. ve fondu MŠ v SÚA Praha, v němž Buchtela informuje MŠANO, že StAÚ dostal na archeologické výzkumy v r. 1933 od pana presidenta 95.000,– Kč; systematický přehled darů z fondu prezidenta Masaryka obsahuje – podle upozornění A. Beneše – Archiv prezidentské kanceláře na Hradě). Již ve 20. letech zahrnovalo chování StAÚ moderní trendy: ústav usiloval o zbudování centrální laboratoře, projektoval aplikaci letecké archeologie (*Anonym 1929*, 41, 40³⁸), v terénu vyzvedával a ke zpracování specialistům předával antropologický a osteologický materiál (*Anonym 1931*, 100; *1931a*, 104).

³⁷ Böhmův podíl na získávání finančních zdrojů ve 30. letech naznačuje jeho chování z poválečné doby: z let 1947–1948 se jednak uchovaly doklady o žádostech StAÚ o udělení subvencí u bank, ministerstev, vlády (inv. č. 101 až 104 ve fondu StAÚ: cf. *Pytlíček 1996*), jednak sekretářka L. Píplová vzpomíná na jeho opakované úspěšné osobní intervence u ing. Spáčilka na Ministerstvu financí nebo obratné jednání s ředitelem HUKO ing. Gavlasem. Díky Böhmovým manažerským schopnostem – včetně nezveřejňovaných aktivit zmíněného druhu – se zdálo, že StAÚ kdykoli disponuje dostatkem finančních zdrojů pro své výzkumy.

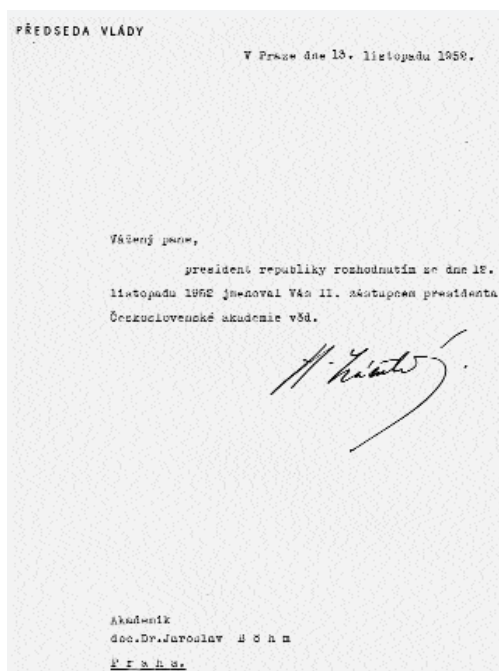
³⁸ Nejstarší stopu úsilí o dokumentaci leteckým snímkováním pro mne představuje Niederlův dopis Eisnerovi z 8. února 1923, č.j. 357/23 StAÚ (inv. č. 54 ve fondu StAÚ v archivu AV ČR Praha: cf. *Pytlíček 1996*): „... vznáším na vás prosbu, abyste se v Bratislavě informoval u vojenského velitelství, zda by toto k účelům Archeologického Ústavu neprovedlo vyfotografování Děvínského hradiště z aeroplánu, tak, aby i systém okolních opevnění byl znázorněn.“ V té době ovšem byl už delší dobu Böhm s Niederlem v kontaktu, a proto zůstane nejisté, kdo koho na letecké snímkování upozornil. Pozdějšími realizacemi této myšlenky se u nás ovšem zabýval Böhm.

Obr. 8. Předseda vlády Antonín Zápotocký jmenoval 16. 1. 1952 J. Böhma členem vládní komise pro zřízení ČSAV. (Přípisem V. Jarníka ze 27. 8. 1952 se Böhms stal hlavním sekretářem této komise.)

Obr. 9. Předseda vlády A. Zápotocký tlumočí rozhodnutí K. Gottwalda, jímž se akademik Böhms stal druhým zástupcem Z. Nejedlého, prezidenta ČSAV.

tisk, vyžaduje předávání zpracovaných nálezů a uceleně pojednává koncepci archivu nálezových zpráv⁴⁰. Některé požadavky Statutu však nejsou ke škodě věci respektovány ještě ani dnes.

Při výčtu časných Böhmových zásluh si nejspíš dost neuvědomujeme výrazně nepříznivé okolnosti, které jeho kariéru od počátku doprovázely: ředitelování J. Böhma odstartoval nepříjemný veřejný konflikt s odcházejícím ředitelem K. Buchtelou a dva týdny po uvedení do funkce následovala německá okupace, jejímž důsledkem bylo faktické omezení jeho pravomocí, a to zejména po ustanovení dr. C. Streit (1903–1950), bývalé asistentky prof. L. Franze, v letech 1941–1944 jako „kommisarische Leiterin“ v pražském StAÚ (cf. *Filip 1969*, 1392). J. Böhms sice postavení ředitele v průběhu okupace neztratil (a podle M. Šolla i V. Spurného nevyhledávali němečtí archeologové

⁴⁰ Úroveň péče o archiv StAÚ přestane být samozřejmostí v okamžiku, kdy si uvědomíme, že archiv nálezových zpráv např. v prehistorickém oddělení NM uspořádal až K. Sklenář koncem 20. století. L. Hájek mi v dopisu ze 23. března 1970 napsal, že první nálezové zprávy psali v NM amatéři jako Jeništa nebo on, nikoli archeologové jako Stocký nebo Schráníl. Prof. Schráníl dokonce skartoval Píčov archiv, jenž obsahoval kupř. nepublikované Schmidtovy popisy únětických pohřebišť i jednotlivých hrobů, z nichž Píčov zveřejnil jen přehled. (Zásluhu J. Böhma o vznik archivu NZ StAÚ nejnoveji ocenil *Bouzek 2001*, 756.) Progresivita Böhmovy vedení StAÚ byla však pocitována od počátku, jak ilustruje svérázná poklona Jaroslava Petrboka Böhmovi v r. 1940, kdy V. Spurný hledal po uzavření vysokých škol přístup k archeologii a získal písemné doporučení svého staršího středoškolského spolužáka, který se znal s J. Petrbokem. Když V. Spurný přinesl doporučující lístek Petrbokovi do Národního muzea, ten rozhovorem zjišťoval, co zdatel o archeologii ví, a pak řekl doslova: „Pošlu tě k Böhmovi do StAÚ, tady jsou copañ!“ Böhmovu pohotovou reakci dokumentuje obsah listu, jímž V. Spurnému umožnil nastoupit dráhu archeologa: okamžitě jej přijal na bezplatnou praxi a brzy poté pro něj získal stipendium.

při návštěvách Prahy komisařku Streit, ale vždy pouze J. Böhma), jeho možnosti budovat ústav byly ovšem podvázány. Ovšem ani po osvobození nenastala ideální situace, neboť se i v StAÚ začala projevovat silná radikalizace, resp. politizace: Poválečný komunista (a v posledních měsících války i partyzán) Tůma ohrozil v květnu 1945 na životě dr. I. Borkovského označením za nepřítele Sovětského svazu a bývalého bojovníka proti Rudé armádě osvoboditelce (údaj M. Šolla); po jeho zatčení Sověty trvalo řediteli dr. J. Böhmovi údajně tři dny, než byl Borkovský zase volný. Spíš než argumentace úředním dekretem, že jde o českého občana a úředníka StAÚ, mohla tehdy účinkovat osobní intervence promoskevského exponenta ministra Z. Nejedlého (údaj V. Mouchy).

Na jaře 1945 začal J. Böhm znovu budovat StAÚ: na původní pracoviště se tehdy vrátila řada zaměstnanců, kteří do StAÚ přišli proto, že jejich organizace za Protektorátu zanikly. V roce 1946 měl StAÚ jen 23 osob, z toho jen 4 archeology, a to včetně ředitele (*Böhm 1946*, 72). V poválečném období v StAÚ scházeli mezi odbornými pracovníky komunisté; sám Böhm patřil – až do doby sloučení s KSČ v r. 1948 – k sociálním demokratům. Členy KSČ ve StAÚ byli někteří nearcheologové (M. Netáhlík, fotograf J. Škoda, kreslíř O. Pražák, akad. malíř J. Benda), jejichž pokusy o radikalizaci poměrů musel ředitel Böhm trpělivě a vynalézavě tlumit (podle Václava Spurného paralyzoval Netáhlíkovy aktivity materiální podporou jeho početné rodiny prostřednictvím jednání s jeho ženou; podle svědectví M. Šolla se jindy ujal v podstatě ponižující role zapisovatele při Netáhlíkově agresivním politickém projevu k zaměstnancům ústavu, zřejmě proto, aby sám mohl zformulovat obsah zápisu, který jako úřední dokument směřoval mimo StAÚ a mohl se tak stát zdrojem komplikací). Prvého komunistu mezi odbornými pracovníky, zakladatele a dlouholetého vedoucího antropologického oddělení RNDr. Jaromíra Chochola (1926–1990; cf. *Blajerová – Šaldová – Rataj 1986; Pavelková – Rataj 1991*) přijal J. Böhm r. 1950 údajně s úkolem neutralizovat tzv. zřízencokracii. J. Chochol pak po léta působil jako předseda místní organizace KSČ. Pozice ředitele se v průběhu let měnila: oproti meziválečné době rozhodovali pováleční ředitelé zpravidla až po předchozím projednání řešení problémů se „složkami“, po dohodě s nimi, případně pod jejich tlakem. Jednu složku představoval ředitelské pravomoci nepodléhající kádrový referent, druhou místní organizace KSČ (vystavená mimoústavním instančním tlakům shora) a třetí, nejslabší složku tvořily odbory, reprezentované předsedou místní organizace Revolučního odborového hnutí (ROH).

O vnějškovém cítění příslušnosti ke KSČ svědčí příhoda z r. 1951, kdy J. Böhm a K. Žebera šli společně žádat o povolení k založení nového časopisu *Anthropozoikum* (1. svazek vyšel na podzim 1952). Podle K. Žebery (ústní sdělení S. Venclovi v 70. letech) zavelel J. Böhm pod venkovním schodištěm příslušné instituce (ministerstva?): „Halt! Musíлка!“ Oba se zastavili a beze slova vytáhli z pod klop odznaky KSČ a odkráčeli k jednání až po jejich zapíchnutí na klopy obleků.

S výše uvedenými údaji ovšem koliduje jak víceméně apolitický obraz J. Böhma jako badatele (cf. konvolut příspěvků z konference v ARÚ Praha: cf. *Venclová 2001; Čižmář 2001* etc.), tak jeho obraz jako autora slavnostních úvodníků politického charakteru, plných úliteb marxismu–leninismu (např. *Böhm 1960*). Ukazuje se, že společným jmenovatelem celoživotních Böhmových aktivit, důvodem neustálého usilování a lavírování bylo naplnění zděděné Niederlovy představy silného archeologického ústavu: „Tvůrci, zakladatelé a prvnímu řediteli ústavu L. Niederlovi tanula na myslí vědecká instituce s rozsáhlým výzkumným a badatelským programem, zaměřeným vědomě ke klíčovým otázkám naší i obecné archeologie. To byla odvážná myšlenka i víra v době, kdy ještě archeologie byla známá hlavně jako vedlejší neškodné zaměstnání učitelů, lékárníků a notářů a její prameny byly většinou jen vhodnou náplní musejních síní a předmětem péče jiných snílků – musejníků a předmětem obdivu romantických návštěvníků ...“ (*Böhm 1960*, 2). Cestou k tomuto cíli byl Böhm ochoten podstupovat ostré, ač věcně motivované konflikty (např. s I. L. Červinkou⁴¹, s představete-

⁴¹ Pod inv. č. 54 fondu StAÚ (*Pytlíček 1996*) se zachovaly písemnosti o Červinkově neshodě s vedením StAÚ (např. č. j. 2309/31 s Böhmovým rukopisným podkladem a strojopisným čistopisem, podepsaným Buchtelou). Podstatou sporu se stalo omezení každoročních dotací na terénní akce na Moravě, a to proto, že Červinka nedodával opakovaně slibované nálezové zprávy o svých výzkumech. Podle Červinkova názoru však své povinnosti vůči StAÚ plnil pilným kopáním, konzervací a vystavením nálezů v MZM, a proto si stěžoval na ministerstvu, které žá-

Obr. 10. J. Böhm při odjezdu z konference ve Smolenicích 1962. Patrně jedna z jeho posledních fotografií. Foto S. Vencl.

ným K. Buchtelou), snášet okupační dohled, lavírovat mezi agresivními „revolucionáři“ a zřizencokraticí po skončení druhé světové války, stát se členem KSČ, aby získal lepší pozici pro manévrování mezi jejími funkcionáři a mimoústavním kádrovým oddělením, tedy tlaky, o nichž nemáme přesnou představu (nemám na mysli jen neveřejná jednání s nadřízenými složkami KSČ, ale i úpis J. Böhma jako agenta StB v neoficiálních tzv. Cibulkových seznamech⁴², jenž musí pocházet z doby, kdy spolupráce s StB ještě nepatřila do popisu ředitelských povinností; ředitele navíc nepřímou ohrožovala i spolupráce podřízených odborných i administrativních pracovníků StAÚ s StB). Z tohoto hlediska lze Böhmův zájem o zastřešení StAÚ pod ČSAV, spojený kromě toho s výrazným osobním kariéřním postupem od roku 1952 (až na místo 2. náměstka presidenta ČSAV), chápat jako snahu po úniku před zmíněnými tlaky pohybem vzhůru po společenském žebříku. Špatný zdravotní stav donutil J. Böhma k rezignaci na pokračování kariéry už v průběhu 50. let. Vyvrcholení plodů odborného života v podobě volby za presidenta mezinárodního archeologického kongresu v Praze, realizace výstavy Velká Morava, publikace nové koncepce pravěkých dějin Československa aj. již Böhmovi nepřiznač osudu nedopřála, ale ve prospěch čsl. archeologické komunity je později ve zděděných funkcích realizoval Jan Filip.

Vzpomínky J. Rataje a M. Šolla přirozeně nepostihují vrstevnatou skutečnost existence ARÚ úplně a rovnoměrně (jako nekomunisté opomenuli zdůraznit vedoucí úlohu KSČ a z toho plynoucí

---

dal – bez vědomí K. Buchtel – o zřízení samostatného ústavu pro Moravu. Další korespondence svědčí o argumentovaném odmítnutí Červinkova návrhu a o následném vymáhání nálezových zpráv: „Čs. StAÚ tak postupuje proto, aby se neopakoval případ zesnulého rady J. A. Jíry, kterému choroba znemožnila předložit zprávy stále odkládané ...“ Kategorie nálezových zpráv představovala pro generaci sběratelů koncepční novinku, jejíž smysl jim zcela unikal.

⁴² V tzv. Cibulkových seznamech spolupracovníků StB je J. Böhm veden v kategorii agent; krycí jméno „Ústav“ výmluvně svědčí o faustovském motivu jeho úpisu (*Necenzurované noviny 15/1992*, 151).

výsadní mocenské postavení funkcionářů místní organizace KSČ, dodnes neznají tajemství kádrového oddělení – jehož materiály byly z Prahy odklizeny na Oškobrh, kde je vytěžoval kádrový amatér –, natož pak z vnějšku neviditelné tlaky nadřazených politických a bezpečnostních složek), zato z nich však zřetelně vyplývá jejich citový osobní poměr k ústavu (našel by se snad mezi současnými zaměstnanci někdo, kdo by pro vyjádření svého vztahu k ARÚ spontánně a vážně zvolil adjektivum „milovaný“ jako M. Šolle ve svých vzpomínkách?), ale i silný pocit sounáležitosti mezi zaměstnanci (o čemž svědčí náročně připravované oslavy, ochotnická divadelní představení, reprezentační plesy ARÚ v paláci Savarin na Příkopech, album zaměstnanců StAÚ z roku 1951⁴³, poznávací i sportovní zájezdy a výlety, běžně využívané volejbalové hřiště na zahradě ústavu v Letenské ulici apod.), jenž postupem vyhasínal nejen v důsledku zvyšování počtu zaměstnanců, ale především generační výměnou, doprovázenou radikální změnou mentalit, jejich přepólováním a odklonem od výrobní a poznávací priorit na hodnoty osobní spotřeby, odklonem od ztotožnění se s komunitou k preferenci Narcise (*Lipovetsky 1998; Vencl 2000, 429*). Pro starší generace bývala ústředním bodem života práce, tedy ústav, s nímž se ztotožňovali; současné odstředivé chování vyplývá z dominantní orientace na volný, individuálně trávený čas.

Vzpomínky mých starších kolegů se od mých vlastních zážitků přirozeně generačně liší. Ředitel ARÚ ČSAV, akademika a funkcionáře ČSAV doc. dr. J. Böhma jsem poznal až na sklonku jeho kariéry v r. 1956 jako student 4. semestru prehistorie při jeho tříhodinových přednáškách o metodologii oboru, resp. o terénní teorii a praxi. Spolu s V. Vokolkem a L. Hrdličkou jsme z jeho výkladů nechápali takřka nic (zkoušku jsme složili proto, že nemocný doc. Böhm svěřil dokončení kurzu laskavému dr. Šollovi). Protože nám třem posluchačům nezbyvalo, než simulovat sledování Böhmových přednášek alespoň jejich mechanickým zapisováním, měl jsem možnost se k četbě svých záznamů vrátit na sklonku studia; s překvapením jsem tehdy zjistil, že Böhmovy kdysi nesrozumitelné výklady mezitím nabyly smysl: zkrátka, pedagogickou chybou sestavovatelů učebního plánu se nám začátečníkům dostalo sofistikovaných informací v době, kdy jsme pro jejich přijetí nebyli přiměřeně odborně připraveni.

Během druhé poloviny 50. let jsem akademika J. Böhma opakovaně vídal jako student při prázdninové praxi na výzkumu ARÚ v Bylanech u Kutné Hory, kam přijížděl ohlášen s hosty nebo delegacemi, ale častěji neohlášen v doprovodu sekretářky Renáty Fabešové a osobního šoféra Jana Broma. V případech nepřítomnosti vedoucího výzkumu dr. B. Soudského jednal s námi studenty⁴⁴, pověřenými jeho zastupováním, a překvapoval věcností a hloubkou zájmu o provoz, náleзовé situace i nálezy. S dr. Soudským aktivně diskutoval strategii a přel se o detaily postupů při pokračování plošného odkryvu⁴⁵, takže ředitelské návštěvy neměly charakter formálního dozoru.

Jednou nám studentům Böhm imponoval při exkursi na výzkum Levého Hradce, kdy za přítomnosti desítek odborníků přerostl jeden z jeho dotazů na vedoucího výzkumu I. Borkovského ve vzrušenou debatu, soumeznou takřka s hádkou. Spor skončil k našemu údivu Böhmovým konstatováním, že jej Ivan přesvědčil: Böhm tak dal přednost věcnému řešení před snahou zachovat si před publikem dekorum z obavy o svou prestiž.

Jako zaměstnanec ARÚ pamatují J. Böhma při brilantním vedení výročních schůzí odborných pracovníků, na němž kriticky a se znalostí problémů adresně hodnotil, tedy chválil výkony, nebo ostře

⁴³ Album vzniklo jako dárek zaměstnanců StAÚ k padesátinám ředitele a obsahuje po dvou fotografiích každého zaměstnance, jednu z mládí a druhou aktuální (Böhma v té době sotva potěšilo, když se spatřil na snímku z dětství jako ministrant): uloženo v Archivu AV ČR, fond StAÚ, i. č. 429.

⁴⁴ Úsměvně – přesněji: dnes zcela pochopitelně, tenkrát jsme se cítili dotčeni – působí vzpomínka, že si Böhm pletl jména studentů, kteří se na výzkumu dr. Soudského v Bylanech v roli asistentů střídali. Tykal jim a všechny je oslovoval jednotně: Beneší! nebo Zápotocký!, přičemž ovšem na zapamatování jmen právě těchto dvou našich kolegů působil nepochybně fakt, že měli prezidentské jmenovce.

⁴⁵ M. Šolle v rozhovoru vzpoměl na návštěvu B. Soudského na výzkumu Staré Kouřimi někdy začátkem 50. let, kde už tehdy užíval k odkrývání zkoumaných ploch buldozeru. Není si proto jist, zda myšlenka na uplatnění plošného mechanizovaného odkryvu v Bylanech nevznikla právě v Kouřimi.

vytýkal nedostatečnou badatelskou aktivitu jednotlivců v právě uplynulém roce. Kromě uvedené procedury (známé jako tzv. „mytí hlav“) motivovaly k práci i jeho občasně neohlášené návštěvy pracoven ústavu, kdy si prohlédl pracovní stůl zaměstnance, zajímal se o rozpracované problémy a aktivně diskutoval alternativy jejich řešení. Přitom ovšem podle tvrzení starších kolegů výkon ředitelské funkce po roce 1952 značně utrpěl rozsahem Böhmových závazků v presidiu ČSAV i jeho zhoršujícím se zdravotním stavem. Přístup odborných zaměstnanců k řediteli, pokud nešlo o funkcionáře (kteří si s ředitelem soudružsky tykali, a to včetně dvacátníků; té výsadě se – podle svědectví V. Spurného – „těšily“ ovšem i uklízečky) nebyl v posledních letech jeho života snadný, rozhodovala o něm sekretářka R. Fabešová, která interpretovala dotazy ředitele a odpovědi vyřizovala vesměs ústními vzkazy, někdy i prostřednictvím řidiče J. Broma. SV

5. ZÁVĚR

Komentované vzpomínky seniorů Archeologického ústavu v Praze přirozeně neaspírují na dějiny oboru⁴⁶, třebaže k nim přinášejí materiál. Proto v nich mohou scházet nejen informace o úsilí a o výsledcích práce desítek zasloužilých pracovníků StAU, resp. ARÚ, kteří se na utváření ústavu podstatnou část svého života významně spolupodíleli, ale nezmiňují ani rozsáhlé až zásadní aktivity (o činnosti expozitů, o pokusech o výzkumy v zahraničí, o Böhmově projektu syntézy nejstarších dějin Československa, z něhož byl se značným zpožděním realizován jen fragment, ač účtyhodný, v podobě *Pravěkých dějin Čech /Praha 1978/*, zatímco po několik desetiletí preferovaná a nákladnými terénními výzkumy financovaná tzv. slovanská koncepce nedospěla k završení publikací). Citelnou slabinu zveřejněných vzpomínek představuje jednak jejich omezená podloženost dokumenty, jednak nezbytnost využívat nepřímá svědectví a informace z druhé ruky. Navazující pokračování oborové paměti – a přirozeně rovněž v historii jiných institucí než ARÚ Praha – nesnese z tohoto důvodu již příliš odkladu, mělo-li by jít o nezprostředkovaná, autentická svědectví přímých účastníků a za použití nejen úředních spisů, ale i jejich osobní, soukromé dokumentace, resp. archivů⁴⁷. SV

PRAMENY A LITERATURA

- Anonym 1929*: Přehled činnosti Čs. státního archeologického ústavu v letech 1919–1929. In: Zprávy Čs. státního archeologického ústavu 1, Praha, 36–43.
- *1931*: Přehled o činnosti Čsl. státního archeologického ústavu v r. 1929. Zprávy Čs. státního archeol. ústavu II–III (za r. 1929–1930), Praha, 97–100.
- *1931a*: Zpráva o činnosti Čsl. státního archeol. ústavu za r. 1930. Zprávy Čs. státního archeol. ústavu II–III (za r. 1929–1930), Praha, 101–105.
- *1934*: Zpráva o činnosti Čsl. státního archeol. ústavu za r. 1931. In: Zprávy Čsl. státního archeol. ústavu IV (za 1931), 60–65.
- *1934a*: Statut státního archeologického ústavu. Zprávy Čs. státního archeol. ústavu IV, Praha, 5–9.

⁴⁶ Ratajovy i Šollovy vzpomínky kupodivu neobsahují podrobnější zprávy o německé univerzitě, která obsadila prostory české stolicy archeologie, převzala její knihovnu a sbírky v Břehové ulici. O faktické izolaci německé a české archeologie za války – navzdory Zotzovým snahám – svědčí např. skutečnost, že jsem ani opakovanými dotazy nenašel u nás archeologa, který by za války nebo brzy po válce četl knihy jako *Der Reichsführer*, Hrsg. s.d., nebo *Zotz – von Richthofen 1940*. Doložené osobní kontakty (kupř. dr. Šolla s L. Zotzem a G. Freund) měly vysloveně epizodní charakter. – Kromě toho jde o vzpomínky nekomunistů, tj. lidí, kteří po roce 1948 neměli rovný přístup ke všem informacím. Ostatně ani řadový člen KSČ, jakkoli býval po stranické linii seznamován s výběrem informací (a to dříve než tzv. bezpartijní), neznal informace určené jen funkcionářům, takže měl rovněž pouze omezenou představu o reálné situaci. Termín „nestraní“ je partajního původu: směšoval dva typy neplnoprávných subjektů, jednak politicky neorganizované osoby (tzv. bezpartijní podle ruské terminologie), jednak členy druhohradých stran Národní fronty; pod pojmem „straní“ se rozuměl vždy jen komunista.

⁴⁷ Děkujeme všem, kdo informacemi a konzultacemi pomohli doplnit a ověřit mozaiku tradovaných informací; jsou jmenováni v textu nebo v poznámkách. – Příspěvek byl zpracován v rámci projektu reg. č. K 8002119.

- Blajerová, M. – Šaldová, V. – Rataj, J. 1986:* Životní jubileum J. Chochola (s bibliografií). *Archeologické rozhledy* 38, 292–298.
- Blažek, J. 2000:* Archeologie v okupovaném pohraničí 1938–1945. In: J. Radvanovský, ed., *Historie okupovaného pohraničí 1938–1945, Ústí nad Labem (UJEP)*, 137–155.
- Böhm, J. 1927:* Praha–Staré Město, Revoluční třída. Zpráva o výkopu chrámu sv. Benedikta (v zahradě býv. ústavu šlechtičen). *Archiv NZ v ARÚ AV ČR Praha, č.j. 583/27 a 584/27*.
- 1936: Karel Buchtela sedmdesátníkem. *Obzor praehistorický* 9, 247–252.
- 1940: Das Archäologisches Institut in Prag. *Nachrichtenblatt für Deutsche Vorzeit* 16, 126–133.
- 1946: Státní archeologický ústav. *Obzor prehistorický* 13, 69–72.
- 1954: Sto let „Památek archeologických“. *Památky archeologické* 45, 1–34.
- 1958: Archeologický ústav ČSAV. I. Založení a vznik. *Věstník ČSAV* 67, 619–623.
- 1959: Archeologický ústav ČSAV. II. Vývoj výzkumné tematiky a metodiky. *Věstník ČSAV* 68, 145–150.
- 1959a: Archeologický ústav ČSAV. III. Přehled nejdůležitějších výzkumů. *Věstník ČSAV* 68, 270–279.
- 1959b: Archeologický ústav ČSAV. IV. Hodnocení výzkumné a vědecké činnosti. *Věstník ČSAV* 68, 355–362.
- 1960: Vzpomínka a pohled vpřed. *Památky archeologické* 51/1, 1–4.
- Bouzek, J. 2001:* Jan Filip a Jaroslav Böhm o koncepci doby bronzové a železné v Evropě. *Archeologické rozhledy* 53, 754–757.
- Čížmář, M. 2001:* Jaroslav Böhm a moravská archeologie. *Archeologické rozhledy* 53, 757–762.
- Der Reichsführer SS, Hrsg. s.d.:* Böhmen und Mähren gehören zum Reich. Bilder aus der Vor- und Frühgeschichte des Sudeten–Karpaten–Raumes. Berlin (SS–Hauptamt).
- Ehrich, R. W. – Pleslová–Štiková, E. 1968:* Homolka. An Eneolithic Site in Bohemia. Praha (Academia – Peabody Museum).
- Filip, J. – Rataj, J. 1961:* Jubileum Jaroslava Böhma (s bibliografií). *Památky archeologické* 52, 3–12.
- Filip, J. 1966; 1969; 1998 (J. Hrala):* Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas 1–3. Prag (Academia).
- Filipová, A. 1985:* Jeden lidský život. Portrét akademika Jana Filipa. Praha (Práce).
- 1995: Archeolog Jan Filip ve vzpomínkách. Praha (Academia).
- Holan, V. 1988:* Bagately. Sebrané spisy XI. Praha (Odeon).
- Charvátová, K. – Spurný, V. – Venclová, N. 1992:* Nálezové zprávy StAÚ 1919–1952. Praha (Archeologický ústav ČSAV).
- Janák, V. 2001:* Jaroslav Böhm a slezská archeologie. *Archeologické rozhledy* 53, 772–779.
- Kodera, P. 1999:* Jaroslav Böhm. Inventář osobního fondu v Archivu AV ČR Praha (sign. C10).
- 2001: Jaroslav Böhm. 100 let od narození. *Akademický bulletin AV ČR, č. 2*, 19.
- Koutecký, D. 2001:* Jaroslav Böhm, Jan Filip a bylanská kultura. *Archeologické rozhledy* 53, 763–768.
- Krejčí, K. 1981:* Praha legend a skutečností. 2. vydání. Praha (Panorama).
- Krumphanzlová, Z., red. 1972:* Vývoj archeologie v Čechách a na Moravě 1919–1968. *Archeologické studijní materiály* 10/1. Praha (ARÚ ČSAV).
- Lipovetsky, G. 1998:* Éra prázdnoty. Úvahy o současném individualismu. Praha (Prostor).
- Pavelková, J. – Rataj, J. 1991:* J. Chochol. *Archeologické rozhledy* 43, 482–483.
- Prošek, F. 1961:* Mladopaleolitická obydlí v Československu. *Památky archeologické* 52, 57–75.
- Pytlíček, M. 1996:* Státní archeologický ústav v Praze (1919–1952). Inventář fondu v Archivu AV ČR Praha (sign. B 25A).
- Smetánka, Z. 1968:* Vzpomínka na G. V. Childa. *Archeologické rozhledy* 20, 96.
- Spurný, V. 1975:* Nálezový archiv Archeologického ústavu ČSAV v Praze. *Archeologické studijní materiály* 10/2, 150–158.
- Vencl, S. 2000:* Archeologie a etika. *Archeologické rozhledy* 52, 428–441.
- 2001: Souvislosti chápání pojmu „nálezový celek“ v české archeologii. *Archeologické rozhledy* 53, 592–614.
- 2002: Lothar Zotz: o něm i o nás. *Archeologické rozhledy* 54, 837–850.
- Venclová, N. 2001:* Jan Filip, Jaroslav Böhm, český pravěk a my: odkud a kam. *Archeologické rozhledy* 53, 752–754.
- Zotz, L. 1942:* Die erste Tagung des Forschungsrates für Vorgeschichte. Altböhmen und Altmähren 2, 135–153.

DISKUSE

HEJ SLOVANE I NESLOVANE: POČKEJ!

Slavomil Vencel

Názorová neshoda mezi mnou (*Vencel 2001*) a mými kvalifikovanými oponenty (*Charvát 2001*; *Macháček 2001*) se věcně zakládá na problému interpretace morfologické podobnosti kreseb keramiky z Armaghu (*Crothers – Gahan 1999*, fig. 17–18) a středohradištních nádob. Upozornění na řadu shod (které nelze redukovat pouze na výskyt vlnice) mezi oběma keramickými entitami považuji nadále za oprávněné, neboť zatím chybějící důkaz jejich vzájemné souvislosti by měl významné historické důsledky. Protože takový důkaz schází, zakončil jsem název svého příspěvku (cf. *Vencel 2001*) korektně otazníkem. Soudím, že pokusy o řešení problému bez přímé znalosti obou skupin nálezu nemohou podstatně překročit úroveň řečnických cvičení, v nichž se uplatní především předsudky. Třebaže dosavadní domácí i zahraniční reakce na mé tázání po míře pravděpodobnosti kontaktů (nebo konvergence) v souvislosti s morfologickou podobností mezi naší středohradištní keramikou a nálezy irské keramiky s vykloněným okrajem (tzv. Everted Rim Ware, dále ERW) z Armaghu v sv. Irsku (*Vencel 2001*, obr. 1) byly dosud negativní, je faktem, že se uvedeným problémem na naší ani na irské straně¹ dosud nikdo analyticky nezabývá, aniž by kdokoli obě skupiny morfologicky blízkých artefaktů důkladněji poznal z autopsie. Proto setrvávám v přesvědčení, že by bylo předčasné vyslovovat v dané problematice definitivní soudy.

Ve prospěch budoucího řešení interpretačního sporu – pro něž nejsem svou specializací disponován – uvedu pár skutečností, jež jsem napoprve opomenul nebo nevyjádřil dost jednoznačně: Původ severoirských středověkých nádob s vykloněným okrajem (tzv. ERW) nelze považovat za věrohodně zjištěný (cf. diskusi: *McNeill 1980*, 109–113 s lit., event. komentář k práci *Addyman 1965* in: *Vencel 2001*, 348), a proto považuji hledání uspokojivějšího vysvětlení za důvodné. Z dostupné literatury i z informací irských kolegů vyplývá, že představa možnosti středoevropského původu irské ERW jim nepřipadá jako pravděpodobná. *T. E. McNeill (1980, 113)* soudí, že keramika typu ERW vznikla na sklonku 12. století napodobováním anglo–normanské kuchyňské keramiky irskými hrnčíři, pak během dvou generací nahradila tzv. Souterrain Ware, a údajně v nezměněné podobě trvala až do 16. století. *H. Roche* (in: e-mail 18.1.2002) připustila možnost vzniku keramiky ERW pod vlivy z Británie nebo i z evropské pevniny. Zdá se však, že mezi irskými archeology stále ještě převládá přesvědčení o lokálním vzniku této skupiny z tzv. Souterrain Ware. Přesto je však zřejmé z prostého srovnání obr. 1–2 (podle *Ryana 1973*) s obr. 1–2 in: *Vencel (2001)*; podle *Crothers – Gahan 1999* a *Addyman 1965*), že mezi tzv. Souterrain Ware a ERW neexistují žádné podstatné morfologické podobnosti. Částečná shoda areálů jejich rozšíření (cf. mapy in: *Ryan 1973*, fig. 4, a *McNeill 1980*, fig. 21) a údajná, resp. problematická časová následnost obou keramických skupin v sv. Irsku jako důkaz jejich vývojové kontinuity nepostačuje. Mělo-li by tvrzení o lokálním severoirském původu tzv. Everted Rim Pottery být pravdivé, pak by bylo třeba chybějící morfologický článek mezi uvedeným typem keramiky a tzv. Souterrain Ware teprve objevit. Nevěrohodnost převládajícího mínění o lokálním, resp. ostrovním původu ERW považuji za negativní argument, jenž legitimizuje hledání interpretačních alternativ.

¹ Srdečně děkuji všem irským korespondentům (Barry Raftery: litt. 5.6.2001, Michael Ryan: e-mail 29.6.2001, Clare McCutcheon: e-mail 6.7.2001, Helen Roche: e-mail 18.1.2002 atd.) za vyjádření jejich názorů a za informace včetně zasláných xeroxů u nás nedostupné literatury. Zvláště pak jsem zavázán Helen Roche, a to nejen za trpělivost při korespondenci, ale i za pražskou diskusi v létě 2002, k níž laskavě přivezla ukázky irské keramiky typu ERW. Za přátelskou pomoc při hledání irských odborných kontaktů vděčím D. Dreslerové; konzultacemi mi velmi prospěli L. Hrdlička a J. Klápště.

Interpretaci původu ERW objektivně ztěžuje fakt, že studium středověké keramiky si dlouho uchovávalo převážně lokální charakter. Nepříliš pregnantní datování ERW připouští možnost, že poznávání její morfologické (a patrně i chronologické) struktury není uzavřeno. Díky laskavosti Helen Roche, která v létě 2002 přivezla do Prahy ukázky ERW z lokality Knowth (tento vzorek, řazený v Irsku do 12.–13. stol., obsahoval výhradně nezdobenou keramiku s obtáčenými vykloněnými okraji, vyrobenou z dobře vypálené hmoty s příměsí drobně drcené slídy). Nyní víme, že keramická hmota, její zpracování i typy okrajů ERW jsou až k záměně podobné naší keramice hradištní tradice (soubor z Knowth prohlíželi také L. Hrdlička a J. Klápště). Optická podobnost samozřejmě nedokazuje příbuznost. Navíc geografické rozšíření a četnost výskytu ERW v severním Irsku (jde jistě o více než o sto lokalit při pobřeží i ve vnitrozemí – cf. *McNeill 1980*, 111 a 117, pozn. 69, mapa fig. 21 – a podle sdělení H. Roche se ERW vyskytuje i ve Skotsku) nasvědčuje její místní výrobě. Problémem však zůstává, zda keramika typu ERW představuje vnitřně zcela homogenní kategorii, zda nejde jen o střechový pojem pro konglomerát příbuzných jevů, zda např. archaicky vyhlížející keramika typu Armagh (cf. *Crothers – Gahan 1999*, fig. 17–18; resp. *Vencl 2001*, obr. 1) je stejného stáří a domácího původu jako např. soubor z Knowth, jenž se formálně podobá naší keramice 12.–13. století.

Předpokladem řešení problému však nebude jen stanovení přesné chronologie komponentů irské ERW, ale z druhé strany i zjištění časoprostorového rozptylu slovanské keramiky po západní Evropě v rozsahu, v jakém to *T. Kempke (2001)* provedl pro území severních sousedů Slovanů (Sasko, Dánsko a Švédsko). Výskyt keramiky slovanské výrobní tradice v neslovanských teritoriích v 8. až 13. stol. je nesporný (*Kempke 2001*, 250 sq. s lit.), diskusi ovšem podléhají příčiny jejího šíření (obaly, zboží, přítomnost Slovanů, přejímání osvědčené technologie v severských oblastech se slabou domácí hrnčířskou tradicí?). Po souborném zpracování rozptylu slovanské keramiky západním směrem by se dosud izolovaně prezentované úvahy o možnosti jejího výskytu v Irsku nemusely jevit už tolik nepravděpodobné. Kromě možnosti opakovaných návštěv různých oblastí slovanských území střední Evropy irskými misionáři (a jejich dopravci?) je nutné pro období od roku 795 po počátek 11. století uvažovat i aktivity Vikingů, jejichž vpády, usidlování i obchod mohly do Irska transportovat artefakty i osoby ze severnějších slovanských území střední i východní Evropy.

Po opětovném zvážení všech námitek a okolností pokládám nadále zjištění morfologických shod mezi keramikou typu ERW ze severního Irska se středo– a mladohradištní keramikou střední Evropy za hodné další pozornosti i proto, že přesahuje do několika problémových okruhů vyššího řádu:

1. Prvým obecným komplexem problémů se týká objektivace podobností artefaktů a možností i mezi jejich explanací: v této oblasti archeologie stále ještě nedisponuje obecně přijímanými metodickými postupy a kritérii, což se netýká jen keramiky. Všeobecně však platí, že věrohodnost srovnávání roste se složitostí a počtem znaků a komplexností jejich úhrnu. Pro časný středověk posiluje interpretaci hmotných pramenů možnost konfrontace s nezávislými zdroji v podobě písemných zpráv a pomístních jmen. Třebaže žádný jednotlivý artefakt nelze identifikovat např. etnicky, archeologie běžně pracuje s kulturními komplexy, které se utvářely jako produkty kolektivních výrobních praktik a duchovních tradic, z nichž organicky vyrůstaly specifické komplexy soustav sídelních, pohřebních, výzdobných, symbolických aj. prvků. (Pokud připouštíme interpretace morfologických shod/podobností takových subsystémů znaků ve smyslu trvání nebo a šíření kulturní tradice a genetické souvislosti pro období pravěku, měli bychom analogicky buď uznávat podobné úsudky i pro období časně historická nebo vysvětlit, kdy – a také proč – nastal okamžik, v němž soudy tohoto druhu ztrácejí své opodstatnění.) V případě úsilí o identifikaci archeologických korelátů historických zpráv (nebo ještě konkrétnějšího svědectví pomístních jmen) o expansi Slovanů jižním a západním směrem limituje možnosti archeologie (vedle geografické nerovnoměrnosti intenzity výzkumu) právě jednoduchost časně slovanské hmotné kultury. Jestliže se však variantám hmotné kultury blízkým pražskému typu dostává v různých teritoriích zcela rozdílné interpretace (bez výjimky všude zdůrazňující lokální původ: pro Rumunsko cf. *Curta 2001* s podrobnou diskusí, pro Maďarsko *Vida 1999*, 147 sq. s lit. atd.), pak jde zjevně o důsledky působení mimovědeckých impaktů, o projev lokálních neslovanských nacionalismů, a občas dokonce i o odraz konkrétních politických událostí nejnovější doby (cf. *Curta 2001*). Obtíže etnické interpretace hmotných pramenů však nepředstavují argument proti

archeologickému přístupu k etnicky definovatelným subsystémům (jako např. slovanské keramiky: cf. *Kempke 2001* s lit.), natož proti zkoumání dálkových interkulturních kontaktů.

2. Problematika dálkových kontaktů na souši i po vodě: třebaže o nich barvitě informují až písemné zprávy, i mořeplavbu lze nepřímo doložit šířením lidstva již pro paleolit (*Bednarik 1999*); pro prekeramikum, resp. pro mezolit (*Fischer 1995*) dokládají mořský i říční transport přímo nálezy lodí a nepřímo distribuce kamenných surovin (např. obsidiánu ze sopečných ostrovů ve Středomoří atd.). Transport nádob (vedle šperků aj.) je rovněž doložen od počátků keramiky, tedy od neolitu (*Vencl 2001*, 351 s lit.; *Čížmář – Matějčíková 2000*; *Farruggia 2002*, 58, tabl. 4; cf. i *Bakker 1991* atd.). Během pravěku/starověku a časného středověku (a podle etnohistorických zpráv místy až do novověku) sloužily zvláště v zalesněných oblastech vodní toky jako hlavní dopravní síť (pro Labe např. *Zápotocký 1969* s lit.) a keramika se přitom užívala jako jeden z běžných obalů.

Představu o pohyblivosti i těch mnoha bezejmenných irských misionářů lze odvodit z písemných pramenů, např. ze životopisu sv. Kolumbána, jenž v letech 590 až 615 po Kr. prošel dvakrát Francií, po Rýnu doplnul do Švýcarska, přes Bodamské jezero dosáhl Bregenz v Rakousku, přešel Alpy a působil v severní Itálii (*Moody – Martin a kol. 1996*, 52).

3. Jedním z nejvýznamnějších zdrojů diskrepancí a rozporů mezi svědectvím písemných a hmotných pramenů (cf. *Třeštík 2001* s lit. z perspektivy historiků) je obecně známá kvalitativní i kvantitativní asymetričnost jejich mezerovitosti. Koncentrace pozornosti písemných pramenů na dokumentaci oblasti moci a ideologie kontrastuje se skutečností, že hmotné koreláty pravěkých dějů produkují naopak především některé opakující se projevy každodennosti. Mezerovitost svědectví hmotných pramenů je působena primárně především nerovnoměrnou produkcí hmotných korelátů u jednotlivých lidských aktivit (cf. zemědělství a pastevectví, výrobu keramiky a košíkářství), sekundárně nestejnou odolností materiálů vůči rozpadu a reutilizaci, diferencovaným působením postdepozicičních procesů atd. až terciárně např. neúmyslnými deformacemi hmotných pramenů v důsledku nestejného chování archeologů (např. v kvalitě, rozsahu a hlavně orientaci archeologického výzkumu, v jeho geografických nebo chronologických limitech). U písemných pramenů časné historických období se jejich nerovnoměrnost výskytu vztahuje především k existenci civilizačně připraveného prostředí, které bylo schopno písemnosti produkovat a uchovávat; v nižší úrovni odvisel vznik zprávy na relativní významnosti dané události vzhledem k mocenské, církevní a ekonomické struktuře (tedy jejich vztahem k osobním, dynastickým, ideologickým změnám, k válečným skutkům, pohromám, epidemiím, neúrodám aj.), ovšem včetně neočekávaných, a proto zastašujících jevů, až po kuriozity. Další zkreslení svědectví písemných zpráv vyplývá z egocentrismu zpravodajské instituce, a proto písemných zpráv zpravidla ubývá od centra směrem k periférii a jen výjimečně přesahují hranice zájmového prostoru pisatele, resp. instituce. Rozhraní, na němž rekonstrukce minulosti přechází od svědectví hmotných a písemných pramenů (méně častěji i naopak), se jednostranností obou vyjevuje nejzjevněji. (Cf. např. věcně sporný kontrast mezi obrazem slovanské expanze západním a jižním směrem: postup nejstarších Slovanů k západu po sobě zanechal mírumilovný obraz v podobě hmotných pozůstatků nestratifikované jednoduché až chudé vesnické kultury, kdežto postup Slovanů k jihu zaznamenaly v téže době byzantské zprávy jako série loupežných a krvavých vpádů odpudivých barbarů. Jakkoli se mocenské prostředí stupněm konsolidace v jižní zóně slovanské expanze výrazně odlišovalo od prostředí v zóně západní, archeologický projev v celém území expanze Slovanů je srovnatelný, což nedovoluje vyloučit písemně nezaznamenané agrese i v západním směru slovanského postupu. Je ovšem možné, že vzhledem k nízkému stupni společenské organizovanosti v západní zóně brala slovanská expanze na sebe častěji podobu vytlačování, marginalizace i asimilace lokálních populací; krvavé střety až vyhlazovacího charakteru však ani tam nelze vyloučit, protože jen naprosto výjimečně zanechávají hmotné stopy: např. *Vencl 1984* s lit.) V tomto světle se pak obvyklá snaha o překonání rozporů ve svědectví hmotných a písemných pramenů úvahami o jejich komplementaritě jeví jen jako zbožné přání, nadhodnocující význam náhodných výskytů obou pramenů. Za zřejmě rovnocenný lze mít i skeptický výklad, že zřejmě disponujeme jen disparátními, většinou zcela mimoběžnými daty bludičkovitého charakteru, přičemž s cesty svádějí všechny bludičky, jen každá jinak. Výjimečným a náhodným průsečíkem obou pramenů míváme

Obr. 1. Tzv. Souterrain Ware ze sv. Irska (podle: *Ryan 1973*, fig. 1).

Obr. 2. Zdobená keramika Souterrain Ware ze sv. Irska (podle: *Ryan 1973*, fig. 3).

tendenci důvěřovat, ač tomu odporuje alogičnost struktur dochovaných dat např. z doby nástupu křesťanství u nás (cf. synchronizaci dokladů o výskytu křtu, kněží a chrámů: *Vencl, v tisku*).

Nakonec jsem ještě povinován díkem za příspěvky oponentů. Chápu rezervovaný postoj *P. Charvátova (2001)*: pro podezření na mezerovitost pramenů je třeba nalézt důkazy. Výjimka sice potvrzuje pravidlo, ale archeologové všeobecně nepovažují absenci písemných svědectví za důkaz neexistence jevu. Činí tak i z důvodů sebezáchovných, aby se totiž přes 99 % archeologie neocitlo mimo vědu. Charvátova připomínka k významu Armaghu je samozřejmě opodstatněná: šlo o ústředí jednoho z mnoha drobných království časně historického Irska, ale nicméně od 5. do 16. stol. patřil k těm nejvýznamnějším duchovním i mocenským centrům v zemi (od r. 444 tam stál největší kostel v Irsku, koncem 7. století usiloval o získání primariátu, od 8. stol. se stal biskupským sídlem, 1005 a 1162 potvrzen primariát atd.: cf. *Moody – Martin a kol. 1996*, 29, 340 sq.; *de Paor – de Paor 1958*).

Vůči mému textu (s otazníkem v názvu) mi komentář *J. Macháčka (2001a)* připadá jako mimořádný: můj výklad o dálkových kontaktech v pravěku měl naznačit, že irský výskyt keramiky podobné středohradištní mne zaujal asi stejně jako např. hypotetický výskyt keramiky morfologicky podobné naší vypíchané např. na Kypru. Nedokážu nekriticky sdílet argumentaci autoritami z okruhu „vícemně nestranných“ badatelů (*Macháček 2001a*, 355), ani víru v řešení problémů statistickým testováním technologických znaků v pomíšených (druhotně homogenizovaných) velkých souborech keramiky (cf. *Macháček 2001b*). Pochybuji rovněž i o trvalé platnosti diskvalifikačního soudu o „překonaných interpretačních stereotypch“ (*Macháček 2001a*, 356), neboť pondělí je sice vždy modernější než neděle, úterý je nutně aktuálnější než pondělí atd. až k zaostalé neděli, která je však znovu nejmodernější, ovšem jen do doby, než přijde pondělí jako aktuálně nejprogressivnější. Být progresivním tedy samo o sobě nic neznamená (občas to dokáže i paralýza).

LITERATURA

- Addyman, P. V.* 1965: Coney Island, Lough Neagh: prehistoric settlement, Anglo–Norman castle and Elizabethan native fortress. *Ulster Journal of Archaeology* 28, 78–101.
- Bakker, J. A.* 1991: Prehistoric long–distance roads in North–West Europe. *Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde* 55, 505–528.
- Bednarik, R. G.* 1999: The Implications of Hominid Seafaring Capabilities. *Acta Archaeologica København* 70, 1–23.
- Crothers, N.* – *Gahan, A.* 1999: Excavations in Upper English Street, Armagh. *Ulster Journal of Archaeology* 58, 55–80.
- Curta, F.* 2001: Pots, Slavs and „imagined communities“: Slavic archaeologies and the history of the early Slavs. *European journal of archaeology* 4, No. 3, 367–384.
- Čižnář, Z.* – *Matějčková, A.* 2000: Nález unikátní neolitické nádoby z prostředí kultury s keramikou vypíchanou z Modřic (okr. Brno–venkov). *Pravěk NŘ* 9/1999, 107–123.
- Farruggia, J.–P.* 2002: Une crise majeure de la civilisation du Néolithique Danubien des années 5100 av. n. è. *Archeologické rozhledy* 54, 44–98.
- Fischer, A., ed.*, 1995: *Man and the Sea in the Mesolithic*. Oxbow Monograph 53. Oxford.
- Charvát, P.* 2001: Není vlnice jako vlnice. *Archeologické rozhledy* 53, 354–355.
- Kempke, T.* 2001: Slawische Keramik. In: H. Lüdtke – K. Schietzel, Hrsg., *Handbuch zur mittelalterlichen Keramik in Nordeuropa*, Band 1, Neumünster (Wachholtz), 209–256.
- Macháček, J.* 2001a: Hej Slované aneb hřebenová vlnice jako etnoidentifikační znak. *Archeologické rozhledy* 53, 355–356.
- 2001b: Studie k velkomoravské keramice. *Metody, analýzy a syntézy, modely*. Brno (Filozofická fakulta MU).
- McNeill, T. E.* 1980: *Anglo–Norman Ulster. The History and Archaeology of an Irish Barony, 1177–1400*. Belfast (John Donald Publishers Ltd.).
- Moody, T. W.* – *Martin, F. X. a kol.* 1996: *Dějiny Irska*. Praha (Lidové noviny).
- de Paor, M.* – *de Paor, L.* 1958: *Early Christian Ireland*. London.
- Ryan, M.* 1973: Native pottery in early historic Ireland. *Proceedings of the Royal Irish Academy* 73C, 619–645.
- Třeštík, D.* 2001: K poměru archeologie a historie. *Archeologické rozhledy* 53, 357–361.
- Vencl, S.* 1984: Otázky poznání vojenství v archeologii. *Archeologické studijní materiály* 14. Praha (Archeologický ústav ČSAV).
- 2001: Stopa dálkových kontaktů nebo projev konvergence? *Archeologické rozhledy* 53, 348–354.
- *v tisku*: Dřevěná sakrální architektura a archeologie. *Sborník k počtě V. Podborského*.
- Vida, T.* 1999: *Die awarenzeitliche Keramik I (6.–7. Jh.)*. Berlin – Budapest (Balassi Kiadó).
- Zápotocký, M.* 1969: K významu Labe jako spojovací a dopravní cesty. *Památky archeologické* 60, 277–366.

Slavic or non-Slavic?

The author does not consider the debate on the interpretation of similarities between the North Irish Everted Rim Ware (ERW) of the Armagh type and the Central European pottery of the so-called „Middle Hillfort–period“ of the Early Middle Ages (cf. *Vencl 2001*; *Charvát 2001*; *Macháček 2001*) as accomplished, because both pottery types were not yet thoroughly studied. The interpretation that ERW developed from the Souterrain Ware is doubted and the author assumes that the origin of ERW should be sought elsewhere. ERW may perhaps represent a heterogeneous conglomerate of several pottery types whose mutual relations and chronology was not yet precisely established.

English by *N. Venclová*

K LOTHARU ZOTZOVI MINULÉMU I PŘÍTOMNÉMU

Karel Sklenář

Psát o dějinách archeologie, zemřelých lidech a jejich vztazích v rámci zmizelých prostředí je podobné jako psát o dějinách pravěké společnosti: v obou případech mluvíme o něčem, co jsme (v případě druhé světové války až na několik vzácných pamětníků, které tu nemám na mysli) sami přímo nepoznali. Jsme odkázáni na výpověď pramenů, ať už jakýchkoli; zda jim (více či méně) správně porozumíme, to záleží především na naší připravenosti pochopit, co se mezi jejich řádky či slovy skrývá. Vlastně jedinou oživující pomůckou jsou jakési „etnografické paralely“, schopné vrhnout trochu světla na ty stránky vývoje, které z pramenů dostatečně zřejmé nejsou: pro historika poměrně nedávné archeologie je takovou paralelou životní zkušenost s totalitní společností, která už příští generaci bude, doufejme, chybět – našťastí pro ni, naneštěstí právě pro to pochopení.

Konkrétně: postava Lothara Zotze půl století po válce může být vhodným zkušebním kamenem při zaujímání postojů k totalitní minulosti a S. Vencl (2002) to vystihl velmi správně. Hned musím předeslat, že idea, na které jeho příspěvek stojí, je mi sympatická. Její praktická aplikace na zelený strom reality naráží ovšem na řadu potíží, zdaleka ne vždy „objektivních“ (což není chyba té idey, ale nepohybujeme se v ideálu).

Má reakce na jeho podnět je jednak technická, jednak obecnější. Nejprve k technické stránce, která souvisí s mým citovaným článkem v časopise Vesmír (*Sklenář 1993*). Tento text je ve skutečnosti přetiskem článku uveřejněného o dva roky dříve v jeskyňářském periodiku Speleo (*Sklenář 1991*). Když se v té době redakce tohoto spíše interního časopisu začala zajímat o dějiny výzkumu jeskyní, oslovila mne se žádostí o příspěvek věnovaný osobě, která s různými přízvisky figurovala v převážně novinových člancích legendárního „dědka“ Petrbocka (nejen tedy v jeho dopise K. Absolonovi, odkud pochází onen „drzý fricek“) natolik, že neunikla ani pozornosti lidí do archeologie blíže nezasvěcených a představovala jakéhosi Petrbockova tajemného protihráče–zloducha. Ačkoli sám bych o tomto tématu nepsal, věda, že systematické heuristice k válečnému období jsem se dosud nevěnoval, vyhověl jsem přání a napsal článek s výmluvným omezujícím podtitulem *Kapitola z dějin výzkumu Českého krasu*. Proto jsem se samozřejmě „soustředil na vypravěčsky vděčné ... Zotzovy konflikty s Petrbockem“ (*Vencl 2002, 839*). Dodatečně mne požádala redakce Vesmíru, zda by mohla článek přetisknout, a opatřila jej vlastním názvem. Jde tedy o příležitostnou práci, která si evidentně nekladla za cíl dokonalé zmapování protektorátních poměrů v české archeologii. Také „celkové hodnocení činnosti L. Zotze“ (*Vencl 2002, 839*) by muselo vypadat jinak a uplatnit se jinde.

Nicméně měl jsem k dispozici určité prameny písemné a také výpovědi pamětníků, s nimiž jsem o těchto věcech záměrně hovořil zčásti už dříve (J. Neustupný, R. Turek), zčásti až na prahu 90. let při přípravě článku. Obraz, který mi vyplynul, je v článku obsažen.

Nejde samozřejmě o to, že jsem nemohl znát prameny, které teprve nyní S. Vencl uveřejnil (stejně tak jako práce později vyšlé a jím citované). Hromadu „makulatury“, ze které pocházejí, jsem při stěhování v roce 1961 také viděl a dodnes na ni nemohu vzpomenout bez výčitky – ovšem jako student těsně před obhajobou a státními zkouškami, ačkoli už tehdy zaujatý dějinami archeologie, jsem si nedovolil povolit své touze a vrhnout se do ní. Přesto mohu říci, že mi jako člověku přicházejícímu k archeologii od historie bylo už tehdy jasné, že z archivního a historického hlediska jde o zločin. Nikdy jsem nepochopil, jak mohl náš nefalšovaně vážený učitel něco takového připustit, neřku-li sám se na tom podílet. Patrně tu skutečně byl určitý zájem, aby nedávná historie zmizela ze světa a nekompromitovala ty, kdo přežili. Ale jak hluboká a jak nutná byla tato obava, skoro dvě desetiletí let po válce? Nebyla to jen prostá opatrnost a nechuť vracet se k válečným záležitostem?

Vzhledem k tomu, že nešlo jen o věci z oněch několika let, podezřívám bych ze spoluviny i celkový nezáměr prof. Filipa o historii oboru, o němž jsem se vícekrát přesvědčil. (Dějiny archeologie se ostatně v jeho éře – až na krátký pokus čerstvého asistenta Buchvaldka v polovině 50. let – souvisle nepřednášely.)

Patrně tedy jen stěží budeme mít více pramenů, než máme nyní, kdy hlavní aktéři protektorátních příběhů vesměs už nežijí. Na jedné straně nacistické písemné projevy, na druhé spíše kladná svědectví ústní. Kde je mezi nimi skutečný člověk? Mám za to, že právě tady nám může intuitivně pomoci vlastní paměť z dob méně dávných. Právě my starší bychom neměli propadat zjednodušující černobílou iluzi vznikající při pohledu zdálky. I za protektorátu lidé, kteří přímo nebojovali proti okupaci, museli nějak žít a přežít, a nemuseli se přitom právě zaprodát. Mezi představiteli násilné moci byli takoví, kteří svou ideovou roli brali se vši vážností a horlivostí, a o nich příznivá svědectví téměř nenajdeme (C. Streitová); pak byli takoví, kteří situaci Čechů alespoň příliš záměrně neztěžovali, a proto vzpomínka na ně může vyznívat smířlivě – a nemusí jít zrovna o zamlžování z důvodů spoluviny. (Byla spoluvina už v tom, že přežívající se navenek bez odporu přizpůsobovali? Tuto otázku zná i naše generace a zodpoví ji snad až ta příští, pro kterou to už bude akademický problém.) Nedobereme se blíže k pochopení, pokud budeme vycházet z černobílého pohledu. Proto se S. Vencl vícekrát podivuje nad rozparem mezi papírově striktně protičeskými postoji Zotzovými a mezi smířlivým postojem snad všech pamětníků–archeologů k jeho osobě. Není jednoduché řešení právě v častém rozdílu mezi tím, co se v totalitním režimu říká či píše pro veřejné ucho a jak se jedná ve skutečnosti? (Zdůrazňuji, že to není omlouvání, ale pokus o vysvětlení.)

Ostatně Zotz patrně nebyl sám. Svědectví hovoří i o jiných, kteří sem z Říše přicházeli jako návštěvníci, a přestože určitě nebyli menší nacisté než Zotz, dokázali po sobě zanechat rovněž smířlivou vzpomínku a pár let po válce tu zase být vcelku přátelsky přijímáni těmi, se kterými se setkali za války a také už před ní (mám na mysli zejména prof. Martina Jahna).

Podívejme se prismatem pozdějších zkušeností na dění kolem Borkovského knihy o staroslovanské keramice a následně stanovisko jejího autora (srov. *Vencl 2002*, 838). Především je pozoruhodné, že kniha vůbec mohla v roce 1940 vyjít. Těžko říci, který „stranický orgán“ si první všiml její závadnosti. Tím určitě vznikl Zotzovi problém, protože především on měl situaci uhlídat. Jemu tedy nezbylo nic jiného než razantně ideologicky vystoupit, aby neupadl do podezření z nedostatečné bdělosti a ostražitosti. Jeho (a Richthofenova) brožurka zřejmě ani nebyla určena archeologům, nýbrž jiným očím. Přitom bych netvrdil, že Borkovský nemohl navenek souhlasit se stažením své knihy (nám známá „sebekritika“), takže celá věc pro něj nakonec neměla tvrdší důsledky. Odtud možná jeho pozdější smířlivost. A i kdyby se Zotzova formulace o sebekritice Borkovského nezakládala na pravdě, mohla být nakonec v daném ovzduší skrytou pomocí.

Jaký tedy byl Zotzův vztah k českým kolegům? Můj názor je založen především na vzpomínkách jiných lidí, Venclův na archivních dokumentech. Svědectví lidí nemusí být po těch letech docela objektivní, podezření ze záměrného překrucování pravdy nebude už nikdy možné doložit. Ale jsou archivní prameny a vůbec psané slovo objektivní? Vezměme závazné „Heil Hitler!“ v závěru úředních dopisů: kolik lidí při takové příležitosti napsalo (zejména v 50. letech, s těmi především srovnáváme) „Čest práci!“, aniž by tím vyjadřovali své skálopevné komunistické přesvědčení! I když to nebylo nařízeno (někde ano), snad každý – a zejména ten, kdo chtěl dělat kariéru – si rozmyslel tu formuli nepoužít, protože věděl, že jsou místa, která mají za úkol si toho všimnout.

Ještě pokud jde o Zotzovy archeologické práce: aniž bych chtěl idealizovat, považuji spojení lovců mamutů s vikiny v názvu jeho knížky především za popularizační opis obsahu à la „od lovců mamutů k českým Slovanům“, a aniž bych pochyboval o servilitě nacistické archeologie, neviděl bych její důkaz právě v této knížce (míněné jako prozatímní přehledná příručka pro studenty), která je na fráze ideové povahy pozoruhodně chudá – mnohá díla marxistické archeologie ji nechávají daleko za sebou. Proto tvrdím, že je střízlivě pojatá, i když samozřejmě době poplatná. Nikde nevzývá mytické spojení lovců mamutů s vikiny, naopak zdůrazňuje, že českomoravské území až do příchodu Keltů bylo křížovatkou nejrůznějších kultur. Knížka obsahuje i kapitolu *Die tschechische Forschung und wir* (s. 11–13), která jmenuje kdekoho z českých archeologů, oceňuje (i když často – záměrně, z obranných důvodů? – argumenty vhodnými pro nacistické ucho) význam jejich prací, brání je před nařčením, že zanedbávali germánské památky, dokazuje, že zde obvyklý pojem „doba římská“ neznamená protigeránské zaměření, nýbrž pouze terminologickou zvyklost, jak prý každý nezaujatý rád uzná. A pokud jde o „hrob Vikinga“ na Pražském hradě (*Vencl 2002*, 838) – podí-

Obr. 1. Prof. Zotz (na rozostřeném snímku vpravo) v rozhovoru s Bedřichem Dubským na mezolitickém nalezišti u Ražic.

váme-li se do Zotzovy knížky, najdeme tam na str. 97 snímek hrobu s německým textem „Tzv. vikinský hrob na Pražském hradě“, kde zkratku „Sogen.“ je možno chápat jako střízlivou relativizaci tohoto názoru; na str. 94 autor říká, že původ Přemyslovců „leží zcela v temnotách“ a že „byla už vícekrát vyslovena domněnka“ o jejich seversko–vikinském původu – sám to jednoznačně netvrdí, jakkoli pro to shledává nepřímé důkazy.

Aktivistický tón poklidného obrazu spolupráce na vědeckých problémech je samozřejmě záměrný – ale nepřehlédněme, že už nejsme v relativně klidném Neurathově Protektorátu, nýbrž po heydrichiádě. Propagandistická snaha budit určité zdání spolupráce je ta tam a skutečný bezohledný nacista by snadno dokázal vyčistit své zájmové pole od „inferiorního“ českého živlu. Lépe je tedy snažit se vidět věci v hlubších souvislostech, než podléhat poněkud žurnalistické dikci Venclem hojně citované Hromadovy práce, k níž se nedávno v pozornost zasluhujícím komentáři vyjádřil K. Valoch (2002).

A k případu časopisu *Altböhmen und Altmähren* (o němž rozhodně netvrdím, že byl založen „jen a jen“ pro českou archeologii /*Vencl 2002, 840*/, nýbrž prostě konstatuji, že byl založen pro tuto archeologii, a to ve smyslu teritoriálním, jak svědčí už název): vítězná srážka s projektem českého časopisu nebyla zřejmě ideovým bojem, nýbrž prostě konkurenčním zápasem o finanční prostředky, kde Zotz podle očekávání použil všechny páky včetně politických, aby všechno získal pro sebe. Na druhé straně v době, kdy podle S. Vencla (2002, 842) a podle pravdy byly styky mezi německými a českými vědci výjimečné, nežádoucí a v podstatě soukromé, byl Zotz v občasném styku s většinou z našich archeologů; za situace, kdy vcelku nemohli odborně publikovat v češtině, bylo poskytnutí prostoru v tomto časopise (prakticky všem – i Borkovskému!) či v „českomoravských“ číslech oficiálního časopisu *Nachrichtenblatt für deutsche Vorzeit*, uveřejňování četných referátů o českých pracích v těchto časopisech se vzornou péčí o český pravopis (v říšských časopisech jinak odedávna nezvyklou), a nakonec i vytvoření projektu Pravěku Čech a Moravy, který s nimi se všemi počítal, určitou formou podpory. Je samozřejmě patrné, že se to dělo (kromě Zotzova organizování vlastní důležitosti) kvůli zdání blahovolného „protektorátu“ nad Čechy, který ovšem trval jen do Heydrichova příchodu; poté rychle končí téměř všechno, o čem dosud byla řeč.

Ze všeho, co dnes víme a co jsem se pokusil zběžně interpretovat, vychází podle mne následující obraz: Zotz nebyl ideově zásadovým a vnitřně nadšeným nacistou, patrně by to ani nedovolilo jeho povahové založení. Byl ovšem prospěchář a kariérista, který velmi brzy a bystře pochopil, kam vítr v Říši vane, a vsadil na politickou kartu; proto musel neustále před rozhodujícími soukmenovci (= soudruhy) demonstrovat svoji ideologickou vyspělost i spolehlivost, a zřejmě mu to nedělalo potíže. V běžném životě ale necítil potřebu dokazovat si svou moc ničením jiných; stačilo mu, že věci navenek fungovaly podle daných stranických linií a směrnic.

Obr. 2. Prof. Zetz (vpravo), jeho mimoarcheologický doprovod a Bedřich Dubský na mohylách u Těšínova na Písecku v roce 1942.

Zásadový pohled může toto zdůvodnění považovat za nepravdivé zašedivění černého. Ale budme realisté: kolik takových lidí jsme znali a známe? Kolik jich v touze po uplatnění zapřelo svůj (předpokladatelný) charakter a přísluovalo moci stejné povahy, byť jiné barvy? Kolik jich s taktickým mlčením oslavujeme, ačkoli jejich význačné postavení v oboru bylo dáno právě takovým obchodem? Ovšem nikomu vědomě osobně neublížili, naopak leckomu z titulu svých funkcí pomohli ... Lecčím ve svých funkcích prospěli oboru ... Kdyby tam nebyli oni, byl by tam někdo horší ... Je to dostatečná omluva? O Zetzovi se traduje, že zachránil život nejméně dvěma Židům, a snad je to pravda. Pokud ano, je to dostatečná omluva? Jak bychom jej posuzovali, kdybychom se s ním znali osobně? Kdybychom s jistotou věděli, že striktní řeč dokumentů na úrovni říšského protektora je jedna věc a praxe je poněkud jiná?

Totalitní ovzduší staví občany před nutnost volby, a není to jen problém v dosahu naší paměti. Bylo prosazení první rakouské a druhé evropské katedry „domácí“ archeologie dostatečnou omluvou za Vocelovu dočasnou kolaboraci s absolutistickým mocenským aparátem po roce 1848? Pochopit tuto kolaboraci ovšem lze (details tu ponechávám stranou).

Proto si nemyslím, že S. Vencl má pravdu, když na více místech své kritiky ztotožňuje vysvětlení a obhajobu. Jestliže se snažím objasnit povahu Zetzova pohybu ve vodách nacistického režimu, patrně tím neobhajuji jeho právo na takové jednání (Vencl 2002, 840), ani nedokazuji jeho bezúhonnost (Vencl 2002, 846). To by žádný historik nemohl popisovat své „hrdiny“ jinak než klasifikujícím slovníkem politických žurnalistů. Tím spíše bych nerad byl vmanévrován do role obhájce jednání, proti němuž Venclův článek v druhém plánu oprávněně směřuje a jemuž jsem se – doufám – sám za všechna ta léta dokázal celkem úspěšně vyhnout. Šlo mi o to, aby se z dvojrozměrného černého zloducha stal živý člověk složený z dobrých i špatných stránek. Určitě se nedomnívám, že motivem jakéhokoli Zetzova jednání byla láska k Čechům nebo odpor k nacismu. Ale i prostá snaha o bezkonfliktní průběh věcí může být hodná jistého (relativního!) uznání v době, kdy jde o život a záleží jen na postojích toho, kdo rozhoduje. Historik může a má dění či jednání osob pochopit, ale vysvětlení motivů jednání neznamená automaticky jejich omluvení – pouze ochrání historika před nám důvěrně známými černobílými stereotypy typu „zločinný fašista“ a „bojovník za svobodu“: spektrum mezi nimi bylo v každé podobné době bohaté na odstíny.

Nechci tvrdit, že ve snaze upřesnit poněkud obraz redukováný do té doby v povědomí speleologů na jakéhosi „drzého okupantského fricka“ jsem nemohl některé momenty popsat příznivěji, než

byly ve skutečnosti, snad i proto, že k mnoha obdobím a stránkám Zotzova života jsem neměl jiný pramen než Venclem citované články, v nichž G. Freundová jistě nepodléhala nutkání odvážně zúčtovat se svým učitelem a s dobou, kterou jako studentka v Praze spoluprožívala v jiné atmosféře než protektorátní Češi. Ovšem na druhé straně není třeba dělat Zotze horším, než se po zvážení všech víceméně subjektivních svědectví objektivně (?) jeví časově vzdáleném pozorovateli. Jistěže byl aktivním nacistou, ale aktivním především ve prospěch své kariéry, kterou bylo třeba podporovat častým předváděním „politické angažovanosti“ a „uvědomělého stranicví“; nezaváhal, když bylo třeba tuto kariéru a moc z ní vyplývající podpořit vhodným krokem. A tady jsme zpátky u základního motivu Venclovy úvahy. Problém pohledu zpátky není v tom, určit, kdo přímo vraždil nebo mučil (ostatně ani potom, jak už bohužel víme, nenastupuje spravedlnost automaticky), ale spíše nakolik kdo aktivní kolaborací podporoval nepřijatelný režim a propůjčil svůj charakter za úplatu v domnění (oprávněném?), že situace je dána „na věčné časy“ a nikdo mu nevystaví účet.

Má-li S. Vencel pravdu, má naše společnost na vyrovnání poměrně nedávných účtů ještě 40 let času. To je dlouhá doba – za ni stačil minulý režim tak či onak přimět ke spolupráci nebo alespoň k mlčení 99 % občanů. Jenže budme realisté: do té doby odejdou všichni významnější aktéři, účastníci a pamětníci časů, kdy se ještě téměř všichni v oboru navzájem znali, s nimi odejde nezapsané vědomí, jaký kdo opravdu byl, a historikové oboru budou stát před stejným dilematem jako my nad Zotzem – navíc ovšem už (doufejme) bez praktických znalostí mechanismů působících v totalitní společnosti a modifikujících její oficiální projevy. Jubilejní články a nekrology jim příliš nepomohou. Budou tedy zase rekonstruovat dvojrozměrný obraz minulé doby buď v bílé, nebo v černé barvě. Pochopí pak alespoň někteří, že pravdu v jejím šedivém spektru nikdy nepoznají? A bude pravda někoho ještě naléhavě zajímat?

LITERATURA

- Sklenář, K. 1991:* Kdo byl Lothar Zotz? (Kapitola z dějin výzkumu Českého krasu). *Speleo* 6, 15–20.
— *1993:* Z dějin německé univerzity. Vztah vědy a ideologie v příběhu Lothara Zotze. *Vesmír* 72, 453–455.
Valoch, K. 2002: Na okraj historie paleolitického výzkumu nejen v Moravanech nad Váhom. *Archeologické rozhledy* 54, 326–327.
Vencel, S. 2002: Lothar Zotz: o něm i o nás. *Archeologické rozhledy* 54, 837–850.

AKTUALITY

DENDROCHRONOLOGICKÉ FÓRUM 2002

Pod tímto názvem uspořádal Archeologický ústav AV ČR Brno 9. prosince 2002 v prostorách Technického muzea zasedání, jímž si zúčastnění připomněli první výročí tragického skonu Jitky Vrbové–Dvorské († 20. 12. 2001) a jehož cílem bylo představit současný stav a výhledy české dendrochronologie. Prezentovány zde byly záměry tří dendrochronologických laboratoří – laboratoře ARÚ AV ČR Brno, pracoviště Mikulčice (založena J. Dvorskou v r. 1996), laboratoře Mendelovy zemědělské a lesnické univerzity v Brně (založena J. Dvorskou v r. 1999) a laboratoře Botanického ústavu AV ČR v Průhonících. Každá z nich bude orientována na specifické problémy dendrochronologického studia. Zástupci jednotlivých laboratoří se dohodli na úzké spolupráci jmenovaných pracovišť, která by měla být založena především na vzájemné výměně získaných dat směřující k systematickému zkvalitňování standardů jednotlivých dřevin pro Českou republiku a její jednotlivé regiony. Výsledky jednání jsou rozhodně pozitivním signálem pro další rozvoj české dendrochronologie, a tedy i pro historické obory, které je-

jích služeb využívají. Jsou i příslibem, že odkaz Jitky Vrbové bude naplněn a dále rozvíjen.

Laboratoře a jejich zaměření:

DL ARÚ AV ČR Brno, pracoviště Mikulčice, 696 19 Mikulčice. Tel. 518357292, e-mail: auavcr@sendme.cz . Zaměření: sběr (vytvoření databanky) a datace archeologických dřev, budování standardů zvl. pro dub (včetně dubů subfossilních), problematika dendrochronologie a archeologie, paleoekologie údolní nivy.

DL Ústavu nauky o dřevě MZLU v Brně, Zemědělská 3, 613 00 Brno. Tel.–fax 545134518, e-mail: michalryb@post.cz . Zaměření: odběr a datace vzorků archeologických a historických dřev z Brna a okolí, budování standardů, ekologické aplikace.

DL Botanického ústavu AV ČR, 25243 Průhonice. Tel. 271015271, e-mail: kyncl@ibot.cas.cz , macova@ibot.cas.cz , tichy@ibot.cas.cz . Zaměření: datování stavebně historických dřev, budování standardů především pro jehličnany (hlavní náplň – dendroekologie a dendroklimatologie).

I. Boháčová

NOVÉ TECHNOLOGIE V ARCHEOLOGII

Mezinárodní konferenci „Nové technologie v archeologii“ (Lvov 26.–28. 9. 2002) organizoval Archeologický ústav Univerzity Ivana Franka ve Lvově (M. Filipčuk). Na plenárním zasedání zazněly referáty D. Kozaka: Etnická příslušnost velbarské kultury na Ukrajině (Archeologie, historie, lingvistika), I. Pleinerové: Význam experimentu v archeologii (Příspěvek k archeologickým metodám), M. Filipčuka: Nové aspekty v přístupu k archeologickým pramenům, F. Daima: K využití technického a chemického výzkumu v archeologické interpretaci. Následně probíhala konference ve čtyřech sekcích: Teorie a metody ve využití archeologických pramenů, Technologické aspekty při zpracování materiá-

lu, Interdisciplinární výzkum v archeologii a Stav a perspektivy socioarcheologie. Konference byla zakončena exkurzí na lokalitu Busk (10.–13. stol.) a na rozlehlou polohu Plesnisko se 13 pásy opevnění. Celkový charakter konference dokumentoval snahu ukrajinské archeologie o nové přístupy k výzkumu, analýze i interpretaci. Nevyskytovaly se popisné nebo detailně typologické referáty. Je třeba ocenit úsilí organizátorů vyrovnat se se skromnými prostředky, jakými disponovali. Již v závěru konference obdrželi účastníci sborník přednesených příspěvků *Novi tehnologiji v archeologii*. (Kyjev – Lvov 2002).

Ivana Pleinerová

ZEMŘELA PhDr. MARIE KOSTELNÍKOVÁ (4. 6. 1926 – 3. 9. 2002)

Dne 3. září 2002 zemřela ve věku 76 let PhDr. Marie Kostelníková, dlouholetá pracovnice Archeologického ústavu v Brně. Archeologii se začala věnovat v roce 1951, kdy začala pracovat v technickém

a dokumentačním oddělení brněnského Archeologického ústavu. Působila na mnoha archeologických výzkumech, zejména pak v Mikulčicích, kde byla od roku 1955 technickou vedoucí výzkumu,

a v Bylanech, kde působila v letech 1961–1966. Po letech strávených na výzkumech se vrátila do Brna a začala studovat prehistorii na Filozofické fakultě Univerzity J. E. Purkyně. Během studií, která dokončila v roce 1971, sice pokračovala v práci na archeologických výzkumech na jižní Moravě, ale postupně zaměřila svůj odborný zájem na jedno konkrétní téma – na pravěkou a raně středověkou

textilní výrobu. Stala se prvním českým i moravským archeologem, který se detailně a dlouhodobě začal tímto tématem zabývat. Marie Kostelníková prozkoumala a publikovala textilní nálezy z významných velkomoravských lokalit (např. z Břeclavi–Pohanska, Mikulčic a Starého Města), zpracovala také ojedinělé nálezy tkanin z pravěkého období. Zabývala se rovněž nálezy nástrojů souvisejících s textilní výrobou (např. přesleny, síťovací jehly, tkací destičky). Ve svých studiích nastínila také obecné problémy týkající se historického vývoje textilní výroby (např. počátky používání vertikálního a horizontálního tkalcovského stavu). M. Kostelníková spolupracovala s řadou odborníků, jak archeologů, tak textilních technologů, byla rovněž členkou organizace NESAT, která sdružuje specialisty na archeologický textil z celé Evropy.

PhDr. Marii Kostelníkovou jsem osobně znala 10 let. Za tu dobu jsme spolu strávily mnoho hodin při debatách a konzultacích, kdy mi ochotně předávala své znalosti a praktické zkušenosti s prováděním technologických analýz textilních nálezů. Vždy byla milá, vstřícná a byla na ní vidět radost z toho, že může své znalosti předat dál, že si může vychovat pokračovatelku své práce. Za to jí vždy patřila a nadále patří moje vděčnost a poděkování.

Helena Březinová

Bibliografie prací PhDr. Marie Kostelníkové

Monografie

1. Slovanický textil na Moravě. Nепublikovaná diplomová práce. Brno 1971.
2. Velkomoravský textil v archeologických nálezech na Moravě. Studie AÚ ČSAV Brno. Praha 1973.

Články a studie

3. Výzkum mohyly v Telnici. Archeologické rozhledy 9, 1957, 73–78.
4. Pletená záušnice z Nové Vsi u Židlochovic na Moravě. Archeologické rozhledy 9, 1957, 331–336, 344.
5. Zvláštní tkanina ze Starého Města. Časopis Moravského muzea 47, 1972, 185–186.
6. Textilní nálezy z Mikulčic. In: Přehled výzkumů za rok 1971, Brno 1972, 90–91.
7. Dvě tkaniny z pohřebiště v Rajhradě. In: Přehled výzkumů za rok 1972, Brno 1973, 60–61.
8. Síťovací jehly z Mikulčic. Archeologické rozhledy 25, 1973, 680–682.
9. Tkaniny ze slovanského pohřebiště v Rajhradě. In: Přehled výzkumů za rok 1973, Brno 1974, 67–68.
10. Otisky tkanin na dnech slovanských nádob z Mikulčic. Archeologické rozhledy 27, 1975, 45–51.
11. Nález zmineralizované lidské kůže na ostruze. Archeologické rozhledy 29, 1977, 92–94.
12. Mazanice s otiskem tkaniny ze ZSO Čížov u Staré Říše. Archeologické rozhledy 29, 1977, 103, 240 (et Z. Měřínský).
13. Nové poznatky o přeslenech z Mikulčic. Archeologické rozhledy 32, 1980, 78–82.
14. Rozbor textilií z pohřebiště u kostela v Břeclavi – Pohansku. In: Sborník referátů ze symposia Slované 6.–10. století v Břeclavi–Pohansku v roce 1978, Brno 1980, 143–147.
15. Nejstarší doklady o lnářství v Čechách a na Moravě. In: Lnářský průmysl – příspěvky k dějinám 4, Trutnov 1981, 47–68.
16. Otisk tkaniny z mladší doby kamenné z Lulče okr. Vyškov. Archeologické rozhledy 37, 1985, 197–198.
17. Počátky textilní výroby v Čechách a na Moravě do 11. století podle archeologických nálezů. In: Z dějin textilu. Studie a materiály 9, Ústí nad Orlicí 1985, 7–36.

18. Mazanice s otiskem textile. *Archeologické rozhledy* 39, 1987, 101–102, 120 (et L. Belcredi).
19. Několik úvah o závažích na svislém tkalcovském stavu. In: *Z dějin textilu. Studie a materiály* 12, Ústí nad Orlicí 1988, 7–17.
20. Eine kurzgefasste Übersicht über die Textilforschung in Mähren. In: *Textiles in northern Archaeology*, London 1990, 113–118.
21. Halštatská tkanina z Pustiměře (okr. Vyškov). *Archeologické rozhledy* 42, 1990, 544–547.
22. Otisk textilu na dně slovanské nádoby z Nymburka. *Archeologické rozhledy* 42, 1990, 679 (et J. Sakařová).
23. Einblicke ins Alltagsleben vorzeitlicher Menschen beim Studium von Textilfunden. In: Jørgensen L. B. – Munksgaard, E. eds., *Archaeological Textiles in Northern Europe*. Tidens Tand 5, Copenhagen 1992, 229–230.
24. Die Spinnwirtel aus Mikulčice. In: Poláček, L. ed., *Studien zum Burgwall von Mikulčice*, Brno 1998, 171–326 (et O. Marek).

Recenze

25. Václav Furmánek – Karol Pieta: Počiatky odievania na Slovensku. Tatran 1985. In: *Z dějin textilu. Studie a materiály* 12, Ústí nad Orlicí 1988, 262–265.

ZA MIROSLAVEM BUCHVALDKEM

Nenadálá smrt ukončila 27. července 2002 život univ. prof. dr. Miroslava Buchvaldka, DrSc. Bohužel se tak nemohlo naplnit přání, které jsme vyslovili k jeho sedmdesátinám (Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most 2000), aby zdárně realizoval všechny své odborné záměry. Naopak, předčasně opuštěný pracovní stůl v Ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinnou na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy zůstal němým svědkem jeho plánů a posledních odborných aktivit. Na prvním místě k nim patřilo dokončení rozsáhlého „Archeologického atlasu Evropy“. Završení tohoto díla, které zesnulému leželo nejvíce na srdci, zůstává dluhem pro jeho žáky a spolupracovníky a zároveň i příležitostí k uctění jeho památky.

Odbornou dráhu M. Buchvaldka jsme se pokusili nastínit na stránkách tohoto časopisu již dříve při radostnější příležitosti (AR 42 1990, 699–701). Pominuli jsme však podmínky, za kterých probíhala. Miroslav Buchvaldek působil na Filozofické fakultě bez jednoho roku celé půlstoletí. V dějinách pražské univerzitní archeologie mu náleží primát co do délky pedagogické činnosti. Dnes již jen nevelký okruh jeho nejbližších spolupracovníků a přátel ví, v jak obtížných poměrech se na fakultě za minulého režimu pohyboval a s jakými překážkami se musel vyrovnávat.

Zprvu byla největší záštitou proti nesmyslným ideologickým tlakům autorita prof. J. Filipa, který na svého asistenta postupně přenášel zátěž výuky. Když se však stávala aktuální otázka Filipova nástupce, začala oficiální místa uvažovat o „vědeckém“ posílení pražské univerzitní archeologie jinými, především politicky spolehlivými osobami,

bez ohledu na jejich odbornou úroveň a zaměření. K realizaci těchto plánů naštěstí nedošlo, avšak obor, jako „málo ideově vyhraněný“, byl spíše jen trpěn pod katedrou obecných dějin. Také minimální finanční dotace bránily jeho dalšímu rozvoji.

Za dočasného uvolnění politických poměrů v období tzv. Pražského jara byl Miroslav Buchvaldek jmenován docentem a po smrti prof. Filipa se dostal na krátkou dobu i do čela tehdejšího Oddělení prehistorie. Vzdor nepříznivým podmínkám 70. a 80. let se mu podařilo obnovit předválečnou ediční řadu *Praehistorica*, v jejímž rámci tehdy vyšlo neuvěřitelných třináct svazků. Potlačovaný univerzitní obor se tak prezentoval publikační činností, která měla nesmírný význam pro navázání zahraničních kontaktů a výměnu cizí literatury.

Možnost zásadních změn přinesly až listopadové události roku 1989. Již po dvou měsících byla z podnětu doc. Buchvaldka zřízena samostatná Katedra pravěku, která se pod jeho vedením po dvou letech transformovala na dnešní Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou. V polovině roku 1990 byl také konečně jmenován univerzitním profesorem. V tomto postavení se také snažil, s ohledem i na zvýšený zájem o studium archeologie, o personální rozšíření ústavu a zlepšení jeho vybavení. S ještě větším úsilím se věnoval publikačním otázkám (mj. redigoval dalších 10 svazků řady *Praehistorica*) a zasloužil se o navázání úzkých kontaktů s řadou příbuzných univerzitních pracovišť v zahraničí. V čele ústavu stál do konce roku 1998.

Ve své vlastní odborné práci se věnoval především problematice eneolitu, jak dokumentuje jeho rozsáhlá bibliografie. Veškerá jeho činnost odborná, pedagogická a organizační splňovala staré římské přání, vyslovované v úvodu významných aktů a dosud používané Univerzitou Karlovou při slavnostních zasedáních a uváděné v záhlaví jejích diplomů: *Quod bonum, felix, faustum fortunatumque sit*. Právě proto nám byl prof. Miroslav Buchvaldek tak blízký a jeho odchod nás tolik zarmoutil.

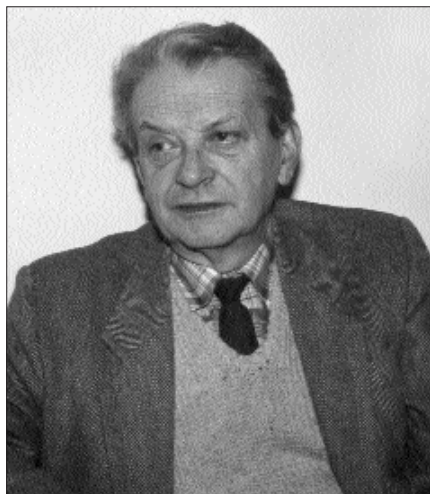
Jiří Sláma – Jiří Zeman

Pozn.: Bibliografie prof. Miroslava Buchvaldka byla uveřejněna in: Sborník Miroslavu Buchvaldkovi (edd. P. Čech – M. Dobeš), Most 2000.

VZPOMÍNKA NA JIŘÍHO HRALU

V polovině září loňského roku zastihla archeologickou obec smutná zpráva o náhlém odchodu dlouholetého vědeckého pracovníka Archeologického ústavu v Praze PhDr. Jiřího Hraly, CSc. (19. 4. 1931 – 13. 9. 2002). Kvapem uplynulo jedenáct let od chvíle, kdy jsme vzpomínali jeho šedesátin (AR 43 1991, 603–612). V oněch posledních jedenácti letech se dr. Jiří Hrala soustředil především na svou vědeckou, ale přitom se až do konce roku 1996 zároveň věnoval vydávání *Archeologických rozhledů* a o čtyři roky déle časopisu *Archaeologica Pragensia*. S velkou obětavostí se rovněž podílel na aktualizaci heslového materiálu z pozůstalosti prof. Filipa a na jeho podstatném doplnění o nové údaje pro III. díl *Handbuchu*, který byl vydán v roce 1998. Ve významném mezinárodním projektu *Das prähistorische Gold in Bayern, Böhmen und Mähren* (Památky archeologické – Supplementum 7, Praha 1997) byla dr. Hralovi jako uznávanému specialistovi svěřena rozsáhlá kapitola o významu, funkci, rozšíření a chronologii zlatých nálezů ze střední doby bronzové a z doby popelnicových polí v Čechách. Velký podíl má také na publikaci výsledků výzkumu fortifikační soustavy z doby bronzové ve Velimi na Kolínsku (spolu s R. Šumberovou a M. Vávrou), jemuž se věnoval dlouhých dvanáct let. V současné době pracoval na tématu „Doba popelnicových polí ve středním Povltaví“. Kromě těchto velkých prací lze v jeho bibliografii zaznamenat i řadu studií a příspěvků proslavených na vědeckých konferencích a symposiích.

Při odchodu člověka nám blízkého se stává, že význam jeho vykonané práce ustupuje do pozadí před osobními vzpomínkami, které, pokud nejsou

písemně zachyceny, dříve nebo později mizí. Budiž mi proto dovoleno uvést některé z nich k dokreslení osobnosti mého zesnulého přítele. Je tomu půlstoletí, když jsem se v zimním semestru roku 1951 s Jiřím setkal v semináři pana profesora Filipa. V té době, nedlouho po „únorovém vítězství pracujícího lidu“ se Prehistorický ústav musel přestěhovat z Břehové ulice do budovy Právnické fakulty a uvolnit tak místo Armádnímu uměleckému souboru. Již tato okolnost dobře dokládá poměry, ve kterých jsme svá studentská léta prožívali. Některé obory ovládla bolševická „univerzitní klukokracie“, která týrala nejenom „buržoasní“ učitele, ale i ty spolužáky, kteří nebyli ochotni účastnit se podobných hrátek.

Zvlášť pověstný se v tomto směru stal národopis, který v budově Právnické fakulty sousedil s naším Prehistorickým ústavem. Aby nás pan profesor Filip oddělil od nezáviděníhodného sousedství, nechal přenést na Právnickou fakultu z Břehové ulice přepážku opatřenou matnými skly, za kterou jsme měli pocit bezpečného „domova“. Avšak ani tato skutečná a zároveň symbolická přepážka nezabránila tomu, aby mezi nás, byť ojedinele, neproniklo zlo. Vzpomínám na případ, jehož ústřední postavou se nechtěně stal můj tehdejší spolužák Jiří Hrala. Při jedné příležitosti si v roce 1952 kolegové a kolegyně posledního ročníku prehistorie, které tehdejší poměry trápily, připsali s přáním, „ať to brzy praskne“. Naprostou náhodou se v jejich společnosti octli i dva posluchači nižšího ročníku. Jeden z nich o tom neopomenul informovat „příslušná místa“, skupinu Svazu mládeže na národopise, pod kterou jsme patřili i my z prehistorie. Tato „závažná věc“ se stala předmětem nejpřísnějšího fakulturního vyšetřování a „provinilcům“ hrozilo vyloučení ze studia. Situaci tehdy pomohl zachránit Jiří Hrala, který se proti své vůli a pod nátlakem stal v případě „korunním svědkem“. Stál před fakulturním tribunálem v atmosféře strachu velmi pobledlý a tichý, ale i přes opakované naléhání tvrdil, že inkriminovaný výrok neslyšel. V té době byl málokdo tak statečný. Celý případ však zároveň svědčí o Jirkově ušlechtilosti – světu kolegovi, který mu způsobil tak nepříjemné chvíle, odpustil a stal se mu později v jeho nesnázech přátelskou oporou. Koho mohlo napadnout, že tato příhoda bude mít nepříjemnou dohru o čtvrtstoletí později, kdy se dcera Jiřího ucházela o přijetí na obor knihovnictví – vědecké informace na Filozo-

fické fakultě v Praze. Nešťastnou shodou okolností se o tom dozvěděl jeden z funkcionářů, kteří tehdy onen „případ“ vyšetřovali. Ten se jako významný fakulturní politický a pedagogický činitel zasadil o to, že uchazečka nebyla přijata. Tuto pozdní mstu Jiří těžce nesl, i když se později jeho dcerce podařilo vystudovat na Pedagogické fakultě v Brandýse.

Krásné vzpomínky mám na prázdniny v roce 1952, kdy oba naše ročníky absolvovaly praxi na Slovensku. Jedna část pracovala na výzkumu v Nitrianském Hrádku pod vedením Antonína Knora, druhá část – celkem šest posluchačů, prováděla povrchový průzkum Pohroní. Jirkovi a mně byl svěřen úsek mezi dolním tokem Hronu a Ipeľu. Trvalou upomínkou na toto období je náš společný článek o eneolitické peci v Kamenině (AR 5 1953, 305 sqq.). Na pobyt na Slovensku jsme s Jiřím vždy rádi vzpomínali, naposledy, když jsme se setkali se slovenskými přáteli po posledním rozloučení s Miroslavem Buchvaldkem. Tehdy nás slovenští kolegové pozvali k návštěvě míst, kterými jsme před půl stoletím procházeli – nikomu z nás nemohlo přijít na mysl, že Jirkovi zbývá pouhých šest týdnů života.

Velice si vážíme čistého přátelství, které nám Jiří Hrala prokazoval, jeho citlivého a taktního, tak oblíbeného humoru. Obdivovali jsme jeho vlídnost a laskavost, poctivost a pečlivost v práci i spolehlivost vůči své rodině. A také lásku k rodnému kraji – několik dní před svým odchodem mi napsal „... úterý jsem využil k zájezdu do Kolína; bez těch tří věží nemohu existovat dlouho ...“.

Světlou Tvoji památku, milý Jiříku, uchováme vždy v dobré paměti.

Václav Moucha

Bibliografie PhDr. Jiřího Hraly, CSc., za léta 1991–2002

(Předchozí jubilejní bibliografie Jiřího Hraly byla uveřejněna v AR 43 1991, 604–612.)

180. Die Anfänge der Knovízer Kultur in Böhmen. In: Die Anfänge der Urnenfelderulturen in Europa, Warszawa 1991, 81–87.
181. Velim – Skalka. Hradiště z doby bronzové. Kolín, Regionální muzeum 1991 (et Z. Sedláček, M. Vávra).
182. The Bronze Age hilltop site at Skalka–Velim. Excavations of 1984–1989. In: Archaeology in Bohemia 1986–1990, Praha 1991, 95–104 (et Z. Sedláček, M. Vávra).
183. Die Massenbestattung auf dem Brandgräberfeld der Lausitzer Kultur in Velký Osek – Hromadný pohřeb na žárové nekropoli lužické kultury ve Velkém Oseku. Archeologické rozhledy 44, 1992, 524–537.
184. Velim: a hilltop site of the Middle Bronze Age in Bohemia. Report on the excavation 1984–90. Památky archeologické 83, 1992, 288–308 (et Z. Sedláček, M. Vávra).
185. Datování zlaté jehlice z Plzeňska. In: Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie 8, Plzeň 1992, 46–48.
186. Řád TGM, Archeologické rozhledy 44, 1992, 129.

187. Survey and excavation at Velim–Skalka, district of Kolín, Czechoslovakia 1992, *Archaeological Reports* 1992 (1993), 1–6 (et A. F. Harding, M. Vávra).
188. Jubilea Václava Mouchy, *Archeologické rozhledy* 45, 1993, 151–153.
189. Obnovený časopis, *Archeologické rozhledy* 45, 1993, 522–523.
190. Odešel nestor slovenské i české archeologie, *Archeologické rozhledy* 45, 1993, 528–529.
191. In memoriam Ivana Háška, *Archeologické rozhledy* 45, 1993, 705.
192. Späte Hügelgräberzeit – frühe Urnenfelderzeit. Frage der Siedlungskontinuität auf der Höhensiedlung in Velim, Mittelböhmen. In: *Actes du XIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, T. 3, Bratislava 1993, 105–109 (et Z. Sedláček, M. Vávra).
193. Neolitická osada v Ohradě u Kolína – Die neolithische Siedlung in Ohrada bei Kolín, *Archeologické rozhledy* 46, 1994, 410–428 (et Z. Sedláček).
194. Studies of the Bronze Age in Bohemia: the Last Twenty Five Years. In: *25 Years of Archaeological Research in Bohemia. Památky archeologické – Suppl. 1*, Praha 1994, 55–81 (et L. Jiráň, V. Moucha).
195. Praha v pravěku a raném středověku, *Archeologické rozhledy* 46, 1994, 468–469, 504.
196. Výročí v teplém muzeu, *Archeologické rozhledy* 47, 1995, 158–159.
197. Sto let muzea v Kolíně, *Archeologické rozhledy* 47, 1995, 519.
198. Die Funktion einiger Goldartefakte der Hügelgräber- und Lausitzer Kultur in Böhmen. In: *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen*, Espelkamp 1996, 148–152.
199. Poznámky k počátkům doby popelnicových polí v českém středním Polabí – Bemerkungen zu den Anfängen der Urnenfelderzeit im böhmischen Mittelbegebiet, *Archeologické rozhledy* 48, 1996, 685–692.
200. Die goldenen Stirnbänder der Lausitzer Kultur in Ostböhmen. In: *Problemy epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej. Księga jubileuszowa poświęcona Markowi Gedlowi*, Kraków 1996, 213–225.
201. Velimská Skalka ve střední době bronzové, *Práce muzea v Kolíně – Řada společenskovední* 6, 1996, 171–198 (et M. Vávra).
202. Zlatý poklad z doby bronzové z Kolína, *Práce muzea v Kolíně – Řada společenskovední* 6, 1996, 199–206.
203. Gold der mittleren Bronzezeit und Urnenfelderzeit. Böhmen. – Überlegungen zum Gold in der mittleren und späten Bronzezeit in Böhmen und Mähren. In: *Das prähistorische Gold in Bayern, Böhmen und Mähren: Herkunft – Technologie – Funde. Památky archeologické – Suppl. 7*, Prague 1997, 169–189, 192–194, Taf. 21–45.
204. Mensch und Umwelt in der Bronzezeit Europas, *Archeologické rozhledy* 49, 1997, 383–384.
205. Ohlédnutí za šedesátkou Jana Fridricha, *Archeologické rozhledy* 50, 1998, 527–528 (et J. Kovanda).
206. Komentář a vysvětlivky k příspěvku P. S. Penjaka, *Muzejní a vlastivědná práce / Časopis Společnosti přátel starožitností* 36 (106), 1998, 230–231.
207. Dobříš, město na Zlaté stezce. Praha 1998 (et M. Olič, R. Korený, J. Srdínko, J. Velfl).
208. J. Filip: *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas*. Bd. III. Addenda (ed. J. Hrala). Praha 1998.
209. Velim. A Bronze Age fortified site in Bohemia. Praha 2000 (et R. Šumberová, M. Vávra).
210. Ein spätbronzezeitlicher Maskenfund aus Mittelböhmen. Vorbericht. In: *Sztuka epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie środkowej – Die Kunst der Bronzezeit und der frühen Eisenzeit in Mitteleuropa*, Wrocław – Biskupin 2001, 213–218 (et J. Špaček).
211. Bronzový meč z Pošumaví. Mladomohylové meče s plným jilcem v Čechách – Ein Bronzeschwert aus dem Böhmerwaldgebiet. *Junghügelgräberzeitliche Vollgriffschwerter in Böhmen*, *Archeologické rozhledy* 54, 2002, 495–500.
212. Ein spätbronzezeitlicher Maskenfund aus Mittelböhmen – Nález masky z pozdní doby bronzové ve středních Čechách, *Památky archeologické* 93, 2002, 88–107 (et J. Špaček).

Zpracovala *M. Drašnarová*

AKTIVITY KATEDRY ARCHEOLOGIE V PLZNI V ROCE 2002

Katedra archeologie v Plzni (KAR), která letos vstoupila již do 5. akademického roku své existence, završila období svého formování reorganizací magisterského studia, do kterého se v tomto roce poprvé hlásili absolventi plzeňského bakalářského studia archeologie. V rámci této reorganizace se výrazně změnil magisterský studijní program, byly akreditovány nové předměty a přibýlo větší množství nových externích přednášejících.

V současnosti v Plzni studuje archeologii celkem 155 studentů, z toho 118 v bakalářském stupni studia a 37 studentů magisterského studia. KAR nabízí více než 120 kurzů pro studijní plány jednotlivých ročníků a studentů. Vedle přednášek pro vlastní studenty jsou realizovány předměty pro ostatní studijní programy v rámci Fakulty humanitních studií.

Do hlavního pracovního poměru byla přijata A. Králová–Horáčková (tajemnice) a J. John. Vedle nově přijatých pracovníků tvoří kolektiv katedry E. Neustupný (vedoucí), P. Vařeka (zástupce vedoucího), K. Nováček, L. Šmejda, J. Turek a sekretářka M. Zajícová. V době letních terénních výzkumů byli do termínovaného pracovního poměru přijati také J. Hložek a S. Růžičková. Vedle přednášejících v hlavním pracovním poměru se na zajištění výuky podílí také velké množství externistů: J. Anderle, M. Bárta, M. Bureš, M. Chytráček, P. Drda, T. Durdík, Z. Dragoun, D. Dreslerová, F. Frýda, M. Gojda, L. Jiráň, O. Kotyza, R. Křivánek, M. Lutovský, J. Macháček, Z. Měřínský, J. Militký, J. Musil, M. Oliva, I. Pleinerová, V. Podborský, A. Stejskal, J. Škabrada a N. Venclová. KAR v roce 2002 navštívili a zde přednášeli dr. C. Kusimba, dr. Chr. Meyer, dr. J. Peška a prof. S. Weinbergerová.

Z nově realizovaných přednášek lze zmínit kurs Z. Měřínského: Vybrané otázky raného středověku se vztahem ke střednímu Podunají; přednášku J. Macháčka: Metody zpracování rozsáhlých datových souborů; kurs Klimatologie O. Kotyzy nebo Pravěk středomoří od J. Turka.

Katedra (spolu s některými dalšími katedrami fakulty) získala nové prostory v Univerzitní knihovně v ulici Sady pětatřicátníků 13, kde je rovněž studovna pro 30 osob a další knihovnické vybavení (vč. 5 on-line PC). Knihovna je přístupná každý pracovní den od 8.00 do 20.00, v pátek do 15.00 hod. V souvislosti s katastrofální ztrátou knihovního fondu Archeologického ústavu v Praze získala KAR od Fakulty humanitních studií účelovou dotaci na rozšíření a zkvalitnění své knihovny. Díky této podpoře bylo pořízeno velké množství knih a periodik především z Velké Británie, Německa,

Polska a Slovenska.

V červnu a září 2002 se konaly první obhajoby bakalářských prací a dále obhajoby magisterských diplomových prací, společně s příslušnými státními závěrečnými zkouškami. Celkový počet obhájených magisterských prací tak stoupl na 38. Zkoušky úspěšně složili a své bakalářské, resp. diplomové práce obhájili tito absolventi:

Bakalářské studium

David Daněček: Neolitické rondely na území Čech.

Josef Hložek: Neolitická pohřebiště v Čechách.

Libor Janíček: Úvod do problematiky latěnských pohřebišť v Čechách.

Miroslav Kovář: Zhodnocení gotických architektonických fragmentů z Břevnovského kláštera (K problematice interpretace zděných konstrukcí v archeologických pramenech).

Lubomír Novák: Archeologie Vnějších Hebrid.

Jan Pohunek: Zvířecí symbolika v evropském pravěku.

Kateřina Postránecká: Archeologie Chebu.

Erika Průchová: Těžba zlata na Písecku.

Pavlna Schneiderwinkelová: Vývoj osídlení východní části Slavkovského lesa.

Martina Veselá: Prozkoumanost českých a moravských oppid.

Zuzana Vlčková: Masité milodary v pravěku.

Michal Vydra: Středověká keramika z odpadní jímky domu č. p. 235 v Plzni.

Magisterské studium

Eva Čedíková: Pohřební ritus českoalpecké mohylové kultury střední doby bronzové v západních Čechách.

Miroslav Dvořák: Srovnání pohřebního ritu na území Čech a Slovenska v době latěnské.

Olga Hartmanová: Novověké osídlení Krkonoš z pohledu archeologie.

Kateřina Hierátová: Experimenty s výrobou pravěké keramiky.

Kateřina Janurová: Pravěké osídlení západní části Českého středohoří.

Jana Knížáková: Soubor renesančních kachlů z tvrze Vlkošov.

Jiří Kubica: Pravěké lokality mezi Plzní a Domažlicemi.

Petr Lissek: Průzkum, dokumentace a zpracování středověkých a novověkých výrobních aktivit na území Národního parku České Švýcarsko.

Václav Miškovský: Pravěk na Českomoravsku.

Jan Pícka: Povrchový průzkum severovýchodního Nepomucka (okr. Plzeň-jih).

Sabina Růžičková: Význam lovné zvěře ve výživě evropských populací konce neolitu a počátku eneolitu.
Markéta Sochorová: Žárové pohřbívání v pravěku střední Evropy.

Pavel Šlězár: Středověká kolonizace vrchovin okresu Prostějov.

Marek Uherský: Těžba a zpracování pyritonosných břidlic v oblasti horní Berounky.

Jan Velek: Pohřebiště mladší doby hradištní na Plzeňsku.

V roce 2002 realizovala KAR svou letní terénní praxi na dvou předstihových výzkumech a dvou výzkumných terénních projektech. A. Králová–Horáčková provedla záchranný výzkum neolitického sídelního areálu v místě budoucí výrobní haly v Chotěšově (okr. Plzeň–jih). K. Nováček ve spolupráci se Západočeským institutem pro ochranu a dokumentaci památek uskutečnil výzkum pěti městských parcel ohrožených přístavbou k budově Okresního soudu v Tachově. Časově a prostorově omezené výzkumné projekty, hrazené z prostředků Západočeské univerzity v Plzni, realizovali J. John a L. Šmejda v okolí Štáhlav (okr. Plzeň–jih): L. Šmejda provedl revizní výzkum reliktu mohyly zkoumané v 19. století F. X. Francem. J. John zkoumal souvrství suťového kužele na úpatí skalního výchozu s pravěkou výšinnou lokalitou a středověkým hradem Lopata.

Letní praxe se v rámci svého studijního pobytu (uskutečněného na základě programu EU Erasmus/Socrates) zúčastnili také studenti archeologie z univerzity v Uppsale a v rámci spolupráce s University of Illinois v Chicagu studentka z USA. Studenti se dále v rámci své podzimní praxe a laboratorních cvičení podílejí na zpracování a digitalizaci terénní

dokumentace a přípravě náleзовých zpráv z výše uvedených výzkumů.

Vědecká aktivita zaměstnanců katedry je vedle bohaté publikační činnosti (viz osobní bibliografie na webové stránce KAR) především soustředěna na řešení grantových projektů „Archeologický potenciál Čech – Riziko archeologického výzkumu“, na kterém se KAR podílí společně s Archeologickým ústavem AV ČR v Praze, a na grant GA ČR „Struktura sídelního areálu z mladší doby bronzové“ (komplexní analýza lokality v Praze–Hostivaři, hlavní řešitel P. Vařeka ve spolupráci s ARÚ AV ČR v Praze a společností Archaia Brno). L. Šmejda a A. Králová–Horáčková pracují společně s M. Chytráčkem na řešení grantového projektu GA ČR „Sídelní struktury přelomu doby bronzové a železné jako odraz hlubších změn v historickém vývoji“.

V tomto roce KAR uspořádala dvě studentské exkurze. Ve spolupráci s M. Gojdou byl nad krajinou středních Čech v rámci přednášky o letecké prospekci uskutečněn cvičný let hornoplošníkem Cessna ARÚ v Praze. Další exkurzi uspořádal K. Nováček v prostoru Štáhlavského poleší.

Archeologická společnost při katedře archeologie v Plzni (ArS) rozvíjí i nadále velmi bohatou činnost. I v tomto roce pokračoval cyklus pravidelných úterních přednášek pořádaný ve spolupráci se Západočeským muzeem, které pro studenty archeologie a plzeňskou veřejnost připravili hostující přednášející pozvaní z České republiky i ze zahraničí. ArS dále uspořádala studentskou exkurzi do archeologického parku Gabreta v Bavorsku a do archeologického muzea Boiotro v Pasově.

Jan Turek

ČINNOST ARCHEOLOGICKÉHO SEMINÁŘE ÚSTAVU HISTORIE A MUZEOLOGIE V OPAVĚ V ROCE 2001/2002

V tomto akademickém roce navštěvovalo na FPF Slezské univerzity archeologické studijní obory (magisterský pětiletý obor „Archeologie“; bakalářský tříletý obor „Archeologie“; bakalářský tříletý obor „Středověká archeologie“) 20 posluchačů, 1 měl studium přerušeno.

Vyučovali: z archeologů J. Čižmářová (kursovní přednášky z protohistorické archeologie), M. Čižmář (výběrová přednáška), V. Goš (kursovní přednášky ze středověké archeologie, muzejní archeologie, standardní semináře, výběrové přednášky), V. Janák (úvod do studia a proseminář, základní přehled pravěku českých zemí, kursovní

přednášky z archeologie neolitu a eneolitu, pravěk Slezska, retrospektivní a závěrečný seminář z pravěku, výběrové přednášky), J. Merta (industriální archeologie), Z. Měřínský (historická topografie), P. Neruda (kursovní přednášky z archeologie paleolitu a mezolitu); S. Stuchlík (kursovní přednášky z archeologie doby bronzové a halštatské, základy typologie, terénní teorie a praxe, retrospektivní a závěrečný seminář k pravěku, výběrové přednášky), O. Šedo (kursovní a výběrové přednášky z protohistorické archeologie), ze specialistů jiných oborů L. Horáčková (fyzická antropologie), K. Müller (heraldika a sfragistika), R. Přibyla (památková

péče), A. Přichystal (kamenné suroviny), J. Šmerda (numismatika), P. Šopák (dějiny umění), J. Štastný a A. Šimčík (muzejní konzervace), V. Tomolová (kulturní antropologie), M. Zapletal (informatika), R. Žáček (dějiny středověku a raného novověku). V. Janák mimo to přednášel ještě pro posluchače historie (dějiny starověkého Předního východu; dějiny pravěku), přednášky S. Stuchlíka o základech typologie a V. Goše o muzejní archeologii zapisovali také posluchači muzeologie. Pracovníky semináře na plný úvazek byli V. Janák (vedoucí), S. Stuchlík a V. Goš.

V akademickém roce 2001/2002 bylo v Archeologickém semináři úspěšně obhájeno 6 bakalářských diplomových prací: *Veronika Dudková*: Zpracování náleзовého souboru z Opavy Mezi Trhy – dolní náměstí 1962 (ved. V. Goš); *Jindřich Hlas*: Časně středověká osada u Soběsuk, okres Chomutov (ved. V. Goš); *Alena Hrbáčková*: Středověká odpadní jámka č. 2, Mečová ulice č. 2, Brno – město (ved. V. Goš); *Petr Hruška*: Středověká keramika z hradu Starý Jičín (ved. V. Goš); *Iva Vondroušová*: Hrad Hamrštejn a Halířova tvrz ve světle archeologických pramenů (ved. V. Goš); *M. Zzulová*: Eneolitické objekty z výzkumu ve Vávrovicích – „U palhanské cesty“ v roce 2001 (ved. V. Janák). Na oddělení historie byla *J. Šílem* obhájena magisterská diplomová práce „Osobnost Františka Adámka“ (ved. V. Janák).

Povinná praxe se realizovala tradičně především na výzkumu Archeologického ústavu AV ČR Brno a Muzea Těšínska na halštatském a slovanském hradisku v Chotěbuzi – Podoboře, okr. Karviná.

Pracoviště pokračovalo v řešení badatelského projektu GA ČR č. 404/01/0306 „Neolit a eneolit

českého Slezska“ (řešitel V. Janák). Na rok 2001 získalo jednoletý projekt Fondu rozvoje VŠ 0731/2001 „Obrazová dokumentace v Archeologickém semináři“ (řešitel S. Stuchlík, spoluřešitel V. Janák), prostředky z projektu posloužily ke zkvalitnění přístrojového vybavení. Na rok 2002 byl získán jednoletý rozvojový projekt MŠMT 60/2002 „Příprava dvouletého navazujícího magisterského oboru Archeologie“ (řešitel V. Janák). Prostředky z tohoto rozvojového projektu byly použity především k rozšíření knihovny semináře.

Pracoviště bylo hlavním pořadatelem mezinárodní konference „Otázky neolitu a eneolitu našich zemí (21. pracovní setkání)“ (17.–20. 9. 2002 v Hradci n. Mor., spolupoř. ÚAPP Brno). Třetí a čtvrtou etapou terénního průzkumu úspěšně pokračovala realizace českopolského projektu „Průzkum výšinných sídlišť v Pobeskydí mezi Bečvou (Česká republika) a Białou (Polská republika) – Badania pradziejowych osiedli wyżynnych na Pobeskidziu między Bezwą (Republika Czeska) a Białą (Rzeczpospolita Polska)“ (účastníci: Archeologický seminář Slezské univerzity v Opavě, Archeologický ústav Jagellonské univerzity v Krakově, Muzeum Okręgowe Bielsko–Biała, Muzeum Beskyd Frýdek–Místek, Okresní vlastivědné muzeum v Novém Jičíně).

Na pracovišti je česká část redakce ročenky *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych – Archeologické výzkumy v Horním Slezsku a na jeho pomezí* (redaktor V. Janák); v uplynulém akademickém roce vyšel svazek za rok 1998, do tisku byl odevzdán svazek za r. 1999–2000 a začal se redigovat svazek za r. 2001–2002.

Vratislav Janák

NOVÉ PUBLIKACE

Matthew Johnson: Archaeological Theory: An Introduction. England and Malden, Blackwell Publishers, Oxford 1999. 240 Seiten mit 31 Abbildungen. ISBN 0–631–20295–1 (Hardcover–Ausgabe); ISBN 0–631–20296–X (Taschenbuchausgabe). Preis: GB £15.99.

Eine gute Tasse Tee und ein gemütliches Plätzchen auf dem Sofa sind der richtige Rahmen für die Lektüre von Matthew Johnson, der seine Leser mit „Archaeological Theory: An Introduction“ gekonnt und galant in die theoretischen Aspekte der Archäologie einführt. Ausdrücklich wendet er sich an Studenten der Archäologie, denen er einen knappen, verständlichen und vollständigen Überblick über Stand und Entwicklung archäologischer Theorien in den letzten vier Jahrzehnten verschaffen möchte – und dies möglichst „clear and jargon-free“. Dieser eingelöste Anspruch sollte jedoch nicht über die inhaltlichen Qualitäten dieser Einführung hinweg täuschen. So erweitert sich das angesprochene Publikum auf „practising archaeologists“, die sich über den theoretischen Unterbau ihrer Arbeit informieren wollen. Einer der größten Vorteile dieses Buches liegt in seiner klaren Gliederung des Gesamtkonzeptes, der einzelnen Kapitel und Argumentationsstränge, sowie in der deutlichen, verständlichen Sprache. Der Autor scheut sich nicht, lockere, fast umgangssprachliche Formulierungen zu verwenden („Were the people who lived on this site hunter-gatherers, or were they aliens from the planet Zog?“), wenn dies einem schnelleren Zugang des zu vermittelnden Inhalt dient. Auch wenn der Stil dadurch ungewöhnlich wird, gleitet er jedoch nie in die Unwissenschaftlichkeit ab und steigert den Unterhaltungswert der Lektüre. Dies ist kein wissenschaftliches Qualitätsmerkmal, aber ein menschliches.

Professor Matthew Johnson ist am Department of Archaeology an der Universität Durham tätig und spezialisiert auf die Archäologie Englands und Europas im Zeitbereich von 1300–1800, sowie der Theorie in den Geisteswissenschaften. Sein spezielles Interesse liegt „in the study of domestic architecture, landscape change and theory in archaeology“. Neben der „Archaeological Theory: An Introduction“ ist er noch Autor von „Housing Culture: Traditional Architecture in an English Landscape“ (Washington, Smithsonian and London, U.C.L. Presses, 1993) und „An Archaeology of Capitalism“ (Oxford, Blackwell, 1996). Vor seiner Tätigkeit in Durham unterrichtete er in Sheffield und Lampeter (Wales). Sein hier rezensiertes Buch basiert in Teilen auf den Vorlesungsskripten der Kurse, die er an diesen drei Universitäten gehalten hat.¹

„Archaeological Theory: An Introduction“ ist ein klar gegliedertes Werk. An das Vorwort schließen sich zwölf Kapitel an, von denen sich die ersten sieben mit den verschiedenen, teilweise auseinander hervorgehenden Zweigen archäologischer Theorie beschäftigen. Dabei verfolgt der Autor nach eigenen Angaben zwei Strategien: Erstens berichtet er von Entwicklungen in benachbarten Wissenschaften und der intellektuellen Welt an sich. Zweitens stellt er die Entwicklung der archäologischen Theorie von den Ursprüngen der New Archaeology in den 60er Jahren an dar.

Die Kapitel acht bis elf behandeln die Verknüpfung zwischen der Archäologie und anderen gesellschaftlichen Aspekten. Im zwölften Kapitel schließt sich ein Resümee an.

In Vorwort „*The Contradictions of Theory*“ (S. X–XV) geht der Autor auf die Zielsetzungen und den Charakter seines Buches ein. Es werden auch eventuelle Kritikpunkte – wie sein Schreibstil, fehlende inhaltliche Aspekte und Kritik beladene Kommentare zu anderen Autoren – vorweggenommen und kurz diskutiert. Damit sind sie zwar nicht ausgeräumt, aber werden auch nicht verschwiegen. Schon in diesem Vorwort wird deutlich, wie wichtig Johnson die Einbettung seines Themas in größere Zusammenhänge ist. Auf die Wechselwirkungen zwischen theoretischer und praktischer Archäologie, sowie die Beeinflussung der Archäologie durch die Entwicklung auf anderen wissenschaftlichen Gebieten wird im Verlauf des Buches immer wieder hingewiesen. Johnson betont zudem den etablierten

---

¹ <http://www.dur.ac.uk/Archaeology/staff/MHJ/contact.html>

Erfolg der theoretischen Archäologie, aber auch die Schwierigkeiten, die Vertreter dieser Richtung in der wissenschaftlichen Welt hätten. Seine Ausführungen klingen in dieser Hinsicht selbstgefällig, wenn er zum Beispiel davon spricht, daß „theorist often feels like Cassandra ...“ (S. XII). Schon im Vorwort wird demnach deutlich, daß es sich nicht um eine rein objektive Darstellung der theoretischen Ansätze handelt, sondern auch um ein Plädoyer für diesen Zweig der Archäologie.

Das erste Kapitel „*Common Sense is Not Enough*“ (S. 1–11) fragt zunächst generell nach dem Sinn von Archäologie und führt dann an das Thema „Theorie in der Archäologie“ heran. Der Versuch einer Definition von „Theorie“ wird auf das letzte Kapitel verschoben und statt dessen versucht, die häufigsten Kritikpunkte an theoretischen Ansätzen zu nennen und zu widerlegen, sowie die Notwendigkeit von Theorie in der archäologischen Praxis zu rechtfertigen. Vier Aspekte nennt Johnson (S. 3–7): 1) „We need to justify what we do“. 2) „We need to evaluate one interpretation of the past against another, to decide which is stronger“. 3) „We must be explicit in what we do as archaeologists“. 4) „We don't need theory, we all use theory wheather we like it or not“. Diese Vorgehensweise – zunächst die Frage zu klären, warum das behandelte Thema von Interesse und Wichtigkeit ist – halte ich für sehr sinnvoll, da gerade Studenten diese Fragen mit Nachdruck stellen und ihre Beantwortung die Voraussetzung für eine ernsthafte Beschäftigung mit dem Thema ist.

Der Autor führt in diesem Kapitel als literarischen Kunstgriff „Roger Beefy“ ein, einen Studenten mit empirischem Ansatz. Dieser fungiert als Gegenpart zum Autor, stellt Fragen, offeriert Gegenargumente und äußert Zweifel in durch das Schriftbild deutlich abgesetzten Einschüben. Mit dieser Vorgehensweise versucht Johnson den Leser direkt in den Text einzubeziehen: „So, you want to know ...“. Dies kann man verschieden bewerten. Zwar lockern diese Einschübe den Lesefluß auf und mögen auch mit tatsächlichen Gedanken des Lesers korrespondieren. Aber erstens wird die Stimme des wirklich kritischen Lesers übertönt und zweitens ist es selbstverständlich, daß der Autor keine Kritikpunkte nennen „läßt“, auf die er nicht gekonnt reagieren kann. So dient dieser Kunstgriff in erster Linie zur Optimierung Johnsons Argumentationskette.

Im zweiten Kapitel widmet sich Johnson der „*New Archaeology*“ (S. 12–33). Hierzu weist er zunächst auf die Grundaufgabe und –schwierigkeit der Archäologie hin – trotz des „gulf between present and past“ von Artefakten zu Aussagen über die Vergangenheit zu kommen. Im nächsten Schritt wendet sich Johnson der Zeit vor der „*New Archaeology*“ zu und erläutert die Kulturtheorie von Childe. Dieser Ausblick in die Zeit vor 1960, die den Ausgangspunkt der neuen Entwicklungen darstellt, gerät zu kurz – was Johnson auch einräumt (S. 20) – und bezieht sich im Grunde nur auf den Einfluß Childes. Über die Kritik an seiner Theorie leitet Johnson zu den Anfängen und Grundaussagen der *New Archaeology* über. Er bezieht sich in seinen Ausführungen auf Arbeiten von David Clarke (insbesondere „*Analytical Archaeology*“: Clarke 1968), Lewis Binford, Colin Renfrew und Kent Flannery. Dabei versäumt es Johnson das Verhältnis zwischen diesen Forschern zu verdeutlichen. Clarke und Binford werden beispielsweise mit den Aussagen der „*New Archaeology*“ in Verbindung gebracht, ohne daß auf die Unterschiedlichkeit in den Ansätzen eingegangen wird. Für unkundige Leser, denen die einzelnen Personen nicht zwangsläufig bekannt sein dürften, hätten diese Informationen expliziter gegeben werden können. Sieben Kernpunkte, welche die verbindenden Elemente der *New Archaeology* zusammenfassen, werden ausführlich vorgestellt. Dabei stehen insbesondere das Systemdenken, die Verwendung von naturwissenschaftlicher Techniken, die Vorstellung eines kulturellen Prozesses und die Forderung nach wissenschaftlichem Vorgehen im Vordergrund. Johnson bindet die *New Archaeology* in ihren intellektuellen Kontext ein und charakterisiert sie als „movement or mood of dissatisfaction rather than as a specific set of beliefs“. Er erklärt, warum sie zunächst von Amerika ausging und deutet ihre Probleme und weitere Entwicklung in den 80er Jahren an. Ein Fallstudie über westeuropäische Megalithgräber, an dem die Prinzipien der *New Archaeology* angewendet werden, rundet das Kapitel ab. In diesem wie auch in den folgenden Kapiteln veranschaulicht Johnson seine Ausführungen mit Skizzen und Schaubildern, die dem Leser helfen, einen schnelleren Zugang zum Inhalt zu finden.

Die Forderung der *New Archaeology* „we must be more scientific“ führt zum nächsten Kapitel 3, in der Johnson die „*Archaeology as a Science*“ betrachtet (S. 34–47). Johnson macht deutlich, daß zur

Wissenschaftlichkeit zwar weit mehr gehört als der reine Einsatz von Technik, es aber eine eindeutige Definition nicht gibt. Er stellt verschiedene Ansätze vor. Als erstes widmet sich der Autor dem Positivismus und charakterisiert ihn anhand von fünf Kernprinzipien. Diesem Ansatz schließt sich eine Darstellung des „Logical Positivism“ als ein „dead end“-Ansatz an. Johnson erläutert nun verschiedene Argumentationen gegen diese Art von Wissenschaftlichkeit in der Archäologie und leitet so zu den Grundlagen des „social constructivism“ über. Zum einen stellt er Kuhn vor, der wissenschaftlichen Fortschritt stets nur innerhalb eines Paradigmas für möglich hält, und Feyerabend, der eine Vielzahl von nebeneinanderstehenden Methoden favorisiert. Die abschließende Klärung der Frage, welcher Wissenschaftsansatz für die Archäologie nun relevant sei, überläßt er nach der Darstellung verschiedener Meinungen dem Leser: „You will have to make up your own mind“. Man muß jedoch deutlich erkennen, daß eine eigene Stellungnahme durch den Leser nur dann möglich ist, wenn er sich genauer mit den erwähnten Wissenschaftstheorien beschäftigt. Die im Kern korrekten, aber verkürzten Ausführungen Johnsons reichen nicht aus, um eine ausreichende Grundlage zu schaffen.

Die Frage wie der Archäologe Interpretationen der Vergangenheit verifizieren kann führt zum Kapitel 4 „*Testing, Middle-range Theory and Ethnoarchaeology*“ (S. 48–63). Ausführlich wird die „Middle-range Theory“ (MRT) als Test vorgestellt, die nach Binford mit Analogien eine Verknüpfung zwischen den in der Gegenwart existierenden Artefakten und dem Verständnis der dynamischen Vergangenheit herstellen soll. Zum einen bespricht Johnson die methodischen Ansätze der Ethnographie und experimentellen Archäologie, als Grundlagen der Ethnoarchäologie. Zum anderen geht Johnson auch auf die Voraussetzungen für eine Anwendung der MRT und die hieraus resultierenden Probleme und Kritikpunkte, aber auch neuere Lösungsansätze ein. Die Möglichkeiten und Grenzen der MRT werden durch diese ausführliche Darstellung dem Leser verdeutlicht. Man spürt Johnsons Überzeugung mit Hilfe der MRT die Vergangenheit teilweise erklären zu können, auch wenn ihm die Probleme und Fehlerquellen sehr bewußt zu sein scheinen.

Das Kapitel 5 „*Culture as a System*“ (S. 64–84) greift die sich auf anthropologische Fragestellungen beziehende Frage nach der Möglichkeit auf, generelle Gesetzmäßigkeiten für kulturelle Entwicklungen zu erkennen. Kernfragen in der Archäologie beziehen sich laut Johnson darauf, wie und warum Gesellschaften existiert haben und wie ihre Entwicklung verlief. Nach einer kurzen Darstellung des normativen Erklärungsansatz und der sich ergebenden Probleme stellt Johnson die Kulturdefinition der New Archaeology dar: Kultur als ein System. Sechs Hauptprinzipien der Systemtheorie erläutern die Kerngedanken (Anpassung an die äußere Umwelt, Existenz von Subsystemen, Verbindung der Subsysteme entsprechend ihrer Funktion, Erklärungen durch Korrelationen). Ein Beispiel nordeuropäischer Ökonomie in nachrömischer Zeit (*Hodges 1962*) erläutert diese Kerngedanken. Im Folgenden schließt sich sowohl eine ausführliche Betrachtung der Vor- und Nachteile dieses Ansatzes an, als auch eine Darstellung seines intellektuellen Kontextes. Der aus an diesem Ansatz erwachsene Funktionalismus, der die Frage „Wie funktioniert ein System?“ für relevanter hält als die Frage nach seiner Entstehung, wird erläutert und kritisiert. Zudem werden Modifizierungen der Systemtheorie erwähnt, die ihre Eingliederung in die Archäologie anstrebten. Besonderen Raum räumt Johnson der immer wieder geäußerten Kritik ein, das Verhalten von Individuen sei an sich nicht vorhersagbar und damit nicht in ein Modell integrierbar. Diese Passage ist ein gutes Beispiel für eine klare Stellungnahme des Autors, der diese Position ablehnt. Er macht seine Ansicht erstens als eine solche kenntlich („in my view“) und setzt ihr zweitens eine klare und leidenschaftliche Argumentation entgegen. Dem Leser wird so die Möglichkeit gegeben, sich in Passagen, in denen Johnson seine persönliche Meinung darlegt, besondere Kritikfähigkeit zu bewahren.

Das Kapitel 6 „*Looking at thoughts*“ (S. 85–97) stellt die Rekonstruktion von menschlichen Denkprozessen in den Vordergrund. Dabei stellt sich natürlich die Frage, inwieweit ein solcher Ansatz in der Archäologie nötig und möglich ist. Der Idealismus, der dies bejaht und Ideen gegenüber der Materie betont, wird erläutert und die sich daran anschließenden Ansätze des kognitiven Prozessualismus dargestellt. Der *Strukturalismus*, der eine Kultur mit einer Sprache vergleicht, die nach versteckten Regeln funktioniert, und Artefakte als die Verkörperung von Ideen ansieht, sowie der *materialistische Marxismus*, der Veränderungen in der Geschichte aus Ungleichheitszuständen

in den Kulturen erklärt, werden als Reaktionen auf diesen prozessualen Ansatz vorgestellt. Besonders beim Marxismus konnte Johnson nur die Grundlagen anreißen und legt besonderen Wert auf die Verknüpfung zur archäologischen Theorieentwicklung. Der Neo-Marxismus, der sich auf den Ideologie-Aspekt konzentriert, wird ebenfalls erwähnt und diskutiert. Ab diesem Kapitel ist es für den mit der Materie nicht so vertrauten Leser schwieriger dem Autor zu folgen. Dies liegt nicht an Johnson selbst, sondern an der Vielzahl von unterschiedlichen philosophischen und wissenschaftlichen Richtungen. Jeder dieser Ansätze ist nur dann vollständig zu verstehen, wenn genügend Hintergrundwissen vorhanden ist, das Johnson naturgemäß nicht liefern kann.

Strukturalismus und Marxismus haben unter anderem in den 1980er Jahren zur Entwicklung der „*Postprocessual and Interpretive Archaeologies*“ geführt, die im Kapitel 7 (S. 98–115) vorgestellt werden. Ian Hodder (*Hodder – Orton 1976*) wird mit seiner Raumanalyse als Vertreter dieser Entwicklung angeführt. Einer Übersicht über die Umstände, die zur Entwicklung der in verschiedene Zweige zersplitterten postprozessualen Archäologie geführt haben, folgt ein Zusammenstellung von acht gemeinsamen Kernpunkten: 1) Zurückweisung der positivistischen Wissenschaftssicht. 2) Interpretation ist immer hermeneutisch. 3) Es gibt keine Opposition zwischen Materie und Ideal. 4) Es ist wichtig nach Gedanken und Werten der Vergangenheit zu fragen. 5) Das Individuum handelt aktiv. 6) Materielle Kultur funktioniert wie Sprache. 7) Es muß stets nach dem Kontext gefragt werden. 8) Interpretation der Vergangenheit ist „always a political act“. Zwei Fallstudien über schwedische Felskunst und seine eigene Untersuchung über mittelalterliche Häuser in England schließen das Kapitel ab. Dieses Kapitel ist ein Musterbeispiel für die Fähigkeit Johnsons einen komplizierten Sachverhalt in Einzelkomponenten zu zerlegen und strukturiert darzustellen.

In den folgenden vier Kapiteln betrachtet Johnson das Verhältnis zwischen der Archäologie und ausgewählten Aspekten: Geschlecht, Evolution, Geschichtsforschung und Postmodernismus.

Im Zuge der Frauenbewegung wurde auch der Umgang mit der Geschlechterfrage in der Archäologie kritisiert, wie in Kapitel 8 „*Archaeology and Gender*“ (S. 116–131) erläutert wird. Johnson bezieht sich auf Arbeiten von Gero, Conkey, Wylie, Spector und Gibbs. Er erläutert zunächst die Rolle des Androzentrismus und seine Bedeutung für ethnographische und archäologische Interpretationen. Anschließend rekapituliert er die Kritik der Frauenbewegung an der archäologischen Praxis, die oft stereotypisch geprägt sei und dementsprechende Ergebnisse erziele. Drittens geht er auf die Frage ein, inwieweit das Geschlecht sozial konstruiert ist und zwischen verschiedenen Kulturen variiert. Als Fallstudie führt er Janet Sectors „What this awl means: Feminist Archaeology at a Wahpeton Dekota Village“ (*Spector 1993*) an und geht zum Schluß auf die Verbindungen dieser Ansätze zum Postprozessualismus ein sowie auf die Schwierigkeiten dieser Bewegung. Es ist bemerkenswert, daß Johnson diesem Aspekt soviel Raum in seinem Buch einräumt, denn dieser Ansatz wird gemeinhin mit viel Mißtrauen betrachtet oder belächelt. Eine ernsthafte Auseinandersetzung, die weder völlig ablehnend angelegt ist, noch den Geschlechteraspekt zu sehr in den Mittelpunkt rückt, findet sich selten.

Im 9. Kapitel „*Archaeology and Evolution*“ (S. 132–147) geht Johnson auf den Evolutionsgedanken ein und geht zu diesem Zweck bis auf die Vorstellungen des 15ten Jahrhunderts zurück. Er erläutert zunächst die kulturelle Evolution nach Spencer und die biologische Evolution nach Darwin. Im nächsten Schritt werden diese allgemeinen Ansätze auf die archäologischen Belange übertragen. Der Darstellung der Kritik von Shanks and Tilley an der „cultural evolution“ folgen Johnsons Erläuterungen zur Soziobiologie, Dunnells Überlegungen zu Phänotypen, und die Vorstellung der „cultural ecology“, welche die Verknüpfung zwischen Umwelteinflüssen und kultureller Entwicklung hervorhebt. Als Fallstudie stellt Johnson Mithens Untersuchungen zur paläolithischen Kunst vor (*Mithen 1989*). Zuletzt kehrt Johnson nochmal zu Shanks und Tilleys Kritik an Stewards „cultural ecology“ zurück. Er bewertet die Diskussion um Ecology und Evolution als „a lack of communication between the different schools of thought in the 1990s“ (S.147) So schlägt Johnson innerhalb weniger Seiten einen Bogen über die Vorstellungen des ausgehenden Mittelalters hin zur aktuellen Diskussion.

Im 10. Kapitel „*Archaeology and History*“ (S. 149–161) werden verschiedene theoretische Ansichten über das Verhältnis der Archäologie zur Geschichtsforschung behandelt. Zunächst werden die *traditionelle Geschichtsforschung des 19. Jahrhunderts* (Ranke) vorgestellt und diskutiert, an-

schließlich die „*Annales School*“ (Le Roy Ladurie), die alle Aspekte einer Gesellschaft zu berücksichtigen versucht und verschiedene Zeitskalen unterscheidet, die *Sozialgeschichte* (J. Hawkes) und der „*Linguistic Turn*“, der aus literarischen Quellen das ‚Lebensgefühl‘ der jeweiligen Gesellschaft zu rekonstruieren versucht. Johnson differenziert ausführlich zwischen der europäischen und der nordamerikanischen Geschichtsforschung. Zudem stellt er die Einbindung der Geschichte der Archäologie in die Entwicklung anderer Wissenschaftszweige in den Vordergrund. Nach den theoretischen Erläuterungen wendet sich Johnson der praktischen Seite zu und betrachtet das Verhältnis zwischen Archäologie und Geschichtsforschung, sowie den Umgang mit Texten – abhängig von der bevorzugten archäologischen Theorie als Testmöglichkeit, entsprechend der Middle-Range-Theorie, oder als Kontextinformation, was der postprozessualen Archäologie nahe stünde. Als Fallstudie wird die militärische und die symbolische Interpretation des Bodian Castle in Sussex vorgestellt. Johnson folgt in seiner Bewertung der Verbindung zwischen Geschichtsforschung und Archäologie deutlich dem europäischen Ansatz.

Im 11. Kapitel steht die „*Archaeology in a Postmodern World*“ im Vordergrund. Johnson versucht zu umreißen, welche Aspekte die philosophische Richtung der Postmoderne generell umfaßt. Die Konzepte von Dorrida und Foucault werden dargestellt. Johnson geht im Anschluß daran auf die Verbindung zur Archäologie ein. „The postprocessual turn in archaeology parallels the postmodern turn in the human sciences rather than being derived from it“ (S. 166). Hierbei wird besonders die Einbindung der Archäologie in den sozialen, kulturellen und politischen Kontext betont. Als Fallstudie dient der „African Burial Ground“ in New York City, die zeigt, in welcher sensible soziokulturellen Verflechtungen die Archäologie geraten kann. Abschließend behandelt Johnson den Relativismus, der keine positiven Aussagen mehr zuläßt. Der Autor lehnt diesen Ansatz vollständig ab und argumentiert ausführlich dagegen. Hierbei überschreitet er teilweise die Grenzen der disziplinierten Diskussion, wenn er beispielsweise schreibt: „our opponents still refuse to acknowledge the rightness of our argumentation and the wrongness of theirs; it must be sheer pigheadedness on their part.“ (S. 174).

Das abschließende Kapitel 12 „*Conclusion: Conflict and Consensus*“ behandelt zunächst unterschiedliche Theoriendefinitionen, die von den behandelten Richtungen ausgehen. Dabei verweist er auf die Positionen von Binford, Renfrew, Hodder und Bahn, sowie Shanks und Tilley. Dem Leser bleibt es dabei selbst überlassen einem dieser Ansätze zuzustimmen. Es schließt sich eine kritische Betrachtung der akademischen Praxis und der Verfechter einzelner Richtungen an. Die Frage nach der Zukunft der archäologischen Theorie wird gestellt. Hierbei beklagt Johnson „the lack of serious critical thought that pervades much of the recent literature“ (S. 187), weist aber auch auf Fortschritte in der allgemeinen Akzeptanz von archäologischen Theorien hin. Zum Schluß fasst Johnson nochmals die Ziele seines Buches zusammen und schließt mit einer Reihe persönlicher Ansichten über das weite Feld der archäologischer Theorien.

Das *Glossar* enthält zwar die wichtigsten Begriffe ist aber im Ernstfall wenig hilfreich. Wenn man tatsächlich den Faden verloren hat und einen Begriff nicht mehr einordnen kann, sind die Erklärungen nicht so ausführlich, als daß sie helfen könnten.

Ausgezeichnet ist das kommentierte *Literaturverzeichnis*, das eine Vielzahl von weiterführenden Werken auflistet und in einen größeren Zusammenhang stellt, so daß sich der Leser sinnvoll und schnell über bestimmte Themen informieren kann. Auch die *Bibliographie* ist sehr ausführlich.

Das *Register* ist erfreulich umfassend und weitgehend vollständig, auch wenn sein Inhalt manchmal über das sinnvolle Maß hinausgeht, wenn z.B. „Frankenstein“ aufgenommen wird, den Johnson als augenzwinkerndes Beispiel für mißglückte Wissenschaft aufgeführt hat.

Zusammenfassend läßt sich über das Buch „*Archaeological theory: an Introduction*“ folgendes bemerken:

Johnson stellt das schwierige und facettenreiche Thema ‚Theorien in der Archäologie‘ nachvollziehbar und informativ dar. Auch Leser, die sich vorher noch nicht mit diesem Thema beschäftigt haben, können die einzelnen Theoriefelder verstehen und werden mit den jeweiligen Chancen, Problemen und Kritikpunkten konfrontiert.

Die Struktur der inhaltlichen Erläuterungen ist klar gegliedert. Seine Ausführungen enthalten im Kern häufig eine These oder Kernaussage, auf die Begründungsketten und schließlich ein Fazit folgen. Die Aussagen der einzelnen „theorists“ und Autoren werden mit anschaulichen Beispielen, kommentierten Zitaten und Verweisen auf wissenschaftliche Diskussionen untermauert. Dem gleichen Zweck dienen Fallstudien, die immer wieder die Verbindung zur archäologischen Praxis deutlich machen, so daß die archäologische Theorie nicht 'grau' im Raum steht, sondern ihre praktische Relevanz klar vor Augen tritt. Johnson resümiert immer wieder über das bereits Gesagte und kündigt sein weiteres Vorgehen an, so daß der Leser leicht den Überblick über die Gesamtstruktur behält.

Gegenpositionen zu den jeweils erläuterten Theorien werden genannt und teilweise in Relation zur Auffassung des Autors gesetzt. Meines Erachtens stellt dies einen faireren Umgang mit den einzelnen argumentativen Parteien dar. Johnson macht eigene Meinungen als solche kenntlich und drängt sie auf diese Weise dem Leser nicht auf.

Johnson bedient sich auch einiger formaler Hilfsmittel, um die Nachvollziehbarkeit seiner Ausführungen zu erleichtern. So gliedern Zwischenüberschriften die Kapitel und machen die Textfülle übersichtlicher. Sehr hilfreich ist auch die Praxis, Kernaussagen kursiv zu drucken und so optisch hervorzuheben. Argumentationsketten gliedert Johnson oft in einzelne nummerierte Unterpunkte. Dies unterstreicht seine generell klare Argumentation zusätzlich und erleichtert es dem Leser, sich schnell im Text zurechtzufinden.

Die von Johnson gewählte, teilweise polemische Sprache erleichtert den Zugang zur Lektüre, auch wenn man sich stets Kritikfähigkeit gegenüber den geäußerten privaten Ansichten Johnsons bewahren sollte.

Ich halte „Archaeological Theory: An Introduction“ an seiner Zielsetzung gemessen für ein sehr gelungenes Buch. Es bietet einen kompakten, gut verständlichen Überblick über die Theorien der letzten Jahre und bietet den Anreiz sich mit der Originalliteratur auseinanderzusetzen. Sofern der Leser sich intensiver mit diesem Gebiet auseinandersetzen will und ein tieferes Verständnis des Themenkomplexes anstrebt, ist dies selbstverständlich unabdingbar, denn die Verständlichkeit der Darstellungen wird automatisch mit Vereinfachungen erkaufte.

Daniela Oehmichen

LITERATURVERZEICHNIS

- Hodder, I. – Orton, C. 1976: Spatial Analysis in Archaeology. New studies in archaeology 1. Cambridge.*
Clarke, D. 1968: Analytical Archaeology. London.
Hodges, R. 1982: Dark Age Economics. London, Duckworth.
Spector, J. 1993: What this awl means: Feminist Archaeology at a Wahpeton Dakota Village. St. Paul.
Mithen, S. 1989: Ecological interpretations of Palaeolithic art, Proceedings of the Prehistoric Society 57, 103–114.

Maria Cladders: Die Tonware der ältesten Bandkeramik. Untersuchung zur zeitlichen und räumlichen Gliederung. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 72. R. Habelt *Bonn 2001*. A4, 198 str. textu, 70 tab. ISBN 3–7749–2990–4.

Eva Lenneis – Jens Lüning: Die altbandkeramischen Siedlungen von Neckenmarkt und Strögen. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 82. R. Habelt *Bonn 2001*. A4, 443 str. textu a vyobrazení. ISBN 3–7749–3091–0.

Krátce po sobě vyšly dvě monografie, které přinášejí významné informace o obsahu a struktuře souborů nejstarší lineární keramiky ve střední Evropě a Podunají. Obě jsou, stejně jako již některé dříve publikované práce (srov. literatura), výsledkem mezinárodního projektu katedry archeologie frankfurtské univerzity, který vedl prof. J. Lüning (Ausgrabungen zum Beginn des Neolithikums 1983–1993). Jejich výsledky bezprostředně souvisejí s bádáním v České republice a zasluhují pozornost nejen specialistů, ale všech badatelů, kteří se zajímají o počátky neolitu v centrální evropské oblasti.

První práce zabírá širší okruh nálezů a nalezišť z jednotlivých oblastí zkoumání nejstaršího období kultury s lineární keramikou (LnK). Jsou to: severní předhůří Harzu (Klein Denkte, Eitzum), Wetterau a severní část horního Porýní (Gambach, Steinfurt, Bruchenbrücken, Goddelau), severní Bavorsko (Schwanfeld), Ries (Enkingen, Kleinsorheim) a jižní Bavorsko (Mintraching, Wang–Ziegelberg). Ačkoliv informace o jednotlivých nalezištích byly již předběžně publikovány v řadě článků, poprvé se můžeme v této práci seznámit s kompletním artefaktuálním obsahem zkoumaných souborů keramiky. Jejich struktura je popsána ve standardním popisném systému, který zahrnuje tvarosloví, výzdobu, ucha a pupky a technologické charakteristiky.

Všechny znaky jsou podrobně statisticky popsány včetně přehledných grafů. Jednotlivé tvary jsou charakterizovány především základní metrikou, jako je síla střepe, sklon a průměr ústí a objem, což dovoluje důležité kvantitativní srovnání různých skupin. Kromě toho jsou uvedeny i korelace k detailům tvarů, a to podle kategorií jemného a hrubého zboží. Výzdoba je vzhledem k nízké variabilitě studována v celku ornamentu i technik, poměrně značná pozornost je věnována přídavným zařízením (ouška, pupky) a odpovídajícím způsobem je popsána technologie keramiky, především ostřiva. Jednotlivé kategorie znaků jsou potom analyzovány na různých stupních uvnitř nalezišť mezi nálezovými soubory a potom i mezi jednotlivými nalezišti a regiony.

Použitými metodami jsou především korelace znaků a korespondenční analýza. Analytická část práce přináší tedy velké množství dat využitelných i pro oblasti a naleziště, jimiž se autorka nezabývala. Prostor znaků je tradičně formulován jako souhrn rovnocenných hodnot v rámci jednotlivých kategorií, aniž by bylo uvažováno o jejich nestejně váze nebo významu. To se projevilo v závěrečném souhrnu jako zdroj pochybností o výsledném časoprostorovém členění nejstarší LnK v různých oblastech. Autorka také očekávala, že se ve výsledcích projeví především kulturní, tj. časové nebo prostorové, případně formální členění, např. při analýze výzdobných motivů (Abb. 76). V tomto případě však interpretovala výsledné uspořádání jen jako rozdíl mezi často a méně častěji se vyskytujícími prvky (str. 86). Porovnáme-li je však s výsledky korespondenční analýzy nejstarších fází z Bylan (Pavlu 2000, obr. 5.6.4.a), vidíme, že se jedná o zcela srovnatelné seskupení rektilineárních a kurvilineárních motivů, které lze interpretovat v pojmech keramické genealogie (Pavlu 2000, 167).

Jedním z nejvýznamnějších výsledků je závěrečné uspořádání jednotlivých oblastí nejstarší LnK. Přestože autorka použila prostor dosti nesourodých znaků a její definice pravidelně a zřídka se vyskytujících prvků není zřejmě zcela konsistentní, dospěla k závěru, který může být interpretován ve smyslu kulturní podobnosti jednotlivých regionů. Jestliže uspořádáme její tabulku (Abb. 87), dostaneme tři oblasti, které patrně sledovaly geneticky poněkud odlišné tradice.

	A	jz SK	Td-HU	Mo	PL	Harz	Ries	ju BY	Schw	Wett	Ce
E – vleštování	X	X	X								
F – zalomení těla		X	X								
A – barbotino		X	X	X	X	X	X				
D – rýžky	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	?
C – prstovaný okraj			X	X	X	X	X	X	X	X	X
B – důlky pod okrajem			X	X	X	X		X	X	X	X
G – značka nade dnem						X	X	X	X		?
J – zdobené nožky	?							X	X		
H – vpichy									X	X	?

Tab. 1. Uspořádaná matice diagnostických znaků nejstarší LnK v různých oblastech Evropy (data podle M. Cladders, Abb. 87). Otazníky doplnil autor.

Podle tohoto výsledku by oblast Harzu a dále do Riesu měla bezprostřednější propojení s Moravou a Polskem než s horním Podunajím. V rakouských souborech zřejmě není zdobená nožka tak častým jevem a naopak v českých souborech by některé znaky (rýžky, značky nade dnem a důlky) mohly být označeny jako častěji se vyskytující prvky.

Práci Marie Cladders lze hodnotit jako významný počín v publikaci nejstarší LnK, jehož užitečnost pro všechny zainteresované badatele ukáže blízká budoucnost. Použitými metodami analýzy

a formou, k níž patří i kresebná a datová dokumentace, odpovídá současným požadavkům na plně kontrolovatelný a dobře využitelný zdroj archeologických pramenů a dat.

Práce Evy Lenneis a Jense Lüninga je koncipována poněkud odlišně, protože se soustřeďuje jen na dvě lokality a věnuje se především jejich vnitřní chronologii založené na seriaci keramiky a rozboru celkové situace. V úvodu je podrobná kapitola o současném stavu bádání o nejstarší LnK a popis projektu frankfurtské univerzity. První část práce je věnována přírodnímu prostředí lokalit a jejich postavení v příslušných mikroregionech. Kromě hlavních kapitol, jež se zabývají keramickým popisem, typologií, analýzou, chronologií a následně evropskými souvislostmi dosažených výsledků, zde nalezneme i kapitoly týkající se jiných druhů artefaktů. V závěru jsou přetištěny již dříve publikované rozборы štípané industrie, zvířecích kostí a botanických makrozbytků. Ve druhé části práce je podrobně popsána metoda výzkumu a jednotlivé prozkoumané objekty, se zvláštním zřetelem na půdorys domů. Pozornost si zaslouží i připojená disketa s daty pro popis keramiky v programu Excel.

Na obou lokalitách byla důsledně uplatněna metoda zkoumání objektů v síti čtvercových kontextů obvykle 1 x 1 m a vybírání výplní v mechanických vrstvách po 10 cm. Tato metoda dovoluje co nejobektivnější sledování trojrozměrného obrysu objektů a zároveň rozčlenění artefaktuálních kontextů na co nejmenší analyzovatelné soubory. Pro většinu velkých soujámí byly vypracovány i souvislosti jednotlivých keramických zlomků, což je významným přínosem pro studium depozičních procesů na lokalitách. Kúlové jamky byly zkoumány z vnějšku v pravidelných malých sondách, aby byly zajištěny co nejlépe stopy jejich původního vyhloubení.

Půdorys staroneolitických domů byly lépe dokumentovány v Neckenmarktu než ve Strögen, kde se obvykle zachovaly jen charakteristické trojice hlubokých kúlových jamek. Přes nepříznivé půdní podmínky na obou lokalitách bylo prozkoumáno na první nejméně šest a na druhé čtyři půdorysy staroneolitických domů.

V půdorysech bylo sledováno rozmístění jednotlivých druhů odpadu, jak artefaktů, tak i ekofaktů. Shodně byl konstatován výjimečný význam jihovýchodního okolí domu pro odpad zdobené keramiky, zatímco broušená industrie se soustřeďovala okolo střední části domů (str. 74).

Popis keramických tvarů je podrobnější než v práci M. Cladders. Především jsou členěny jednotlivé partie nádob a podrobně je popsána jejich technologie. Pro popis pupků a uch byl upraven český systém (str. 86). Výzdobné motivy, jejich provedení a uspořádání je popsáno v originálním, velmi podrobném systému. Výskyt jednotlivých zlomků a jejich souvislosti jsou podrobně sledovány uvnitř každého kontextu i mezi nimi. Všechny popisné prvky jsou analyzovány jednak v rámci lokality, jednak dohromady. Byly vybrány především nominální chronologicky diagnostické znaky s předpokládanou chronologickou hodnotou (str. 150), v jejichž prostoru byly nalezené soubory seriovány pomocí programu WinSerion.

Výsledkem je definice tří skupin objektů na obou lokalitách, následně tří sídlištních fází, které jsou však odlišně synchronizovány s vývojem nejstarší LnK. Na počátku je první fáze z Neckenmarktu, potom první fáze ze Strögen a následují dvě fáze ze Strögen a dvě fáze z Neckenmarktu. Ve Strögen se jedná o vývoj jednoho domu, v Neckenmarktu o vývoj dvou domů na dvou plochách. Tento výsledek je vykládán jako vývoj jednoho dvorce na zvláštním sídelním areálu a je srovnáván např. s vývojem domů v Miskovicích. Větší koncentrace staveb je předpokládána v rámci mikroregionu pro Strögen u Moldu. Oba případy jsou brány jako doklad jak řídké (Strögen), tak i husté (Neckenmarkt) zástavby, které byly obě možné v rámci nejstarší LnK. Druhý případ je srovnáván se situací na lokalitách Wien–Brunn II a III, které budou mít zřejmě rozhodující roli pro poznání vnitřní struktury starolineárních sídlišť. Keramická chronologie je doprovázena i podrobnými údaji o dosavadních radiokarbonových datech.

Práci E. Lenneis a J. Lüninga lze hodnotit jako úspěšnou analýzu nejstarší lineární keramiky v Podunají, svého druhu zatím ojedinělou. Ukázala zároveň obtíže, které jsou spojené s definicí prostoru znaků, jestliže zkoumaná keramika je velmi málo variabilní. Postup i použité metody jsou zcela standardní, snad jen výběr diagnostických znaků by měl být podrobněji zdůvodněn. Ne všechny znaky mohou být apriorně označeny za chronologicky významné a bez jejich předběžné analýzy může do-

cházet k rozostření hranic mezi jednotlivými fázemi. Ocenění si zaslouží prostorová analýza odpadu, která byla maximálně využita i při chronologii kontaminovaných souborů v Neckenmarktu.

Obě práce ukázaly, že typologický přechod do klasické LnK (flornborn, áčková) je velmi nevyřázný, přestože na většině sídelních areálů došlo k přerušení aktivit. V tomto směru lze očekávat řešení od publikace výzkumů na lokalitě Wien–Brunn. Otázkou zůstává případné překrývání tohoto vývoje, jak je naznačeno analýzou radiokarbonových dat (Stäuble 1994). Pokud by se potvrdilo, musely by se revidovat naše dosavadní představy o rovnoměrném typologickém vývoji od nejstarší LnK do klasické LnK a později do železovské skupiny. Nesporným přínosem je souhrn informací, které obě práce přinesly pro poznání struktury LnK na samém jejím počátku především v oblasti rakouského Podunají, jež by měla být součástí území její geneze. Proto také lze obě práce doporučit ke studiu všem zájemcům o počátky neolitu ve střední Evropě.

Ivan Pavlů

LITERATURA

- Gronenborn, D. 1997: Silexartefakte der ältestbandkeramischen Kultur. Bonn: R. Habelt (UPA 37).
- Lenneis, E. – Stadler, P. 2002: ¹⁴C–Daten und Seriation altbandkeramischer Inventare, Archeologické rozhledy 54, 191–201.
- Lüning, J. Hrsg. 1997: Ein Siedlungsplatz der ältesten Bandkeramik in Bruchenbrücken, Stadt Friedberg/Hessen. Bonn: R. Habelt (UPA 39).
- Pavlů, I. 2000: Life on a Neolithic Site. Praha: Archeologický ústav AV ČR.
- Stäuble, H. 1994: Häuser und absolute Datierung der ältesten Bandkeramik. Dissertation Univ. Frankfurt a/M, ms.

Zdeněk Dragoun – Jiří Škabrada – Michal Tryml: Románské domy v Praze. Nakladatelství Paseka Praha – Litomyšl 2002. 368 stran, plánová a fotografická dokumentace v textu. U části nákladu příloha CD-ROM s další plánovou a fotografickou dokumentací.

Do rukou čtenáře se dostává dílo, jakých je, troufám si tvrdit, nejen v naší, ale i v evropské odborné literatuře jen pořídku. Tříletý grantový projekt, o jehož realizaci se zasloužila Grantová agentura ČR, se podařilo završit vydáním hutné monografie, doprovázené ještě podrobnější dokumentací na příloženém CD-ROM. K dispozici máme nyní podrobný soupis 71 pražských domů, které lze klást do závěru 12. a zejména první třetiny 13. století. V případě dalších objektů, které autoři prověřili, lze románské stáří vyloučit, nebo přinejmenším důvodně zpochybnit.

Vlastní katalog je řazen dle hlavních částí historické Prahy a v jejich rámci pak určují pořadí popisná čísla. Podrobný popis a analýza stavebního vývoje jsou doprovázeny kromě půdorysných plánů či řezů i grafickou dokumentací celých kvádrkových stěn včetně detailů; nárysy zdí jsou opatřeny niveletami. Tam, kde proběhl i archeologický výzkum, jsou jeho výsledky zohledněny zejména pro datování staveb, případně pro určení výšky okolního terénu v době stavby a z toho vyplývajícího eventuálního zahloubení nejnižšího podlaží. Jednoznačně kladně se zde projevuje trend typický pro práci špičkových archeologů středověku či (vzácněji) historiků – totiž pracovat v maximální míře se všemi souvisejícími druhy pramenů či metod. Snad by neškodilo v těch vzácných případech, kdy se podařilo dokumentovat stratigrafickou sekvenci ve vztahu ke zdivu domu, vyobrazit příslušný řez uloženinami.

V úvodu „Závěrečného shrnutí“ se autoři podrobně zabývají jednotlivými aspekty analyzovaných objektů – konstrukčními prvky, materiály a technikami, půdorysnou dispozicí a jejím vývojem, vyměřovacími moduly, polohou staveb v rámci parcel a ve vztahu ke komunikacím, resp. veřejným prostranstvím, datováním i otázkou majitelů. V dalších kapitolách této sumarizující části je podán podrobný vývoj bádání o pražských románských domech, přičemž je zřejmé, že autoři měli na co

navázat – stačí připomenout práce Hlubinkovy, Čarkovy, Píšovy, či kolektivu pracovníků SÚRPMO vedených D. Líbalem a J. Mukem.

Autoři oprávněně rezignovali na příliš podrobné třídění půdorysných schémat; rozlišují jedno- a víceprostorové dispozice, přičemž upozorňují na často aditivní, vývojový ráz složitých půdorysů. Typický znak části dvoudílných půdorysů – úzkou boční místnost vedle hlavního prostoru – najdeme i u některých z nejstarších domů brněnských, většinou ovšem o několik desetiletí mladších. Nápadným znakem je klenutí spodních podlaží. Na základě ojedinělých nálezů, zejména v čp. 222/I v Řetězové ulici, lze uvažovat o vytápění domů krby, situovanými v koutech místností. Uvedený příklad je zajímavý přítomností topenišť ve spodním podlaží, což prokazuje jeho alespoň zčásti obytnou funkci, v kontextu celého souboru románských domů spíše výjimečnou. Pozoruhodný doklad řešení hygienické situace představuje rizalitový převět s vyzděnou zaklenutou jímkou v čp. 16/I. Podobně zaklenutá zařízení v cihelném provedení byla typickou součástí brněnských domů ještě v pokročilém novověku. V pasáži o užitých materiálech a technikách postrádám podrobnější pojednání o maltách, které asi zatím nebyly podrobeny přírodovědné analýze. Skeptický postoj zaujímají autoři k datačním možnostem různých velikostních kategorií kvádríků, poněkud zřetelnější trend lze konstatovat u případě stoupající výšky kvádríkových řádků. Přinejmenším ojediněle lze počítat již v románském období s omítáním zdiva. Důležitým znakem románských domů je jejich umístění nikoliv v centrální a vývojově nejstarší malostranské části pražského podhradí, nýbrž v části mladší, kolem nově se utvářejícího tržiště na území pozdějšího Starého Města. Tento jev vysvětlují autoři dvojím způsobem – jednak absencí ústředního tržiště na Malé Straně, jednak tamní relativně hustou dřevohliněnou zástavbou, neposkytující „možnosti zásadních úprav, spojených se změnami parcel“. Je zde nepochybně namístě otázka, do jaké míry zde lze počítat se stabilní parcelací již v době před 2. polovinou 12. století při všeobecně známé proměnlivosti struktury preurbánních sídlišť; v případě zájmu stavitelů kvádríkových domů se zde usazovat by byl také tento zájem nepochybně realizován. Podstatně volnější plocha pravobřeží byla však pro relativně velký příliv nových osídlenců, mezi nimiž majitelé zděných staveb představovali vrchol pyramidy, vhodnější. Otázka vztahu k zčásti patrně starším šlechtickým dvorcům kolem početných románských kostelů by si zasloužila podrobnější analýzu, již s ohledem na přece jen ne zcela uspokojivý stav poznání. V knize často citovaná studie *M. Moutvice (1989)* o problematice pražských šlechtických dvorců by zasloužila analytickou revizi, která by např. odlišila časové vrstvy šlechtické držby s důsledným rozlišením předměstských útvarů od mladších zákupů již městských domů. Autoři spojují nepochybně právem románské domy s „cizími bohatými kupci a peněžníky“ (s. 353). Omezené možnosti archeologického výzkumu domové zástavby Starého Města sotva dovolí odpovědět na otázku, jak vypadal ráz zástavby Starého Města na přelomu 12. a 13. století. Románské domy se sice seskupují v širším prostoru Staroměstského náměstí, avšak nikoliv ve smyslu jeho obestavení, jako je tomu v případě právních měst. Rozptyl objektů i později stabilizovaný půdorys Starého Města naznačuje, že šlo o poměrně živelné zastavování volného prostoru útvary dvorcového rázu, kde asi jen menšina objektů měla zděný charakter. Nejmladší kvádríkové domy již souvisejí s formováním institucionální *civitas*. Máme zde nepochybně co do činění s vytvářením rozsáhlé cizinecké osady, opírající se právně o tzv. Soběslavovo privilegium, která ve 13. století integrovala i předpokládané šlechtické dvorce s románskými kostely (*Dragoun 1997*). Jejich reziduem je zjevně i mimořádně velký počet farních okrsků na území Starého Města – pro 13. století se jich uvádí plných osmnáct, z čehož 14 je prokazatelně románského původu.

Autoři se zřikají komplikovaného typologického třídění souboru staveb a rozlišují jednak velké objekty palácového typu tvořící patrně součást relativně rozsáhlých areálů, dále pak nepoččetně zastoupené domy situované v uliční čáře (zde se ovšem nabízí otázka, co bylo v konkrétních případech prvotní – zda dům, či ulice) a konečně menší objekty v hloubce parcely, nepředstavující zřejmě hlavní obytnou stavbu. Závěrečnou kapitolu představuje pokus o začlenění pražských domů do evropského kontextu. Autoři konstatují výjimečnost v našem prostředí, a to i co se týká staveb palácového rázu. V rámci srovnání s brněnskými domy, z nichž nejstarší spadají do doby výstavby nejmladších objektů v Praze, mohou opravit tvrzení, že brněnské stavby neměly šije. V době publikace studie, ze které autoři vycházejí (*Procházka 2000*), nebyla sice žádná přímo odkryta, jejich existence v případě

prokázaného výstupu ze sklepa na ulici však stojí mimo pochyby (např. nám. Svobody č. 8) a dnes již máme k dispozici další jednoznačné příklady (*Merta 2001*). Obecně lze předlohy pražských domů hledat v západní Evropě. Ač některé společné rysy našli autoři u domů řezenských, v Braunschweigu či na středním Rýně, mimořádný rozsah a stavební výbava (např. uplatnění kleneb) skladových suterénů pražských domů nachází početně srovnatelné analogie až v přímořských centrech dálkového obchodu. Je zjevné, že pozdně románská Praha nabízela pro podnikavé obchodníky příležitost vskutku mimořádnou a jí byl přizpůsoben také stavební charakter jejich sídel.

Recenzovanou publikaci lze považovat za velmi zdařilý počín, který nepochybně pozitivně ovlivní další bádání v oblasti nejstarší středověké zděné zástavby nejen našich měst.

R. Procházka

LITERATURA

- Dragoun, Z. 1997:* Zur Frage der frühmittelalterlichen Kirchen auf dem Gebiet der Prager Altstadt, in: *Život v archeologii středověku. Sborník příspěvků věnovaných Miroslavu Richterovi a Zdeňku Smetánkovi*, Praha, 149–159.
- Merta, D. 2001:* Nejstarší měšťanská kamenná architektura v Brně, *Průzkumy památek VIII/2*, 41–61.
- Mouvic, M. 1989:* Dvorce přemyslovských družiníků a vývoj Prahy románského období, *Pražský sborník historický 22*, 7–32.
- Procházka, R. 2000:* Zrod středověkého města na příkladu Brna (K otázce odrazu společenské změny v archeologických pramenech), in: *Medievalia archaeologica 2. Brno a jeho region*, Praha – Brno, 7–158.

Nakladatelství Paseka přišlo počátkem tohoto roku na knižní trh s mimořádně pozoruhodným titulem z oblasti nejstarších dějin pražské architektury. Publikace *Románské domy v Praze* se množstvím dokumentačního materiálu výrazně vymyká z kontextu domácí produkce takto zaměřené literatury. Autoři si vytkli za cíl neobyčejně náročný úkol – zpracování poměrně rozsáhlého fondu pražských románských domů stavených kvádríkovou technikou, a to formou dostatečně obsažného, verbálními popisy, fotograficky a především plánově náležitě vybaveného katalogu, který umožňuje všem odborným zájemcům s tímto materiálem kvalifikovaně pracovat. Vzhledem k takto vymezenému záběru nejsou do katalogu zařazeny domy budované odlišnou technikou, které byly mezi románské dřívější literaturou zahrnovány (např. čp. 629/I, 977/I).

Jednotlivá hesla katalogu obsahují počáteční celkovou charakteristiku románských částí domu, dále následuje zevrubný popis nálezových situací po jednotlivých místnostech, poté shrnutí a interpretace. Šířkou je vyznačeno autorství jednotlivých členů autorského kolektivu; heslo týkající se domů čp. 16/I a 31 /I zpracoval Michael Rykl. Každé heslo doplňuje seznam literatury. Vítaným doplněním plánové i fotografické dokumentace je CD-ROM obsahující elektronický katalog s množstvím dalších položek. Orientaci usnadňují půdorysy s vyznačením fotografických záběrů. Díky této elektronické databázi bylo možné prezentovat dokumentaci skutečně v neobyčejném rozsahu, který by v „klasické“ podobě knihu nepříjemným způsobem prodražil.

Přínos kriticky zpracovaného katalogu je o to větší, že v současné době domy obsahující ve spodních podlažích konstrukce svých románských předchůdců pochopitelně náleží různým vlastníkům a jsou různým způsobem užívány, takže veřejnosti jsou přístupné pouze některé. Určité procento objektů není přístupné vůbec, neboť úseky kvádríkového zdiva byly dokumentovány v rámci záchraných archeologických výzkumů.

Stručný úvod přibližuje cíl publikace, vymezuje předmět zájmu autorů a vysvětluje strukturu katalogu a použité pracovní postupy včetně některých drobných odchylek od vžitých zásad dokumentace historických staveb. Za katalogem následuje poměrně stručné, ale systematicky uspořádané shrnutí, které si všímá základní charakteristiky domů, jejich výškových poměrů a zastřešení, vyměřovacích postupů a modulů, kleneb, vstupních šjíj a schodišť, portálů a portálových nik, oken, odkládacích nik,

otopných a hygienických zařízení, použitých materiálů, kde převažuje opuka, a úpravy povrchů zdiva. V několika případech byla dokumentována románská omítka na kvádríkovém líci.

Snad až příliš úsporné je shrnutí dosavadního vývoje poznání pražských románských domů. Nástin vývoje pražské sídelní aglomerace v raném středověku předkládá nejnovější poznatky o vzájemném vztahu staršího podhradí na levém břehu a mladšího pravobřežního osídlení, jehož rozvoj byl ovlivněn dočasným přesunem panovnického sídla na Vyšehrad. Rozmístění domů v pražském podhradí přesvědčivě dokládá, že jejich koncentrace na území pozdějšího Starého Města byla ovlivněna existencí tržiště. V otázce, kdo byli vlastníci těchto domů a k jakému etniku náleželi, se autoři víceméně shodují s dosavadními závěry literatury. Připouštějí, že většina domů náležela peněžníkům a kupcům, a to nejspíše německého a románského původu. K pozoruhodné hypotéze o převážném vlastnictví těchto domů židovskými kupci, kteří byli na počátku 13. století vyhnáni, zaujmají autoři vzhledem k nedostatku pramenů rezervovaný postoj.

V otázce přesnějšího datování domů autoři zachovávají nezbytnou zdrženlivost. Zmiňují určité stavebnětechnické postupy, které bývají oporou pro chronologické zařazení románských staveb, avšak správně upozorňují na nespolehlivost těchto kritérií. Nepočtené tvaroslovné prvky nejsou příliš chronologicky citlivé. Archeologicky bylo možno v některých případech datovat vznik staveb do průběhu 1. poloviny 13. století, přičemž určité přehodnocení současného datování pražské keramiky by posunulo dataci poněkud hlouběji do minulosti. V ojedinělém případě čp. 459/I bylo možné využít k datování exaktních metod. Dendrochronologická analýza určila datum smýcení stromu, z jehož dřeva byla zhotovena unikátně dochovaná podpora bednění valené klenby, rokem 1213.

Podle vztahu domů ke komunikacím autoři rozlišují velké objekty palácového typu čp. 222/I, 240/I a další nadstandardně vybavené obytné budovy, které spojují s existencí dvorcového charakteru zástavby s volnější vazbou na průběh sousedních komunikací. Nejpočetněji jsou zastoupeny domy situované v uliční čáře. Menší objekty v hloubce parcely jsou většinou jen jednoprostorové a představují patrně jen část domu, jehož další konstrukce byly z lehčích materiálů.

V úvaze o půdorysech a funkcích domů se autoři staví skepticky k dosavadním pokusům o zvrubné typologické rozčlenění. Stejně jako v předchozí stati domy dělí na shodně definované tři skupiny. Zdůrazňují, že jediným funkčně srozumitelným objektem je palácová stavba čp. 222/I v Řetězové ulici. V případě domů situovaných v uliční čáře předpokládají v prvním podlaží úložné prostory, v následujícím pak obytnou místnost, k níž se někdy přidružovaly menší prostory. Za určité nadstandardní řešení je považováno propojení úrovní schodišti v síle zdiva. Menším objektům v hloubce parcely autoři nepřisuzují obytnou funkci a upozorňují na jejich výskyt i v 2. polovině 13. století. Pokus o srovnání v evropském kontextu si všímá profánní obytné architektury v Praze, v českých zemích a částečně v zahraničí, přičemž autoři konstatují, že srovnatelné prvky nacházejí spíše až v západnějších a jižnějších oblastech Evropy. Za srovnatelné považují kamenné domy v hloubce parcel v Řezně, Braunschweigu a ve středním Porýní a připomínají podíl premonstrátů ze Steinfeldu. Částečné zahloubení spodních podlaží odvozují od domácích stavebních zvyklostí.

Zpracovanému tématu již byla v minulosti v odborné literatuře věnována nemalá pozornost. Velkou zásluhu na zmapování výskytu pozůstatků románských kvádríkových domů má zajisté R. Hlubinka, který výsledky své dlouholeté práce publikoval souhrnně časopisecky (*Hlubinka 1947*). Ve stejném roce vyšla kniha *J. Čarka (1947)* o románské Praze, v níž byl problematice domů věnován značný prostor. Následujícího roku se této látce dotkl poněkud stručněji V. Mencl, jehož precizní a instrukativní analytická kresebná rekonstrukce čp. 16/I pronikla jak do učebnic, tak do zahraniční odborné literatury (*Chaloupecký – Květ – Mencl 1948*). Poté se zejména zásluhou D. Líbala a jeho spolupracovníků rozvinul stavebněhistorický průzkum historické Prahy, který přinesl řadu nových poznatků. Po četných dílčích příspěvcích v odborných periodikách byly vydány další syntetické práce až v roce 1971. *A. Merhautová (1971)* shrnula dosavadní poznatky o pražských románských domech v rámci svého katalogu raně středověké architektury v Čechách, zatímco *V. Piša (1971)* se pokusil podrobněji typologicky rozřadit do té doby zjištěný fond těchto staveb. Přestože průzkum pražského jádra přinášel četné nové informace, z nichž nejzávažnější pocházely ze záchranných archeologických výzkumů, došlo ke zpracování další syntézy až nyní. Právě historická archeologie přispěla zásadním

způsobem k poznání vztahu dochovaných konstrukcí k úrovni okolního terénu a prokázala, že spodní podlaží románských domů bývala více či méně zahloubena a přístup do něho zprostředkovávaly vstupní šíje. Připomeňme, že autoři, kteří tyto informace k dispozici neměli, považovali dochované spodní úrovně románských domů běžně za přízemí. Přes nesporný přínos předchozích prací je třeba konstatovat, že v nich publikovaná dokumentace byla jen výběrová a neumožňovala učinit si komplexní představu o přesném rozsahu a podobě dochovaných konstrukcí jednotlivých domů.

Organické spojení archeologických metod a stavebněhistorických pozorování zde dnes může být vnímáno jako celkem pochopitelná samozřejmost. Je na místě připomenout, že základní předpoklady pro takovýto komplexní přístup vycházely ze záběru „stavební archeologie“ někdejšího Pražského střediska státní památkové péče a ochrany přírody. Podstatné je, že zde i dříve byly dokumentovány nálezy zděných konstrukcí nejen půdorysným zaměřením a fotograficky, ale též měřicky zpracovanými pohledy kvádříkovým líců s pečlivě zakresleným spárořezem. Skutečnost, že pro někdejší stav památkové péče šlo o nadstandardní přístup, přesvědčivě dokládá srovnání s dokumentací výzkumu Archeologického ústavu ČSAV v Praze v Týnci nad Sázavou (*Hejna 1983*). Zde nálevové situace byly dokumentovány, byla zpracována podrobná nálevová zpráva, ale unikátní vykopané zdivo románské budovy bylo dokumentováno právě jen co do půdorysu. Přitom sotva lze neprovedenou dokumentaci líců zdíva přičítat opomenutí autora výzkumu. Vše nasvědčuje tomu, že zde tato stránka nálezů nebyla považována za předmět archeologického zájmu. Navzdory opakovanému posuzování nálezů odbornými komisemi nedokumentoval měřicky líce vykopaného zdiva nikdo a fotograficky jsou zachyceny jen částečně, nikoli systematicky, v příloze nálevové zprávy výkopce.

Přestože pojednáváný materiál svojí jedinečností a relativní slohovou kompaktností přímo vybízí k všemožným úvahám a teoriím, jaké od něho odvíjela namnoze již starší literatura, je třeba o to více ocenit autory, že na takovéto kroky zcela záměrně rezignovali. Přitom právě jejich zásluhou došlo k zatím neucelenějšímu zpracování tohoto tématu, které představuje základní východisko k formulování určitých závěrů. Tato – podle názoru recenzenta až přílišná – rezervovanost, navenek vyjádřená snad poněkud nepřiměřeně úspornou závěrečnou kapitolou knihy, výrazně kontrastuje s některými současnými syntetickými pracemi, v nichž čtenář bývá zahrnován různými apriorními tvrzeními a suverénně formulovanými typologickými kategoriemi, které však nejsou vždy podloženy odpovídajícími důkazy a opírají se mnohdy jen o vykonstruované spekulace.

Po technické stránce je překvapující těžko pochopitelná skutečnost, že vydavatel nenechal práci lektorovat, což by mělo být u takového díla samozřejmostí. Naprostá většina níže uvedených připomínek poukazuje na drobné nedostatky, které sice nikterak nediskvalifikují vlastní katalog, avšak představují zcela zbytečné „vady na kráse“ této výjimečné publikace, jichž se bylo možné důslednější redakční prací vyvarovat. Především otištěná plánová dokumentace většinou zachycuje takové části staveb, které se od sebe rozměrově příliš neliší. Je tedy škoda, že nebyla volena jednotná měřítko, a to tím spíše, že prezentovaný materiál zejména v souvislosti s problematikou možné aplikace délkových modulů, známých ze stavby strahovské premonstrátské kanonie, přímo vybízí přemýšlivější čtenáře k vzájemnému srovnávání půdorysných rozměrů některých staveb. Ve většině případů by u půdorysů vyhovělo standardní měřítko elaborátů stavebněhistorického průzkumu 1 : 200, jemuž se ostatně velká část publikovaných plánů blíží. U staršího zaměření na str. 136 bylo opomenuto měřítko vůbec.

Přestože jsou další úpravy domů ještě v rámci románského slohového období dostatečně popsány v textu, případně jednotlivé fáze jsou půdorysně dokumentovány zvláště, nejsou plány analyticky vyhodnoceny, jak je zavedenou praxí. Přes skutečně neobyčejné množství plánové dokumentace, a to jak v tištěné, tak především elektronické podobě, je poněkud překvapující absence detailní kresebné dokumentace architektonických článků. Jejich výskyt je ve strohé architektuře pražských románských domů poměrně vzácný, a tudíž by připojení této dokumentace nepředstavovalo podstatný nárůst rozsahu katalogu.

Seriózní přístup autorů k zpracovávané problematice dokládá také přínosný katalog nejistých a odmítnutých domů. Je však škoda, že u všech nejsou připojeny alespoň základní půdorysné situace. Větší vadou je, že nejsou vyznačeny na mapě, takže čtenář je bude lokalizovat dosti obtížně, resp.

jen za pomoci dalších publikací. Vyobrazení v úvodní kapitole na str. 5, 7, 9 mají ilustrační charakter bez popisek, což je u takto věcně zaměřené práce neobvyklé. Detail ze známé Sadelerovy veduty Prahy na str. 7 představuje podle dislokace okenních otvorů spíše budovu s vloženou roubenou konstrukcí v patře než románský dům. Perspektivní kresebná rekonstrukce na str. 5 má představovat dům čp. 222/I. Méně poučený čtenář bude zaskočen tím, že budova na vyobrazení nemá žádná okna. Podobně prostorová rekonstrukce čp. 145–146/I na s. 332 je sice názorná, ale kvádříkový líc zdívá je rovněž zachycen pouze schematicky a neodpovídá skutečnosti. Pak ovšem vyvstává otázka, zda má smysl jej tímto způsobem prezentovat. Závažnějším nedostatkem je zavádějící zobrazení střechy, v této podobě nefunkční – nemá žádný přesah, a srážková voda by tudíž stékala po vnějším líci zdi. Publikování kresebných rekonstrukcí v odborných pracích je zajisté přínosné i z hlediska určité popularizace, ale výběr objektu nebyl v tomto případě příliš šťastný, neboť jeho výškové vyvinutí není známo. Kromě toho není jisté, zda dům byl orientován štítem do Karlovy ulice. Alespoň stručně mohlo být zmíněno v popisce, že je zde rekonstruován „románský“ krov, jehož užití ovšem ve sledovaném období nebylo zcela bezvýhradné, jak to dokládají unikátně dochované pozůstatky střešních latí románského zastřešení lodě kostela v jihočeských Bernarticích. V této souvislosti není zcela jasné, proč byla ve stručné závěrečné kapitole zařazena Čarkova kresebná rekonstrukce čp. 445/I (str. 348), neboť související text se této problematice bezprostředně nedotýká. Jeho rekonstrukci lze sice vytknout snad jen nápadnou vertikality štítu, ale mohla by vyvstat otázka, proč nebyla využita též již zmíněná známá kresebná rekonstrukce čp. 16/I od V. Mencla, resp. jeho rekonstrukce čp. 222/I (*Mencl 1969*, 33).

V případě objektu odkrytého archeologickým výzkumem na pozemku č. parc. 737 na Hradčanském náměstí a přeneseného v roce 1944 do podzemí Pražského hradu není na půdorysu objektu zakreslena schránka zmiňovaná v textu, považovaná s určitou výhradou za trezorovou, která je (na CD-ROM) dokumentována na vnějším líci zdíva (*Frolík 1988*). K této interpretaci se váže otázka obecnější povahy. Dutinám v síle zdíva autoři zajisté právem přičítají takovéto poslání i v jiných případech, avšak nezmiňují klíčovou otázku, jak byly uzavírány. Vzhledem k tomu, že zmiňovaná schránka se podle náleзовé situace otvírala navenek, tedy do terénu, do něhož byl objekt zahloben, jeví se jako oprávněná úvaha, že otvor směřující jako obvykle do interiéru byl uzavřen jedním kvádříkem, nikterak se neodlišujícím od ostatních, osazených napevno ve vnitřním líci zdíva.

U čp. 376 a 382/III chybí údaj o vztahu náleзовé situace k úrovni původního terénu, který je vzhledem k interpretaci zdíva jako ohradní zdi zásadní. V případě čp. 147/I bylo přehlédnuto, že drhotně použitý sloupek není v tektonické poloze a poškozená hlavice je považována za patku. Na půdorysu čp. 606/I není vyznačena kapsa pro závoru ve východní zdi, zmiňovaná v textu.

U domácích analogií práce odkazuje na nejstarší domy brněnské a zatím ojedinělý nález kvádříkového profánního objektu v Olomouci, avšak opomíjí stavby budované na venkově obdobnou technikou. Není samozřejmě možné, aby se do záběru takovéto práce dostala obecně problematika profánních panských sídel na venkově sledovaného období. V případě Vroutku u Podbořan je však absence odkazu na objekt z vnitřním kvádříkovým lícem, zjištěným archeologickým výzkumem pod vedením A. Hejny severozápadně od pozdně románského kostela, víceméně opodstatněná. Z náleзовé zprávy totiž vyplývá významný, autorem výzkumu nepublikovaný údaj, že zjištěná zděná konstrukce byla vybudována bez použití malty, pouze na hlínu (*Hejna 1975*). Objekt tedy nemohl být dílem kvalifikovaných kameníků, kteří prováděli precizním způsobem stavbu sousedního kostela sv. Jakuba Většího s mnoha pečlivě opracovanými architektonickými články. Naproti tomu zajisté měla být v této souvislosti zmíněna pozoruhodná velká trojprostorová budova, jejíž masivní zdívko s kvádřovými líci a litým jádrem bylo zjištěno výzkumem téhož autora v Týnci nad Sázavou. V dosavadní literatuře byla považována za palác vybudovaný při starší rotundě, doplněné zároveň hranolovou věží. Svými rozměry cca 19 x 10–11 m se příliš neliší od největších pražských podélných domů čp. 222/I a 641/I, její obvodní zdívko je však podstatně silnější.

Ve statí o vývoji poznání pražských románských domů postrádáme zmínky o pracích V. Mencla a pozorováních V. Píši, včetně jeho pokusu o typologické vyhodnocení, stejně jako o katalogu A. Merhautové (1971), přičemž pouze poslední z nich figuruje v závěrečném seznamu literatury, který je

pouze výběrový. Tam je nedopatřením uvedena v neúplné podobě citace známé práce R. Hlubinky z r. 1947 (s. 365). Z jazykového hlediska je chybný název Kaprová ulice (s. 72). Rovněž pojem „kvadratická nika“ (s. 338) v souvislosti s pravouhlou špaletou není nejvhodnější a podobně je tomu s často užívanou záměnou pojmů „stěna“ a „zed“. Mezi převážně počestěnými jmény zahraničních lokalit se poněkud podivně vyjímá Wrocław místo běžně užívaného Vratislav.

Tyto připomínky ovšem nic nemění na tom, že kniha představuje skutečně přelomové dílo v oblasti zpřístupnění snad nejpozoruhodnější části středověké pražské profánní architektury odborné i laické veřejnosti a autorskému kolektivu stejně jako vydavateli náleží po právu nejvyšší uznání.

Mimořádně záslužný je záměr nakladatelství Paseka vydat cizojazyčnou mutaci této práce. Není pochyb, že ta – má-li splnit svůj účel – vyžaduje alespoň minimální úpravu oproti recenzované publikaci. Zatímco český čtenář má určitou představu z literatury o dosaženém stavu poznání románské architektury Pražského hradu a dalších významných solitérů (Vyšehrad, Strahov, most s věžemi, Biskupský dvůr), u zahraničního, byť poučeného čtenáře na to nelze spoléhat. Nejprve by bylo vhodné uvést čtenáře alespoň informativním způsobem do problematiky románské architektury v Čechách a zejména v Praze. Podobně by měla být přiblížena morfologie terénu a alespoň rámcově by měl být charakterizován vývoj osídlení pražské kotliny, k jehož poznání v poslední době zásadním způsobem přispěl archeologický výzkum pražského centra. Dosavadní domácí literatura není pro zahraniční zájemce jazykově dostupná a případná cizojazyčná resumé jsou příliš stručná, kromě toho v některých ohledech obsahují antikvované informace. Tato problematika je sice dotčena na str. 349–350, ale zahraniční čtenář se ani nedozví, kde v textu často zmiňovaný Strahov vlastně leží. Stručnou informaci by mohl účelně doplnit plán „románské“ Prahy, přehledně zachycující dislokaci těchto objektů včetně sítě románských kostelů, jejichž prostorový vztah k profánním stavbám není bez zajímavosti. Instruktivní by v této souvislosti bylo také zařazení několika, nejlépe leteckých, pod strmějším úhlem pořízených snímků předmětného území, aby si zahraniční čtenář mohl učinit představu o charakteru současné zástavby.

Jiří Varhaník

PRAMENY A LITERATURA

- Čarek, J. 1947: Románská Praha. Praha.
- Frolík, J. 1988: Archeologický výzkum na Hradčanském náměstí v r. 1944, in: *Castrum Pragense* 1, Praha, 137–175.
- Hejna, A. 1975: Výzkum v areálu kostela sv. Jakuba ve Vrutku u Podbořan. Nálezová zpráva v archivu Archeologického ústavu AV ČR v Praze.
- 1983: Příspěvek ke studiu malých opevněných sídel doby přemyslovské v Čechách, *Památky archeologické* 74, 366–436.
- Hlubinka, R. 1947: Románské domy na Starém Městě Pražském, *Zprávy památkové péče* 7, 2–3, 25–46.
- Chaloupecký, V. – Květ, J. – Mencl, V. 1948: Praha románská. *Osmero knih o Praze II*. Praha.
- Mencl, V. 1953: Měšťanský dům českého středověku, *Zprávy památkové péče* 13, 161–192
- 1969: Praha. Praha.
- Piša, V. 1971: Románské domy v Praze, in: *Monumentorum tutela* 7, Bratislava, 85–174.

V roce 1996 bylo s podporou Grantové agentury ČR zahájeno zpracování projektu zaměřeného na dokumentaci dochovaných částí románských kvádrkových domů v Praze. Během tří let vznikly desítky objemných pasportů, které řešitelé na příslušné obhajoby posléze přepravovali vozíkem. Tříčlenný řešitelský tým doplnil zásadním vkladem Michael Rykl. Závěr grantového úkolu připadl na sté výročí objevení prvního z pražských románských domů (1886). Po završení projektu byl získaný materiál zhodnocen a digitalizován, dílčí, podrobněji pojednané výsledky a tematické studie byly v letech 1997–1999 prezentovány na stránkách *Průzkumů památek*. Nemálo času zabralo koncipování výstupu pro širokou veřejnost. Řada údajů, včetně poznatků z rešerše písemných pramenů

(o vlastních románských domech mnoho nevyprávějících), musela zůstat v pasportech, neboť rukopis by jinak nabyl neúnosného rozsahu. Výsledkem dalších let práce na publikačním grantu (2000–2001) je kniha, jež se letos objeví i v anglické mutaci. Lze jen doufat, že CD–ROM s kompletní dokumentací, důkladně promyšlené a nesmírně pracné dílo Stanislavy Matoušové, bude doprovázet (na rozdíl od českého) anglické vydání v celém nákladu.

Myšlenka poříditi dokumentaci reliktních pražských románských domů nevznikla jen z osobního badatelského zájmu. Od počátku 90. let 20. století byli pracovníci archeologického oddělení Pražského ústavu památkové péče, kteří románské podzemí Prahy důvěrně znali, svědky nevidaných změn. Restituce, pronájmy, prodeje a s nimi spojené snahy o nové (mnohdy nešťastně a necitlivě prováděné) využití atraktivních prostor přinášely neopakovatelnou a nenahraditelnou možnost – či spíše nutnost – zaznamenání dochovaného stavu. Adaptace soukromých nemovitostí znamenaly nejen obnažení románských zdí, ale na dlouhá desetiletí i poslední šanci dokumentovat památky evropského významu. Vše tedy rozhodovala vůle a připravenost „naskočit do rozjetého vlaku“. Osudem románských budov v budoucnosti si navíc nikdo nemůže být jist – nasnadě je zde srovnání s brněnskou situací. Naše znalosti o nejstarších kamenných měšťanských domech v Brně, z nichž nejstarší vznikly patrně krátce před polovinou 13. století (viz *Dvorská – Merta – Peška 2001*), vycházejí hlavně z archeologických výzkumů realizovaných při stavebních aktivitách 90. let 20. století (*Procházka 2000; Merta 2001*). Mnohdy se přitom jednalo o poslední šanci zachytit dochované zbytky nejstarší městské zástavby Brna, vzápětí odstraněné. Veškeré archeologické poznání ale zaniklé situace nenahradí, a z nových poznatků se tak lze stěží radovat bez stínu. Doba zápasů o rozpoznání památky, jaké v případě pražských románských domů – málokdy úspěšně – probíhaly před sto lety, je nenávratně pryč.

Jádrem knihy je katalog reliktních románských profánních domů, tedy budov z druhé poloviny 12. a podstatně části první poloviny 13. století. Již v úvodu autoři upozorňují, že ze sledovaného období mohou pocházet i další dochované stavby, které však byly budovány jinou než kvádríkovou technologií, a jejichž časové řazení je proto problematické. Katalog je členěn podle jednotlivých pražských měst (vynechán byl z pochopitelných důvodů Pražský hrad a Vyšehrad). Z Hradčan jde o 1 položku, z Malé Strany o 2. Ze Starého Města pražského je dnes známo 58 nesporných reliktních románských domů. 22 dalších pražských objektů autoři sice zařadili do kategorie „nejisté nebo odmítnuté domy“, v podstatě však jde vesměs o mladší objekty (třebas ze 13. století), popř. o románské relikty jiných staveb. Také hradčanské stavení je však poněkud odlišného charakteru a nelze u něho vyloučit variantu pouhé podezdívky dřevěné konstrukce. U malostranských objektů, mezi nimiž je i nedávno archeologicky dokumentovaná budova na petřínském svahu (*Zavřel – Tryml 2001, 91–92*), připadá v úvahu někdejší příslušnost k církevnímu areálu. Jednoznačně prokázané profánní kvádríkové domy se tak vyskytují výlučně na území Starého Města pražského. Převážně se dochovaly pouze fragmenty nejnižších, již při výstavbě značně zahloubených podlaží.

„Hesla“ jednotlivých objektů jsou vedena, v rámci možností daných stupněm dochování budovy, shodným způsobem. Po celkové charakteristice následuje podrobný popis, na něj navazuje interpretace, spojená s komentářem starších názorů, a soupis příslušné literatury. Prezentovaný výběr z obrazové dokumentace sestává ze stovek fotografií, archivních i nově pořízených, a kresebných znázornění objektů. Kresby vznikly nikoliv za použití fotogrammetrie, nýbrž pomocí měření každého kamene každé zdi. Jak autoři poznamenávají, „*při tomto způsobu dokumentace došlo k největšímu počtu odhalených drobnějších detailů ..., které kameru sice nezajímají, ale dokumentátor si je pro jasnou kresbu musí ověřit*“ (8). Promyšlená koncepce se odráží i v plánech, zachycujících jednak dochované relikty, jednak – v důsledně odlišném grafickém vyjádření – rekonstruujiících původní stav. K dokumentaci publikované v knize lze dodat snad jen tolik, že tisk její vysokou kvalitu nezneškodil (před dokonalou dokumentací na CD–ROM pak lze leda smeknout). Katalog také prozrazuje, že umístění jména Zdeňka Dragouna na prvním místě autorského kolektivu není dáno jen abecedním pořádkem: jeho iniciály stojí přibližně pod polovinou položek.

Ani s oblíbenými recenzentskými výhradami vůči jazykové či redakční práci v tomto případě příliš nepochodíme. Naopak, bravura a pečlivost je stylistickému i odbornému výrazu textu i přes pár nepřesností vlastní. Stavebněhistorické popisy ovšem právě záživným čtením nejsou, a toho, kdo by

očekával líčení života v románských domech a jejich okolí či kulturněhistorické úvahy, kniha zklame. Jejím cílem bylo něco jiného. Ale i většina historiků, archeologů, památkářů či architektů se patrně radostně prolisuje k závěrečným kapitolám, které nemohou nezaujmout. Odtud, ze souhrnu stavebněhistorických poznatků (332–346), vede cesta zpět, k pečlivějšímu studiu katalogu. Rozebírána je pozice domů na někdejších pozemcích a vztah k okolnímu prostředí, jejich vybavení a komunikační schéma, vazba k úrovni terénu, stavební materiál a metody jeho opracování, způsob zaklenutí a zastřešení, aplikace středověkých modulů, otopná a hygienická zařízení atd.

Kupodivu spíše v pozadí zůstaly bohaté poznatky staroměstské archeologie, která se v řadě případů kvádríkových domů dotkla buď bezprostředně, nebo nepřímo při řešení otázek sídlištní struktury. Nevím, snad je zcela nemístná třeba otázka, zda by právě kontakt odkrytých situací se zdmi zkoumaných budov nemohl obohatit aktuální diskusi o době oběhu keramiky s tzv. zduřelými okraji. Právě její komplikace se možná staly důvodem rezignace na pokus o uplatnění výsledků celožitovní práce dvou členů autorského kolektivu. Ti ale nejspíš znají důvody své zdrženlivosti a při složitosti pražských souvrství by případná výtkla mohla znít jako nárok hromaditele „pozitivních“, ale odborně bezcenných závěrů se spornou kognitivní hodnotou.

V souvislosti s otázkami přesahujícími vlastní stavebněhistorický popis a rozbor se mohou vyskytnout některé nejasnosti. Autoři hovoří o „*způsobu zástavby parcely*“, „*vazbě komunikačního systému ... k uličnímu ... průčelí*“, orientaci otvorů „*do dvorních partií parcely*“ apod. O uliční síti či podobě pozemků, které kdysi k románským domům snad patřily, se však mnoho nedozvídáme ani nyní, ani ve starších pracích. Důvěra v předkládané formulace naráží na problematiku oprávnění užívání některých termínů pro prostředí románské Prahy. *Parcela*, v české historiografii důvodně spojovaná s urbanismem lokačních sídel, a to s ohledem na prostorové a právní poměry a systémy poplatků, nepochybně stojí v protikladu k veřejnému prostoru. Ten zastupují předpokládané (?) komunikace (v pojetí autorů *ulice*), jejichž majetkoprávní status je ale v důsledku absence písemných pramenů zcela nejasný a jejichž síť je patrně rekonstruována na základě front některých románských domů odpovídajících dodnes platnému plánu města.

Do širšího kontextu nás autoři uvádějí na závěrečných stránkách, které vlastní obsah knihy doplňují (347–363). Stará bolest pražské archeologie se projevuje v kapitole o vývoji osídlení pozdějšího Starého Města pražského (349–351). Čtenářovu důvěru neposílí ani odkazy na nepublikované výsledky archeologických výzkumů, ani některá neprůkazná tvrzení. Mezi ně patří i sdělení, že „*došlo během druhé poloviny 12. století k výraznému soustředění německých kupců a obchodníků do prostoru kolem nově založeného centrálního tržiště*“ v místech Staroměstského náměstí. Patrně by byla též na místě větší zdrženlivost v názoru, „*že zdejší osídlení mohlo vzniknout kontinuálním vývojem ... je ... nutno odmítnout*“, či že „*založení tržiště mohlo být pouze dílem záměrné iniciativy panovníka*“ (354). V každém případě rozvoj sídlištní formace na pravém břehu Vltavy vedl v 11. století ke změnám ve struktuře pražského osídlení, jehož centrem se stal prostor dnešního Staroměstského náměstí (srov. *Hrdlička 2000*). Ve druhé polovině 12. století začaly v blízkosti tržiště, které patřilo k nejvýznamnějším ve střední Evropě, vyrůstat kvádríkové budovy.

Mírnou skepsi nad otázkou, jak a kudy se při kulturněhistorickém hodnocení fenoménu pražských románských domů dál ubírat, autoři nezastírají. Vyplývá i z jejich občas protikladného vyznění jednotlivých hodnotících kapitol, z nichž patrně nejzdařilejší nese název *Půdorysy a funkce domů* (357–360). Po vyčlenění tří základních typů (velké objekty palácového typu, domy situované v uliční čáře, menší objekty v hloubce parcely) zde zaznívá odkaz na situaci v Rezně a názor o úložné funkci většiny spodních, případně i horních podlaží. Upozornění na předpoklady především skladovacího účelu řady románských domů v Rezně však poněkud zaniká ve zdůrazňovaném hledání spojitosti (podle vzoru J. Čarka) pražských kvádríkových domů s obytnými domy v Porýní (362–363). Zmiňovanou možnost spojitosti výstavby strahovské kanonie s působením porýnské stavební huti, jejíž případná činnost se podle autorů mohla odrazit v zástavbě pravobřežní Prahy, snad lze vztahovat ke stavební technologii, nikoliv však k funkci budov. Ne zcela jasně jsou také pohnutky autorů k pokusu o srovnání vazby pražských románských domů na sakrální budovy s říšskými falcemi či dalšími lokalitami, vesměs panovnického prostředí (361). Hledání analogií mezi obytnou zástavbou z celé román-

ské Evropy severně od Alp (361–363) jakoby odpověď na otázku příčin výstavby pražských objektů a jejich účelu spíše zatemňovalo.

Výkladem se totiž plně prolínají slova autorů z úvodní kapitoly *Vymezení předmětu zájmu*. Tím mají být „kvádrkové obytné stavby pražské sídelní aglomerace“ (6). Lze ale **obytnou** funkci zkoumaných budov prokázat? **1. Otopná zařízení.** Autoři předpokládají, že obytné místnosti se nacházely ve vyšších, vesměs nedochovaných patrech domů, a proto jsou „nálezy vytápěcích zařízení pouze výjimečné“. Otopné zařízení bylo spolehlivě zaznamenáno pouze v jediném domě – čp. 222/I v Řetězové ulici, „kde jsou ... krbová tělesa umístěna netypicky právě ve spodním podlaží“, někdejší existence krbu zde ale byla doložena i ve vyšším podlaží. Ani dokumentace původně třípodlažního, z větší části strženého domu čp. 16/I stopy otopných zařízení nezaznamenala (342–343). **2. Hygienická zařízení.** Záchodový rizalit byl zjištěn v zadní části dispozice domu čp. 16/I a „je dosud jediným rozeznaným dokladem tohoto vybavení u pražských románských domů“ (343–344). **3. Osvětlovací otvory.** Vzhledem ke stavu dochování domů leží registrovaná okna pouze v úrovni dochovaných, nejnižších podlaží. Jedná se o malé otvory o několikacentimetrových rozměrech, charakteru větracích šachet. Větší okna jsou doložena pouze ze třetího podlaží domu čp. 102/I, zatímco otvory ve středním podlaží se od suterénních, pokud lze soudit ze starší dokumentace, příliš nelišily. „Zcela ojedinělou formu mělo drobné kruhové okno ... domu čp. 16/I“ ve třetím podlaží (340–341).

Všechny tři zmíněné domy jsou v rámci identifikovaných staroměstských objektů výjimečné (lze-li ovšem soudit na základě značně fragmentárního fondu, v němž jmenované domy náležejí k nejlépe uchovaným či před demolicí dokumentovaným). Dům čp. 222/I poutá pozornost pro svou palácovou dispozici, srovnatelnou jen s jedním dalším domem (čp. 240/I). Domy čp. 16/I a 102/I pak pro svá tři podlaží. Ve třetím podlaží domu čp. 102/I se našly malby korunovaných postav. U žádného jiného objektu nebyly indicie obytné funkce zaznamenány – vzhledem ke stavu jejich dochování ale není divu. S výjimkou (dvou?) zmíněných palácových dispozic se však v oněch 54 ostatních případech (tedy kromě čp. 16/I a 102/I) jedná o prostory, jejichž (primárně) obytný účel v době vzniku nikoli jen nelze doložit, ale ani není proč předpokládat. Nezapomeňme však, že autoři do katalogu zahrnují i „obytné stavby podhradních dvorců církevního původu“ (6).

S ohledem na výše uvedená zjištění patrně není třeba pochybovat o tom, že (některé?) domy byly ve vyšších podlažích i obytné. Nemáme ale důvod – i s ohledem na význam Podunají pro české země v době budování kvádrkových domů – zapomínat na dávno zvažovanou variantu výkladu o jejich především úložné a ochranné funkci skladu kupeckého zboží. Ostatně, právě městský kupcecký dům (*domus mercatorum, kaufhaus, theatrum* aj.), charakteristický pro náměstí významných měst severní části střední Evropy 13. století, kde kupcům mj. poskytoval ochranu pro jejich zboží, z tehdejších pražských měst neznáme. Prvně se zde s takovou institucí, podobně jako i jinde v Čechách (Žatec, Most, Vodňany), setkáváme až v pramenech z pokročilého 14. století.

V závěru zmíněná „lákavá interpretace plynulého postupu od vzniku podhradních dvorců přes budování domů budoucího patriciátu až ke stavbám v zadních částech úzkých městských parcel“ (364) nepochybně zůstává jednou z interpretačních variant. Tato evolucionistická myšlenka, vedená pohledem zdviženým k parcelám lokačních měst, závisí také na neprokazatelném předpokladu primárně obytné funkce „pražských románských domů“. Autoři se v tomto bodě vydali ve stopách *J. Tomase* (1984, 45), podle něhož (a dobově podmíněných formulací) lze pro pražské podhradí „mluvit o sociální vrstvě majitelů kamenných domů ... mezi nimi mohli být i feudálové ... většinu je třeba považovat za lidi městského stylu života“. Již *J. Čarek* (1947, 350) hovořil o obytných domech „bohatých obyvatel podhradských“, ty ale ztotožňoval s kupci a kupecká obydlí pokládal zároveň za skladiště a obchodní domy (viz *Čarek* 1947, 418–419): „... pevné sídlo ... potřeboval kupec ..., aby uchránil veškerý svůj majetek i sebe sama ... Kdybychom chtěli věřit, že zbytky kamenných domů náležejí někdejšímsi panským dvorcům, odporovalo by to logickému postupu o rozložení obyvatelstva ... bude s největší pravděpodobností třeba spatřovati v kamenných domech románských ne-li výhradně, tedy alespoň z největší části obydlí kupců ...“.

Názor, že vlastníky kvádrkových domů byli „cizí bohatí kupci a peněžníci“, přijímají i autoři, bez důvodů je však opět pokládají za obyvatele pražské aglomerace (353). Hovoří o Němcích, Ro-

mánech, Židech, jejichž pražské domovy (obvykle lokalizované do jiných částí města – rozsáhlou a letitou diskusí na toto téma zde ponechme stranou) dokládají dobové písemnosti. Zcela však zůstala pomínuta možnost, že (někteří?) vlastníci „románských domů“ v Praze vůbec nežili, popř. do ní přijížděli jen příležitostně za obchodními zájmy, jinak zastupováni zde usedlými krajany či souvěrci (k Řeznu srov. *Bosl 1966*).

Pokud bychom většinu staroměstských kvádríkových domů spojovali s kupeckým prostředím, může se tento tradičně vysoce hodnocený „závažný a výjimečný fenomén“ vyjevit v poněkud jiném světle. Zřízování „trezorů na zboží“ ještě v prvních desetiletích 13. století (datování je v jednom případě podpořeno výsledky dendrochronologie /rok 1213/; příslušný dům autoři rezervovaně řadí „nejspíše na počátek mladšího horizontu“ výstavby pražských románských domů /355/) spadá do doby zakládání prvních institucionálních měst už i v českých zemích. Zatímco růst měšťanských domů během druhé čtvrtiny 13. století v Brně, Vratislavi atd. (pomineme-li situaci západně a jižně od hranic Čech) svědčí o dynamickém utváření městské obce, vývoj Prahy pak vykazuje v rámci střední Evropy výraznou retardaci. Pochod kupeckých karavan, opírajících se o výsady plynoucí z jejich příspěvků státní pokladně prostřednictvím poplatků a cel, asi již nebyl doprovázen troubením na rohy k odvrácení nebezpečí, jak jej líčí anglosaské prameny 9.–10. století (viz *Lübke 2001*, 112), charakter mocensky garantované směny však patrně přetrvával. Mezi přibývajícimi městskými komunitami se ale nemohl udržet dlouho (rolí při výstavbě kvádríkových domů mohla hrát i vidina upevnění tradičních pozic v měnicím se světě). *Románské domy v Praze* se pak stanou svědectvím jak jejího významu v době přemyslovských knížat, tak skutečnosti, že hlavní (nejen ekonomické) proudy vrcholného evropského středověku Prahu dlouho míjely. Pasáž celního řádu, dochovaná v mladší listině týkající se staroměstského Týna/Ungeltu a kladená k polovině 13. století (nejnověji *Goliński 2000*, 129), i přežívání instituce Ungeltu hluboko do 14. století odhalují nejednoduchost procesu prosazování principů právního města v aglomeraci ovládané pravidly raně středověké společnosti.

Otázky vyplývající z několika stran komentáře ovšem nemohou zastínit význam předchozích 320 stran důkladné, precizní a vyčerpávající analýzy a perfektní dokumentace. Jakékoli názory je dnes ostatně možné vyslovovat právě díky náročnému zpracování detailního katalogu pražských románských domů, které vedlo i ke stanovení jejich výbavy, k vyloučení doposud uvažovaných staveb a k závěru o prokazatelnosti kvádríkových profánních domů výlučně v okolí dnešního Staroměstského náměstí. Žádné výhrady, které se vlastního katalogu netýkají, tak nemohou nic změnit na závěru, že cíl publikace, jímž byla „prezentace základního pramenného fondu, která může představovat jakýsi odrazový můstek k dalšímu poznání“ (364), byl naplněn na nejvyšší možné úrovni. Kniha o *Románských domech v Praze* může být doplňována, upřesňována či komentována, nikdy však nebude překonána. Osobně se domnívám, že podstatný díl na tomto úspěchu má skutečnost, že autorský kolektiv netvořili umělci historici. Z menší části sestával ze stavebních historiků, z větší části z archeologů. A naštěstí takových, jimž je vlastní kritické myšlení i zkušenost jak z práce v terénu, tak v jednání s lidmi. Bez jejich zásahu v pravou chvíli by katalog pražských románských domů v podobě, jakou máme dnes k dispozici, již nemohl vzniknout.

M. Ježek

LITERATURA

- Bosl, K. 1966:* Die Sozialstruktur der mittelalterlichen Residenz- und Fernhandelsstadt Regensburg, Vorträge und Forschungen 11 (Untersuchungen zur gesellschaftlichen Struktur der mittelalterlichen Städte in Europa), 93–213.
- Čarek, J. 1947:* Románská Praha. Praha.
- Dvorská, J. – Merta, D. – Peška, M. 2001:* Dendrochronologie v historickém jádru Brna, in: Ve službách archeologie III., Brno, 31–39.
- Goliński, M. 2000:* Ku rekonstrukcji pierwotnych funkcji Tyńskiego dworu w Pradze, in: Średniowieczny Śląsk i Czechy. Centrum średniowiecznego miasta (Wratislavia antiqua 2), red. J. Piekalski – K. Wachowski, Wrocław, 127–138.
- Hrdlička, L. 2000:* Centrum raně středověké Prahy, in: Średniowieczny Śląsk i Czechy. Centrum średniowiecznego miasta (Wratislavia antiqua 2), red. J. Piekalski – K. Wachowski, Wrocław, 191–214.

- Liibke, Ch. 2001: Fremde im östlichen Europa. Von Gesellschaften ohne Staat zu verstaatlichten Gesellschaften (9. – 11. Jahrhundert). Böhlau Verlag: Köln – Wiemar – Wien.*
- Merta, D. 2001: Nejstarší měšťanská kamenná architektura v Brně, Průzkumy památek VIII/2, 41–60.*
- Procházka, R. 2000: Zrod středověkého města na příkladu Brna (K otázce odrazu společenské změny v archeologických pramenech), in: Mediaevalia archaeologica 2. Brno a jeho region, Praha – Brno, 7–158.*
- Tomas, J. 1984: Problematika studia dějin Prahy v období raného feudalismu – vývoj pražské raně feudální městské aglomerace, Archaeologia historica 5, 35–56.*
- Zavřel, J. – Tryml, M. 2001: Svědectví hlíny – archeologie na Petříně, in: J. Zavřel a kol., Pražský vrch Petřín, Nakladatelství Paseka: Praha – Litomyšl, 89–97.*

Milovníci našeho památkového bohatství objevili na počátku roku 2002 na pultech knihkupectví jednu z nejzávažnějších knih za poslední mnohaleté období. O tom, že se hluboce odborně fundovaná publikace objevila ve velké míře v prodejních knih, stojí za to se zmínit, neboť to snad lze považovat za určitý signál rostoucího zájmu čtenářů o témata dosud vyhrazená úzkým kroužkům specialistů. Tento rostoucí zájem veřejnosti by mohl v budoucnu přivodit i větší odpor vůči ničení památek a jiným projevům nekulturního vztahu k nim. Je zřejmé, že ne každé téma bude tak podnětné pro výzkumníky samotné, a také nebude tak lákavé pro čtenáře; tajuplná sklepení pražských středověkých domů však takovým tématem nepochybně jsou.

Šťastným spojením tématu, osob autorů i obětavého nakladatele vznikla kniha v mnoha směrech unikátní. Z autorů je především Jiří Škabrada známý svými publikacemi, určenými často i širší veřejnosti. Zkušený autor již umí respektovat čtenáře jako legitimního „rozhodčího“ o kvalitě spisovatelovy práce. Má také zkušenosti s tvorbou vysokoškolských učebnic, u nichž také zjevně promýšlí stavbu textu i ilustračního doprovodu s ohledem na srozumitelnost pro předpokládaného čtenáře.

Pozitivně na čtenáře knihy o románských domech zapůsobí již věcný a upřímný výklad o průběhu výzkumu a o rozhodování o tom, co je v publikaci zahrnuto, a co bylo třeba s ohledem na čtenáře i na rozsah publikace ponechat v archivu. Od počátku tak víme, co můžeme od knihy očekávat. Lze říci, že sliby autorů čtenářům jsou prakticky bezezbytku splněny. Na jedné straně precizní vyhodnocení objektů zvoleného typu. Na druhé straně možná přijde určité zklamání nad tím, že vyhodnocení domů ve vztahu k ostatní dobové zástavbě Prahy či z hlediska typologie je poněkud strohé. Autoři to však vysvětlují opět racionálně. Kniha přináší výsledky jedné grandiózní výzkumné etapy, na niž bude třeba co nejdříve plynule navázat dalšími výzkumy. Přímou vyzývají další odborníky k tomu, aby tam, kde to bude možné, jejich dílo rozvíjeli. Není třeba mluvit o tom, že obsáhlá práce přináší takových podnětů celou řadu.

Vzhledem k mimořádnému významu, který jsem knize přisoudil, bych se chtěl některým jejím aspektům věnovat v drobných dílčích poznámkách. Případné kritické poznámky samozřejmě nesměřují ani v nejmenším ke snížení hodnoty knihy. Nezabývám se ve velké míře samotnými domy, neboť v tomto smyslu nedisponuji znalostmi, které by snesly jakékoliv srovnání s tím, co nám autoři předkládají. Jde mi spíše o sledování některých drobností z hlediska edičního zpracování takového monumentálního díla jak z hlediska autorského přístupu, tak z hlediska redakčního a nakladatelského. Věnuji se těmto trochu podřadným otázkám právě proto, že si myslím, že kniha bude mít zcela zásadní význam i jako jeden z hlavních vzorů pro edice podobně tematicky zaměřených katalogových publikací. Rovněž se pokusím přednést některé otázky, které asi napadnou i jiné čtenáře, a jistě už dávno hlodají v hlavách samotných autorů; možná jsem však některé formulace nepochopil dobře. Pak by případně mohli autoři v dalším vydání některé detaily poněkud podrobněji objasnit (v publikacích s podobně „elegantní“ grafickou úpravou je na to obvykle dost místa).

K úvahám o funkci domů

Autoři zřejmě podrobnější úvahy o tomto tématu odsunuli na pozdější dobu. Asi očekávají i diskusi nad podrobným materiálem, který v knize sami zpřístupnili. Velmi pravděpodobně však nebude

možné přitom vycházet jen z úvah o uspořádání vstupu do kvádríkového domu ve vztahu ke komunikaci. Zřejmě ještě bude třeba se ptát po významu samostatného vstupu do polosuterénu a do zvýšeného přízemí. Je do jisté míry možné očekávat vysvětlení od pokračujících archeologických výzkumů i od srovnávacího studia v západní a jižní Evropě. Na druhé straně lze zřejmě již dnes pátrat po paralelách s pražskými nekvádríkovými domy z 12. a 13. století (jimiž se již autoři – archeologové – na jiných místech zabývali). O počáteční zástavbě dvorců, jež navazovala na kvádríkové domy, zřejmě zatím není mnoho známo. Není proto ani jasné, zda na starších pozemcích byly kvádríkové domy stavěny dodatečně, takže na některých srovnatelných parcelách nemuselo k jejich výstavbě vůbec dojít.

Geneze zástavby plochy dvorců ovšem mohla být velmi různorodá. Mohlo záležet na tom, jak se vyvíjely ekonomické zájmy vlastníků (zatím však zřejmě není jasné, jakým způsobem „vlastníci“ mohli získávat pozemky dvorců). Je pravděpodobné, že kromě výrobního využití byly pozemky dvorců alespoň částečně – a možná jen v některých případech – také pronajímány k různým účelům. Takovým účelem mohla být i výstavba dalšího obytného domu. Zdá se, že původní dvorce prodělávaly během středověku s různou dynamikou postupný vývoj, přičemž zejména docházelo k postupné parcelaci a výstavbě městských domů. Je pravděpodobné, že některé domy byly stavěny podnikatelsky a následně prodávány nebo pronajímány. Někdy zřejmě docházelo k dělení parcel mezi několik členů rodiny majitele pozemku. K nepřehlednosti situace přispělo i zčásti živelné korigování tras ulic.

U některých místností paláce čp. 222/I autoři předpokládají útočištný charakter vzhledem k tomu, že jejich vstupy bylo možné zajišťovat vysunutím závory, ukryté v pochvě v boku špalety za dveřním ostěním (s. 357). Je zřejmé, že takové závory patřily k vybavení pevnostních objektů, ale i staveb obytných a sakrálních. Obrannou funkci (autoři říkají útočištnou) lze samozřejmě předpokládat u hradů a s velkou pravděpodobností i kostelů, pokud mají vstupy zajištěné závorou tohoto typu. Je tomu tak proto, že taková závora je obsluhovatelná jen zevnitř zajištěné místnosti. Zejména u obytných staveb je však zřejmé, že se jednalo o jeden z běžně užívaných systémů uzavírání, neboť je velmi účinný, ale přitom je jeho zřízení zcela jednoduché (je ovšem velmi obtížné jej v plném rozsahu zřídit dodatečně). Až do 19. století se běžně zřizovaly takto závorami zajišťované vstupy a vnitřní okenice v obytných stavbách i v hospodářských objektech. V koncových místnostech paláce v domě čp. 222/I se tedy kromě využitelnosti místnosti k obraně zřízením závor umožňoval i bezpečný spánek. Závora tedy mohla být zařízením, které zajišťovalo pro obytnou místnost její obrannou funkci jaksi navíc. Na druhé straně je zřejmé, že řada pražských románských domů se značně blížila věžovým obranným stavbám, jaké se stavěly v zemědělských usedlostech např. v mnoha oblastech Středomoří.

U domu čp. 352/I je konstatována zatím spíše vzácná znalost charakteru dřevěné zástavby, navazující na kvádríkovou budovu na *severní straně*. Tato důležitá skutečnost je uvedena s odkazem na publikaci P. Vlčka a kol., jenže tam se mluví o tom, že archeologický výzkum proběhl na *jižní straně* od románského jádra domu. Bohužel chybí odkaz na publikaci poznatků z archeologického výzkumu.

Prostorové a chronologické souvislosti

Vztah ke komunikacím a parcelám. [Např. František Kašička: *Zaniklé předasanační komunikace na Starém Městě pražském*, in: *Archaeologia historica* 23, 1998, s. 21–26.]

Studium komunikací v historickém jádru Prahy zřejmě vychází jen z kusých poznatků archeologických výzkumů. Snad proto autoři knihy ponechali stranou některé otázky o souvislosti románských kvádríkových domů s okolní zástavbou.

Vztah ke kostelům a k pohřebištím. [K tomu zejména Zdeněk Dragoun: *Zur Frage der frühmittelalterlichen Kirchen auf dem Gebiet der prager Altstadt*, in: *Život v archeologii středověku*, ARÚ AV ČR – Peres, Praha 1997, s. 149–159.]

Zatím zřejmě není možné posoudit, zda areály kostelů navazovaly na plochy veřejných komunikací, nebo zda byly kostely založeny uvnitř plochy případných vlastnických dvorců. Asi ještě není zcela objasněno, zda se pohřebiště plošně omezovala ve vazbě na výstavbu kostelů a domů. Pohřebiště na území Prahy zřejmě převážně měla vztah ke kostelům. Zatím však zřejmě není příliš mnoho známo o tom, jak hraničila pohřebiště vůči obytné a hospodářské zástavbě. Byly hřbitovy vymezeny vůči okolí zdí nebo (symbolickým?) příkopem?

Lze rekonstruovat prvotní románskou zástavbu jako shluky domů s centry v podobě románských kostelů s dvorci? Co rozhodovalo o tom, ve kterém dvorci bude stát kostel?

Souvislosti s nekvádríkovými domy. [K tomu zejména Zdeněk Dragoun: *K otázce vztahu středověkých zahloubených obytných objektů a románských domů*, in: *Documenta Pragensia* 4, 1984, s. 73–81.]

Zřejmě i některé raně gotické domy snad z doby kolem poloviny 13. století byly ještě zakládány na obdobné dispozici. Z tohoto hlediska je otázkou také možnost přejímání věžových „motivů“ v nárožích dispozic. Např. u domu čp. 548/I zjevně vznikla gotická věž přestavbou nebo zvýšením románského věžového domu. Ale např. v nároží Staroměstské radnice byla v obdobné pozici postavena věž zřejmě až ve druhé polovině 13. století. Je otázkou, zda kromě pravděpodobné inspirace z Řezna nemohly věžové domy Havelského města navazovat i na pražské románské domy. Ve 14. století stavba domových či palácových věží pokračovala (dům U kamenného zvonu čp. 605/I, palác čp. 158/I v Husově ulici).

Srovnání s jinými věžovými domy v Evropě (případně i v Asii) věnovala velkou pozornost především Milada Radová–Štiková. Přesto si myslím, že jde o fenomén, jehož poznání zůstává naše věda mnoho dlužná.

Vztah k parcelaci opevněného města. [K tomu např. Dobroslav Líbal, Jan Muk: *Staré Město pražské*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1996, s. 75]

Jak se měnila zástavba gotických parcel? Nakolik byly zachovány románské hranice parcel? Byly starší parcely děleny, spojovány, nebo byly jejich hranice zcela pominuty? Nebo se tyto postupy kombinovaly podle potřeby na daném místě? Jaký je vztah románských domů k zástavbě v částech, které zjevně byly v době rané gotiky přeparcelovány (Havelské město, Jakubské město)?

Lze již pro románské domy uvažovat kromě „dvorců“ také s parcelami minimální rozlohy, bez plochy dvora, jaké vznikaly v době gotické? Nebo je třeba počítat s tím, že tyto domy vznikaly až dodatečně např. dělením starších pozemků? (čp. 16/I). Je pravděpodobné, že již v raném středověku vznikaly obchodnické (faktorské) domy bez hospodářského zázemí. To se mohlo týkat i domů k ubytování kupců či jiných putujících osob. Z tohoto hlediska asi budou přínosné analýzy různých nájemních a berních relací z pozdějších dob (14. stol.), nejednou tradující poměry fixované před mnoha desetiletími.

Katalogová hesla

Nechť se uspořádáním publikace zabývat příliš podrobně, avšak přece jen mě napadají otázky i v souvislosti se skladbou katalogových hesel. Porovnání formy hesel, kterou autoři zvolili, s jinými publikovanými soupisy památek svědčí o rozličných metodách zpracování. Ukazuje se, co autoři považují za důležité, co naopak vzhledem k obecnějšímu využití publikace potlačují jako méně významné. Samozřejmě z obsahu hesel vyplývá i to, jak autoři vyřešili výskyt nestandardních jevů, které sice bylo třeba zaznamenat, avšak nebylo pro ně možné vytvořit v rámci standardizovaného hesla pravidelně zařazovanou kolonku.

Autoři soupisné publikace obvykle hledají nejvhodnější formu jednotlivých hesel tak, aby dostali základním povinností: reagovat na starší hodnocení objektu, shrnout známá historická data, podat pokud možná zřetelný popis a uzavřít revidovaným hodnocením, případně i naznačením perspektivních výsledků dalších výzkumů. S tím jde ruku v ruce nutnost uvážít, které údaje budou v publikaci zahrnuty, a které zůstanou v archivu autorů. Podle účelu katalogu jsou obvykle vyreparovány ty údaje, které objasňují typologickou příslušnost objektu i jeho specifické znaky.

V poslední době se začínají objevovat seriózně zpracované soupisné publikace. Jejich společnou vlastností je zejména zájem o pokud možná exaktní a srozumitelné dokumentování materiálu. Tato snaha často dostává přednost před pokusy o prezentaci nedostatečně podložených reinterpetací starších názorů. To je samozřejmě správné. Zřejmě se do značné míry jedná o reakci na řadu dříve vydaných uměleckohistorických vývojových přehledů, často pomíjejících základní fakta.

Precizní vyjádření analýzy předmětu studia by zřejmě bylo efektivněji docilováno, kdyby takové publikace do jisté míry „vyrovnávaly krok“ v užívané terminologii i ve stavbě hesel.

Bylo by asi zbytečné, abych na tomto místě rekapituloval vlastnosti katalogů z posledních desetiletí. Jako určité mezníky si dovolím označit následující:

Anežka Merhautová: *Raně středověká architektura v Čechách*, Academia, Praha 1971. Klasický soupis s regulérním určením rozsahu a charakteristik zkoumaných předmětů, ovšem značně stručným.

Jiří Kuthan: *Středověká architektura v jižních Čechách do poloviny 13. století*, Růže, České Budějovice 1977. Obsažné souhrnné kapitoly. Hesla do značné míry fixně uspořádaná, s velmi účelným pořádkem.

Milada a Oldřich Radovi: *Kniha o sklípkových klenbách*, Nakladatelství Jalta, Praha 1998. Obsažné souhrnné kapitoly. Bohatá grafická dokumentace. Hesla katalogu poměrně individuálně pojata ve formě stručné „studie“.

František Gabriel – Jaroslav Panáček: *Hrady okresu Česká Lípa*, Argo, Praha 2000. „Přísný“ katalog. Heslář s obsáhlými přehledy archivních zpráv. Fixní hesla (přísné dodržování pořádku v heslech vede místy k opakování údajů, nebo ke spíše zbytnému „vyplňování“ volných „kolonek“). Metodicky podnětná je sebekázeň a pečlivost autorů.

Lucie Kracíková – Jan Smetana: *Románská a gotická sakrální architektura v okrese Česká Lípa*, Společnost přátel starožitností – Unicornis, Praha 2000. Metodicky unikátní a vzorový stručný katalog.

Bylo by možné pokračovat odkazy na Durdíkovu encyklopedii hradů, široce rozvinuté soupisy (pražské soupisy pod vedením Pavla Vlčka a Růženy Baťkové), Encyklopedii českých tvrzí, mimořádně důkladný katalog slezských hradů. Ze stručných katalogů jsou jistě podnětné Líbalův soupis Gotické architektury, Kučovy zvonice i města a městečka (což je vcelku bezpříkladné heroické dílo). Co však stojí za úvahu, je, že skutečně nenalezneme z posledních desetiletí dvě katalogové knihy, které by se zpracováním hesel hlásily k nějakému úzu. Spíše zjišťujeme, že každý autor soupisu je též autorem formy katalogového hesla.

Je zajímavé pozorovat, že ačkoliv jsou s různou mírou podrobnosti zpracovávány a publikovány různé soupisy památek nějakých 150 let, dosud nevznikl systém popisu, který by uspokojoval větší počet autorů. Je sice pravdou, že akademické soupisy památek (staré i nové) byly a jsou sestavovány z do značné míry unifikovaných hesel, avšak jejich pojetí nemůže být využíváno pro úzce specializované seznamy, obvykle postihující jen dílčí partie neúplně zachovaných či přestavěných objektů.

V zásadě by nemělo žádný smysl naléhat na to, aby autoři své postupy důsledně sjednocovali. Ale přece jen by to v jedné sféře výzkumů památek bylo vhodné prosadit. Mělo by se to týkat těch výzkumů, které jsou realizovány na základě grantů, především těch, které poskytuje MK ČR. Domnívám se, že by mohlo být řešitelům úkolů ukládáno, aby jejich výstup v principu navazoval na oficiální evidenci kulturních památek. Nejvhodnější by tedy bylo dát popisům formu evidenčního listu kulturní památky (resp. doplňkového listu). Zpracování ve formě databáze by měla být povinně propojitelná s oficiálními databázemi.

V uplynulých letech bylo postupně vydáno několik publikací se soupisy kulturních památek na území určitých okresů. Nejvíce takových publikací bylo vydáno na severní Moravě. Přesto, že je vydávaly státní památkové ústavy, je také u těchto publikací forma velmi rozdílná. Podobná pestrost je ovšem charakteristická i pro kvalitní oficiální soupisy, vycházející v okolních německy mluvících zemích, i jinde.

Je tedy třeba pokračovat v úvahách o tom, zda případně prosazená striktní formální jednota v určité situaci není „brzdou pokroku“. Současně však budou autoři, usilující většinou o maximální obsažnost, vždy hledat různá nápaditá řešení. Orgány státní památkové péče by však mohly dát najevo preferenci jednotného systému.

Autoři knihy o románských domech se zřejmě snažili dosáhnout optimální polohy, v níž by bylo možné skloubit co možná podrobný věcný výklad, revizi názorů i pokus o interpretaci. Samozřejmě je lze pochválit za důslednost i v tomto formálním smyslu.

Drobné technické otázky

Při určování vrstev kvádrů či cihel se v části literatury osvědčuje řešení, kdy jsou kromě rozmezí, v němž se výška vrstev pohybuje, uváděny též průměry, které vznikají větším součtem. Obje-

vují se tak např. údaje, jaká je průměrná výška deseti vrstev. Takový údaj totiž umožňuje do jisté míry respektovat např. i převažující výšku vrstev, takže výsledný údaj není zkreslený např. zcela ojedinělou vrstvou výrazně odlišné výšky. Např. při rozbořech cihlové architektury mají tyto údaje význam proto, že dovolují sledovat i průměrné tloušťky spár.

Zd. vs. Zv. Domnívám se, že by v památkářské literatuře mělo být co nejdříve upuštěno od psaní pouhých iniciál místo celých křestních jmen (zejména v citacích literatury). Přežívající nešvar zkracování křestních jmen museli v této knize autoři (nebo redakce?) řešit v případech dvou Z. Dragounů, které rozlišili psaním Zd. (=Zdeněk) a Zv. (=Zvonimír). Ostatní autory ovšem ponechali jen s jedním písmenkem místo křestního jména.

Mapy a plány. Zařazené mapky i plány jsou velice dobře přehledné a jsou vysoce instruktivním doplňkem textů i fotografií. Autoři v úvodu přiznali „ručnímu“ oměřování líců zdíva velký význam při zevrubném poznávání organismu památek. Tento argument je nepochybně dobře podložený. Přesto se mi zdá, že by mohlo být alespoň v některých případech s úspěchem využito – třeba jen jako doplňku – i jiných metod, aniž by bylo třeba sáhnout až k nákladné fotogrammetrii. Je však pravdou, že prezentované nákresy byly provedeny s velkou pečlivostí a přesností. Porovnáváním fotografií a nákresů jsem zjistil jedinou závažnou chybu na kresbě na straně 130, kde polohy vodorovných i svislých spár ve zdívu nad portálem vůbec nekorrespondují s tím, co lze docela spolehlivě vyčíst z fotografie téže části zdíva na protilehlé straně (131).

Určitou drobnou (spíše jen kosmetickou) vadu na počítačově zpracovaných mapkách představuje ojedinělé vykrytí jakoby zastavěné plochy před východním průčelím minoritského kláštera u kostela sv. Jakuba, přičemž naopak zůstala bílá plocha chodby u severního průčelí presbyteria a především gotická kaple.

Grafické zpracování rekonstrukčních nákresů půdorysů domů v závěru každého hesla je vcelku jednoduché, avšak velmi instruktivní a přehledné.

Fotografie. Bez velkých rozpaků lze říci, že použité fotografické podklady byly zjevně skvělé. Zvolená technika tisku (asi kvůli láci) poněkud snižuje čitelnost reprodukcí. Za určitý nedostatek považuji to, že nejsou připojeny datace (zřejmě by měly být uvedeny i u plánek). Fotografie plastických ozdob architektonických článků jsou natolik drobné, že sochařsky zpracované detaily prakticky není možné posoudit (s. 107, 274). Architektonických detailů se nedochovalo mnoho. Většinou překvapují svou strohostí. O těch několika prvcích, které byly dosud zjištěny, se bohužel z dokumentace v knize nedozvíme mnoho. Tak zatím jen jednu otázku: Není možné, že „patka“ sloupku v domě čp. 147/I (obr. na str. 107) je spíše obrácenou raně gotickou hlavicí? Nasvědčoval by tomu především zploštělý pětiboký profil prstence.

Přesto lze shrnout, že fotografie jsou velmi dobře čitelné. Na první pohled je zřejmé, že fotografové věnovali velkou pozornost volbě osvětlení. Výtečná kvalita ilustrací by se mohla stát inspirací pro jiné publikace o historické architektuře. Vzhledem k tématu publikace je rozhodně správné, že nebyly zvoleny barevné ilustrace, neboť s udržením kvalitních barev by při tisku určitě byly velké potíže a výsledek tohoto snažení by asi stejně byl problematický.

Používané termíny a označení. Vzhledem k normativnímu významu, který publikace nepochybně bude mít, se jeví do jisté míry problematické užívání některých nestandardních termínů.

V některých případech jsou zřejmě v textu rozlišeny volné podpory nejen podle tvaru (válcové sloupy, hranolovité pilíře), ale i podle mohutnosti, přičemž je pro subtilnější útvary užíván termín sloupek, i když mají např. osmiboký půdorys. Toto variantní užívání termínů vyplývá zřejmě jen z pocitového rozlišení importovaných termínů, když pro označení subtilnější podpory se užije častěji např. spojení *osmiboký sloupek* nežli *osmiboký pilířek*. V zásadě by však bylo vhodnější dodržovat rozlišení sloupu (podpory s kruhovým průřezem) a pilíře (zpravidla čtvercového, případně osmibokého). Zdrobněliny je možné vytvářet běžným způsobem (sloupek, pilířek; případně s přídatnými jmény drobný, subtilní atd.).

Roh, nároží, kout. Rozlišení někdy činí potíže. Např. označení *jihovýchodní roh místnosti* porozumíme vcelku bez problémů. Avšak *roh jižní a východní zdi* již musíme jako vnější nebo vnitřní rozpoznat jen ze souvislosti. Tento problém v češtině v zásadě uspokojivě umožňují řešit dva výrazy:

kout – pro označení vnitřního „rohu“ a *nároží* – pro označení „rohu“ vnějšího. Podobné je to např. s *rohem nádvoří*, kde by opět lépe vyhověl *kout*. Výraz *roh* bychom si měli ponechat např. pro roh nějaké budovy, pokud takový roh zasahuje do nádvoří. To platí tím spíše pro výraz *nároží*, který autoři místy též používají pro *nároží nádvoří*, opět ve smyslu *koutu*.

Podobně se v textu objeví např. spojení *západní stěna nádvoří*. Zpravidla v podobných situacích ve skutečnosti jde např. o východní stěnu budovy, kterážto stěna ovšem vymezuje dotyčné nádvoří ze západní strany.

Síla zdi, síla zdiva, síla stěny, šířka stěny. Autoři zřejmě s ohledem na potřebu podávat výklad zajímavěji nežli ve stroze vědeckém pojetí vyhledávali zpestření textu využitím četných synonym. Čtivost textu se tím snad zlepšila, avšak místy zjevně došlo až k dílčí ztrátě srozumitelnosti. Jako příklad může sloužit řetězec synonymických výrazů *tloušťka – síla – šířka* (zdi, zdiva, stěny). V textu převažuje slovo *síla*, které je zde užíváno v přeneseném významu, avšak v zásadě jednoznačně srozumitelně. Horší je to již se spojením *šířka stěny*, jelikož je zřejmé, že by se mohlo jednat spíše o šířku stěny nějakého domu (tedy v zásadě vzdálenost mezi jeho navzájem sousedními nárožími). Jen z kontextu a podle uváděných měr poznáme, že autoři tímto způsobem na několika místech označili *tloušťku zdiva*. Přitom nejvíce jednoznačné spojení *tloušťka zdiva* (lépe: *zdi*) autoři v textu prakticky nepoužili (výskyt jsem nezjistil).

Obdélný charakter. V odborné literatuře se v posledních letech hledají zjednodušená vyjádření některých vlastností zkoumaných jevů. Velmi často se užívá sousloví typu: *místnost má obdélný charakter*, *zdivo má kvádřikový charakter*. Zřejmě přitom dochází k přenášení významu z pojmů, které skutečně označují nějaký *charakter* (např. stavba má *románský charakter*, *pevnostní charakter* apod.). Např. *kvádřikové zdivo* sice může mít *kvádřikový charakter*, avšak spojení *kvádřikový charakter* by mělo být užíváno spíše pro *zdivo*, které sice nelze označit jako *kvádřikové*, avšak nelze mu upřít *kvádřikový charakter*.

Možnost rozpoznání odborných přínosů. Autoři v závěru katalogu připojili výčet objektů, jejichž románský původ buďto považují za pochybný, nebo jej vůbec vyvracejí. Na druhé straně zůstává v textu katalogu v mnoha případech skryta nová interpretace, založená na poznatcích, získaných teprve během práce na katalogu. Čtenář, pokud by chtěl rozlišit dosavadní znalosti od nových poznatků, by proto musel prostudovat i literaturu, uváděnou u jednotlivých hesel.

Stylistika. Snad lze říci, že autoři a asi i nakladatel zůstali něco dlužní té veliké práci, kterou odvedli při průzkumu i při přípravě knihy. Tímto dluhem je dle mého názoru značně komplikované až nepřehledné vyjadřování, místy navíc poznamenané evidentními chybami či opomenutími. Uvažuji o tom, že autoři snad mohli usilovat o jakési volnější podání, které by bylo přístupnější širším čtenářským kruhům. Protože autoři knihy převážně jsou jak zkušenými pisateli odborných publikací, tak zdatnými popularizátory, věřím, že tu potřebnou míru uvolněnosti výkladu vystihli přiměřeně. Kniha se tak snad stala prostředníkem – jistě potřebným – k tlumočení kvalitních novodobých vědeckých poznatků početnějšímu čtenářstvu, než je těch pár desítek badatelů. Přesto se mi zdá, že některá zjednodušení ve způsobu výkladu zbytečně vyvolávají nejistotu ohledně obsahu sdělení. Možná, že se ve způsobu výkladu projevuje i určitý spěch, který, jak známo, dokončování velkých publikací obvykle provází.

Jen pro ilustraci svých rozpaků při čtení některých pasáží knihy zde uvedu jednu větu: *Pražské románské domy představují významný samostatný fenomén ve vývoji středověké Prahy, který pokládáme za nesrovnatelný se situací v jiných českých a moravských městech* (s. 364). Autoři zřejmě především přehlédli, že z druhé části věty není jasné, zda za *nesrovnatelný* pokládají *fenomén ve vývoji* nebo *vývoj*. Dále není zřejmé, proč jednu z těchto věcí za *nesrovnatelnou* pokládají, proč prostě neřeknou, že je *nesrovnatelná*; stejně by totiž každému bylo jasné, že jde o názor autorů. Pokud pokračujeme, zapochybujeme o vhodné volbě výrazu *nesrovnatelný* pro daný kontext. Je totiž zřejmé, že takové srovnávání Prahy s jinými městy je možné, že dokonce na základě takového srovnávání je možné dojít k poznání, že tato města mají řadu odlišností. Možná by tedy bylo přesnější a asi neméně srozumitelné říci, že tato města v uvedené souvislosti vykazují dalekosáhlé rozdíly, nebo že vůbec nemají nic společného. Přitom však nelze pochybovat o tom, že Praha se s okolními městy navzá-

jem nějak ovlivňovala. Je ovšem pravděpodobné, že tyto vlivy, spíše směřující z Prahy do okolních měst než naopak, se projevovaly něčím jiným, nežli výstavbou kvádrkových románských domů. Určitou nejasnost v uvedené větě můžeme spatřovat i v tom, že se prohlašuje, že buďto s *fenomémem vývoje*, nebo s *vývojem* středověké Prahy se pokládá za nesrovnatelnou *situace* v jiných městech. Není tedy jasné, zda se jedná o jakousi obecnou situaci, která zahrnuje podobu staveb v dotyčných městech, nebo se jedná o vývoj zástavby v těchto městech, který probíhal odlišnými postupy než v Praze. Do jisté míry vzniká i pochybnost, zda zřejmé zdůraznění výjimečnosti Prahy je logicky odůvodněné vztahovat jen (nebo právě) na rozsah Čech a Moravy.

Přes dílčí výhrady zásadní úspěch

Svémi spíše malichernými poznámkami nechci vyvolat dojem, že jsem smysl knihy vůbec nepochopil, že ji díky svému hnidopištví nemohu využít k práci. Kniha představuje jedno z nejlepších encyklopedických děl ze sféry studia památek, vyprodukovaných v posledním desetiletí. Nutně zaujme především víceméně ukázněným věcným tónem a snahou o souměřitelně podrobné vyhodnocení jednotlivých staveb, jednou zachovaných ve velkém rozsahu, jindy jen ve zbytku v podobě několika málo kvádrků kdesi ve sklepním zákoutí. Za takové ukázněné vědecké dílo zaslouží uznání jak nakladatel, tak i sponzoři publikace, kteří pochopili, že vedle různých spíše turisticky laděných encyklopedií konečně nastává čas skutečných seriózních materiálových prací, předkládajících výsledky nového bádání. Lze proto jen doufat, že autoři i nakladatel u tohoto způsobu práce vytrvají, a že jejich příklad bude co nejdříve následován.

Autoři v závěru naznačují, že se jim jednalo především o to, aby odborné i širší veřejnosti předložili souhrn pramenného materiálu, který při svém mnohaletém výzkumu shromáždili. Tento účel byl zřejmě vrchovatou měrou naplněn. Kniha se po zásluze stane jedním z pilířů dalšího studia středověkého profánního stavitelství nejen u nás, ale i v cizině. Zdá se však, že i autoři knihy téma – jistě vědomě – striktně zúžili na danou problematiku. To je zjevné i z obsahu souhrnných kapitol v závěru. Pokud zde autoři sledují rozmístění domů ve vztahu ke komunikacím i k dalším stavbám, činí tak jen ve velmi omezené míře. Přitom je jasné, že nám mohli předložit jak mapy se zakreslením dosud známých nebo hypoteticky předpokládaných veřejných komunikací, s vyznačením výskytu pohřebišť, kostelů, ale i obytných a hospodářských staveb jiného druhu, než jsou kvádrkové domy. Vzhledem k tomu, že z jiných publikací víme, že se autoři těmito dalšími oblastmi zkoumání již zabývali, můžeme se zřejmě těšit na nějaké rozsáhlejší souhrnné zpracování. Přislíbem v tomto smyslu by mohl být např. i ilustrační doprovod novinového článku, založeného na rozhovoru se Zdeňkem Dragounem (Irena Jirků: *Sklepy odhalují románskou Prahu jako elegantní bílé město*, in: MF DNES, 4. května 2002, s. C/6 a C/7); u článku je připojena mapka, která právě některé doplňky tohoto druhu obsahuje. Je zřejmé, že ještě četnější čtenáři pak budou lépe rozumět výkladům o vztahu předpokládaných panských dvorců ke kostelům, komunikacím, apod.

Kniha zcela zřetelně dokládá rozsah a kvalitu kamenné zástavby v románské Praze. Lze proto vyslovit naději, že publikace vyvolá nejen zvýšení badatelského zájmu o raně středověké stavby v Praze i v jiných městech, ale že přispěje ke zvýšení obecné prestiže našeho památkového fondu. Pražské románské domy autoři právem označují za jedinečný fenomén. Avšak tyto domy zdaleka nejsou jedinou „položkou“ našeho památkového fondu, která si zaslouží takové zdůraznění. Věřme tedy, že k těm několika katalogovým publikacím, které snesou stejně vysoká měřítka jako *Románské domy v Praze*, brzy přibudou další. Rozhodně to prospěje jak kulturní pozici naší země v širších měřítkách, tak i tolik potřebnému sebevědomí našich vědeckých kruhů, často rezignujících na veřejnou prezentaci konečných i etapových výsledků své záslužné práce. Věřím, že i obecné ocenění knihy a její prodejnost budou dostatečným podnětem k zájmu nakladatelů o tento typ publikací.

Jan Sommer

jansommer@seznam.cz

Archeologia technica 13 – Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami 2002. Technické muzeum v Brně, *Brno 2002*. 85 str.

Sborník přednášek z 20. semináře Archeologia technica, který uspořádalo Technické muzeum v Brně 4. dubna 2001.

Z obsahu: *P. Kos*: Výzkum středověké vápenky v Mokré u Brna, 3–8. V lokalitě Mokrá–lom VII, byla odkryta vápenická pec datovaná dle nálezů keramiky do závěru 13. stol. Jde o typ jámové dvoudílné pece, obdélníkové varianty s vícero tahovými kanály, která se svým objemem 41 m³ řadí do kategorie největších výrobních zařízení svého druhu a nás. Vápenka zřejmě nebyla dlouho v provozu a po několikerém vypálení vsádky vápence z neznámého důvodu zanikla.

P. Kos: Experimentální výpal vápna v peci ze 16. století u Mokré, 9–17. Po třiceti letech se opět podařilo provést experimentální výpal vápna, a to v částečně zrekonstruované originální vápenické polní peci ze 16. stol. u Mokré (Brno). Experiment měl původně pouze verifikovat rekonstrukci objektu, nicméně vzhledem k vyhovujícím podmínkám bylo rozhodnuto přistoupit i k samotnému výpalu. Experimentem bylo dosaženo 35 % výpalu suroviny. Získané vápno dosahuje dle dnešních norem 2. jakostního stupně. Experiment považují autoři za zdařilý a článku předkládá jeho podrobný popis i zhodnocení.

A. Pribulová – L. Mihok – D. Staščíková–Štukovská: Železiarské trosky z nálezov pozostatkov pecí v Nitre na Leningradskej ulici, 18–22. Zbytky čtyř pecí interpretovaných jako pece sklářské, datované do 9. stol., byly odkryty při záchranném archeologickém výzkumu v roce 1960 v Nitře v tehdejší Leningradskej ulici. S technologickou činností na lokalitě souvisely jednak nálezy kousků sklovité hmoty, jednak železných strusek – výsledky analýz pěti strusek článek předkládá. Bylo potvrzeno, že všechny vzorky pocházejí z výroby nebo ze zpracování železa. Alespoň čtyři byly interpretovány jako strusky kovářské. V dané lokalitě tedy pracovala kovářská dílna, popř. se kovářské strusky na místo nálezů dostaly jako zásepový materiál. Upřesnit dataci strusek pomocí rozborů nelze.

J. Petrík – L. Mihok – L. Fröhlich: Rozbor železiarských trosiek z okolia Sniny, 23–27. V okolí města Sniny, které se nachází na severovýchodním Slovensku, pracovaly v druhé polovině 19. stol. v obcích Zemplínske Hámre, Belá nad Cirohou, Kamenica nad Cirohou a Vyšná Jablonka hutnická zařízení, která se v případě posledních dvou obcí doposud nepodařilo přesně lokalizovat. Povrchovým sběrem získané vzorky strusky byly analyzová-

ny s následujícími výsledky. Struska ze Zemplínských Hamrů je typickou struskou z dřevouhelných vysokých pecí. Struska z Belé nad Cirohou je pravděpodobně struska z překovávané lupy (produktu zkujňování). U vzorků z Kamenice nad Cirohou a Vyšné Jablonky nejde o strusku z metalurgických zařízení, a jejich případná lokalizace tak zůstává nadále nevyřešena.

A. Selucká – A. Richtrová – M. Hložek: Konzervace železného meče ULFBERHT, 28–31. Meč s nápisem ULFBERHT byl nalezen na velkomoravském pohřebišti v Nemilanech, okr. Olomouc. Jde o unikátní nález, neboť kromě tzv. svatoštěpánského meče s nápisem ULFBERHT z pokladu chrámu sv. Víta není žádný jiný exemplář na našem území znám. Na základě analýz dochovaných zbytků dřeva, textilu, stratigrafického průzkumu a metalografické analýzy lze konstatovat, že jde o meč s kalenou čepelí vykovanou z ocelových prvků, která byla uložena v dřevěné pochvě vyložené tkaninou. Samotný meč byl ještě zabalen do další tkaniny. Rukojeť byla vyrobena ze světlého javorového dřeva, přička a hlavice nebyly u meče nalezeny, byly ale nejspíše vyrobeny ze dřeva nebo z kosti. Konzervace meče byla po zvážení všech hledisek spojena s odstraněním většiny textilních fragmentů a odkrytím nápisu ULFBERHT.

M. Kalábek: Hrob s mečem „ULFBERHT“ z Nemilan, 32. Jde o krátké doplnění předchozího příspěvku. Meč byl nalezen společně s nožem, pozůstatky obručí vědra a zlomky vaječných skořápek v hrobě H41 při záchranném archeologickém výzkumu na katastru obce Nemilany v polní trati „Na kopci“. Hrobová jáma původně s výdřevou a s rozměry 3,6 x 2 x 1,5 m byla orientována Z–V. Velmi špatně zachovalý skelet ukazuje nejspíše na muže ve věku 20 až 30 let.

D. Merta – M. Peška: Železářský výrobní areál z počátku 13. století v prostoru náměstí Svobody v Brně, 33–42. Část železářského výrobního areálu z počátku 13. stol. byla odkryta pod základy presbýterie někdejšího kostela sv. Mikuláše, který na náměstí stál do r. 1870. Jde zřejmě o kovářskou dílnu, přestože nalezené strusky byly dány do souvislosti s hutnickou výrobou železných huby v redukčních pecích. Pro kovářskou činnost hovoří vzdálenost surovinových zdrojů i absence samotné suroviny. Pozůstatky výrobních zařízení objeveny nebyly. Nálezy strusek z počátku 13. stol. byly dokumentovány rovněž před domem nám. Svobody 8. Lze předpokládat, že železářské aktivity byly v prvních desetiletích 13. stol. postupně vytlačeny za tehdejší hradby města v souvislosti s narůstající stavební činností a přílivem nových osadníků.

L. Belcredi – V. Ustohal – A. Buchal: Materiálová analýza povrchové vrstvy pořízy ze zaniklé středověké vsi Bystřece, 43–46. V osadě Bystřec (13. až 15. stol.) byly v komoře U18 nalezeny kromě jiného tři pořízy v dobře dochovaném stavu, u nichž bylo jasné, že prošly druhotně žárem. Pořízy měly zbytky morfologicky neobvyklé šedočerné hladké povrchové vrstvy. Mat. analýza měla potvrdit nebo vyloučit záměrné provedení povrchové úpravy. Rozbory ukázaly, že poříz byl dlouhodobě vystaven vysokému žáru (např. v hořícím dřevěném objektu), při kterém došlo k okoujení jeho povrchu. Šedočerná povrchová vrstva vznikla později zmineralizováním oxidů původních okují (FeO , Fe_2O_3 a MgFe_2O_4).

J. Petřík – L. Mihok: Analýza strelných zbraní, 47–51. Analyzováno bylo pět hlavní pušek a pistolí ze 17. až 19. stol. Zbraně ze 17. až 18. stol. měly hlavně ze staršího materiálu, při jehož redukcí nebylo užito minerálního uhlí. Materiál hlavní u zbraní z 19. stol. již svědčí o použití minerálního paliva při redukcí. Na Slovensku se však železo vyredukované s pomocí minerálního paliva objevuje až na konci 19. stol., jde tedy nejspíše o import materiálu nebo celých výrobků. Pistole, která má údajně balkánský původ, byla pravděpodobně vyrobena z materiálu importovaného ze západní Evropy, získaného vysokopečným procesem s použ. minerálního uhlí.

K. Stránský – J. Merta – A. Rek: Rozbory strusek od Starého hamru v Josefském údolí, 52–56. Starý hamr ležel na Křtinském potoce u Adamova. Rozbory bylo doloženo, že strusky, které se v bezprostředním okolí nacházejí, provázely přímou výrobou železa z rud. Hamr tedy po roce 1732, kdy byla na téže lokalitě vystavěna huť Františka s dřevohelnou vysokou pecí, již nepracoval. Jde prý nepochybně o nejstarší hamr v dané oblasti.

K. Stránský – V. Hoch – F. Kravička – A. Buchal – V. Souchopová: K lokalizaci železných hutí na Kunštátském panství, 57–64. Kunštátské panství disponovalo kvalitními železnými rudami i žáruvzdornými jíly a nejstarší nálezy vztahující se k železářské výrobě pocházejí již z 11. stol. K roku 1350 je písemně doložen hamr, který po více než 380 letech provozu v roce 1733 zaniká pro nedostatek dřeva. Poloha někdejšího hamru je nejistá, snad jej lze lokalizovat někde do prostoru bývalého Horního mlýna v Sychotíně, v jehož blízkosti byla v korytě říčky Petrůvky nalezena blíže neurčitelná železářská struska. V příspěvku jsou uvedeny rozborů tří strusek, jedné výfučny i výsledky chemické analýzy železných rud z Kunštátu a dalších lokalit.

K. Nováček: K počátkům užití plamenných pecí v kovolictví (Interpretace staroegyptských nálezů v Kermě a v Qantiru–Piramese), 65–74. Technologo-

gický princip plamenných pecí, které umožňovaly řešit problém velkoobjemového lité měděných slitin, byl znám ještě před rozvojem samotného kovolictví. Nejstarším spolehlivým archeologickým dokladem užití těchto pecí v kovolictví je objekt ze 13. stol. př. n. l. ze staroegyptského Piramesse. Konstrukce i funkce této pece je v článku podrobně popsána. V evropském prostředí jsou plamenné pece písemně i ikonograficky doloženy od 2. pol. 15. stol., avšak archeologické doklady starších zařízení jsou prozatím dosti nejasné – bývají kladeny do kontextu se zvonařskými a městskými kovolictvími pracovišti.

J. Merta – O. Merta – V. Souchopová: II. etapa projektu Evropské cesty železa v Moravském krasu – Integrovaný projekt mikroregionu Moravský kras, 75–85. Rudonosná střední část Moravského krasu byla navržena k zařazení do mezinárodního projektu *European Iron Trail* jako jedna z důležitých lokalit evropského železářství, na níž je možné dokládat vývoj výroby a zpracování železa od jeho počátků až téměř do současnosti. Příspěvek přináší výsledky I. etapy projektu (r. 2001) – příprava tras a stanovišť v terénu, výzkumy v terénu a příprava propagačního materiálu pro druhý rok projektu a dále plán prací pro II. etapu projektu v r. 2002 týkající se návrhu, grafického ztvárnění a výroby panelů pro jednotlivá stanoviště cesty železa, vybavení stanovišť, expozicí, průvodce po Evropské cestě železa v Moravském krasu a drobného propagačního materiálu.

Sborník *Archeologia technica 13* nabízí především příspěvky související přímo nebo nepřímo se středověkou či novověkou výrobou i zpracováním železa a železných výkovků. Pozornost věnovaná neželezné metalurgii je tradičně nižší. Nelze si v obecné rovině nepovšimnout, že výzkum výrobních objektů a technologií je neodmyslitelně svázán s rozborů produktů či odpadů výroby. Dostupným archeologickým materiálem jsou zvláště železářské strusky, jejichž odborné posouzení může základní archeologický výzkum doplnit, často i posunout vpřed. Převaha i vysoká kvalita referátů spjatých s metalurgií a zpracováním kovů, především železa, jistě souvisí s kdysi bohatou železářskou tradicí brněnského regionu (viz článek J. Merty, O. Merty a V. Souchopové), jakož i s odborníky, kteří na brněnském VUT zajišťují archeometalurgický výzkum na vynikající odborné úrovni – stať K. Stránského a V. Ustohala. Vedle rozborů produktů, suroviny nebo odpadu má v industriální archeologii nezastupitelný význam také experimentální činnost, což dobře podtrhuje článek P. Kose.

Úroveň příspěvků je možné hodnotit jako velmi dobrou. Malý dluh lze počítovat snad jen u metalo-

grafické analýzy meče ULFBERHT, která by si zasluhovala doplnění o nákresy hodnocených vzorků.

J. Hošek

Miloš Čížmář ed.: Otázky neolitu a eneolitu našich zemí. Sborník referátů z 18. zasedání badatelů pro výzkum neolitu a eneolitu Čech, Moravy a Slovenska. Mostkovice 14.–17. září 1999. Pravěk – Supplementum 8. Ústav archeologické památkové péče Brno, *Brno 2001*. 355 str. textu včetně vyobrazení. ISBN 80–86399–03–6.

Sborník osmnácti referátů jednoho z dnes již pravidelných zasedání, kterého se zúčastnilo 32 badatelů o neolitu a eneolitu českých zemí a sousedních oblastí. Vysoká odborná úroveň těchto zasedání přináší aktuální přehled činnosti ve vymezené oblasti pravěku vždy za poslední rok (*Prostředník – Vokolek edd. 1998; Kuzma ed. 1999; Metlička ed. 2001*), a to jak terénního, tak teoretického bádání. Můžeme se zde seznámit vedle jednotlivých nálezů i s předběžnými výsledky záchranných akcí, stavem probíhajících projektů, výtahy z větších teoretických studií a nejnověji i s obsahem dokončených diplomových prací. Obsah:

R. Tichý: Možnosti zpracování neolitického sídliště v Mohelnici u Zábřeha. Rekapitulace historie naleziště a podrobné rozvedení tématu pro připravovaný projekt komplexního zpracování pilotního neolitického naleziště na Moravě. I když zpracování přichází až s novou generací badatelů a na pozadí nejnovějších moravských výzkumů neolitických lokalit, je záslužné záběrem problematiky, která ještě v době výzkumu nebyla středem pozornosti. Jmenujme především archeologizaci nálezů, ovlivňující i další výsledky. Projekt bude realizován týmem badatelů a díky osobní iniciativě Radomíra Tichého z Univerzity v Hradci Králové.

D. Jankowska: Najstarsze osadnictwo neolityczne w Wielkopolsce. Autorka přinesla nejnovější přehled osídlení kultury s lineární keramikou na rozsáhlém území, odkud je známo dosud jen sporadické a silně ostrůvkovité osazení některých regionů. Kromě toho je dnes již evidována řada izolovaných lokalit v území, které autorka dokumentuje nálezy z Otoworowa st. 66. Nachází se v oblasti, kam je situováno starší mezolitické obyvatelstvo (kultura Janislawice). Ke vzájemnému kontaktu dvou kultur se však autorka nevyjadřuje. Dvoufázová osada dokládá neolitickou kolonizaci těchto míst, při níž podle nejnovější hypotézy hrála hlavní roli řeka Warta.

I. Chebeň – E. Hajnalová – T. Čejka: Waldvegetation des Unterlaufes der Žitava im Neolithikum. Práce věnovaná paleoekologii neolitických lokalit

z jihozápadního Slovenska a problematice srovnání výsledků paleobotanické analýzy makrozbytků a malakologických zjištění. Malakozoologické údaje svědčí o tom, že neolitická sídliště ležící na okraji Pohronské pahorkatiny se nacházela v přirozené dunajské stepi. Makrozbytky dokládají smíšené dubové lesy v Pohronské pahorkatině.

J. Kalferst: Neolitické a eneolitické osídlení v pískovně „Na Požárce“, k. ú. Obědovice, okr. Hradec Králové. Výsledky velkoplošného průzkumu v prostoru rozšiřující se pískovny. Bylo zde doloženo osídlení kultury lineární a vypíchané, dále ze středního eneolitu (bošácká skupina) a kultury lužické i slezskoplatěnické. Nálezy jsou hodnoceny z hlediska širších kontaktů v daném regionu.

D. Stolz: K problematice neolitu a eneolitu v Hořovické kotlině. Přehledný výťah z autorovy diplomové práce podává nový pohled na pravěké osídlení jednoho subregionu. Postihuje období od mezolitu až po kulturu se zvoncovitými poháry. Autor se vlastním systematickým průzkumem zasloužil o podstatné rozšíření nálezového katastru Hořovicka, což se projevilo zejména v nárůstu počtu lokalit s nejstarší lineární keramikou a sídlišti kultury se zvoncovitými poháry. Je zřejmé, že bude nutno přehodnotit úlohu Hořovicka v celém starším pravěku Čech.

E. Kazdová: Osídlení střední Moravy v post-lineárním neolitu. Regionální studie hodnotí především vývoj kultury s vypíchanou keramikou na území dnešního Prostějovska a Olomoucka, která se zde vyvíjela nerušeně bez zásahu starší lengyelské kultury. Velký význam pro poznání tohoto regionu má objev několika domů na lokalitě v Olomouci–Slavoníně.

Z. Čížmář – M. Oliva: K ekonomii surovin štipané industrie lidu kultury s vypíchanou keramikou. Podrobná morfologická analýza štipané industrie ze čtyř lokalit (Křižanovice 1991, Modřice 1998, Určice 1993 a 1999), které jsou keramicky datovány do období kultury s vypíchanou keramikou. V souborech převládá rohovec typu Krumlovský les, který představuje významnou změnu surovinové základny v průběhu kultury s vypíchanou keramikou. Autoři komentují výskyt jiných druhů surovin na jiných lokalitách a jejich význam pro dálkové kontakty v rámci moravské kultury s vypíchanou keramikou.

M. Roblíčková: Zvířecí osteologické pozůstatky na sídlištích kultury lidu s vypíchanou keramikou. Výsledky paleozoologické analýzy materiálů ze čtyř lokalit jako v předcházejícím příspěvku. Druhové složení souborů lze označit za standardní. Jednotlivé části koster jsou dochovány zhruba ve stejném množství. Výjimkou jsou zuby tura, což

by ale mělo být připsáno spíše možnosti dochování než záměrnému výběru.

L. Macháčková – J. Prostředník: Záchranný výzkum neolitického výrobního okrsku v Ohraženicích (okr. Semily). Publikace osmi objektů ze záchranného výzkumu včetně velmi podrobného popisu situací a nálezů. Dokumentována je výroba štípané a broušené industrie. Dva velké hliníky patří kultuře s keramikou vypíchanou. Doloženo je osídlení kultury lužické. Ojedinělý je intruzivní nález sídlištní šňůrové keramiky z objektu 8/98. Vyobrazeny jsou však jen nálezy z objektu 1/98.

L. Šebela: Nález zoomorfní plastiky z jeskyně Pekárna, k. ú. Mokrá (okr. Brno–venkov). Publikace ojedinělého nálezu zvířecí plastiky z jeskyně Pekárna. Jedná se o torzo držadla pokličky, které je datovatelné do fáze MMK IIa.

M. Oliva: Sídliště lidu s moravskou malovanou keramikou v okolí Krumlovského lesa a jejich štípaná industrie. Analýza souborů štípané industrie kultury s moravskou malovanou keramikou v okolí zdrojů rohovce typu Krumlovský les. Autor studuje chronologické změny v detailním složení surovin, jež se liší využíváním různých míst v těžebním prostoru. Autor sleduje kulturně–společenské konsekvence těchto souborů a nalezišť, která se nacházela v oblasti neomezených zdrojů štípatelných materiálů.

M. Dočkalová: Doklady trepanací ve sbírkách ústavu Anthropos. Přehled nálezů trepanovaných lebek z různých pravěkých i středověkých období. Autorka se vyjadřuje k metodám trepanací i k jejich interpretaci jako tradičně vděčnému antropologickému tématu.

M. Zápotocký: Eneolitická hradiště Čáslavské kotliny a jejich kontakt s Moravou. Podrobné hodnocení časového i prostorového rozměru eneolitických výšinných sídlišť v regionu Kutná Hora – Čáslav. Autor pokračuje ve zpřesňování obsahu podrobné eneolitické chronologie. Obširně se věnuje dokladům oboustranných styků tohoto území s Moravou. Staví se ale skepticky k rozšířené hypotéze o baalberské migraci z Čech na Moravu.

M. Šmíd: Nálezy kultury s nálevkovitými poháry z Kostelce na Hané a typologie starší fáze I. stupně KNP na Moravě. Jedna z přípravných studií ke chronologii kultury nálevkovitých pohárů na Moravě. Autor dlouhodobě rozšiřuje pramennou základnu svými výzkumy v okolí Prostějova. Tentokrát publikuje nálezy z několika poloh v Kostelci na Hané, jež využívá k předvedení tvarové morfologie nejstaršího stupně KNP. Přiklání se k hypotéze severského původu těchto tvarů.

P. Procházková: Olomouc ve starším a středním eneolitu. Další výtah z obsahu diplomové prá-

ce, která shromáždila starší eneolitické nálezy z prostoru Olomouce–Olomouckého vrchu. Jednotlivé chronologické etapy dokumentuje podrobně keramickými nálezy. Práce bude důležitým východiskem při hodnocení nových bohatých nálezů z tohoto prostoru.

G. Nievědzánsky: Delené misy badenskej kultúry. Autor předvádí tvarovou morfologii a analýzu výzdobných znaků na jednom charakteristickém tvaru z okruhu středního eneolitu na Slovensku. Systematická a podrobná analýza znaků dovoluje zpřesnit i dosavadní datování těchto nálezů.

V. Janák: Hroby hornoslezské lengyelské skupiny z Velkých Hoštic a komplex skupin se smíšenou keramickou náplní. Na základě nálezu dvou hrobů na sídlišti ve Velkých Hošticích se autor obsáhle zabývá časovou a prostorovou strukturou poměrně krátkého, ale pro další vývoj důležitého období přechodu od kultury s vypíchanou keramikou a vlastní lengyelskou. Tento vývoj probíhal rozdílně v Horním Slezsku i v dalších polských regionech. Popisuje „komplex skupin se smíšenou keramickou náplní“, jehož kulturní interpretace si vyžádá ještě další bádání. Jako rituální charakteristiku uvádí sdružování hrobů do dvojic.

A. Matějčková: Hrob kultury zvoncovitých pohárů z Jiříkovic, okr. Brno–venkov. Publikace ojedinělého hrobu nejstaršího nálevkového horizontu kultury zvoncovitých pohárů.

Jak vyplývá z obsahu, podařilo se redakci tohoto sborníku shromáždit řadu zdařilých referátů, které přináší nové materiály i souhrnné pohledy na řadu dílčích témat z neolitu a eneolitu. Proto lze sborník považovat za důležitou součást archeologického bádání a neměl by chybět v žádné odborné knihovně. Porovnáme-li řadu sborníků z posledních let, můžeme sledovat jak odborný vývoj jednotlivých badatelů, tak i nástup nové badatelské generace. Pravidelná tematická setkání badatelů z historicky spřízněných, ale v pravěku rozdílných regionů přispívá také k rozvoji archeologického studia sjednocující se Evropy. Redakční počín brněnského Ústavu archeologické památkové péče si proto zasluhuje plného uznání.

Ivan Pavlů

LITERATURA

Kuzma, I. ed. 1999: Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 1998. Zborník referátov ze 17. pracovného stretnutia bádateľov pre výskum neolitu a eneolitu Čech, Moravy a Slovenska (Dudince 22. – 24. 9. 1998). Nitra: Archeologický ústav SAV.

Metlička, M. ed. 2001: Otázky neolitu a eneolitu našich zemí – 2000. Sborník příspěvků z 19. pracovního setkání badatelů zaměřených na výzkum neolitu a eneolitu České a Slovenské republiky (Plzeň 9. – 12. 10. 2000). Plzeň: Západočeské muzeum v Plzni.

Prostředník, J. – Vokolek, V. edd. 1998: Otázky neolitu a eneolitu našich zemí. Sborník referátů z 16. pracovního zasedání badatelů pro výzkum neolitu a eneolitu Čech, Moravy a Slovenska (Lázně Sedmihorky 23.–25. 9. 1997). Turnov – Hradec Králové: OMČR Turnov a MVČ Hradec Králové.

Jiří Kovanda a spoluautoři: Neživá příroda Prahy a jejího okolí. Academia a Český geologický ústav, Praha 2001. 215 str. a 7 mapových příloh.

V uplynulých zhruba deseti letech dozrála silná poválečná generace českých geologů ke shrnutí dlouholetých terénních zkušeností a výsledků vcelku štedře dotovaných geologických výzkumů prováděných v 50.–80. letech 20. století. Hmatatelným důsledkem je řádka krásných, vesměs bohatě ilustrovaných a v určité míře popularizačních knižních publikací, napsaných v českém jazyce. Jedná se zejména o díla: I. Chlupáč et al.: *Paleozoikum Barrandienu (kambrium – devon)*, ČGÚ Praha 1992; I. Chlupáč: *Výcházky za geologickou minulostí Prahy a okolí*, Academia Praha 1999; J. Kříž: *Geologické památky Prahy*, ČGÚ Praha 1999; J. Pešek et al.: *Geologie a ložiska svrchnopaleozoických limnických pánví České republiky*, vyd. ČGÚ Praha 2001; M. Váně: *Geologie Lounska pro třetí tisíciletí*, vl. nákladem, Chomutov 1999; I. Chlupáč a kol.: *Geologická minulost České republiky*, Academia Praha 2002; a konečně recenzovaná *Neživá příroda Prahy a jejího okolí* Jiřího Kovandy a spoluautorů.

Většina výše zmíněných prací má své vědné, spíše úzce zaměřené uživatele: profesionální geology, kteří v nich najdou „snadno stravitelné“ shrnutí řady dílčích publikací a zpráv, studenty geologie, pracovníky ochrany přírody, sběratele zkamenělin a minerálů, nebo prostě obdivovatele neživé přírody, která uchvacuje svým stářím, mohutností a podivuhodností dějů zaznamenaných v horninách. Dílo editované Jiřím Kovandou má však ještě další cíl: podat kompletní obrázek minulosti a současného stavu neživé přírody určité, historicky mimořádně významné krajiny, tj. krajiny na území a v okolí Prahy. Jak píše editor knihy v úvodních kapitolách, „vznik každého většího lidského sídla vždy vycházel z přírodních podmínek dané lokality. Největší roli při tom hrály poměry geologické. Z nich zaují-

má přední místo nejen charakter hornin, jejich zvětralin či půd, ale i morfologie terénu (vytvářející mikroklimatické podmínky), hydrologické a hydrogeologické poměry, výskyt užitkových nerostných surovin či přímo stavebních hmot atd. Neživá příroda má zásadní vliv na vznik našeho hlavního města a na využití přírodních podmínek v průběhu věků při růstu a rozvoji města a života v něm vůbec.“ Z toho je snad zřejmé, proč právě tuto knihu a nikoliv všechny předchozí je nutné avizovat v Archeologických rozhledech.

Schéma řazení kapitol je v hrubých rysech následující: nástin geomorfologie včetně vybraných drobnějších erozně denudačních a akumulčních tvarů (B. Balatka), geologická historie území se zvláštním zřetelem na svrchní proterozoikum, starší prvohory, křídou a kvartér (mj. J. Mašek, V. Havlíček, J. Kříž, I. Chlupáč, P. Zelenka, J. Kovanda); následuje série kapitol zachycujících víceméně současný a nedávný stav krajiny: Půdní poměry (J. Tomášek), Nerostné suroviny (Z. Brunnerová), Mineralogie (J. H. Bernard), Hydrogeologické poměry (E. Kaprasová), Prameny Prahy (R. Kadlecová), Inženýrsko–geologické poměry, Geofyzikální poměry (K. Šalanský), Kámen na pražských památkách (D. Březinová a M. Bukovanská), Chráněná území geologického významu (J. Kříž), Sřety zájmů a konfliktní plochy (V. Lysenko), Antropogenní změny reliéfu Prahy (V. Cílek) a Pražská podzemí a jejich environmentální rizika (V. Cílek). Dílo uzavírají dvě archeologicko–historické kapitoly: Vývoj osídlení až po příchod Slovanů (M. Fridrichová) a Jak se měnila a rostla středověká Praha (L. Hrdlička). Následuje již jen závěr či spíše poznámky editora, stručný (dvoustránkový) výběr doporučené literatury a sedm mapových příloh.

Uspořádání textu je logické a praktické, protože s faktografií první poloviny knihy se setkáme v dalších kapitolách. Dojem provázanosti všech složek neživé přírody rozhodně kniha nepopírá, spíše utvrzuje, přestože styl každé z kapitol je svěbytný, od suše vědeckých popisů ordovických souvrství podaných V. Havlíčkem až po čtivé stati V. Cílka, bohaté na citace z ryze mimovědeckých pramenů. Zajímavé je i sledovat kapitoly zabývající se paralelně stejným obdobím, ale z jiného hlediska (např. Antropogenní změny reliéfu Prahy vs. Jak se měnila a rostla středověká Praha), a hledat soulad nebo rozpory východisek či závěrů. Archeologické kapitoly jsou i pro poučeného laika zajímavé, srozumitelné a výtečně ilustrované. Mapové přílohy knihy jsou poněkud nesourodé grafickým zpracováním a použitým topografickým podkladem, jinak lze jejich počet a obsah jen uvítat. Fo-

tograficky i reprodukčne jsou pěkné i barevné přílohy; v nich je však prakticky zastoupena pouze geologie a kámen na pražských památkách.

Za hrubou chybu pokládám, že editor vyřadil či nepohlídal zařazení měřítka řady vyobrazených objektů. Méně to vadí u bronzových náramků či dýk, ale matoucí jsou např. ilustrace na str. 34–35, kde je 1 cm velký brachiopod *Horderleyella* vyobrazen na stejné ploše jako 40 cm dlouhý trilobit *Birmanites kumatox*. Rovněž u graptolitů na str. 47 je laik odkázán zcela na svoji fantazii při odhadu velikosti objektů a u fosilní řasy na str. 64 je na vlastní představivost odkázán i zsvěcenec. Rovněž některé mapky nejsou vybaveny měřítkem (např. str. 90), ale tam si čtenář snadněji poradí. Na str. 175 není uveden autor reprodukováné grafiky. Za sporné považují také rozhodnutí editora ponechat v textech kapitol odkazy na citace prací, ale nezveřejnit kompletní seznam. Je to řešení velmi nestandardní a svědomitého uživatele knihy může připravit o mnoho času. Pokud již nebylo možno publikovat úplný seznam knižně, měl by být k dispozici alespoň v elektronické podobě na portálu vydavatele.

Tyto připomínky jsou s ohledem na přínos knihy spíše drobné, ale v recenzi se jim nelze vyhnout. Bylo by skvělé, kdyby se podobně koncipovaných knih objevilo více: předložený pohled na krajinu má smysl pro široký okruh čtenářů, z nichž archeologové jsou jistě na jednom z prvních míst. Rád bych si podobně počel např. o Českém ráji, severočeských pánvích, Polomených horách, Pálavě či Brdech. Je sympatické, že téměř celý (pouze nepodstatně krácený) text knihy je k dispozici na webových stránkách. To usnadní vyhledávání v textu a další šíření informací v něm obsažených. Je to současně i (zatím nevyužitá) příležitost napravit drobné nedostatky knižní verze; webové stránky by slušela i část pro připomínky a diskuse.

Radek Mikuláš

Piotr Kurowicz – Marek Olędzki: Cmentarzisko ludności kultury przeworskiej w Charłupii Małej koło Sieradza. Muzeum Okręgowe w Sieradzu – Uniwersytet Łódzki – Instytut studiów międzynarodowych, *Łódź 2002*. 82 strán, 40 tabulek, 1 mapa, 1 tabella.

Osada Charłupia Mała leží necelých 5 km severozápadně od Sieradzu, na levém břehu Warty, na území intenzivně osídleném lidem przeworské kultury. Pohřebisko, kterému je věnována recenzovaná publikace, bylo vďaka ojedinělým, náhodným nálezům, např. spona Kostrzewski var. D/E, známe už od konce 19. století. První systematický archeo-

logický výzkum tu byl uskutočněn ještě v průběhu 2. světové války. Objevených bylo celkem 7 žiarových hrobů. Po válce byla značná část lokality v rámci intenzivní polnohospodářské činnosti nenávratně zničena. Nálezy z povrchových zberov, ako aj v roku 1990 amatérskym archeológom odkrytý žiarový hrob, boli uložené v múzeách Łódź, Poznań a Sieradz. V snahe zachrániť aspoň zvyšok postupne ničenej lokality bol v rokoch 1990–1993 a 1996 v Charłupii Małej zrealizovaný systematický archeologický výzkum, v rámci ktorého bolo odkrytých ďalších 35 žiarových hrobů a žiarovisko, na ktorom bola uskutočňovaná kremácia. Vďaka tomu mohli autori vo svojej spoločnej publikácii predložiť nálezy zo 43 žiarových hrobů, ako aj rozsiahly súbor predmetov získaných počas opakovaných zberov.

Medzi preskúmanými hrobmi prevažujú jednoduché, jamové hroby. Len sedem pohrebů bolo po kremácii uložených v keramickej urne. V každom z preskúmaných hrobů bol pochovaný len jeden nebožtík. Autori upozornili na skutočnosť, že sa hroby jednotlivých fáz od seba značne líšia. V staršom období dominovali väčšie hrobové jamy s čiernou výplňou. V priebehu používania pohrebiska došlo k postupnému zmenšovaniu ich veľkosti. Hrobové jamy z mladšej doby rímskej boli menšie a ich výplň bola hnedá. Ojedinelé zvieracie kosti nájdené v štyroch hroboch dokladajú prítomnosť milodaru, mäsa obetovaných zvierat. Zdá sa, že pohrebisko, z ktorého bola preskúmaná len časť, bolo využívané nepretržite, takmer 300 rokov. To potvrdzujú aj získané nálezy. Tie ho datujú od stupňa A2 przeworskej kultúry, mladšej doby laténskej (ca od roku 130 pred Kristom) až do stupňa B2b staršej doby rímskej (cca po rok 160 po Kristovi). Datovanie počiatku pochovávaní sa opiera o nálezy spôň typu Kostrzewski, var. K a Beltz, var. J, sponu Kostrzewski, var. D/E objavenú na lokalite ešte v 19. storočí, ako aj o keramiku typu „b“ podľa Dąbrowskej. Keramika przeworského stupňa A2 – A2/A3 sa objavuje aj v areáloch sídlisk pozdnej doby laténskej v Čechách a ako sa ukazuje, v podstatne väčšom zastúpení, než sa pôvodne predpokladalo. Zastúpená je v hrobách severočeských pohrebísk kobyľskej skupiny (*Venclová 1973*, 55–56, obr. 2G: 1–4). V severozápadných Čechách nechýba v sídliskách datovaných do La D1, napr. Lužice, polozemica 9/1983, nález przeworskej keramiky spoločne s bronzovou sponou Beltz, var. J (*Droberjar 1997*, 273–275), Lovosice, Resslerova ul., obj. 11/81 (*Salač 1991*, obr. 6: 13) a Radovesice, obj. 457 (*Rieckhoff 1995*, 102). V stredných Čechách bola rozpoznaná napr. v Prahe 6–Bubenč, objekt 2 (*Rieckhoff 1995*, 102), v areáli oppida Závist, v polohe pri bráne A

(*Motyková – Drda – Rybová 1990*, 377–378, obr. 60: 9), tiež v areáli osady pod oppidom Stradonice (*Motyková–Šneidrová 1962*, 141, obr. 4: 18, 5: 7). Nutnosť sledovať problematiku przeworskej keramiky potvrdzuje skutočnosť, že táto býva veľmi často nesprávne stotožňovaná s najstaršou germánskou keramikou großromstedského horizontu (k tomu *Droberjar 1997*, 273–275). Jej datovanie sa tým posúva až do plaňanského horizontu, rímskeho stupňa A, pričom na tomto základe vznikajú ďalšie nepodložené teórie o obchodných kontaktoch medzi Germánmi a Keltmi.

Záver existencie pohrebiska Charlupia Mała datujú spony Almgren 38–39, ako aj neskoré exempláre spôn zo skupiny Almgren V, séria 7. Potvrďuje ho aj výskyt keramiky s bradavkovým dekorom, ktorá je aj v Čechách a na Morave typická pre rímske stupne B2b až B2/C1. Treba opäť podotknúť, že ani przeworské nálezy tohoto časového horizontu nie sú v Čechách neznáme. Objavujú sa tu, nie v tak hojnom počte ako na Morave a v juhozápadnom Slovensku, spoločne ďalšími nálezmi severskej pôvodu v horizonte Markomanských vojen. Ako také súvisia s presunom germánskych skupín, národov, pred ich vpádom na územie Rímskej ríše (*Droberjar 1999*, 5).

Recenzovaná publikácia bola autormi rozdelená na tri časti. Prvá časť predstavuje podrobný katalóg nálezov z jednotlivých hrobov a nálezov získaných počas opakovaných zberov na ploche pohrebiska. V druhej časti publikácie sú analyzované jednotlivé skupiny nálezov. V rámci keramiky jednoznačne prevažujú nádoby zhotovené v ruke. Keramiku zhotovenú v ruke, ktorá nijak nevybočuje zo známej przeworskej produkcie, dopĺňa zlomok z nádoby točenej na kruhu zo skupiny keramiky tehlovej farby datovaný do stupňa B1 a štyri zlomky terry sigillaty z dielni v Lezoux a v Rhein-zaberne, datované do vlády Antonia Pia a Marca Aurelia. Pomerne rozsiahlou skupinou nálezov sú zbrane. Z bojovníckych hrobov datovaných do stupňa B1a sa dochovali hroty oštepov, umba a nity štítov a kovanie pošvy meča. Časť nálezov zbraní pochádza zo zberov na ploche pohrebiska. Samostatnú skupinu predstavujú ozdoby. Na prvom mieste boli spracované šatové spony, dôležité pri datovaní jednotlivých hrobov Tých je celkom 25. Ďalšími ozdobami domáceho kroja boli pracky opaska, celkom šesť kusov, kovanie opaska z rozrušených hrobov, ihlice, sklenené korálky zastúpené výhradne tzv. súdkovitým typom a vedierkovité privesky. Tieto boli zhotovované počas celého trvania przeworskej kultúry, hlavne v jej záverečnej fáze. Známe sú z viacerých miest v Čechách, napr. z pohrebiska

mladšej doby rímskej v Opočne odkiaľ, celkom z piatich hrobov, sú exempláre zhotovené tak z bronzu, ako aj zo železa (*Pleinerová 1995*, 91) a z kostrového hrobu zo Žiželíc (*Droberjar 1999*, 6, tab. 24: 1: 10–12). Do skupiny predmetov dennej potreby zaradili autori nože, nožničky, britvy, šidlá, ihly, prasleny a fragment držadla zrkadla. Je zaujímavé, že v Čechách, s výnimkou pohrebiska Dobřichov–Pičhora, nie sú kovové zrkadlá z priebehu doby rímskej vôbec známe, napriek tomu, že v barbariku tieto predstavujú relatívne bežný nález. Do poslednej kategórie spadajú predmety, ktoré nebolo možné zaradiť do žiadnej z predchádzajúcich skupín, kovania skriniek typické na území przeworskej kultúry pre ženské hroby, bronzové krúžky a ich zlomky nejasnej funkcie, kúsky grafitu, doklad kontaktov s územím južných Čiech a Bavorska, a pretavené kúsky bronzových predmetov. Tretiu časť publikácie tvorí stručné zhodnotenie lokality ako celku. Nedeliteľnou súčasťou je antropologická analýza ľudských pozostatkov. Analyzované boli ľudské zvyšky z 33 hrobov odkrytých v rokoch 1990–1993 a 1996. Medzi pochovanými prevažovali jedinci starší ako 20 rokov. Výsledky analýzy však značne komplikoval veľmi fragmentárny stav získaných kostí. To naznačuje, že sa pozostali snažili o čo najdôkladnejšie spálenie tela, pravdepodobne i s pomocou špeciálne k tomuto účelu vybraných tvrdých drev. Záver publikácie tvorí zhrnutie v nemeckom jazyku, zoznam použitej literatúry a tabuľky s kresbami získaných nálezov.

Recenzovaná publikácia bola vydaná necelých sedem rokov po ukončení posledného archeologického výskumu. Ako taká je ďalším z dôležitých príspevkov do mozaiky poznatkov o dejinách przeworskej kultúry v Poľsku a o pohrebných zvyklostiach jej ľudu.

M. Jančo

LITERATÚRA

- Droberjar, E. 1997*: Časne římské spony západní proveniencie v Čechách, *Archeologie ve středních Čechách* 1, 273–301.
- *1999*: Od plaňanských pohárů k vinařické skupině. Kulturní a chronologické vztahy na území Čech v době římské a v časně době stěhování národů, *Sborník Národního muzea v Praze, Řada A – Historie* 53, 1–58.
- Motyková–Šneidrová, K. 1962*: Osada pod Hradištěm u Stradonic, *Památky archeologické* 53, 137–154.
- Motyková, K. – Drda, P. – Rybová, A. 1990*: Oppidum Závist – prostor brány A v předsunutém šijovém opevnění, *Památky archeologické* 81, 308–433.

- Pleinerová, I. 1995: Opočno. Ein Brandgräberfeld der jüngeren und späten Kaiserzeit in Nordwestböhmen. Kraków.
- Rieckhoff, S. 1995: Süddeutschland im Spannungsfeld von Kelten, Germanen und Römer. Trier.
- Salač, V. 1991: K poznání laténského (LT C2 – D1) výrobního a distribučního centra v Lovosicích, *Archeologické rozhledy* 42, 609–639.
- Venclová, N. 1973: Otázky etnické příslušnosti podmokelské a kobylské skupiny, *Archeologické rozhledy* 25, 41–71.

Michal Lutovský: Encyklopedie slovanské archeologie v Čechách a na Moravě. Libri Praha 2001. 432 str. s 500 obr.

V celkem v 1169 abecedně řazených heslech se autor pokouší shrnout nové i starší poznatky české a moravské raně středověké – slovanské archeologie. Chronologicky encyklopedie pokrývá období od 6. do 11. století. Jednotlivá hesla jsou doplněna odkazy na nejnovější literaturu. Rejstřík, který je připojen na konci knihy, rozděluje jednotlivá hesla celkem do 10 tematických okruhů.

Více než polovina (713) hesel je věnována významným archeologickým lokalitám. Ačkoli autor označuje tento soupis za výběrový, můžeme ho ve srovnání s hesly dalších tematických okruhů považovat za vyčerpávající a zároveň za nejhodnotnější část celé publikace. S potěšením lze konstatovat, že jsou zde poměrně výrazně zastoupeny i lokality z jižních a západních Čech, jimž nebyla doposud věnována příliš velká pozornost.

Movitě archeologické památky a soubory nálezů. Přehledně jsou zde popsány jejich podoba, pravděpodobný způsob užívání a chronologické zařazení. V případě výjimečných či ojedinělých nálezů jsou zmíněny i lokality, kde byla daná památka nalezena. Celkem 160 hesel podává téměř úplný výčet předmětů, s nimiž se můžeme setkat na raně středověkých nalezištích.

Nemovitým archeologickým památkám a družům pramenů je věnováno celkem 48 hesel. Vedle některých obecnějších témat, jako například sakrální architektura, hradiště či dvorec, je zde věnována pozornost různým typům výrobních objektů (dílna kovářská, textilní atd.) a běžným sídlištním objektům (zemnice, pec, obilnice apod.). U sakrální architektury se autor omezil na popis velkomoravských kostelů a jejich nejstarších českých protějšků. Pouze okrajově jsou zmíněny církevní stavby z druhé poloviny 10. a z 11. století a podobně je tomu i v případě dřevěných sakrálních objektů.

Tematický okruh *obory lidské činnosti, výrobní postupy a materiály.* Hesla popisující lidské činnosti byla vybrána spíše namátkově. Vedle činností zabývajících se zpracováním surovin (kovářství, hutnictví železa, šperkařství, textilní výroba atd.) se objevuje lov (sokolnictví, rybolov), zemědělská výroba je zastoupena pouze včelařstvím. Výrobní postupy jsou spojeny hlavně se šperkařstvím (filigrán, granulace, niello, tautzie, vrubořez, email). Suroviny jsou zastoupeny jantarem, tuhou a slonovinou.

Skupina hesel *archeologické pojmy, archeologové* zahrnuje celkem 49 položek. Podstatná část hesel je věnována raně středověkému pohřbívání (hrob knížecí, kostrový, výklenkový, žárový, mohyla, obol mrtvých apod.). Zbývající část je z větší části vyhrazena chronologickým pojmům (klučovský horizont, periodizace) a keramickým typům (podunajský, pomoravský, libočanský atd.).

Celkem do čtyř tematických okruhů jsou shrnuta historická hesla. Nalezneme zde jak skutečné historické osobnosti, s jejichž jmény se setkáváme v písemných a numismatických pramenech (Mizleta, Nacub, Noc), tak i některé bájně postavy. Podobně je tomu i v případě *historických etnik, skupin obyvatel a rodů. Historická místa a mocenské útvary* zahrnují vedle spolehlivě archeologicky identifikovaných historických území a mocenských center také ty, které známe pouze z písemných pramenů a jejichž lokalizace je problematická.

Poslední, nepříliš početná tematická skupina zahrnuje: *Obecnější pojmy, duchovní svět a marginalie.* Tuto poněkud nesourodou kombinaci lze považovat pro celou encyklopedii za velmi příznačnou, neboť právě problematika duchovního světa raně středověkého člověka nebyla navzdory nemalému přínosu archeologie v encyklopedii příliš zdůrazněna. Podobně malá pozornost byla věnována také heslům obecné povahy.

Bylo by nepochybně snadné, avšak zároveň vůči autorovi nespravedlivě vypočítávat hesla, která chybí. Na druhé straně by ovšem encyklopedie neměla postrádat určitý systém, kdy se od hesel zahrnujících širší tematické okruhy lze dobrat ke konkrétním jednotlivostem. Z tohoto úhlu pohledu pak opravdu citelně postrádám obecnější témata jako zemědělství, christianizace či křesťanství/pohanství apod. Tyto informace obecnějšího charakteru rozhodně nescházejí, jsou ale rozptýleny v celé řadě jiných hesel.

Autor sice v úvodu říká, že jeho záměrem bylo poskytnout čtenáři možnost, aby si mohl vytvořit svoji vlastní „archeologicko historickou mozaiku“, nejsem si však zcela jist, zda kontury získaného obrazu budou dostatečně zřetelné. Ze stejných důvo-

dů rovněž nepovažují (na rozdíl od autora) za opšerné upuštění od systému odkazů na související hesla, který by práci s encyklopedií značně usnadnil a zpřehlednil. Tato výtka však mluví také k nakladateli, protože encyklopedické odkazy se neobjevují ani v jiných, nedávno vydaných encyklopediích s archeologickou tematikou.

Vzhledem k rozsahu i jisté výběrovosti témat je zřejmé, že *Encyklopedie slovanské archeologie* je koncipována v prvé řadě jako populárně naučná práce, proto se domnívám, že by bylo vhodné alespoň několik málo hesel věnovat také archeologickým metodám, o kterých se autor v úvodu zmiňuje, ale bohužel je dále nevysvětluje.

Přes uvedené námitky se však domnívám, že si tato práce zasluhuje pozornost odborné veřejnosti a že se s ní budeme často setkávat jako s velmi užitečnou příručkou.

Jan Mařík

Mária Novotná: Die Fibeln in der Slowakei. Prähistorische Bronzefunde, Abt. XIV. 11. Band. Franz Steiner Verlag Stuttgart 2001. 109 str., 30 tab.

Práce podává soupis bronzových spon z mladší a pozdní doby bronzové a z doby halštatské a zhodnocení jejich významu pro toto období pravěku Slovenska. Řadí se k již vydaným svazkům o sponách z jižního Německa, Rakouska a Švýcarska (P. Betzler), z Moravy (J. Říhový), z Čech (O. Kytlicová), z Rumunska (T. Bader), severní Itálie (E. Urasi). K úplnému přehledu o sponách ze všech středoevropských oblastí chybí svazek o sponách v Polsku, připravovaný M. Gedlem, a sponách maďarských, které – pokud se vyskytují v depotech – jsou pojednávány v monografiích A. Morsolicové a T. Kemencseie. Zakarpatsko–ukrajinské nálezy spon jsou obsaženy ve studiích o depotech K. V. Bernjakoviče a J. V. Kobaľa.

Na Slovensku se spony začínají používat ke spínání oděvů od rozhraní stupňů Br C2/D na území středodunajských popelnicových polí v kultuře Čaka na začátku stupně Velatice–Očkov, v oblasti středoevropské lužické kultury ve stupni Mikušovce. Méně často se vyskytují na jihovýchodě území v kultuře piliňské a později Gáva. Nacházejí se na sídlištech, v hrobech a v depotech i jako ojedinělé nálezy. Nejjednodušší spony jednoduché smyčkové mají svůj původ nejspíše v dílnách ve středním Podunají, odkud byly rozšiřovány jako nový módní a účelový výrobek. Četné spony s osmičkovitě vinutým lučíkem a jejich varianty mají patrně výrobní centrum v oblasti Bakoňského lesa (Transdanubie), nikoli v oblastech západnějších (Morava, Rakous-

ko), jak se dříve soudilo. Na spíše ojedinělém výskytu štítových spon se také podíleli kočovní řemeslníci, protože během celého vývoje bronzových spon nelze na území Slovenska zjistit u žádného typu ani místní vznik, ani domácí výrobu.

Některé slovenské spony vykazují vliv center sedmihradské bronzové industrie, který se projevuje v bohatých hromadných nálezích. Platí to zvláště o brýlovitých sponách ze čtyřhranného torovaného drátu bez osmičkovitých smyček ve středu lučíku. Pro karpatskou oblast jsou významné růžicové spony. Kromě typologicky jednoduchých (s jedním párem spirál na obou stranách lučíku) jsou tu rozšířeny hlavně bohatěji zdobené, se třemi až čtyřmi páry spirál. Poprvé se objevují v hrobech v Chotíně, které lze datovat do starší a střední fáze velatické kultury (Ha A1–2). Nejvíce růžicových spon však pochází z lužického kulturního okruhu, a to z hrobů i depotů, a mnoho jich je až z mladého období popelnicových polí (lužické a kyjatické kultury). Do stejného kulturního okruhu patří s nimi příbuzné růžicové spony severomoravské, nádherně zdobené kromě spirál ještě závěsky v podobě ptačích protomů.

Všechny tyto tvary lze datovat do středního období popelnicových polí (Ha A2–B1). Jejich počet od tohoto období roste pouze v depotech, v hrobech se již nevyskytují. Nejvíce exemplářů je z horizontu depotů Lúčky, ale zde jejich výskyt končí. Vývoj jednoduchých spon s listovitým lučíkem směřoval v Karpatské kotlině prodloužením patky k sedlovitému lučíku. Sedlovité spony v pozdním období popelnicových polí se vyskytují na jihovýchodním Slovensku a v Maďarsku a v oblasti kyjatické kultury se setkávají s jednoduchými sponami brýlovitými v horizontu depotů Sitno (Ha B3). Ve starším halštatském období (Ha C–D) jsou na Slovensku nejvíce zastoupené spony loďkovité, hadovité, obloukovité s organickými přívěsky na lučíku, bubínkovité a některé časné certoské se samostatilovou konstrukcí (přecházejí až do latěnu).

V tomto svazku je pojednáno a vyobrazeno téměř 300 spon ze Slovenska nepoškozených nebo ve zlomcích, nalezených v hrobech, na sídlištech, v depotech nebo ojediněle. Podle kulturní příslušnosti a geografického rozšíření je jejich výskyt rozložen tak, že největší množství spon (60) poskytla lužická kultura v období popelnicových polí. Z tohoto počtu pochází 19 z pohřebišť, 23 z depotů, 5 ze sídlišť a 13 byly ojedinělé nálezy. Z oblasti středodunajských popelnicových polí pochází dosud 27 spon, 16 z pohřebišť, 5 ze sídlišť, 2 z depotu a 14 nalezených ojediněle. V území jihovýchodních popelnicových polí bylo nalezeno 37 spon, z toho nej-

více v depotech, 4 z jednoho pohřebiště. Nejvíce spon, patřících do halštatského období, bylo odkryto na opevněném sídlišti Smolenice–Molpír a na jihozápadním Slovensku, zatímco téměř bez nálezů spon je v této době východní Slovensko a severní Orava.

Všechny řady svazků *Prähistorische Bronze-funde* jsou psány podle jednotného scénáře, což by mělo usnadňovat spojování jednotlivých druhů, a tím i orientaci v časových a kulturních horizontech jejich výskytu v rámci evropských oblastí. Přemíra rozdělování na typy, označované názvy lokalit, však tuto orientaci znesnadňuje jakoby (zdánlivým) omezením jejich zeměpisného rozšíření. J. Říhovský, který v práci o moravských sponách (PBF XIV, 9) neuplatňuje názvy typů podle lokalit, se spíše přibližuje obecnému přehledu rozšíření jednotlivých druhů spon v širší středoevropské oblasti, avšak bez více nebo méně detailních soupisů jednotlivých druhů bronzových předmětů a jejich analýz se dnešní archeologické bádání již neobejde.

Eva Čujanová

Préhistoire Européenne, vol. 16–17/2000–2001.

Ed. M. Otte. Liège 2002. 347 str. ISSN 775-5917575-14.

I. Saillot – M. Patou–Mathis – M. Otte: Une critique épistémologique des analyses de paléocognition (9–15). Teoretický příspěvek rozebírající možnosti poznání a interpretaci. Autoři předpokládají, že paleopoznání může těžit z výsledků psychologie poznání závěrečných činností. Možnosti chování paleolitických lidí jsou podle autorů známy s dostatečnou přesností.

V. Chabai – V. Sitlivi – A. E. Marks: Lower Paleolithic industry of Brecha das Lascas, level 7 (Portugal) (17–41). Výzkum jeskynní lokality se staropaleolitickou industrií probíhal na konci 90. let 20. stol. Industrie je charakterizována užíváním rozdílných metod sbíjení („sausage slice“ – „plátky salámu“, diskoidní, bipolární, centripetální ne-levalloiskou a levalloiskou lineární), aplikovaných na různé druhy suroviny (křemen, křemenec, vápennec a pazourek). Datace industrie spadá mezi střední a pozdní střední pleistocén.

H.–P. Schulz: The lithic industry from layers IV–V, Susiluola Cave, Western Finland, dated to the Eemian interglacial (43–56). Při výzkumu jeskyně Susiluola bylo rozlišeno sedm vrstev; spodní dvě, vr. VI a VII, poskytly industrii neznámého stáří, z vrstvy V pochází početný soubor kamenné industrie, datovaný stadiem izotopu 5c a 5e (eem). Vrstva IV, v níž se také nachází industrie, je složena ze dvou horizontů se stejným datováním jako předcházející

vrstva. Z další vrstvy, jejíž stáří a původ je neznámý, nepocházejí žádné nálezy. Vrstva II byla datována do stadia izotopu 3. I vrstva je holocenní. Hlavní nálezy pocházejí z vr. IV–V. Na výrobu artefaktů bylo štěpáno několik druhů suroviny rozdílné kvality. Přestože se jedná o naprosto ojedinelou lokalitu svého druhu v oblasti severně od Baltského moře, může být industrie na základě technologických paralel řazena do mousterienu.

M. Patou–Mathis: Les grands mammifères de la grotte de Cioarei (Borosteni, Roumanie): repaire de carnivores et halte de chasse (57–63). Jeskyně Cioarei sloužila již mousterienům jako „lovecká zastávka“, jak svědčí pozůstatky několika jelenů, hrochů a kozorožců. Mnohem intenzivněji byla jeskyně využívána v gravettinu, kdy sloužila jako sezónní sídliště. Z tohoto období pocházejí četné nálezy pozůstatků jeskynního medvěda.

Z. Nerudová: The problem of the Levallois Points production in the Bohunician and the Szeletian collections (65–74). V příspěvku je popsán způsob produkce levallloiských hrotů na počátku mladého paleolitu na Moravě. Na základě jejich metriky a analýzy sbíjení (sousměrné a protisměrné negativy) bylo zjištěno, že ve sledovaném období mají levallloiské hroty jen velmi nízké procento čepelovitosti, na rozdíl od podobných industrií z Blízkého východu.

V. N. Stepanchuk – V. Y. Cohen: Kremenician, Middle to Upper Paleolithic transitional industry in the Western Ukraine (75–110). Z lokality Kulyčivka na Ukrajině z vrstvy III–d pochází industrie, která se podle autorů svojí technologickou i typologickou náplní velmi blíží bohunicienu. Ačkoliv byla tato industrie původně spojována se starým gravettinem v oblasti středního Dněstru, či podle jiného autora s aurignacienem, je nyní spojována s podobnými inventáři z EUP komplexu. Přesto však představuje natolik lokální fenomén, že pro ni autoři přijímají označení „kremenician“.

V. Y. Cohen – V. N. Stepanchuk: Middle to Upper Paleolithic transition in the Eastern Europe: taxonomical issues (111–132). Příspěvek je věnován přehledu industrií spadajících do období přechodu středního/mladého paleolitu a počátku mladého paleolitu z vybraných lokalit z oblastí západní Volhy, střední Evropy, Balkánu a Blízkého východu. Doplněný je technologickými a typologickými korelačními tabulkami, chronologickou tabulkou a bohatou bibliografií v závěru.

Y. E. Demidenko – M. Otte: Siuren–I (Crimea) in the context of a European Aurignacian (133–146). Po revizním archeologickém výzkumu dospěli autoři k závěru, že ze Siurenu pochází celkem tři ar-

cheologické komplexy: jeden středopaleolitický s nepřilíhající micoquienskou industrií a dva mladopaleolitické, které reprezentují dva rozdílné subtypy evropského aurignacienu s industrií typu Krems–Dufour – časný a pozdní aurignacien. Pro industrii jsou typické čepele a čepelky typu Krems–Dufour, negeometrické mikroty a drobná čepelková obloukovitá jádra dohromady s typickou aurignacienskou náplní. Absolutní data získaná metodou AMS se pohybují v rozmezí 28–29 tis. let B. P.

Y. E. Demidenko: The European Early Aurignacian of Krems–Dufour Type industries: a view from Eastern Europe (147–162). Srovnání industrie z lokality Siuren s dalšími nalezišti se stejnými náplněmi z východní Evropy. Autor tyto industrie pokládá za výsledek speciální adaptace skupin Homo sapiens na okolní lesostepní kopcovité prostředí.

D. Flas: Etude de la continuité entre le Lincombien–Ranisien–Jerzmanowicien et le Gravettien aux pointes pédonculées septentrional (163–189). V článku je předložena hypotéza o kontinuitě mezi kulturami linkombienem, ranisem, jerzmanowiciem a gravettiem na území severozápadní Evropy na základě výskytu listovitých čepelových hrotů (L–R–J) a gravettských hrotů s řapem. Problematiku autor rozebírá na podkladě výskytu plošné retuše a typologie sledovaných kultur, dále z hlediska jejich původu a vývoje a také na základě nositelů sledovaných kultur.

M. Oliva: Les pratiques funéraires dans le Pavlovien Morave: révision critique (191–214). Autor kriticky rozebírá nálezy lidských pozůstatků z období gravettienu/pavlovienu na území Moravy. Velmi podrobně se věnuje zejména tzv. „hromadnému hrobu“ z Předmostí. Na podkladě kritické analýzy původních náleзовých popisů (a rozporů mezi údaji v deníku a literatuře) dochází k závěru, že v Předmostí nebyl ve skutečnosti odkryt hromadný pohřeb dvaceti jedinců, ale spíše druhotná depozice vybraných částí lidských skeletů, navíc ještě možná sekundárně poškozených.

G. Khlopachev: Les techniques de débitage de l'ivoire dans les sites de la plaine russe au Paléolithique Supérieur (25000–13000 av.J.–C.), (215–230). Z některých ruských lokalit jsou známy nálezy štípané mamutoviny. Na základě studia několika celků autor rekonstruoval operační schéma, typy polotovárů a finálních výrobků získávaných z mamutoviny.

V. Y. Cohen: Landscape, economy and complexity in light of the Crimean Final Paleolithic and Mesolithic data (preliminary analyses), (231–254). Lokality z období pozdního paleolitu a mezolitu na území Krymu autor srovnává z hlediska jejich ekologie, technologie, typologie, životní strategie, po-

hřebního ritu a symbolismu. K definování mobility autor použil představu o rozdílné krajině a biologii kopytnatců. Data z Krymu vykazují rozdíly mezi strategií a mobilitou mezi obdobími konečného paleolitu a mezolitu.

A. Mateos Cachorro: Fracturation anthropique intentionnelle sur mandibules et phalanges dans le niveau VIII de la grotte de Las Caldas (Asturies, Espagne), (255–270). Analýza fragmentů zvířecích mandibul a prstních článků nacházejících se společně s pozůstatky magdalénienského osídlení. Na podkladě studia typů fraktur a nutričních hodnot těchto typů kostí dochází autorka k závěru, že fraktury nejsou výsledkem lidské aktivity.

L. G. Straus: Human adaptations to the reforestation of the South Coast of the Bay of Biscay: 13000–9000 radiocarbon years ago (271–279). Autor sleduje klimatické změny v období mezi böllingem a preboreálem, s nimiž jsou spojené změny v prostřední (flóra, fauna). Lidské populace byly donuceny ke zjednodušení svých technologických tradic, změnám v tradičním osídlení regionů, orientaci na lov jiné fauny atd.

L. G. Straus – M. Otte: Contributions to the Mesolithic of Belgium: Early Holocene camps & burials in the Meuse basin of NW Ardennes (281–289). Z oblasti severozápadních Arden je známo několik sídlišť a pohřebišť, které jsou převážně datovány do období preboreálu. Na základě mj. podobného pohřebního ritu, regionálně úzce ohraničeného, autoři předpokládají přetrvávající lokální tradice posledních mezolitických obyvatel izolovaných od okolních neolitických skupin.

U. Kröplien: Megalithic building and sea-going ships of the Neolithic Age (291–293). Úvaha o megalitických stavbách a podílu plavidel na jejich šíření.

J. Fernandez Eraso – A. Alday Ruiz – I. Yusta Armal: Soil in the Late Prehistory of the Basque Country: New data from Atxoste and Los Husos (Alava), (295–308). V článku je diskutována otázka, jaké podmínky ovlivnily mezoliticko–neolitické osídlení Baskicka, na příkladu lokality Atxoste. V průběhu vyspělého neolitu a doby kovové lidé pečovali o otevřená sídliště, která zajišťovala (chránila) jeskyně pro specifické činnosti. Z Los Husos je zase zřejmé, že místo sloužilo jako zemědělská usedlost, což se projevilo specifickou sedimentací.

D. Gheorhiu: Revivre le passé: rapport sur le projet „Vadastra 2000“ (309–315). Hlášení o projektu „Vadastra 2000“, který myšlenkově vychází z procesuální a postprocesuální experimentální a aplikované archeologie. Umělečtí keramici experimentálně vyráběli kopie eneolitické keramiky.

J. Rodzinska–Nowak – M. Nowak – J. Poleski: Pottery and flint finds from the upper layers of the Lokietka Cave (317–333). Rozbor kamenného a keramického inventáře z jeskyně Lokietka. Materiál spadá do období neolitu až středověku.

Zdeňka Nerudová

Průzkumy památek VIII/1–2, 2001. 176 a 190 stran.

Státní památkový ústav středních Čech vydal další ročník *Průzkumů památek*. Jednotlivé příspěvky jsem seřadil tematicky. Římská čísllice v závorce za jmény autorů uvádí, o které číslo se jedná.

Nejhojněji zastoupeným tématem jsou památky sakrální. Skupinou kostelů z 13. století, pro které je charakteristický současný výskyt románských i gotických prvků (projevujících se především na okeních otvorech), se zabývají dva publikované stavebněhistorické průzkumy. *J. Adámek a J. Sommer* /I/ píší o kostele sv. Jakuba Většího v Čížově u Písku. Jeho vznik kladou do doby kolem roku 1250 a dávají jej do souvislosti s tzv. písecko–zvíkovskou hutí. Rozsahem větší je studie o bývalém klášteře obutých augustiniánů v Pšovce u Mělníka od kolektivu *P. Macka, P. Zahradníka a J. Beránka* /III/. Jeho nejstarší etapu autoři zasazují do konce 60. let 13. století. Velmi podstatná je myšlenka uveřejněná v závěru, hodnotící „přežívání románského tvarsloví hluboko do druhé poloviny 13. století“ jako možný „umělecký záměr“. Do poloviny 13. století spadá nejstarší etapa kostela sv. Kunhuty v Kostelci u Jihlavy, jejíž průzkum publikují *J. Bláha, T. Borovský, P. Czajkowski a D. Hodeček* /I/.

Z mladšího období pocházejí tři kostely ze Slánska a Litoměřicka: Narození P. Marie ve Velké Páleči (o. Kladno), sv. Mikuláš v Lounkách (o. Litoměřice) a sv. Petr a Pavel ve Velkých Dubanech (o. Litoměřice). Podle *P. Kroupy* /III/ souvisejí se stavební činností biskupa Jana IV. z Dražic, přesněji s francouzsky orientovanou hutí pracující na stavbě augustiniánského kláštera v Roudnici nad Labem. Archeologický i stavebněhistorický průzkum proběhl na kostele sv. Václava ve Vraclavi. Jeho autoři (*M. Ježek a J. Sommer* /III/) razantně zpochybňují středověký původ objektu. Archeologický výzkum zjistil založení budovy do staršího hřbitova (základy porušují hrob datovaný mincí /rozbor *J. Militký*/ do poslední čtvrtiny 13. století) a zároveň nenalezl stopy starší sakrální stavby. Průzkum nadzemní části posunul vznik kostela na základě stavebních prvků do doby po polovině 17. století.

Obsáhlejší studie se týká kostela Nanebevzetí Panny Marie v Chrudimi. *V. Razím a M. Ježek* /I/

kombinují výsledky stavebněhistorického průzkumu kostela samotného s průzkumem městských hradeb. Na pozůstatku mladohradištního opevnění (valu) byla ve 13. století postavena městská kamenná hradba, do které byl při pozdější výstavbě kostela (na místě starší stavby?) začleněn presbytář. Připojená analýza jeho krovu od *J. Bláhy* upřesňuje datování s použitím dendrochronologie do období krátce po roce 1338. Současně s kněžištěm bylo budováno západní dvojvěží. Střední trojlodí bylo dokončeno až kolem roku 1400 po několikrát pozměněném projektu.

Pouze na část stavby (klenbu) se zaměřují dvě drobnější studie. *M. Radová–Štiková* /I/ opakuje svůj již dříve uveřejněný názor, ve kterém spojuje výstavbu sklípkových kleneb v purkrabství na hradě Karlštejn s Benešem z Veitmile. Jeho nástup do úřadu purkraběte poskytuje v roce 1488 datum *post quem*. *J. Petrů* /I/ zasazuje síťovou klenbu v kostele sv. Mořice v Kroměříži do skupiny tzv. parléřovských síťových kleneb. *J. Varhaník* /I/ podrobil průzkumu zvonici kostela sv. Klimenta v Mirovicích (o. Písek), jež byla považována za pozůstatek hrádku. Dendrochronologická analýza dvou vzorků z dubového překladu špalety okénka v patře datuje celou stavbu do přelomu 16. a 17. století a tím i vyvrací její fortifikační funkci.

Aleš Stejskal /I/ se ve svém příspěvku zabývá výstavbou městského opevnění Třeboně na základě dochovaných účtů. Klade důraz především na rozbor pracovního nasazení jednotlivých profesí, tzn. po jakou dobu (celkově i v rámci jednoho týdne) se stavby (která trvala od června 1525 do dubna 1526) dělníci účastnili.

O problematice opevněných míst pojednávají tři práce. Publikací stavebněhistorických průzkumů jsou články *J. Pešty* /III/ o zámku v Kuřívodech a *R. Vrlý* /I/ o půdních prostorách východní (starší) části hradu Malenovice (o. Zlín). *V. Razím* /III/ v diskusním příspěvku vyvrací (po provedeném průzkumu) T. Durdíkem několikrát publikované zařazení obytné věže hradu Rabí do románského období. Zmíněný objekt neobsahuje žádné architektonické prvky z tohoto období.

Na závěr jsem nechal dva články o městských domech. Z pera *D. Merty* /III/ pochází příspěvek o nejstarší brněnské měšťanské kamenné architektuře. Jedná se spíše o výčet objektů, které mají společné kamenné zdivo a užití maloformátových cihel k vyzdění architektonických detailů. Jsou zobrazeny jen jejich půdorysy bez popisu struktury zdiva (pouze zřejmý petrografický rozbor), popis architektonických článků je redukován na všechná sdělení jako „pozdně románské okno z 2. čtvrtiny 13. sto-

letí“ apod. O domě v Zelenářské ulici č. 5 ve Znojmě pojednává studie kolektivu autorů *P. Borského, D. Černouškové a J. Kyncla*. Jeho nejstarší část datují na základě obdobné dispozice domu prozkoumaného v sousedství (čp. 15) do I. třetiny 14. století.

Náplň obou čísel tohoto ročníku tvoří především problematika středověkých architektonických památek (práce o mladších obdobích, která jsou ve výrazné menšině, jsem nezmínil). Forma tohoto periodika (formát, kvalita papíru) umožňuje jejich velmi kvalitní publikování. Tento ročník je ale kvalitní i po obsahové stránce, a proto by neměl uniknout nejen zájemcům o architekturu, ale i archeologům pracujícím v oboru středověku. Některé studie se jich přímo dotýkají.

Zdeněk Neustupný

Luděk Štěpán a kol.: Chrudimsko. Utváření venkovských sídel. Státní okresní archiv *Chrudim 2001*. 136 stran, barevné a černobílé fotografie a kresby v textu.

Nejnovější diční čin chrudimského archivu je určen nejširší veřejnosti a seznamuje ji s vývojem vesnických a maloměstských obcí. Profesionální autorský kolektiv tvořený zaměstnanci okresního archivu a vedený zkušeným badatelem a popularizátorem Luděkem Štěpánem seznamuje čtenáře v jednotlivých kapitolách (období do 15. století, pak po jednotlivých stoletích po práh 20. věku) s urbanistickým vývojem i stavební podstatou všech částí obce. Svěží úvody jednotlivých kapitol se k závěru stále zlepšují a díky stále širší pramenné základně přinášejí řadu zajímavých a často jen povrchně reflektovaných, přitom však v terénní praxi velice potřebných údajů. Kdo z nás si například zjistil a pamatuje si, že okresní silnice upravované ve 2. polovině 19. století měly šířku štětu 4 m? Zde je nutné upozornit, že na rozdíl od označení užívaného archeology se jedná o svisle kladené klínované kameny – štorcování – s dusaným zášypem. Každá kapitola utlé vázané knihy je členěna na subkapitoly: struktura vsi, dům a usedlost, panská sídla, panské zemědělské stavby, sakrální objekty, vybavení sídel, výrobní stavby a další vlivy na krajinu. Samostatným a ve Štěpánových publikacích protěžovaným prvkem jsou vyobrazení – reprodukce historických i současných map a plánů, kreseb, výkresů, rytin a fotografií. Zvláštní zmínku zaslouží i barevné fotografie, pořízené mezi lety 1960 a 1975. Závěr publikace tvoří seznam zkratk, poznámky, seznamy ilustrací, pramenů a základní literatury, místní rejstřík a soupis prvních písemných zmínek o sídlech. Jediným zřejmým nedostatkem této poutavé

knihy je její příliš nízký náklad – 1000 neprodejných výtisků v archívním skladu a na stolech badatelny ani nestačilo vydechnout vůni tiskárny a jsou beznadějně rozebrány. Dotisk ve stejném počtu by se určitě v místních i přespolních knihkupectvích, muzeích a dalších institucích dobře prodával.

Jiří Slavík

Zentren und Provinzen in der antiken Welt.

Anodos – Supplementum 1. Trnavská univerzita, Fakulta humanistiky, *Trnava 2001*. 111 strán.

Zborník „Centrá a provincie antického sveta“, supplementum nového archeologického periodika na Slovensku s názvom „ANODOS“ so zameraním na problematiku klasickej archeológie a antického staroveku, je výsledkom slovensko–rakúskeho projektu Katedry klasickej archeológie Trnavskej univerzity a Ústavu pre klasickú archeológiu Viedenskej univerzity. Obsahuje príspevky siedmich autoriek a autorov, archeológov klasickej a rímsko–provinciálnej archeológie. Tí vo svojich štúdiách sledujú problematiku antických miest a problematiku rímskych vojenských objektov. Jednotlivé príspevky geograficky zahŕňujú pobrežie Stredozemného a Čierneho mora, blízky Východ, ako aj územie rímskych provincií Panónie a Norika a stredné Podunajsko. Všetky odzneli v rámci jedného prednáškového cyklu pre študentov klasickej archeológie, dejín a kultúrnych dejín Trnavskej univerzity v Trnave. Ich cieľom bolo prezentovať najnovšie poznatky a výsledky archeologického výskumu antickej architektúry, dejín starovekého umenia a sídlitnej archeológie. Zároveň, kladením ďalších zatiaľ nezodpovedaných a v istom zmysle i provokatívnych otázok, ukazujú smer, kam by sa mal uberať ďalší výskum, vedený možno práve tými, ktorým je zborník určený. Treba len ľutovať, že predložené príspevky neobsahujú aspoň základné zhrnutia v slovenskom jazyku, aby boli prístupné aj tým, pre ktorých je nemčina stále cudzí jazyk.

Z obsahu: *A. Schmidt–Colinet: Neue archäologische Forschungen in Palmyra (7–10)*, *A. Bammer: Zur frühen Architektur im Artemision von Ephesos (11–30)*, *S. Landstätter: Das Hanghaus 2 in Ephesos (31–66)*, *M. Dufková: Griechische keramische Produkte im nördliche Schwarzmeergebiet (67–81)*, *V. Gassner: Österreichische Forschungen in der Stadt des Parmenides (93–99)*, *S. Jilek: Der norisch–pannonischer Limes und seine Entwicklung – Probleme, Strategien und Perspektiven der wissenschaftlichen Forschung (93–99)*, *K. Kuzmová: Ein Auxiliarlager am nordpannonischen Limes: Iža (Kelemantia) – Brückenkopf des Legions–lagers Brigetio (101–111).*

M. Jančo

REDAKCE AUTORŮM

Za věcný obsah příspěvků odpovídá autor. Příspěvky procházejí recenzním řízením. Výsledek recenzního řízení vyjadřuje názor redakce. Příspěvky nejsou honorovány.

Redakce přijímá texty v editorech Word, T602. Nezbytnou součástí každého článku je dvou– až pětistránkový cizojazyčný souhrn, nebo max. třístránkový český podklad pro překlad, český abstrakt v rozsahu 8–20 řádků a 5–7 klíčových slov. Příspěvky odevzdané v jiném než českém či slovenském jazyku musejí být doprovázeny českým či slovenským souhrnem. Je třeba dodržovat zavedený způsob citací (viz AR 50/1 1998, 336–338). Pokud jsou při odkazech používány zkratky, je nezbytné připojit jejich seznam za výčet použité literatury. Poznámky pod čarou je nutné zařadit (s příslušným očíslováním, provázaným s odkazy v textu) za konec textu.

Obrazový materiál, doplněný popisem při textové části příspěvku (nikoli přímo na obrázcích), musí být kvalitní a očíslovaný. Při tvorbě obrazových příloh je platný formát 126 x 195 mm. Digitalizované obrázky jsou přijímány ve formátech .TIFF, .EPS, .AI, .PSD v rozlišení min. 300 DPI. K digitalizované verzi obrázků je třeba přiložit i jejich výtisk. Redakce nepřijímá obrázky ve formátu .DOC. Tabulky je třeba dodávat ve formátu .XLS. Mapy, plány a kresby musejí být opatřeny grafickým měřítkem. Nezapomeňte, že po zmenšení předlohy do formátu AR nesmí výška písmen na obrázku klesnout pod 2 mm. Tisk barevných příloh platí autor.

Nevyžádané příspěvky se nevracejí. Pokud si autor nepřeje, aby jeho práce byla po vytištění zarážena na internetové stránce AR (www.arup.cas.cz/publikace/publikace.htm), je třeba sdělit n souhlas písemně redakci. Programy konferencí a termíny výstav, které připravujete, nám, prosíme, podávejte s časovým předstihem. Děkujeme za dodržování těchto zásad, které urychlí cestu Vašeho textu na stránky AR.

INSTRUCTIONS TO AUTHORS

Authors are responsible for ensuring the accuracy of the factual content in their contributions. All contributions will undergo a peer review process, the results of which express the editors' opinion. The editors regret that no remuneration can be made for submissions.

Texts are accepted in the English, French, German, Polish and Slovak languages, in Word or ASCII format. Each article must include an English abstract of 8–20 lines, 5–7 keywords, and a summary for translation into Czech. Authors are requested to adhere to the standard citation in AR; should references include abbreviations, then for the sake of clarity a list of these must be appended to the bibliography.

Illustrations, accompanied by captions in the text section, should be of high quality and must be numbered. The valid format for illustrative insets is 126 x 195 mm. Authors are asked to ensure that lettering on illustrations is at least 2 mm high after reduction. Illustrations are accepted also in .TIFF, .EPS, .AI, .PSD, min. 300 DPI. The editors regret that they cannot accept illustrations in .DOC format; tables should be in .XLS format. Maps, plans and drawings must include a scale.

The unsolicited manuscripts will be not returned. Authors who do not wish their work to be made available post–publication on the AR Internet pages (www.arup.cas.cz/publikace/publikace.htm) are required to advise the editor in chief this.

The editors are grateful to authors for adhering to these instructions, as this will allow submissions to appear in AR with the minimum of delay.